

ГЭМТ ЯВДАЛТАЙ ТЭМЦЭХ АСУУДАЛ

ОНОЛ, АРГА ЗҮЙН СЭТГҮҮЛ

ОНОЛ • АРГА ЗҮЙ • СУДАЛГАА

ISSN 2957-4285
DOI: <https://doi.org/10.63570/c4tyq448>

ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛЬ

ГЭМТ ЯВДАЛТАЙ ТЭМЦЭХ АСУУДАЛ

ОНОЛ, АРГА ЗҮЙН СЭТГҮҮЛ

2026 Vol (96)

СЭТГҮҮЛИЙН БОДЛОГЫН ЗӨВЛӨЛ

ЗӨВЛӨЛИЙН ДАРГА

Дорждамба ЗҮМБЭРЭЛЛХАМ

МОНГОЛ УЛСЫН ГАВЬЯАТ ХУУЛЬЧ, ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР, ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН ХҮНДЭТ ПРОФЕССОР

ЗӨВЛӨЛИЙН ГИШҮҮД

Пүрэвдорж БАТБААТАР

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Бөхчулуун БАТ-ЭРДЭНЭ

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР, ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН ХҮНДЭТ ПРОФЕССОР

Бадам БАТЗОРИГ

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Жигжидсүрэн БОЛДБААТАР

ДОКТОР (Sc.D), ПРОФЕССОР, ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН ХҮНДЭТ ПРОФЕССОР

Галбат ГАНТӨМӨР

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР, ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН ХҮНДЭТ ПРОФЕССОР

Жамсран ДОЛГОРСҮРЭН

ДОКТОР (Sc.D), ПРОФЕССОР, ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН ЭМЕРИТ ПРОФЕССОР

Думбурай МЯГМАРЦЭРЭН

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Наваанпэрэнлэй ЖАНЦАН

МОНГОЛ УЛСЫН ГАВЬЯАТ ХУУЛЬЧ, ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Очирхуяг ЗОРИГТ

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Чойжил НЯМСҮРЭН

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР, ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН ХҮНДЭТ ПРОФЕССОР

Тамжид ОЮУНЧИМЭГ

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР, ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН ХҮНДЭТ ПРОФЕССОР

Заяатхүү ТӨРМАНДАХ

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

ХВАН И ГАБ

ДОКТОР, ПРОФЕССОР, ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН ХҮНДЭТ ПРОФЕССОР

ДУГААРЫГ ЭРХЛЭН ГАРГАСАН

Энхсайхан ДАШГААДАН

ДОКТОР (Ph.D)

СЭТГҮҮЛИЙН РЕДАКЦЫН ЗӨВЛӨЛ

ЗӨВЛӨЛИЙН ДАРГА

Дорждамба ЗҮМБЭРЭЛЛХАМ

МОНГОЛ УЛСЫН ГАВЬЯАТ ХУУЛЬЧ, ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР, ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН ХҮНДЭТ ПРОФЕССОР

НАРИЙН БИЧГИЙН ДАРГА

Энхсайхан ДАШГААДАН

ДОКТОР (Ph.D)

ЗӨВЛӨЛИЙН ГИШҮҮД

Шаравдорж АРИУНБИЛЭГ

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Лувсан БАТ-ОЧИР

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Рагчаасүрэн БАЯРМАГНАЙ

ДОКТОР (Sc.D), ПРОФЕССОР

Сэнгээ ГАНТУЛГА

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Буриад ЛХАГВАРАГЧАА

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Жаргалсайхан МӨНХБОЛД

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Намжилдорж МӨНХЗУЛ

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Бат-Ерөөл МӨНХДОРЖ

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Бадарч НАРМАНДАХ

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Жутьяа НЯМДУЛАМ

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Нямдорж ОДОНТУУЛ

ДОКТОР (Ph.D)

Шархүү ЧУЛУУНБАТ

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Батзэвэг ЭНХБОЛД

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Магмадорж ЭРДЭНЭБАЯР

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Батсайхан ЭРДЭНЭБАТ

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Дорж ЭНХТӨР

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

ГАРЧИГ

КРИМИНОЛОГИЙН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ		
Технологид суурилсан хүчирхийллийн тархалт, хэлбэр, эрсдэлт хүчин зүйлсийн судалгаа	<i>Б.Номин</i>	6
Зам тээврийн осолд улирлын болон цаг агаарын хүчин зүйл нөлөөлөх эрсдэлийн шинжилгээ	<i>Б.Адьяатөмөр</i>	17
Хөрөнгө завших гэмт хэргийн мөн чанар ба криминологийн хүчин зүйлсийн судалгаа	<i>О.Тогтуур</i>	23
Жолоочийн эрүүл мэндийн байдал ба замын хөдөлгөөний аюулгүй байдал: эрсдэлийн хүчин зүйлийн шинжилгээ	<i>Н.Ганбат</i>	35
Хууль бусаар мод бэлтгэх гэмт хэрэг ба байгаль орчин, нийгмийн хор уршгийн нөлөөллийн дүн шинжилгээ	<i>Э.Дашгаадан, Л.Батбаяр</i>	44
Хууль бусаар ашигт малтмал хайх ашиглах, олборлох гэмт хэргийн криминологийн шинж ба олон улсын харьцуулсан судалгаа	<i>Г.Түвшинбаяр</i>	52
Тээврийн хэрэгсэл хулгайлах гэмт хэргийн бүтэц, криминологийн динамик нөхцөл байдал, чиг хандлагын судалгаа	<i>Э.Болор-Эрдэнэ</i>	59
Насанд хүрээгүй хүний бэлгийн халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийн криминологийн шинжилгээ ба урьдчилан сэргийлэх асуудал	<i>Б.Заяа</i>	73
Мөрийтэй тоглоомын хор уршиг, донтолтын нөхцөл байдалд хийсэн дүн шинжилгээ	<i>М.Мөнххүрэл</i>	81
ЭРҮҮГИЙН ЭРХ ЗҮЙН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ		
Цахим орчинд үйлдэгдэж буй гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд чиглэсэн эрх зүйн орчны судалгаа	<i>Д.Мөрөн, Э.Банзрагч</i>	90
Мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэх эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох зарим асуудал	<i>Ц.Ялалт, Л.Гантогтох</i>	98
Хууль бусаар баривчлах, саатуулах гэмт хэргийн эрх зүйн зохицуулалт, хэрэгжилтийн асуудал	<i>Б.Төгөлдөр</i>	109
Авлигын гэмт хэрэг дэх материаллаг бус ашиг: бэлгийн шинжтэй үйлчилгээ хахуульд тооцогдох эрх зүйн асуудал	<i>Б.Баярболд</i>	120
ЭРҮҮГИЙН ПРОЦЕССЫН ЭРХ ЗҮЙН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ		
Цахим нотлох баримтын үнэн зөв байдлыг үнэлэх зарим асуудал (Бүгд Найрамдах Казакстан Улсын шүүхийн жишээн дээр)	<i>Б.Батзориг, Тлепова Гульнара Айтурсеевна</i>	126
Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтын онол, практикийн асуудал	<i>Ш.Буяндэлгэр</i>	136
ЦАГДААГИЙН ЭРХ ЗҮЙН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ		
Цагдаагийн алба хаагчдын бэрхшээлт нөхцөл байдлын систем-институцийн шинжилгээ	<i>Х.Хатанбаатар</i>	148

Цагдаагийн байгууллагын хүүхдийн асуудал хариуцсан мэргэжилтний чиг үүргийн хэрэгжилтийн судалгаа	<i>Е.Анжила</i>	160
ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙН БОЛОВСРОЛ СУДЛАЛЫН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ		
Иргэдийн гамшгаас хамгаалах сургалтын арга зүйн асуудал	<i>О.Шинэтунгалаг, Н.Отгонцэцэг</i>	167

КРИМИНОЛОГИЙН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ

ТЕХНОЛОГИД СУУРИЛСАН ХҮЧИРХИЙЛЛИЙН ТАРХАЛТ, ХЭЛБЭР, ЭРСДЭЛТ ХҮЧИН ЗҮЙЛСИЙН СУДАЛГАА

PREVALENCE, FORMS, AND RISK FACTORS OF TECHNOLOGY FACILITATED VIOLENCE

Б.Номин

*Сонгинохайрхан дүүргийн цагдаагийн газрын
Гуравдугаар хэлтсийн Гэмт хэрэг, зөрчил шалгах
тасгийн мөрдөгч, цагдаагийн дэслэгч,*

Товч агуулга: Цахим орчин гэдэг нь интернэт болон ухаалаг гар утас, сошиал медиа, мессеж үйлчилгээ, чат форум зэрэг дижитал платформуудыг хамарсан орон зай бөгөөд монгол хүний өдөр тутмын амьдралд улам бүр өргөн ашиглагдаж байна. Монгол Улсад 2025 оны байдлаар интернэт хэрэглэгчид нийт хүн амын 76.5 %-д хүрч, цахим орчин нийгмийн харилцаанд ихээхэн нөлөөтэй болсон байна.

Гэвч цахим орчинг өргөжүүлсэнтэй зэрэгцэн цифрийн технологи ашиглан үйлдэгдэх гэмт хэрэг, хүчирхийллийн шинжтэй үйлдлүүдийн өсөлт илэрч байна. Гэхдээ Монголд цахим орчин дахь гэр бүлийн хүчирхийлэл буюу технологиор дамжуулсан хүчирхийллийн талаарх судалгаа, бүртгэл, эрх зүйн зохицуулалт нь харьцангуй шинэ сэдэв бөгөөд олон улсын түвшинд ялангуяа өсвөр насны иргэд болон эмэгтэйчүүдэд чиглэсэн хохирлын талаарх мэдлэг багатай байна.

Энэхүү өгүүлэлд технологид суурилсан хүчирхийллийн ойлголт, тодорхойлолт, үндсэн хэлбэр, онцлог шинж, хүчирхийллийн тархалт, эрсдэлт хүчин зүйлс болон нийгэм-эрх зүйн үр дагаврыг эх сурвалжид тулгуурлан өгүүлсэн бөгөөд хүчирхийллээс урьдчилан сэргийлэх зарим арга замын талаар товч авч үзсэн болно.

Abstract. The online environment encompasses digital platforms such as the internet, smartphones, social media, messaging services, and chat forums, and it is becoming increasingly integrated into the daily lives of Mongolian citizens. As of 2025, internet users account for 76.5% of Mongolia's total population, indicating that the digital sphere now exerts significant influence on social interactions and public life.

However, alongside the rapid expansion of digital connectivity, there has been a noticeable rise in crimes and violent acts facilitated by digital technologies. In Mongolia, research, statistical documentation, and legal regulation concerning online domestic violence and technology-facilitated violence remain relatively new areas of inquiry, and knowledge about the impact—particularly on adolescents and women—remains limited compared to the international context.

This article examines the concept and definitions of technology-facilitated violence, its primary forms, distinctive characteristics, prevalence, risk factors, and socio-legal consequences based on relevant sources, and briefly discusses selected strategies for prevention.

Түлхүүр үг. Жендэрт суурилсан хүчирхийлэл; Кибер дээрэлхэл; Онлайн дарамт; контент тараалт; Эрсдэлт хүчин зүйл

Keywords: Gender-based violence; Cyberbullying; Online harassment; Non-consensual dissemination content; Risk factors.

Үндсэн хэсэг

Дижитал технологи, социал медиа болон бусад онлайн платформууд нь XXI зуунд нийгмийн харилцаа, мэдээллийн солилцоог өргөжүүлсэн төдийгүй шинэ төрлийн хүчирхийллийн механизмуудаар дамжин хохирогчид үүсэх эрсдэлийг нэмэгдүүлж байна. Ийм төрлийн хүчирхийллийг Technology-Facilitated Gender-Based Violence (TFGBV) буюу технологиор дамжсан жендэрт суурилсан хүчирхийлэл гэж нэрлэдэг бөгөөд энэ нь информацийн технологи, дижитал платформыг ашиглан хүний хүйсийн үндсэн дээр доромжилж, дарамтлах, доромжлох олон төрлийн үйлдлийг багтаадаг. (Technology-facilitated Gender-based Violence, 2026)

Олон улсын судалгаагаар TFGBV нь интернэт хэрэглээний өсөлттэй зэрэгцэн багагүй тархсан үзэгдэл болсон бөгөөд дэлхийн эмэгтэйчүүдийн 38 % нь цахим орчинд хүчирхийлэлд өртсөн туршлагатай гэж тогтоогджээ.

Монгол Улсын хувьд цахим хүчирхийллийн талаарх бүрэн хэмжээний үндэсний судалгаа хараахан гүйцэт байхгүй боловч Монголын залуучуудын 51.3 % нь цахим доромжлол буюу “cyberbullying”-д өртсөн гэсэн мэдээлэл байна. Мөн хүүхдүүдийн 33 % нь зохисгүй бэлгийн контенттой тулгарсан гэсэн судалгаа гарсан байна. (UN Mongolia's Joint Statement on Combating Gender-Based Violence Against Women and Girls, 2025)

Мэдээлэл, харилцаа холбооны технологийн хурдацтай хөгжил нь нийгмийн харилцааг өргөжүүлж, хүний эрхийг эдлэх шинэ боломжуудыг бий болгосон боловч үүний зэрэгцээ хүчирхийллийн шинэ хэлбэрүүд үүсэх нөхцөлийг бүрдүүлсэн. Сүүлийн жилүүдэд “технологид суурилсан хүчирхийлэл” (technology-facilitated violence), “цахим хүчирхийлэл” (online violence), “технологииор дамжсан жендэрт суурилсан хүчирхийлэл” (technology-facilitated gender-based violence) гэх ойлголтууд олон улсын бодлого, судалгаанд өргөн хэрэглэгдэх болсон.

Нэгдсэн Үндэстний Байгууллага, UN Women болон Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хөгжлийн Хөтөлбөр (НҮБХХ) зэрэг байгууллагуудын судалгаанд технологид суурилсан хүчирхийлэл нь хүний эрх, жендэрийн тэгш байдал, аюулгүй байдлын тулгамдсан асуудлын нэг хэмээн тодорхойлогдож байна.

Онлайн буюу технологи-суурилсан хүчирхийлэл гэдэг нь интернэт, гар утас, цахим платформ зэргээс ашиглан онлайн доромжлох, хэн нэгнийг айлган сүрдүүлэх, гэмтээх, хувийн мэдээлэл, зургийг зөвшөөрөлгүй тараах, хуурамч мэдээлэл/зуурсан бичлэг ашиглах, онлайн гүтгэлэг, халдашгүй байдлыг зөрчих гэсэн технологийн тусламжтай үйлдэгдсэн хүчирхийллийг хэлнэ. . (Technology-facilitated Gender-based Violence, 2026)

Төрөлжүүлэн хэлбэл: кибер дарамт, онлайн дарамт, sextortion (аруухан зурган дээр дарамт), doxxing, хуурамч мэдээлэл гэх мэт үйлдлүүд орно. Төрөлжүүлэн хэлбэл кибер дарамт, онлайн дарамт, sextortion (аруухан зурган дээр дарамт), doxxing, хуурамч мэдээлэл гэх мэт үйлдлүүд орно.

Технологи-суурилсан хүчирхийлэл нь эмэгтэйчүүд, охидыг илүү ихээр хохироодог гэдгийг олон судалгаа харуулж байна. Онлайн орчинд эмэгтэйчүүдэд чиглэсэн халдлага нь төрөл бүрийн хэлбэрээр илэрч байна. Тухайлбал:

- онлайн дээр доромжлох, сүрдүүлэг, гүтгэлэг;
- sextortion буюу бэлгийн агуулгатай материалд тулгуурласан дарамт;
- хувийн мэдээллийг задруулах;
- онлайн stalking (байнга дагах) ;
- deepfake гэх мэт худал/хуурамч контент ашиглах зэрэг аргуудыг ашиглаж байна. (Technology-facilitated Gender-based Violence, 2026)

Энэхүү төрлийн хүчирхийлэлийг НҮБ-ын зарим агентлаг нь “Technology-Facilitated Gender-Based Violence (TFGBV)” гэж тодорхойлдог. Энэ нь эмэгтэйтэй холбоотой технологийн тусламжтай үйлдэгдсэн хүчирхийллийн бүх хэлбэрийг хамарна.

Технологид суурилсан хүчирхийлэлд өртөх эрсдэл нь нас, хүйс, боловсрол, цахим хэрэглээний түвшин, гэр бүл, нийгмийн орчин зэрэг олон хүчин зүйлээс хамаардаг. Насанд хүрээгүй хүүхэд, өсвөр үеийнхэн, эмэгтэйчүүд илүү өртөмтгий бөгөөд цахим сүлжээг идэвхтэй ашиглах нь эрсдэлийг нэмэгдүүлдэг.

Онлайн хувийн мэдээлэл, зураг, видео хэт их нийтлэх, нууцлалын тохиргоог буруу ашиглах нь мэдээллийн задрал, сүрдүүлэлтийн эрсдэлийг нэмэгдүүлдэг. Гэр бүлийн хамаарал сул, эцэг эхийн хяналт хангалтгүй, нийгмийн орчинд дэмжлэг багатай байх нь цахим хүчирхийлэлд өртөх магадлалыг нэмэгдүүлдэг. Мөн технологи, платформын аноним шинж, байнгын ул мөртэй байдал нь хохирогчид дахин болон үргэлжилсэн дарамт учруулах эрсдэлийг бий болгодог.

Онлайн хүчирхийлэл нь зөвхөн виртуал орон зайд үлдэхгүй, харин хүний сэтгэл санаа, сэргийлэх чадвар, нийтийн аюулгүй байдал, эрх чөлөө гэх мэт янз бүрийн хэмжээнд жинхэнэ хор уршигтай байдаг. Жишээ нь цахим платформ дээр хэн нэгнийг гүтгэснээс улбаалан дарамт, хүзүүвчилсэн байдлууд нь бодит амьдралд халдлага, айлган сүрдүүлэг, бие махбодийн хохиролд хүргэж байна.

Технологи-суурилсан жендэр-суурилсан хүчирхийлэл (TFGBV) нь интернет болон дижитал хэрэгслийг ашиглан үйлдэгдсэн, эмэгтэйчүүд, охидын эсрэг чиглэсэн халдлага юм байна.

НҮБ-ын Эмэгтэйчүүдийн байгууллагын нийтэлсэн судалгаагаар эмэгтэй сэтгүүлчид, эрхийн хамгаалагчид болон идэвхтнүүдийн гуравны хоёроос илүү нь онлайн хүчирхийллийн талаар мэдээлсэн бөгөөд 40 гаруй хувь нь дижитал хүчирхийлэлтэй холбоотой бодит ертөнцийн халдлагад өртсөн гэжээ. Тус тайланд нийгмийн сүлжээ, хиймэл оюун ухааны өсөлттэй зэрэгцэн ийм эмэгтэйчүүдийг чиглэсэн хүчирхийллийн өсөлтөд анхаарлаа хандуулсан бөгөөд 119 орны 6900 гаруй хүний эрхийн хамгаалагч, сэтгүүлч, идэвхтнүүдийн саналыг ашигласан болно.

Европын Комисс болон мэдээллийн судалгааны TheNerve зэрэг түншүүдийн судалгаагаар хүний эрхийн асуудалд анхаарлаа хандуулдаг эмэгтэй зохиолчид, нөлөө бүхий хүмүүс болон сошиал медиа контент нийлүүлэгчид гүн хуурамч зураг эсвэл зохиомол контент зэрэг шинэ хэрэгслүүдийг ашиглах замаар ийм төрлийн онлайн хүчирхийлэлд хамгийн их өртдөг болохыг тогтоожээ. Женевт сэтгүүлчдэд хандан ярилцлага өгөхдөө тэргүүлэх судлаач Жули Посетти эмэгтэй сэтгүүлчдийн эсрэг онлайн хүчирхийлэлтэй холбоотой бодит ертөнцөд учирсан хохирлын тоо сүүлийн

таван жилд хоёр дахин нэмэгдсэн бөгөөд 2025 онд судалгаанд оролцогчдын 42% нь "энэхүү аюултай бөгөөд үхлийн аюултай замыг" тодорхойлсон гэж мэдэгджээ. (New report shows rise in violence against women journalists and activists linked to digital abuse, 2022)

Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хөгжлийн Хөтөлбөр-ийн 2024 оны судалгаанд цахим орчинд үйлдэгдэж буй хүчирхийлэл нь хүний эрхийн зөрчил, жендэрийн тэгш бус байдлын илрэл, бодит амьдрал дахь хүчирхийллийн үргэлжлэл, өргөтгөл болохыг онцолсон байна. (НҮБ-ын Дижитал Номын сан, 2025)

Европын Зөвлөлийн боловсруулсан Истанбулын конвенц нь эмэгтэйчүүдийн эсрэг хүчирхийллийг “бодит болон сэтгэл зүйн хохирол учруулах аливаа үйлдэл” гэж тодорхойлсон бөгөөд уг ойлголт нь цахим орчны үйлдлийг мөн хамрах боломжтой хэмээн тайлбарлагддаг. Иймээс технологид суурилсан хүчирхийлэл нь уламжлалт хүчирхийллийн шинэ, дижитал хэлбэр гэж үзэх онолын хандлага давамгайлж байна. (Action against violence against, 2025)

Европын Зөвлөлийн Эмэгтэйчүүдийн эсрэг хүчирхийлэл, гэр бүлийн хүчирхийлээс урьдчилан сэргийлэх, тэмцэх тухай конвенц буюу "Истанбулын конвенц"-д оролцогч талууд эмэгтэйчүүдийн эсрэг хүчирхийлэл, гэр бүлийн хүчирхийллийг зогсоох хууль тогтоомж, бодлого, дэмжлэг үзүүлэх үйлчилгээг боловсруулахыг шаарддаг. Европын Зөвлөл нь Истанбулын конвенцийг соёрхон батлах, бүрэн хэрэгжүүлэхийг дэмжих чадавхийг бэхжүүлэх, хамтын ажиллагааны төслүүдийг хэрэгжүүлдэг.

Өсвөр насныхны дунд “cyberbullying” буюу цахим дээрэлхэлтийн түвшин өндөр байгаа бөгөөд 14-18 насны хүүхдүүдийн 30.2% нь цэвэр кибер хохирогч, 19.0% нь гэмт хэрэг болон хохирогчийн аль алиныг нь, 6.7% нь сүүлийн 12 сарын хугацаанд цэвэр кибер гэмт хэрэгт өртсөн байна. (Psychosocial Well-being, Problematic Social Media Use, and Cyberbullying Involvement Among Mongolian Adolescents, 2023)

Монгол Улсад технологид суурилсан хүчирхийллийн доорх хэлбэрүүд илүү түгээмэл (олон хүнд тохиолддог) байдлаар илэрч байна. Тухайлбал:

1. Цахим дарамт, доромжлол (Cyber harassment / Cyberbullying). Цахим доромжлол нь Монголд хамгийн түгээмэл илэрч байна. Насанд хүрээгүй хүмүүс, өсвөр насны хэрэглэгчид сошиал сүлжээнд идэвхтэй байх нь энэ төрлийн хохирлыг бий болгож байгаа гол хүчин зүйл юм.

2. Хувийн мэдээлэл задруулах. Цахим орчинд бусдын хувийн зураг, бичлэгийг илт эсвэл далд байдлаар өшөө авалтын зорилгоор ашиглах / тараах явдал нийгэмд бодитой тулгарч байна. Энэ нь 3-р төрөл (Doxxing / revenge porn)-той холбоотой хохирлын илрэл юм.

3. Хуурамч хаяг, дүр эсгэх. Цахим орчинд хуурамч профайл үүсгэн бусдад хор хохирол учруулах гэмт хэрэг нийгэмд байх ч, эх сурвалжийн статистик мэдээллийн илэрцээр энэ нь бусад хэлбэрүүдтэй харьцуулахад бага буюу бүртгэлгүй байна.

Монгол Улсад технологид суурилсан хүчирхийлэл нь залуус, өсвөр насныхны дунд хамгийн өндөр тархалттай бөгөөд цахим доромжлол, хувийн мэдээлэл задруулах, кибер stalking зэрэг хэлбэрүүд нь өдөр тутмын онлайн хэрэглээтэй хавсарч илэрч байна.

Psychosocial Well-being, Problematic Social Media Use, and Cyberbullying Involvement Among Mongolian Adolescents судалгаанд Монголын 14-18 насны 676 өсвөр насныхны дунд хийсэн судалгаагаар 30.2 % нь цахим дээрэлхэлтийн хохирогч (victim) туршлага, 19.0 % нь давхар хохирогч/хүчирхийлэгч, 6.7 % нь хүчирхийлэгчийн үүрэгтэй гэж тогтоожээ. Энэ нь Монгол хүүхдүүдийн цахим хүчирхийллийн өргөн тархалтыг харуулсан томоохон академик судалгаа юм. (Psychosocial Well-being, Problematic Social Media Use, and Cyberbullying Involvement Among Mongolian Adolescents, 2023)

Технологид суурилсан хүчирхийлэл нь уламжлалт хүчирхийллээс дараах онцлог шинжээрээ ялгаатай. Үүнд:

1. Хугацаа, орон зайн хязгааргүй байдал

Цахим орчинд хүчирхийлэл 24/7 үргэлжилж болдог. Хохирогч аюулгүй орон зайд байсан ч дарамтад өртөх боломжтой.

Хугацаа, орон зайн хязгааргүй байдал нь мэдээлэл, үйл ажиллагаа ямар ч цаг, газар хамаарахгүй тархсанаар хувь хүний хувийн амьдрал, ажлын нууц, нийгмийн харилцаанд хяналт тавих боломжийг хязгаарлаж, мэдээллийн хэт ачаалал, стрессийг нэмэгдүүлдэг. Мөн гэмт хэрэг, хорлон сүйтгэх үйлдэл, цахим дээрх зохицуулалтгүй үйл ажиллагаа дэлхий нийтийг хамран тархах эрсдлийг үүсгэж, хариуцлагыг тодорхойлох, хууль эрх зүйн хэрэгжилтийг хүндрүүлдэг.

2. Өргөн хүрээтэй тархалт

Нэг удаагийн нийтлэл олон мянган хүнд хүрэх боломжтой. Нэг удаагийн доромжлол олон нийтийн өмнө олон дахин давтагдан “виртуал олны дарамт” үүсгэдэг.

Өргөн хүрээтэй тархалт нь мэдээлэл, контент богино хугацаанд олон хүнд хүрч, үнэн, худал ялгаагүй тархсанаар хүмүүст төөрөгдөл, айдас үүсгэх, нийгмийн сэтгэл зүйд сөргөөр нөлөөлдөг. Мөн энэ нь буруу ойлголт, гүтгэлэг, халдлагын давтамжийг нэмэгдүүлж, олон нийтийн итгэлцэл, хамтын ажиллагаа, цахим орчны аюулгүй байдлыг алдагдуулах эрсдэлтэй.

3. Аноним байдал¹

Халдагч этгээд нууц нэр, хуурамч хаяг ашиглах боломжтой тул илрүүлэлт, хариуцлага тооцох ажиллагаа хүндрэлтэй. Интернэт, социал орчинд аноним байдал нь нууц нэр (nickname) ашиглах, хуурамч профайл үүсгэх, IP хаяг, байршлаа нуух, хувийн мэдээллээ ил гаргахгүй байх зэрэг хэлбэрээр илэрдэг.

Аноним байдал нь хувь хүнийг тодорхойлох боломжгүй болгосноор цахим орчинд буруу мэдээлэл түгээх, гүтгэлэг, доромжлол, цахим дарамт (cyberbullying) үйлдэхэд хүн амархан өртөх нөхцөлийг бүрдүүлдэг; мөн гэмт хэрэг, залилан хийх боломжийг нэмэгдүүлж, хариуцлагыг үгүйсгэх “нууцлалын бамбай” болдог. Энэ нь нийгмийн итгэлцэл, цахим орчны аюулгүй байдлыг алдагдуулж, онлайн хамтын ажиллагаа, харилцааг гэмтээх эрсдэлтэй.

4. Байнгын ул мөр (Digital permanence)

¹ Аноним байдал (англиар anonymity) гэдэг нь хувь хүний хэн болох, таних мэдээлэл нь ил тод биш, тодорхойлогдох боломжгүй байх нөхцөл байдлыг хэлнэ.

Нэгэнт интернэтэд байршуулсан мэдээлэл бүрэн устах боломж хязгаарлагдмал байдаг. Энэ нь хохирогчийн сэтгэл зүйд удаан хугацааны нөлөө үзүүлдэг.

Байнгын ул мөр нь цахим орчинд нэгэнт оруулсан мэдээлэл, зургууд, сэтгэгдэл, үйлдлүүдийг устгаж болдоггүй учраас хувь хүний нэр төр, карьер, хувийн нууц, нийгмийн харилцаанд удаан хугацааны сөрөг нөлөө үзүүлдэг. Энэ нь өнгөрсөн үйлдлийнхээ хариуцлагыг бүрэн устгаж чадахгүйгээр онлайн орчны бодлого, хувийн мэдээллийг хамгаалах боломжийг хязгаарлаж, ирээдүйд сөрөг үр дагаврыг бий болгодог.

5. Бодит ба цахим хүчирхийллийн огтлолцол

Судалгаагаар цахим дарамт нь бодит амьдрал дахь хүчирхийлэлтэй хавсарсан байх нь элбэг (UNDP, 2024). Иймд цахим хүчирхийлэл нь “хөнгөн” бус, бодит эрсдэл дагуулдаг.

Бодит ба цахим хүчирхийллийн огтлолцол нь хүмүүсийн амьдралд нүүрлэсэн бие махбод, сэтгэл зүйн дарамт цахим орчинд давхар үргэлжлэх тохиолдлыг илэрхийлдэг бөгөөд, жишээ нь гэр бүлийн хүчирхийлэл цахим сүлжээгээр гүтгэлэг, хаяг устгах, мэдээлэл тараах хэлбэрээр үргэлжлэх боломжтой. Энэ огтлолцол нь хохирогчийн аюулгүй байдал, нийгмийн дэмжлэг авах боломж, сэтгэл зүйн нөхөн сэргээх үйл явцыг хүндрүүлж, бодит ба виртуал орчныг хамарсан цогц арга хэмжээ, хамгааллын стратегийг шаарддаг.

Цахим платформ (Facebook, TikTok, Instagram гэх мэт)-д доромжлол, гутаан доромжлох, бусдын өвөрмөц үзэл бодлыг дарах зорилготой агуулга ихээр тархаж, олон хэрэглэгчид хохирдог. Энэ нь таны дурьдсан “өргөн хүрээтэй тархалт” болон “хязгааргүй цаг/орон зай” гэсэн онцлог шинжтэй шууд холбоотой.

Технологийн дэвшил нь ирээдүйд амлалт болон аюулыг авчирдаг. Инноваци нь хүчирхийллээс урьдчилан сэргийлэх, мэдлэгийг дээшлүүлэх хүчирхэг хэрэгслийг санал болгодог ч хор хөнөөл учруулах шинэ замыг бий болгодог. Технологийн дэмжлэгтэй хүйсийн хүчирхийлэл нь дижитал платформуудыг хүчирхийлэл, дарамтын орон зай болгон хувиргаж, ноцтой аюул заналхийлэл болж байна.

Дэлхий даяар эмэгтэйчүүдийн 38% нь онлайн хүчирхийлэлд өртсөн байна. Өсвөр насныхан болон залуучууд ялангуяа эмзэг байдаг. НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөрийн 2024 оны судалгаагаар Монголын залуучуудын 51.3% нь цахим дээрэлхэлт, түүний дотор онлайн доромжлолд өртсөн болохыг тогтоожээ. Үүнтэй адилаар, хүүхдийн аюулгүй байдлын талаарх 2020 оны судалгаагаар хүүхдүүдийн 33% нь порнограф зураг, видео зэрэг зохисгүй бэлгийн контенттой онлайнаар тааралдсан болохыг тогтоожээ.

Олон нийтийн нүдэн дээр байгаа болон нийгмийн эмзэг бүлгийн хүмүүс болох улс төрчид, сэтгүүлчид, идэвхтнүүд болон хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүс илүү их хохирдог. Буруу мэдээлэл, гүтгэлэг, үзэн ядалтын үг хэллэг нь онлайн хүчирхийллийн хамгийн түгээмэл хэлбэрүүдийн нэг хэвээр байна.. (UN Mongolia's Joint Statement on Combating Gender-Based Violence Against Women and Girls, 2025)

Технологид суурилсан хүчирхийлэл нь дараах үр дагаврыг бий болгодог. Тухайлбал:

- Сэтгэл зүйн хямрал (айдас, түгшүүр, депресс);

- Нийгмээс тусгаарлагдах;
- Ажил, боловсролын боломж хязгаарлагдах;
- Өөрийгөө илэрхийлэх эрх чөлөө хумигдах зэрэг болно.

UNESCO-гийн судалгаагаар цахим орчны хүчирхийлэл нь эмэгтэй сэтгүүлч, олон нийтийн зүтгэлтнүүдийн дуу хоолойг намжаах зорилготой “чимээгүй болгох стратеги” болж буйг тогтоосон.

Монгол Улсын хувьд Кибер аюулгүй байдлын тухай хууль, Эрүүгийн хуульд холбогдох зохицуулалт тусгагдсан боловч технологид суурилсан жендэрт хүчирхийллийн ойлголтыг тусгайлан томъёолсон зохицуулалт хараахан бүрэн хөгжөөгүй гэж судлаачид үздэг.

Монгол Улсад бодит ба цахим хүчирхийллийн огтлолцол хүүхэд, гэр бүлийн гишүүдийн маргаанаас үүдэн хувийн мэдээллийг олон нийтийн сүлжээнд тараах, нэр төрд халдах, дарамтлах хэлбэрээр илэрч, энэ нь хөгширсөн интернет хэрэглээтэй холбоотойгоор цэцэрлэг, дунд сургуулийн насны хүүхдүүдэд цахим доромжлол, сүрдүүлэх (cyberbullying) байдалд хүргэж байна гэж анхааруулжээ. (Цахим орчинд хүүхэд, гэр бүлийн хүчирхийллээс урьдчилан сэргийлэх сургалт, 2026)

Түүнчлэн эмэгтэйчүүд, охид, залуучууд цахим орчинд чиглэсэн хүчирхийлэл, онлайн дарамт, гүтгэлэг, хорлон сүйтгэх зан үйлд өртөх эрсдэл өндөр байгаа нь судалгаагаар тогтоогдсон бөгөөд үүнд онлайн харилцаа, сэтгэгдэл, мэдээллийн хэт ачаалал нөлөөлдөг байна.

Дэлхийн болон үндэсний судалгаануудыг иш татан, дэлхий даяарх эмэгтэйчүүдийн 38 хувь нь онлайн хүчирхийлэлд өртсөн бол Монголд залуучуудын 51.3 хувь нь кибер дээрэлхэлтэд өртөж байгааг мэдээлсэн бөгөөд хүүхдүүдийн гуравны нэг нь онлайн орчинд зохисгүй бэлгийн агуулгатай тулгарсан болохыг тэмдэглэв. Олон нийтийн зүтгэлтнүүд болон гадуурхагдсан нийгэмлэгүүд буруу мэдээлэл, гүтгэлэг, үзэн ядалтын үг хэллэгт илүү их өртдөг. (Mongolia Joins Global Campaign to End Tech-Facilitated Gender-Based Violence, 2025)

Энэ төрлийн хүчирхийллийг бууруулах, урьдчилан сэргийлэх зорилгоор төрийн байгууллагууд, иргэний нийгмийн байгууллага, олон улсын түншүүд хамтран цахим аюулгүй байдал, цахим хүчирхийллийн талаарх мэдлэг, ойлголтыг нэмэгдүүлэх сургалт, кампанит ажил зохион байгуулж байна. Гэсэн хэдий ч хууль эрх зүйн орчинд цахим хүчирхийллийн бүх хэлбэр бүрэн хүлээгдээгүй, технологи-хамааралтай хүчирхийллийг хариуцлагад татах чиглэлд хууль эрх зүйн сул тал байгаа нь хохирогчдыг хамгаалахад хүндрэл үүсгэж байна. Түүнээс гадна хүүхдүүд интернэтэд цахимаар үзэл бодлоо илэрхийлэх, суралцах боломжийг ашиглах нь өсч байгаа ч, энэ нь цахим хүчирхийлэлд өртөх эрсдлийг нэмэгдүүлж, сэтгэл зүйн дарамт, халдлагад өртөх нөхцлийг бий болгож байна.

Монгол Улсад бодит ба цахим хүчирхийллийн огтлолцол хүүхэд, гэр бүлийн гишүүдийн маргаанаас үүдэн хувийн мэдээллийг олон нийтийн сүлжээнд тараах, нэр төрд халдах, дарамтлах хэлбэрээр илэрч, энэ нь хөгширсөн интернет хэрэглээтэй холбоотойгоор цэцэрлэг, дунд сургуулийн насны хүүхдүүдэд цахим доромжлол, сүрдүүлэх (cyberbullying) байдалд хүргэж байна гэж анхааруулжээ. (Цахим орчинд хүүхэд, гэр бүлийн хүчирхийллээс урьдчилан сэргийлэх сургалт, 2026)

Түүнчлэн эмэгтэйчүүд, охид, залуучууд цахим орчинд чиглэсэн хүчирхийлэл, онлайн дарамт, гүтгэлэг, хорлон сүйтгэх зан үйлд өртөх эрсдэл өндөр байгаа нь

судалгаагаар тогтоогдсон бөгөөд үүнд онлайн харилцаа, сэтгэгдэл, мэдээллийн хэт ачаалал нөлөөлдөг байна.

Энэ төрлийн хүчирхийллийг бууруулах, урьдчилан сэргийлэх зорилгоор төрийн байгууллагууд, иргэний нийгмийн байгууллага, олон улсын түншүүд хамтран цахим аюулгүй байдал, цахим хүчирхийллийн талаарх мэдлэг, ойлголтыг нэмэгдүүлэх сургалт, кампанит ажил зохион байгуулж байна. Гэсэн хэдий ч хууль эрх зүйн орчинд цахим хүчирхийллийн бүх хэлбэр бүрэн хүлээгдээгүй, технологи-хамааралтай хүчирхийллийг хариуцлагад татах чиглэлд хууль эрх зүйн сул тал байгаа нь хохирогчдыг хамгаалахад хүндрэл үүсгэж байна. Түүнээс гадна хүүхдүүд интернэтэд цахимаар үзэл бодлоо илэрхийлэх, суралцах боломжийг ашиглах нь өсөж байгаа ч, энэ нь цахим хүчирхийлэлд өртөх эрсдэлийг нэмэгдүүлж, сэтгэл зүйн дарамт, халдлагад өртөх нөхцөлийг бий болгож байна. (UNICEF Mongolia. Child protection, 2025)

Хүүхдийн эсрэг хүчирхийлэл, тухайлбал ямар нэг хэлбэрийн хүчирхийлэлд өртсөн байдал 1-14 насны хүүхдийн дунд 47 хувьтай байна. Сүүлийн үед хүүхдүүд интернэт ба цахим орчинд орох нь нэмэгдэж байгаа нь тэднийг цахим-доромжлол, сэтгэл санаа болон бэлгийн хүчирхийлэл, бэлгийн дарамт, мөлжлөгт өртөх эрсдэлд хүргэж байна. Хүүхдэд чиглэсэн гэмт хэрэг, мөлжлөг, хүчирхийллээс сэргийлж, хариу арга хэмжээ авдаг хүүхэд хамгааллын үр дүнтэй нэгдсэн тогтолцоо байхгүй байна. Хор нөлөө бүхий нийгмийн хэм хэмжээ, арга ажиллагаа өнөө хэр нь оршин байсаар байна. (UNICEF Mongolia. Child protection, 2025)

UNODC, UN Women, UNFPA зэрэг НҮБ-ын байгууллагууд 2024–2025 онд хүчирхийллийн шинэ хэлбэрүүд, ялангуяа онлайн/дижитал хүчирхийлэл, cyber-based abuses-н талаар олон улсын хэмжээнд хийж буй ажлын талаар мэдээ, бодлогын уриалга, үйл ажиллагааг гаргасан байна.

НҮБ-ын Кибер гэмт хэргийн эсрэг конвенцийн төслийн дагуу дотно зургуудыг зөвшөөрөлгүйгээр хуваалцах нь кибер гэмт хэргийн нэг төрөл юм. Энэхүү гэмт хэргийн үзэгдэл нь "өшөө авалтын порно", "биеэ үнэлэгчийн хүчирхийлэл" гэгддэг гэмт хэргийн өргөн хүрээний хэлбэрүүдтэй боловч энэхүү гэмт хэрэг нь нарийн төвөгтэй байдал, хохирогчийн тоогоор улам бүр өргөжиж, эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүст төдийгүй дэлхий даяарх эмзэг бүлгүүдэд нөлөөлж байна. (Experts Highlight the Interconnectedness of Online and Offline Violence Against Women & Girls, 2025)

Монгол Улсад CDC-тэй төстэй судалгаанд хэрэв шинэ технологи, цахим хэрэглээний хүчирхийлэл өнөөгийн олон хэлбэртэй нийлбэрлэдэг бол үүнийг аль аль талд нь зогсоох арга хэмжээ шаардлагатай гэдгийг дурдсан байдаг. (Монгол улсад “Технологи Ашиглан Үйлдэгдэж буй Жендэрт Суурилсан Хүчирхийлэл (ТАҮЖСХ)-тэй тэмцэхэд анхаарлаа хандуулах нь, 2024)

Мөн төр, олон улсын байгууллага, иргэний нийгмийн талууд жендэрт суурилсан хүчирхийллийн эсрэг цахим орчны аюулгүй байдлыг сайжруулах шаардлагатайг тодорхойлсон байна. (Mongolia Joins Global Campaign to End Tech-Facilitated Gender-Based Violence, 2025)

Монгол Улсад цахим хүчирхийллийн статистик мэдээлэл харьцангуй шинэ судалгааны талбар тул мэдээлэл хомс байгаа нь тулгамдсан асуудал болж байна. Цахим дээрэлхэлтийн (cyberbullying) тохиолдлыг өсвөр насныхан дунд хамгийн их тодорхойлдог.

Хувийн мэдээллийг ашиглан сүрдүүлэх, нууц болон эмзэг контент тараах нь асуудлын төвд байна. Кибер stalking / impersonation-тай холбоотой албан ёсны тооцогдсон статистик мэдээлэл хязгаарлагдмал байгаа тул цаашид илүү олон судалгаа хэрэгтэй.

Дүгнэлт

Технологид суурилсан хүчирхийлэл нь 1/ Дижитал технологийг ашигласан санаатай халдлага, 2/Уламжлалт хүчирхийллийн шинэ хэлбэр, 3/Жендэрийн тэгш бус байдлыг гүнзгийрүүлэх хүчин зүйл, 4/Хүний эрхийн зөрчлийн ноцтой илрэл юм байна.

Түүний онцлог нь орон зай, цаг хугацааны хязгааргүй байдал, аноним шинж, өргөн тархалт, байнгын ул мөртэй байдал зэргээр илэрнэ. Иймд урьдчилан сэргийлэх, хохирогчийг хамгаалах, хууль эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох, олон нийтийн дижитал боловсролыг нэмэгдүүлэх нь нэн чухал байна.

Монгол Улсад технологид суурилсан хүчирхийлэл нь цахим доромжлол, хувийн мэдээлэл задруулах, кибер мөрдөн мөшгих зэрэг хэлбэрээр илрэх бөгөөд хамгийн түгээмэл нь өсвөр насныхны дунд цахим доромжлол байна. Эдгээр хүчирхийлэл нь цаг хугацаа, орон зайгаар хязгааргүй, өргөн хүрээнд тархаж, халдагчийн аноним байдал, мэдээллийн байнгын ул мөр зэрэг онцлогтой тул хохирогчийг удаан хугацааны сэтгэл зүйн дарамтад оруулдаг.

Мөн цахим хүчирхийлэл нь бодит амьдрал дахь хүчирхийлэлтэй огтлолцож, гэр бүл, сургууль, нийгмийн харилцаанд сөргөөр нөлөөлж байна. Иймд Монгол Улсад цахим хүчирхийллийн эсрэг хууль эрх зүй, боловсрол, мэдээллийн аюулгүй байдлыг сайжруулах, хохирогчийг хамгаалах цогц арга хэмжээ хэрэгтэй байна.

Санал

Монгол Улсад цахим хүчирхийллийн нөхцөл байдал, түгээмэл хэлбэрүүдийг шинжлэн үзсэний үндсэн дээр дараах саналуудыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Цахим хүчирхийллийн урьдчилан сэргийлэх интеграцчилсан платформ

Энэ нь бүх насны иргэд (хүүхэд, өсвөр үе, насанд хүрэгч) цахим орчинд аюулгүй байдлаа хянах, мэдээлэл авах, гомдлоо нээлттэй илгээх боломжтой гар утас, вэб суурьтай платформ юм. Ач холбогдол нь AI/ML технологийг ашиглан доромжлол, аюултай агуулгыг урьдчилан таньж, хэрэглэгчдэд шууд сэрэмжлүүлэг илгээдэг.

2. Хувийн мэдээллийг хамгаалах “Дижитал хамгаалалтын гэрээ”

Энэ нь хүүхэд, өсвөр үеийнхэн, гэр бүл, ажилчдын дунд онлайн мэдээллийг ашиглах дүрэм, зөвлөмжийг гэрээ хэлбэрээр баталгаажуулах механизм юм. Ач холбогдол нь хэрэглэгч, гэр бүл, боловсролын байгууллага хамтран баталгаажуулж, хувийн зураг, видео, нууц мэдээллийг зөв ашиглах, тараахгүй байх үүрэг өгдөг.

3. Кибер мөрдөн мөшгих, доромжлолыг бодит цагт илрүүлэх AI мониторинг

Энэ нь сошиал платформ болон чат сувгууд дээр дээрэлхэлтийн зан үйл, заналхийллийг бодит цагт илрүүлэх хиймэл оюун ухаанд суурилсан систем юм. Ач холбогдол нь монгол хэлний орчинд зориулсан natural language processing (NLP) суурьтай тул доромжлол, агуулгын утгыг зөв тодорхойлж, анхааруулга гаргана.

4. “Цахим аюулгүй байдлын боловсролын хөтөлбөр” сургуулиудад нэвтрүүлэх

Дунд, ахлах сургуульд технологид суурилсан хүчирхийлэл, кибер аюулгүй байдал, дижитал ухамсар сургалт оруулах юм. Практик кейс судалгаа, VR/AR симуляци ашиглан хохирогч, халдагчийн үзэл бодлыг харуулж, харилцааны ур чадвар, шийдвэрлэх чадварыг нэмэгдүүлэх сургалт явуулна.

5. Цахим хүчирхийлэлд өртсөн хохирогчийг хамгаалах “Бодит болон виртуал хамгаалалтын төв” байгуулах.

Олон талт үйлчилгээтэй энэ төв нь сэтгэл зүйн зөвлөгөө, хууль эрх зүйн тусламж, онлайн хяналтын зөвлөмж өгнө. Энэ нь VR/AR суурьтай виртуал зөвлөлдөх өрөө болон мэргэжлийн хянагч AI-тай хослуулан хохирогчийг цахим орчинд аюулгүй болгох юм.

Ашигласан материалын жагсаалт

1. *Action against violence against.* (2025 оны 11 25). Council of Europe : <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention>
2. *Experts Highlight the Interconnectedness of Online and Offline Violence Against Women & Girls.* (2025 оны 10 10). United Nations: <https://www.unodc.org/unodc/gender/news/addressing-digital-violence-against-women-and-girls.html>
3. *Mongolia Joins Global Campaign to End Tech-Facilitated Gender-Based Violence.* (2025 оны 12 27). montsame: <https://montsame.mn/en/read/383989>
4. *New report shows rise in violence against women journalists and activists linked to digital abuse.* (2022 оны 02 28). World News: <https://apnews.com/article/un-women-report-rise-violence-online-66c38bb80b79d64be18b477f209c2db0>
5. *Psychosocial Well-being, Problematic Social Media Use, and Cyberbullying Involvement Among Mongolian Adolescents.* (2023 оны 11 04). Springer Nature Link: <https://link.springer.com/article/10.1007/s42380-023-00202-9>
6. *Technology-facilitated Gender-based Violence.* (2026 оны 02 18). UNFPA: https://www.unfpa.org/TFGBV?utm_source
7. *UN Mongolia's Joint Statement on Combating Gender-Based Violence Against Women and Girls.* (2025 оны 12 25). United Nations Mongolia: <https://mongolia.un.org/en/305887-un-mongolias-joint-statement-combating-gender-based-violence-against-women-and-girls>
8. *UNICEF Mongolia. Child protection.* (2025 оны 9 18). unicef: <https://www.unicef.org/mongolia/mn>
9. *Монгол улсад “Технологи Ашиглан Үйлдэгдэж буй Жендэрт Суурилсан Хүчирхийлэл (ТАҮЖСХ)-тэй тэмцэхэд анхаарлаа хандуулах нь.* (2024 оны 10 18). United Nations Population Fund (UNFPA) in Mongolia: <https://mongolia.unfpa.org/mn/publications>
10. *НҮБ-ын Дижитал Номын сан.* (2025 оны 11 12). UN Digital Library: <https://digitallibrary.un.org/record/4069246>

11. *Цахим орчинд хүүхэд, гэр бүлийн хүчирхийллээс урьдчилан сэргийлэх сургалт.* (2026 оны 01 29). Цахим хөгжил, инновац, харилцаа холбооны яам: <https://mddic.gov.mn/eng/2026/01/23764>

ЗАМ ТЭЭВРИЙН ОСОЛД УЛИРЛЫН БОЛОН ЦАГ АГААРЫН ХҮЧИН ЗҮЙЛ НӨЛӨӨЛӨХ ЭРСДЭЛИЙН ШИНЖИЛГЭЭ

ANALYSIS OF THE IMPACT OF SEASONAL AND WEATHER FACTORS ON ROAD ACCIDENTS

Б.Адьяатөмөр

*Тээврийн цагдаагийн албаны Мөрдөн шалгах хэлтсийн
ахлах мөрдөгч, цагдаагийн хошууч*

Товч агуулга: Манай улс нь цаг агаарын эрс тэс уур амьсгалтай бөгөөд түүний агаарын хэм, агаарын чийгшил, салхины хүч, нарны цацрагийн тусгал хэмжээ, хур тунадас зэрэг олон үзүүлэлтийг уялдуулж тодорхойлдог байна. Зам тээврийн ослын шалтгааныг судлах нь зам тээврийн ослоос урьдчилан сэргийлэх, замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг, түүний хохирлыг бууруулах ажлыг зохион байгуулах, төлөвлөх бодлого, зохион байгуулалтын үндэс байх ёстой.

Монгол Улс 1.560.000 км² нутаг дэвсгэртэй, нутаг дэвсгэрийн ихэнх хэсэг нь уулархаг буюу далайн түвшнээс дээш 1000 метрээс дээш өргөгдсөн, нийт нутгийн 80 орчим хувийг тал хээр нутаг эзэлдэг, ойт хээр бүс багатай зэрэг нь Монгол орны цаг уурын хатуу ширүүн нөхцөлийг бүрдүүлэх хүчин зүйл болж байна. Өргөн уудам нутаг дэвсгэртэй манай орны тээврийн салбарт авто зам ихээхэн үүрэг гүйцэтгэдэг бөгөөд нийт ачаа тээврийн 51 хувь, зорчигч тээврийн 99 хувийг авто тээврийн салбар эзэлж байна. Монгол улсын авто замын сүлжээний нийт уртад хатуу хучилттай замын эзлэх хувь жил бүр өсөн нэмэгдэж байгаа бөгөөд сүүлийн 5 жилийн хугацаанд жилд дунджаар 500 км орчмоор нэмэгдсэн байна.

Үүнээс үзэхэд цаг агаар, улирлын байдлаас хамаарч авто замд нөлөөлсөн эвдрэл, гэмтэл, зорчих хэсгийн бохирдол, жолоочийн үзэгдэх орчин, техникийн байдал зэргээс шалтгаалан зам тээврийн осол үйлдэгдэхэд нөлөөлж байгаа эсэхэд дүн шинжилгээ хийхийг зорьсон болно.

Abstract: Our country has a harsh climate, and its air temperature, air humidity, wind speed, solar radiation, and precipitation are determined by many indicators. Studying the causes of road accidents should be the basis for organizing, planning, and implementing policies and procedures to prevent road accidents, reduce traffic safety crimes, and reduce their damage.

Mongolia has a territory of 1,560,000 km², most of which is mountainous or more than 1,000 meters above sea level, and about 80 percent of the total area is occupied by steppe areas, and there are few forest-steppe areas, which are factors that contribute to the harsh climatic conditions of Mongolia. With a vast territory, roads play a significant role in the transport sector of our country, and the road transport sector accounts for 51 percent of total freight transport and 99 percent of passenger transport. The share of paved roads in the total length of the Mongolian road network is increasing every year, and has increased by an average of about 500 km per year over the past 5 years.

Accordingly, the aim is to analyze whether the damage and damage to the road, pollution of the roadway, driver visibility, and technical condition, depending on the weather and seasonal conditions, affect the occurrence of road accidents.

Түлхүүр үг: Зам тээврийн осол, авто зам, тээврийн хэрэгсэл, улирал, цаг агаар, дүн шинжилгээ.

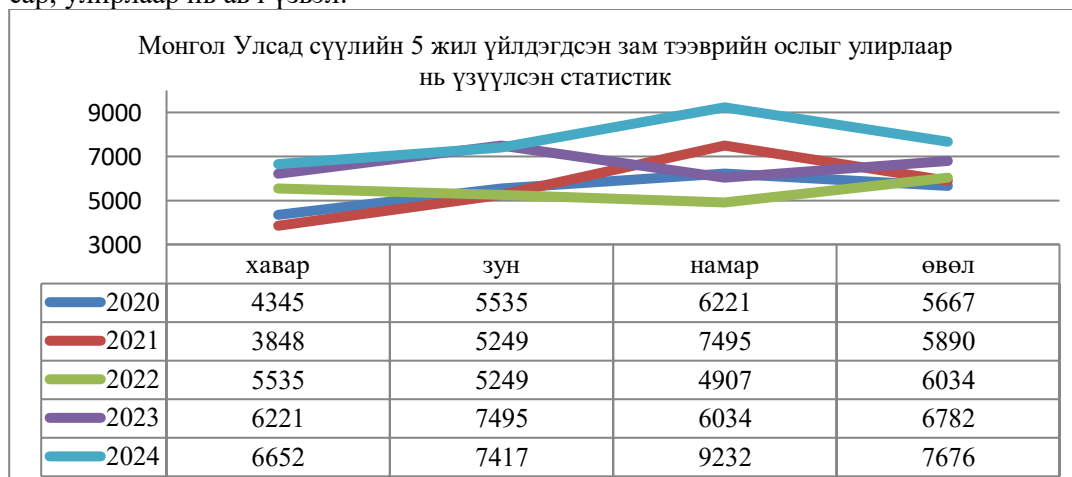
Keywords: Road accidents, roads, vehicles, seasons, weather, analysis.

Үндсэн хэсэг

Анх 1929 онд Монгол улсад 20 автомашин замын хөдөлгөөнд оролцож байсан бол 94 жилийн дараа буюу 2023 оны байдлаар 1.070.190 автомашин болон өссөн байх бөгөөд 1.191.676 тээврийн хэрэгсэл бүртгэгдсэний 1.070.190 буюу 89.8 хувийг автомашин эзэлж бөгөөд үлдсэн 10.2 хувийг бусад тээврийн хэрэгсэл эзэлж байна. Улсын хэмжээнд нийт бүртгэлтэй тээврийн хэрэгслийн 697.532 буюу 58.5 хувь нь нийслэл хотод бүртгэлтэй байна². “Зам” – гэж тээврийн хэрэгслээр зорчиход зориулсан зурвас газрыг. Зорчих хэсэг болон түүний хажуугийн хөвөө, явган хүний зам, тусгаарлах зурвас замд хамаарна³.

“Зам тээврийн осол” - гэж зам дээр тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөнөөс үүдэн хүний амь нас, эрүүл мэнд хохирох, тээврийн хэрэгсэл болон зам, замын байгууламж эвдэрч гэмтэх, ачаа болон бусад эд хөрөнгийн хохирол учрахыг хэлнэ⁴.

Монгол Улсад бүртгэгдсэн зам тээврийн осол, гэмт хэрэг, зөрчлийн статистик үзүүлэлтээс сүүлийн 5 жилд бүртгэгдсэн зам тээврийн ослыг үйлдэгдсэн сар, улирлаар нь авч үзвэл:

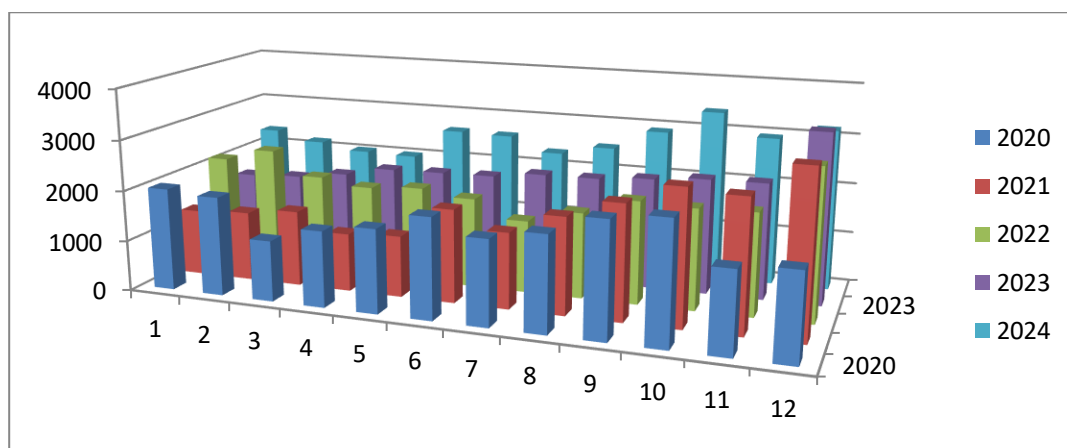

Зураг 1. Улсын хэмжээнд сүүлийн 5 жилд үйлдэгдсэн зам тээврийн ослын статистик мэдээ.

² 1929-2023 оны тоон үзүүлэлт, жил бүрийн техникийн үзлэгийн дүн

³ Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын тухай хууль 3.1.4 заалт

⁴ Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын тухай хууль 3.1.6 заалт

Зураг 2. Улсын хэмжээнд үйлдэгдсэн зам тээврийн ослын сүүлийн 5 жилийн статистик мэдээ сараар нь задлан үзвэл.

Зам тээврийн ослыг үйлдэгдэж буй шалтгаан нөхцөлөөр нь авч үзэл жолоочийн буруутай үйлдэл, явган зорчигчийн буруутай үйлдэл, зам орчны нөхцөл байдал, техникийн бүрэн бус байдал нөлөөлж байгаа бөгөөд Монгол Улсад 2020–2024 оны хооронд үйлдэгдсэн зам тээврийн ослыг улирлаар нь авч үзвэл 2020, 2021, 2024 онуудад зам тээврийн ослын өсөлт нь намрын улирал буюу 9, 10, 11 дүгээр саруудад ихээр үйлдэгдсэн, 2022 онд зам тээврийн ослын өсөлт нь өвлийн улирал буюу 12, 1, 2 дугаар саруудад ихээр үйлдэгдсэн, 2023 онд зам тээврийн ослын өсөлт нь зун болон өвлийн улирал ихээр үйлдэгдсэн статистик мэдээ байна.

Монгол орны их хэмжээний хуурайшилт (цөлжилт), өвлийн улирлын нам температур, өдөр шөнийн температурын зөрүү их зэрэг онцлогтой цаг уурын хатуу ширүүн нөхцөл нь авто замын гадаргуу, зорчих хэсэгт нөлөөлсний улмаас улсын болон орон нутгийн чанартай авто замд хагарал, гадаргуу хэсгийн тэгш бус байдал, хотгор гүдгэр болон ховил, дэржгэнүүртэй хэсэг үүсэж улмаар тээврийн хэрэгсэл жолоодон явж байгаа жолооч ядрах төдийгүй хурдтай явахад жолоодлого алдагдах, зам тээврийн осол үйлдэгдэх аюулд хүргэж болзошгүй.

Дээрх статистикийн мэдээнээс харахад хүйтний улиралд цас орсон, авто замын зорчих хэсэг мөстөн байхаас гадна дулааны улиралд ч бас бороо орсон, зам чийгтсэн зэрэг олон зүйлээс шалтгаалан замын халтиргаа үүсдэг. Халтиргаатай замд тоормосны зам 3-5 дахин ихсэж, мөстсөн замд автомашины дугуй зам хоёрын барьцалдах чадвар 5 дахин багасдаг гэсэн тооцоолол байдаг. Халтиргаатай замд техникийн бүрэн бүтэн байдлыг хангах, цаг агаарын нөхцөл байдлыг зөв үнэлэх, жолоодлогын сайн ур чадвартай байх зэрэг нь зам тээврийн ослоос сэргийлэх гол үзүүлэлт болдог.

Янз бүрийн цаг агаарын нөхцөлд тохируулан тээврийн хэрэгсэл жолоодоход жолоочоос ихээхэн ур чадвар шаардагдана. Харанхуй буюу үзэгдэх орчин хязгаарлагдсан үед хэрхэн, яаж замын хөдөлгөөнд оролцох талаар Замын хөдөлгөөний дүрэмд олон заалт бий.

Байгалийн үзэгдэл нь замын нөхцөл байдлыг муутгахын зэрэгцээ зорчих хэсгийн гадаргуугийн байдалд үнэлэлт, дүгнэлт өгөхөд бэрхшээл учирдаг. Жишээ нь, Замын хонхор хэсэг усаар дүүрэх, цас, шавраар хучигдаж гэнэтийн донсолгоо, халтиргаа үүсгэж жолооны хуваарь алдагдуулах, тээврийн хэрэгслийн эд ангид зам тээврийн осол үүсэхүйц эвдрэл, гэмтэл учруулах, тээвэрлэж яваа ачааны тогтворжилт

алдагдах, жолоочийг амархан ядрааж, бухимдуулах зэрэг сэтгэл зүйд нь ихээхэн сөрөг нөлөө үзүүлж болзошгүй таагүй байдлыг үүсгэж болдог.

Манай улсад зам тээврийн осол үйлдэгдэхэд нөлөөлж байгаа нэг хүчин зүйл нь зам орчны нөхцөл байдал бөгөөд үүний гол хүчин зүйл нь цаг агаарын хэм эрс тэс тул нэгдүгээр сард уулархаг нутгаар хамгийн хүйтэн байх ба дунджаар $-15-35^{\circ}\text{C}$ хүрч хүйтэрдэг ба говь цөлийн бүсэд $-15-20^{\circ}\text{C}$ байх бол хээрийн бүсэд $-20-25^{\circ}\text{C}$ орчим байна. Харин долоон сард ид халууны үе таардаг, уулархаг нутгаараа харьцангуй сэрүүн байх боловч говь цөл, хээрийн бүсэд дунджаар $20-25^{\circ}\text{C}$ хэмийн халуун болдог. Монгол орны хөрсний нэг онцлог бол зуны хугацаанд хөрсний гадарга хэт өндөр халах, нөгөө талаас хүйтний улиралд гүн хөлдөлтөд ордог явдал нь газрын гадарга улирлаас шалтгаалан байнгын хөдөлгөөнд орж байгаа явдал юм. Мөн хур тунадасны хэмжээ жилийн саруудад болон газар нутгаар ихээхэн хувьсамтгай. Ой хөвчийн уулархаг нутгаар жилд дунджаар 300-400 мм байхад тал хээрийн бүсэд 150-250 мм, говь цөлийн бүсэд 50-100 мм тунадас унадаг. Нийт хур тунадасны 85% нь 4-9 дүгээр саруудад, үүний 50-60% нь 7-8 дугаар саруудад унадаг байна.

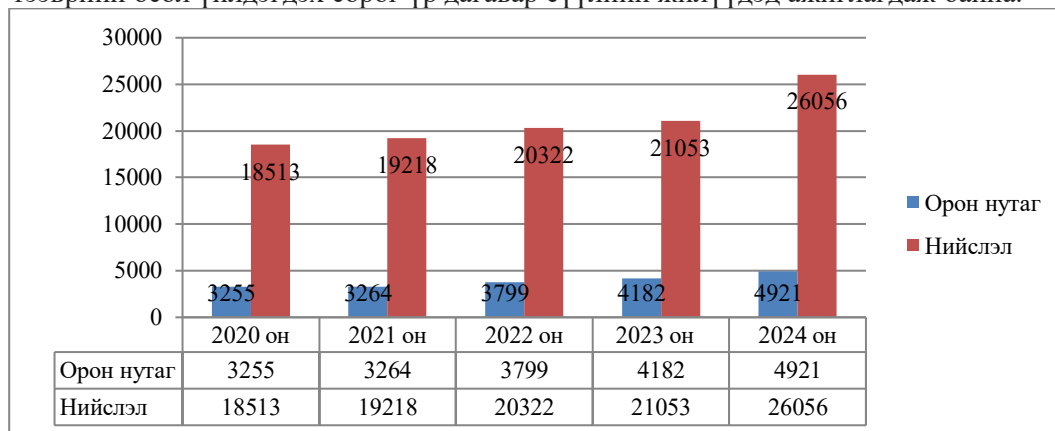

Зураг 3.

Зураг 4.

Авто замын барилга, байгууламжийн бодлогогүй инженерчлэл нь цаг агаарын таагүй үед тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөний хурдыг удаашруулах, зам тээврийн осол үйлдэгдэх сөрөг үр дагавар сүүлийн жилүүдэд ажиглагдаж байна.

Зураг 5. Нийслэл болон орон нутагт сүүлийн 5 жилд үйлдэгдсэн зам тээврийн ослын статистик мэдээ.

Улсын хэмжээнд үйлдэгдэж байгаа зам тээврийн ослын дийлэнх хувь нь нийслэл хотод үйлдэгдэж байгаа нь хүн амын төвлөрөл, хот төлөвлөлт, автомашины тоо, түгжрэл, замын хөдөлгөөний дүрэм зөрчих зэргээс шалтгаалан зам тээврийн осол,

хохилогчдын тоо жил ирэх тусам өсөн нэмэгдсээр байна. Ирэх онуудад буюу дараа дараагийн жилүүдэд зам тээврийн ослын өсөн нэмэгдэж буй хувийг бууруулахын тулд холбогдох төрийн болон төрийн бус байгууллагуудаас урьдчилан сэргийлэх дорвитой үйл ажиллагаа, ажил, арга хэмжээнүүдийг үе шаттай зохион байгуулах нэн тэргүүний хэрэгцээ, шаардлага тулгараад байна.

Зам тээврийн ирээдүйн чиг хандлагаас дурдвал “Алсын хараа – 2050” Монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогод Монгол улс 2050 онд нийгмийн хөгжил, эдийн засгийн өсөлт, иргэдийн амьдралын чанараар Азид тэргүүлэгч орнуудын нэг болно гэсэн бодлого, зорилт дэвшүүлсэн байна.

Бүс нутгийн хөгжил, зам тээврийн чиглэлээр дэвшүүлсэн бодлого, зорилтоос нь авч үзэхэд эдийн засгийн тэргүүлэх бүс нутаг, салбаруудыг дэд бүтцээр холбох, Өрнө-Дорнын бүсийн орнуудыг холбох дэд бүтцийн хөндлөн гол тэнхлэгийн авто зам болон хойд, урд хөршийг холбох зарим бүсийн босоо тэнхлэгийн авто замыг барьж худалдаа, эдийн засгийн хамтын ажиллагаанд оролцох суурь нөхцөлийг бүрдүүлэх, хөгжлийн ирээдүйтэй сууриныг тодорхойлж, босоо, хөндлөн гол тэнхлэгийн авто замын сүлжээтэй үе шаттайгаар холбох, орчин үеийн технологид суурилсан тээврийн хэрэгсэлд нийцсэн авто замын сүлжээг байгуулах, Улаанбаатар хотын авто замын бүсчлэлийг тогтоож тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөнийг ухаалаг систем бүхий дэвшилтэт технологиор хянаж зохицуулах, Богд хан уулыг тойрсон зорчигч тээврийн сүлжээг барьж байгуулах, дагуул хот, тосгоныг холбосон хурдны замтай болохоор урт хугацаагаар төлөвлөсөн байна.

Дүгнэлт

Монгол Улсад 2020–2024 онд үйлдэгдсэн зам тээврийн ослын статистик мэдээг нэгтгэн дүгнэж үзэхэд ослын тоо улирлын шинжтэйгээр хэлбэлзэж, ялангуяа хүйтний улирал буюу жил бүрийн 10, 11, 12 болон 1 дүгээр саруудад бусад саруудтай харьцуулахад илүү өндөр түвшинд бүртгэгдэж байна. Энэ нь цаг агаарын нөхцөл, тухайлбал халтиргаа, гулгаа үүсэх, үзэгдэх орчин хязгаарлагдах зэрэг хүчин зүйлс зам тээврийн ослын гаралтад бодитой нөлөө үзүүлж байгааг харуулж байна.

Нөгөө талаас, зам тээврийн ослын ихэнх нь нийслэл хотод бүртгэгдэж байгаа бөгөөд энэ нь хөдөө, орон нутгийн үзүүлэлтээс даруй тав дахин өндөр байна. Ийм зөрүү нь нийслэл хот дахь хүн амын төвлөрөл, тээврийн хэрэгслийн тоо, хөдөлгөөний нягтрал өндөр байгаатай шууд холбоотой юм.

Түүнчлэн жолооч бэлтгэх тогтолцоонд тодорхой асуудал байгааг анхаарах шаардлагатай байна. Зарим жолооны сургуулиудын сургалтын чанар хангалтгүй, сургалтын арга барил нь орчин үеийн шаардлагаас хоцорсон, мөн эдгээр байгууллагын үйл ажиллагаанд тавих төрийн хяналт сул байгаагаас шалтгаалан замын хөдөлгөөнд оролцох жолоочийн ур чадвар, хандлага хангалтгүй байх нөхцөл бүрдэж байна. Энэ нь зам тээврийн ослын шалтгаан нөхцөлийн нэг чухал хүчин зүйл болж байна.

Санал

Дээрх дүгнэлтийн үр дүнд тулгуурлан дараах санал, зөвлөмжийг дэвшүүлж байна.

Нэгдүгээрт, Монгол Улсын авто зам, хот төлөвлөлт, зам орчны хөгжлийг бодит судалгаа, туршилтад үндэслэн, шинжлэх ухааны тооцоололтойгоор үе шаттай шинэчлэх шаардлагатай. Ингэхдээ манай орны цаг агаар, уур амьсгалын онцлог, иргэдийн амьдралын хэв маягт нийцсэн авто замын инженерчлэл, төлөвлөлтийн шийдлийг нэвтрүүлэх нь зүйтэй.

Хоёрдугаарт, улирлын онцлогт тохирсон замын ашиглалт, арчлалтыг сайжруулах шаардлагатай байна. Тухайлбал, дулааны улиралд скүүтер, унадаг дугуй, мотоциклтой холбоотой осол их хувийг эзэлдэг боловч хүйтний улиралд нийт ослын тоо илүү өндөр байгаа нь авто замын гадаргуугийн нөхцөл (халтиргаа, гулгаа), үзэгдэх орчин болон жолоочийн ур чадвартай шууд холбоотой байна. Иймд авто замын цэвэрлэгээ, арчлалтыг механик болон химийн аргыг хослуулан хэрэгжүүлэх, тухайлбал цас цэвэрлэх зориулалтын техник хэрэгслийн ашиглалтыг нэмэгдүүлэх, мөн хлоридын найрлагатай бодис (магни, кальци, натрийн давс)-ыг үрэлт материал (элс, нарийн хайрга, үнс)-тай хослуулан ашиглах ажлыг өргөжүүлэх шаардлагатай.

Гуравдугаарт, жолооны сургуулиудын сургалтын чанар, хөтөлбөрийг шинэчлэх, жолооч бэлтгэх тогтолцоонд тавих хяналтыг сайжруулах нь зүйтэй. Үүний хүрээнд жолооч нарын ур чадвар, хандлага, хариуцлагыг нэмэгдүүлэх сургалт, давтан сургалтыг тогтмол зохион байгуулж, замын хөдөлгөөний соёлыг дээшлүүлэх нь урьдчилан сэргийлэх хамгийн үр дүнтэй арга хэмжээний нэг болно.

Дөрөвдүгээрт, хууль эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох шаардлагатай байна. Энэ хүрээнд Монгол Улсын Замын хөдөлгөөний дүрэм болон “Авто замын тэмдэг, тэмдэглэл, гэрлэн дохио, хашилт, чиглүүлэх хэрэгслүүдийг хэрэглэх дүрэм” MNS 4596:2014 стандартад цаг үеийн шаардлагад нийцсэн нэмэлт, өөрчлөлт оруулах нь зүйтэй.

Ашигласан материал

1. Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын тухай хууль. 2015.
2. Монгол Улсын Их Хурлын 2020 оны 52 дугаар тогтоолын 1 дүгээр хавсралт: “Алсын хараа-2050” Монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого. 2020.
3. Зам, тээврийн хөгжлийн яам. Зам, тээврийн хөгжлийн төв. “Монгол орны зам, цаг уурын нөхцөлд тохирсон авто замын хучилтын технологийн чадавхыг сайжруулах төсөл.” 2023.
4. Д.Дүгэрээ, Замын хөдөлгөөний осолгүйн байдал авто тээврийн экологи, 2006.
5. А.Энхболд, Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдал, 2007.
6. Н.Ганбат, Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлыг хангах зарим ажиллагаа, 2024.
7. ЦЕГ, ТЦА, Монгол улсад бүртгэгдсэн зам тээврийн осол, гэмт хэрэг, зөрчлийн статистик үзүүлэлтийн эмхэтгэл 2020-2024 он. /Цуврал10-14/
1929-2023 оны тоон үзүүлэлт, жил бүрийн техникийн үзлэгийн дүн.

ХӨРӨНГӨ ЗАВШИХ ГЭМТ ХЭРГИЙН МӨН ЧАНАР БА КРИМИНОЛОГИЙН ХҮЧИН ЗҮЙЛСИЙН СУДАЛГАА

A STUDY OF THE QUALIFICATION AND CRIMINOLOGY FACTORS OF PROPERTY MISUSE

О.Тогтуур

*Говьсүмбэр аймгийн Цагдаагийн
хэлтсийн Эрүүгийн цагдаагийн тасгийн
эрүүгийн мөрдөгч, цагдаагийн ахлах дэслэгч*

Товч агуулга: Хөрөнгө завших гэмт хэрэг нь бусдын өмчлөлд байгаа эд хөрөнгийг итгэмжлэн хариуцуулсан этгээд өөрийн болон бусдын ашиг сонирхлын үүднээс хууль бусаар эзэмшиж, зарцуулж байгаа өмчийн эсрэг гэмт хэргийн нэг хэлбэр юм. Энэхүү өгүүллийн зорилго нь хөрөнгө завших гэмт хэргийн ойлголт, эрх зүйн болон криминологийн шинжийг тодорхойлох, уг гэмт хэрэг үйлдэгдэхэд нөлөөлж буй шалтгаан, нөхцөлийг судлан шинжлэхэд оршино. Судалгаанд онолын болон харьцуулсан шинжилгээний арга, эрх зүйн баримт бичгийн дүн шинжилгээ, статистик мэдээлэлд тулгуурласан криминологийн судалгааны аргыг ашиглав.

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд хөрөнгө завших гэмт хэрэг нь ихэвчлэн байгууллага, аж ахуйн нэгж, төрийн байгууллагад ажиллаж буй албан тушаалтан, эд хөрөнгийг хариуцан ажилладаг этгээдүүдийн дунд илүүтэй үйлдэгддэг бөгөөд итгэл хүлээлгэсэн харилцааг урвуулан ашиглах онцлогтой байна. Түүнчлэн уг гэмт хэрэг гарахад хувь хүний шунал, ёс зүйн төлөвшил сул байх, байгууллагын дотоод хяналт сул, санхүүгийн ил тод байдал хангалтгүй байх, эрх зүйн зохицуулалтын хэрэгжилт хангалтгүй зэрэг олон хүчин зүйл нөлөөлж байгааг тогтоов.

Иймээс хөрөнгө завших гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд байгууллагын дотоод хяналт, аудитын тогтолцоог сайжруулах, албан хаагчдын ёс зүй, хариуцлагыг нэмэгдүүлэх, санхүүгийн ил тод байдлыг хангах, хууль хэрэгжилтийг боловсронгуй болгох шаардлагатай байна. Судалгааны үр дүн нь өмчийн эсрэг гэмт хэргийн криминологийн судалгааг баяжуулах, түүнээс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг боловсронгуй болгоход онол, практикийн ач холбогдолтой юм.

Abstract: Embezzlement is a type of property crime in which a person entrusted with the responsibility of another person illegally possesses and spends property owned by another person for his own or other people's benefit. The purpose of this article is to determine the concept, legal and criminological characteristics of the crime of embezzlement, and to study the causes and conditions that influence the commission of this crime. The study used criminological research methods based on theoretical and comparative analysis, analysis of legal documents, and statistical data.

According to the results of the study, embezzlement is most often committed by officials and persons in charge of property working in organizations, business entities, and state organizations, and is characterized by the abuse of trust. In addition, it was determined that many factors contribute to the occurrence of this crime, including individual greed, weak ethical development, weak internal control of the organization, insufficient financial transparency, and insufficient implementation of legal regulations.

Therefore, to prevent embezzlement, it is necessary to improve the internal control and audit system of the organization, increase the ethics and responsibility of employees, ensure financial transparency, and improve law enforcement. The results of the study have theoretical and practical significance in enriching criminological research on crimes against property and improving preventive measures.

Түлхүүр үгс: Хөрөнгө, хөрөнгө завших, гэмт хэрэг, гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөл, итгэмжлэгч, итгэмжлүүлэгч, итгэмжлэн хариуцуулсан эд хөрөнгө, урьдчилан сэргийлэх арга зам

Keywords: Assets, embezzlement, crimes, causes and conditions of crimes, trustees, trustees, assets entrusted, preventive measures

Үндсэн хэсэг

Нийгмийн эдийн засаг, эрх зүйн харилцаанд хөрөнгө нь зөвхөн эд материалын үнэт зүйл төдийгүй итгэл, эрх мэдэл, хариуцлагын суурь болдог. Хөрөнгө завших гэмт хэрэг нь байгууллага, аж ахуйн нэгж, хувь хүн болон олон нийтийн итгэлийг зүй бусаар ашиглаж, эд хөрөнгө, санхүүгийн эх үүсвэрийг хууль бусаар өөртөө эсвэл гуравдагч этгээдэд шилжүүлэх үйлдэл юм. Энэхүү гэмт хэрэг нь зөвхөн материаллаг хохирол учруулах төдийгүй байгууллагын нэр хүнд, байгуулалтын тогтвортой байдал, зах зээл дэх шударга өрсөлдөөн, ардчилсан удирдлагын зарчмуудыг доройтуулж, нийгмийн шударга ёсны итгэлийг сэвтээх ноцтой нөлөө үзүүлдэг. Тиймээс хөрөнгө завших гэмт хэргийн онцлог, бүтэц, нийгэм-эдийн засгийн шалтгаан, хяналт ба хориглох механизмын тухай ойлголт нь эрх зүйн судалгаа, мөрдөн байцаалт, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх бодлого боловсруулахад зайлшгүй шаардлагатай.

Ойлголтын түвшинд хөрөнгө завших гэмт хэрэг нь тухайн улсын хуульд заасан эд хөрөнгө, санхүүгийн харилцааны хамгаалалтад нийцсэн тодорхой бүрэлдэхүүн хэсгүүдийг агуулдаг. Энд гэмт этгээдийн санаа зорилго, эрх мэдэл эсвэл итгэлийг зүй бусаар ашиглан эд хөрөнгийг хууль бусаар эзэмших, шилжүүлэх, нуух гэх мэт үйлдлийг ашигладаг. Мөн хэрэг үүсэхэд субъект (гэмт этгээд), объект (эх сурвалж буюу хөрөнгө), шинж чанар (үр ашиг, дахин төлөх боломжгүйгээр хөндсөн эсэх), болон арга хэрэгсэл (мөрдөн байцаалтад илэрсэн баримтаар тодорхойлогдох журам зөрчих, фальсификат хийх, хууль бус гүйлгээ г.м.) гэсэн бүрэлдэхүүнүүдийн цогц нь тодорхойлогдоно. Иймд хөрөнгө завших гэмт хэрэг нь зөвхөн ганц үйлдэл биш, эрх зүйн хувьд олон элементээс бүрдсэн, зохион байгуулалттай болон давтамжтай шинжтэй байж болдог гэдгийг онцлох нь зүйтэй.

Гэмт хэргийн шалтгаан нөхцөлийг судалдаг шинжлэх ухаан нь криминологийн шинжлэх ухаан бөгөөд зорилго нь гэмт явдлын шалтгааныг тогтоож, түүнд зохистой нөлөөлөх замаар гэмт явдлаас урьдчилан сэргийлэх ба гэмт хэргийн нийгэмд учруулах хор уршгийг багасгах, мөн нийгмийн зүгээс гэмт явдалд үзүүлэх хамгийн оновчтой хариу үйлдлийн зүй тогтлыг судлан тогтоох явдал юм (Д.Зүмбэрэлхам, 2022, хууд. 14). Тэгвэл Хөрөнгө завших гэх үгийн утга найруулга, бүтэц, хэргийн талаар судлая.

“Хөрөнгө” гэдэг нь үнэ цэнтэй эсвэл ашигтай зүйл хэлэх бөгөөд бизнес болон нягтлан бодох бүртгэлд хөрөнгийн үнэ цэнийг тодорхой хэмжээний мөнгөөр илэрхийлдэг. Мөнгөний хэмжээг тухайн хөрөнгийн ирээдүйд бий болгох эдийн засгийн үнэ цэнийн хэмжээгээр тооцож болно. Тооцоолол нь өмнөх гүйлгээнүүд эсвэл үйл явдалд үндэслэнэ. Хөрөнгө бодит байдал дээр биет болон биет бус хэлбэрээр байх

ба биет хөрөнгө гэдэг нь барилга, тоног төхөөрөмж, бараа материал гэх мэт хүний нүдээр ил харагдах бодит зүйлийг хэлнэ. Харин биет бус хөрөнгө гэдэг патент, барааны тэмдэг, зохиогчийн эрх, компьютерын программ хүний нүдэнд ил харагдаж баригдахгүй, оюун ухаанаас бүтсэн зүйлийг хэлнэ.

“Завших” гэдэг нь бусдын эд хөрөнгийг өмчлөгчид нь тогтоосон хугацаанд буюу хяналт шалгалтын шаардлагагүйгээр буцаан өгөхгүй байхыг хэлэх бөгөөд нэг үгээр өмчлөгчид нь үнэ хөлсийг нь төлөөгүй, өөрийн өмчийн адил хууль бус эзэмшил тогтоосон байна. Гэмт этгээд нь завшсан эд зүйлс, өмч хөрөнгийг өөрийн эзэмшилд оруулсан боловч, түүнийг үрэгдүүлээгүй байдаг. Ашиглалтын энэ хэлбэр нь гэмт этгээдэд итгэмжлэгдэн олгогдсон эд зүйлс, хууль ёсоор очоод хууль бус хэлбэрээр бусад руу шилжиж, үр дүнд нь гэмт этгээд шунахай зорилгоор эд зүйлс өмч хөрөнгийг хууль бусаар ашиглах бололцоог олгож байдаг онцлогтой. Бусдын эд хөрөнгийг хууль бусаар олж авч, өөрийн үзэмжээр захиран зарцуулах санаагаа хэрэгжүүлж эхэлснээр, уг үйлдлийн бүрдэл төгсдөг.

“Хөрөнгө завших” гэмт хэрэг нь бусдын итгэмжлэн хариуцуулсан эд хөрөнгө, эд хөрөнгийн эрхийг итгэмжлэлийн үндсэн дээр эзэмшиж, ашиглаж буй байдлаа урвуулан ашиглаж өөрийн өмчлөлд хариу төлбөргүй хууль бусаар авах, захиран зарцуулах үйлдлийг хэлнэ (С.Гантулга, 2020, хууд. 190). Гээгдэл эд хөрөнгө гэдэг нь өмчлөгч буюу эзэмшигч, ашиглагчийн хайхрамжгүй, болгоомжгүйн улмаас /Түүний хүслээс гадуур хаягдаж орхигдсон, байгалийн гамшиг давагдашгүй хүчин зүйлд автагдсаны улмаас эзэмшлээс гарсан/ тэдний өмчлөл эзэмшлээс түр гарсан хүний хэрэгцээ хангахуйц үнэ өртөгтэй эд зүйл юм. Өмчлөгч эд хөрөнгөө гээгдүүлсэн ч өмнөх эрхээ алдаагүй байна (С.Жанцан, 2011) Өмчлөгчийн эд хөрөнгийг итгэмжлэн хариуцсан этгээд буюу өөрөөр хэлбэл аж ахуйн нэгж, байгууллага, иргэдийн өмчийг хууль ёсоор хариуцаж хамгаалж байгаа этгээд зохих зөвшөөрөл авалгүйгээр дур мэдэн бүрэн бүтэн байдлаас ямар нэгэн хэсгийг тастаж бусдад өгч үрэгдүүлсэн, эсхүл өөрөө авч завшсан идэвхтэй үйлдлээр илэрнэ.

“Итгэмжилсэн хөрөнгө” гэж итгэмжлэгчээс итгэмжлэгдэгчид хөрөнгө итгэмжлэн удирдах гэрээний дагуу шилжүүлэн өгсөн бэлэн мөнгө, зээл, бусад активыг хэлнэ. Итгэмжлэгчийн бэлэн мөнгө, зээл, бусад активыг үнэгүйдлээс хамгаалж, ашиг /үр шим/ олж өгөх зорилгоор тэдгээртэй харилцан тохиролцож байгуулсан хөрөнгө итгэмжлэн удирдах гэрээний үндсэн дээр итгэмжлэгдэгчээс гэрээнд заасан хугацаанд хянах, ашиглах, захиран зарцуулах үйл ажиллагааг хэлнэ (Д.Зүмбэрэлхам, 2022).

“Итгэл эвдэх” гэдэг нь завшигч этгээд өмчлөгчтэй өмнө тогтоосон итгэлцлийн харилцааг ашиглан түүний эд хөрөнгө өмчлөх эрхийг эзэмшдэг. Итгэлцэл нь эд хөрөнгө худалдах, худалдан авах, солилцох, хөлслөх, зээлэх, ажил гүйцэтгэх, барьцаалан зээлдэх зэрэг иргэний эрх зүйн харилцаанд үндэслэгдэх жишээтэй (Өмчлөх эрхийн эсрэг гэмт хэрэг: Тулгамдсан асуудал, урьдчилан сэргийлэх арга зам, 2018).

Тус гэмт хэргийн субъектив тал нь шууд санаатай, шунахайн сэдэлтэй, субъект нь 16 насанд хүрсэн хэрэг хариуцах чадвартай этгээд байна. Хэргийг хүндрүүлэх бүрэлдэхүүний шинжийг албан тушаалын байдлаа ашиглаж, эсхүл бусдад ноцтой, эсхүл их хэмжээний хохирол учруулж үйлдсэн бол мөн онц хүндрүүлэх бүрэлдэхүүнийг зохион байгуулалтай гэмт бүлэг үйлдсэн бол гэж хуульд тусгайлан зааж өгсөн.

Монгол Улсын эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 17.4 дүгээр зүйлд “Хөрөнгө завших” гэмт хэргийг тусгасан бөгөөд “Бусдын итгэмжлэн хариуцуулсан эд хөрөнгө, эд хөрөнгийн эрхийг завшсан” байхаар хуульчилсан байна.

Эд хөрөнгө, эд зүйл завших гэмт хэргүүдийн хооронд зарим шинжүүд давхцдаг ч тэднийг зааглан ойлгох шаардлагатай гэж үзэж байна. Жишээ нь, Эрүүгийн хуулийн 17.4 дүгээр зүйлд заасан хөрөнгө завших гэмт хэрэг нь алдаатай гүйлгээ, андуурагдсан илгээмж, гээгдэл эд хөрөнгө, алдуул мал завших (17.5 дугаар зүйл) гэмт хэрэгтэй объектив талын үйлдлээр төстэй мэт боловч энд халдлагад өртөж байгаа зүйл болон гэмт хэрэг үйлдэгчийн эрх зүйн байр суурь өөр байдаг. Хөрөнгө завшихад гэмт хэрэг үйлдэгч нь бусдын эд хөрөнгийг итгэмжлэн хариуцсан хүн байх ёстой бол харин андуурагдсан илгээмж, гээгдэл эд хөрөнгө, алдуул малтай холбоотой гэмт хэрэгт тэр шаардлага тавигдахгүй.

Мөн хөрөнгө завших гэмт хэрэг (17.4) нь соёлын биет өвийг завших, үрэгдүүлэх (25.3) гэмт хэрэгтэй зарим талаараа ойролцоо боловч тэднийг ялгаж үзэх ёстой. Объектив, субъектив шинжүүд нь төстэй хэдий ч объект яг юу руу халдсан бэ гэдэгт ялгаа бий, хөрөнгө завших гэмт хэрэгт халдлагад өртөх зүйл нь ерөнхий бусдын эд хөрөнгө бол соёлын биет өвийг завших гэмт хэргийг үйлдэхдээ заавал соёлын биет өв үрэгдсэн, бусдад шилжүүлсэн байна.

Үүнээс гадна, хөрөнгө завших гэмт хэрэг нь цэргийн эд хөрөнгө, байлдааны галт хэрэгсэл, тэсэрч дэлбэрэх бодисыг зарах, үрэгдүүлэх, завших (28.7) гэмт хэрэгтэй зарим объектив, субъектив шинжээр ижил мэт боловч объект, халдлагын зүйлээр ялгаатай. Өөрөөр хэлбэл, хөрөнгө завшихад ерөнхий эд хөрөнгө рүү халдаж байх бөгөөд 28.7-д дурдсан гэмт хэргүүдэд халдагдах объект нь тусгай ангит, аюултай болон батлан хамгаалахтай холбогдсон цэргийн зориулалттай эд зүйлс байдаг.

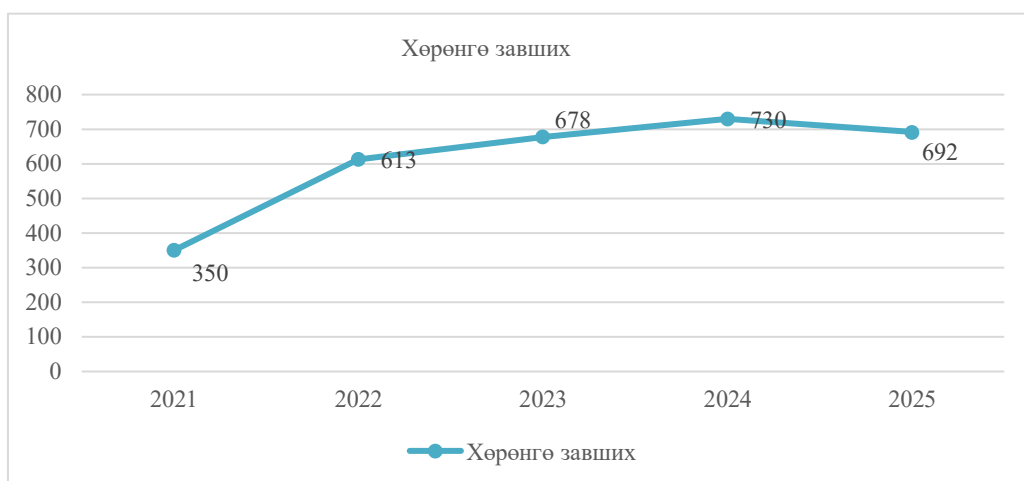
Цагдаагийн байгууллага 2025 онд иргэн, хуулийн этгээдээс гэмт хэргийн шинжтэй нийт 116,335 гомдол мэдээлэл бүртгэгдэж, тус шалгасан гомдол мэдээллийн 42085-г хэрэг бүртгэлтийн хэрэг нээж, 72243-г хэрэг нээхээс татгалзаж, 2007 харьяаллын дагуу шилжүүлсэн байна. Үйлдэгдсэн газраар нь авч үзвэл нийслэлд 33144, орон нутагт 14327, бусад газарт 9 хэрэг шалгагдсан байна. Цагдаагийн байгууллагын хэмжээнд нийт 47.480, Улаанбаатар хотод 33.144 (69.8%), орон нутагт 14.327 (30.2%), бусад газар (хилийн чанадад) үйлдэгдсэн 9 (0.01%)-тай байгаа нь өмнөх оны үзүүлэлтээс нийслэл (+1021) хэрэг нэмэгдэж (+3.2%), орон нутагт (+1787) хэрэг нэмэгдэж (+14.3%), хилийн чанадад (-1) хэрэг хасагдаж (-10.0%)-тай байна (Л.Нямгэрэл, П.Батбаатар, С.Гантулга, 2022).

Зураг 1. Бүртгэгдсэн гэмт хэргийн гомдол мэдээллийн хамгийн өндөр хувь эзэлж буй гэмт хэргийн төрлөөр

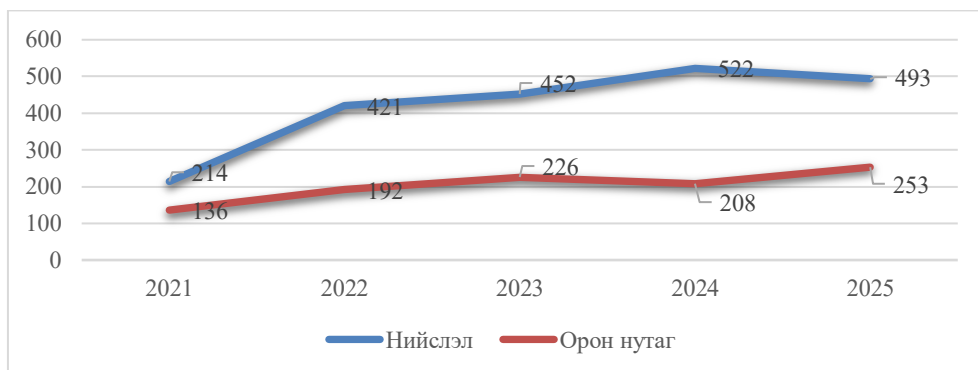
Улсын хэмжээнд Өмчлөх эрхийн эсрэг гэмт хэрэг 28419, Хүний эрүүл мэндийн эсрэг гэмт хэрэг 10210, бусад төрлийн гэмт хэрэг 3456 бүртгэгдсэн байна. Нийт гэмт хэргийн 68%-г өмчлөх эрхийн эсрэг гэмт хэрэг дангаараа эзэлж байгаа нь цаашид тус төрлийн гэмт хэрэг эрчимтэй өсөх эрсдэлтэй байна.

Зураг 2. Монгол улсын хэмжээнд Хөрөнгө завших гэмт хэрэг 2021-2025 онуудад бүртгэгдсэн гэмт хэргийн тоог харьцуулан үзэхэд

Тус гэмт хэрэг нь 2021 онд 350, 2022 онд 613, 2023 онд 678, 2024 онд 730, 2025 онд 692 хэрэг бүртгэгдэж жилд дунджаар 612 хөрөнгө завших гэмт хэрэг үйлдэгдэж байна. Үүнд 2021 онд бага үзүүлэлтэй бүртгэгдсэн нь тухайн онуудад Корона цар тахалтай холбоотой гэмт хэргийн гаралт бага гарсан харагдаж байх бөгөөд 2022 оноос хойш дахин эрчимтэй өссөн харагдаж байна.

Зураг 3. Хөрөнгө завших гэмт хэргийн гаралт

Хөрөнгө завших гэмт хэрэг нь сүүлийн 5 жилд орон нутагт 1015, нийслэлд 2102 бүртгэгдсэн үзүүлэлтэй байх бөгөөд орон нутагт жил дунджаар 203, нийслэлд жилд дунджаар 420 хэрэг тогтмол бүртгэгдэж байна.

Хөрөнгө завших гэмт хэрэг 2021 оноос 2025 онд хүртэл ерөнхий хандлагаараа өсөлттэй харагдаж байна. Тодруулбал, 2021 онд бүртгэгдсэн хэрэг харьцангуй бага (350) байсан нь Корона цар тахлын үед хөдөлгөөн, хүн амын идэвх муудаж гэмт хэргийн гарц түр хугацаагаар буурсантай холбоотой гэж үзэгдэж болно. Харин 2022 оноос эхлэн хэргийн тоо огцом нэмэгдэж, 2024 онд хамгийн их (730) түвшинд хүрсэн бөгөөд 2025 онд бага зэрэг буурсан (692) ч хоёрдогч өндөр түвшнээс буураагүй байна. Дунджаар жилд 612 хэрэг бүртгэгдэж байгаа нь тогтмол, давтамжтай асуудал байгааг илтгэнэ.

Сүүлийн 5 жилд нийт 3117 хэрэг бүртгэгдсэнээс нийслэлд 2102 (жилд дунджаар 420), орон нутагт 1015 (жилд дунджаар 203) бүртгэгдсэн нь нийслэлд хөрөнгө завших гэмт хэрэг илүү төвлөрч байгааг харуулж байна. Энэ нь хүн амын нягтшил, эд хөрөнгийн төвлөрөл, хөдөлгөөн ихтэй орчин, зах зээл, үйлчилгээний төвүүдийн байршил зэрэгтэй холбоотой байж болзошгүй байна.

Хөрөнгө завших гэмт хэрэг үйлдсэн хүний хувийн байдлыг тогтоох нь тухайн гэмт хэргийн шалтгаан нөхцөлийг олоход ач холбогдолтой. Иймээс судалгааны хүрээнд Shuukh.mn сайтаас 2025 оны онд шүүхээр шийдвэрлэгдсэн түүврээр 153 хэрэгт ял шийтгүүлсэн этгээдийн хүн ам зүйн шинжийг тодорхойлж хөрөнгө завших гэмт хэргийг үйлдсэн этгээдүүдийн нийтлэг шинжийг тодорхойлон судаллаа.

Гэмт хэрэг үйлдсэн хүний иргэний харьяаллыг авч үзвэл Монгол улсын иргэн энэ төрлийн гэмт хэрэг үйлдэж шийтгүүлсэн тохиолдол 153 буюу 100 хувь байна.

Хөрөнгө завших гэмт хэрэгт холбогдогчийн насны онцлогийг харгалзан авч үзэх нь энэ гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд чухал алхам болно. (Ц.Цэлмэг, 2017, хууд. 91) .

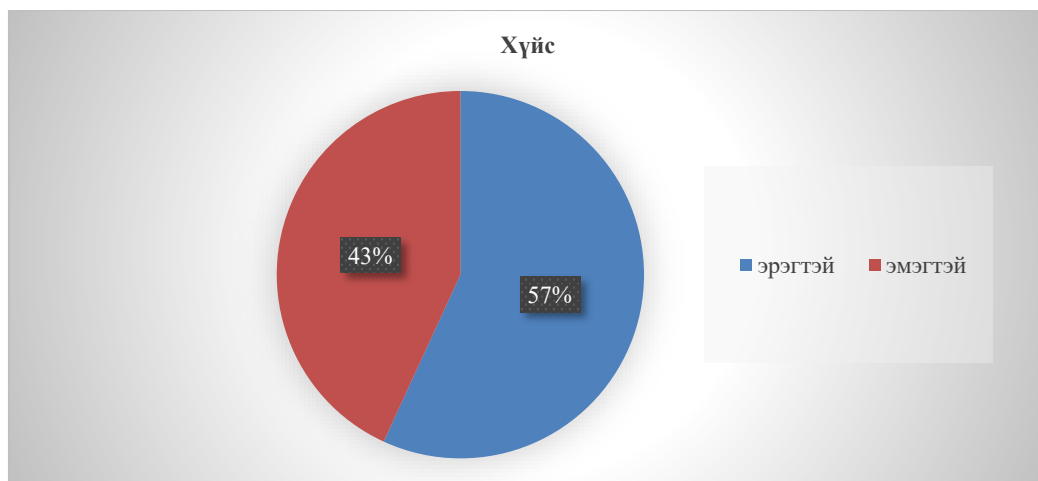
Зураг 4. Хөрөнгө завших гэмт хэргийн яллагдагчдын насны ангилал

Графикаас харахад нийт эрүүгийн хэрэгт яллагдагчаар татагдан ял шийтгүүлсэн 153 этгээдээс 20-оос 30 насны 84 буюу 55%, 31-40 насны 56 буюу 37%, 40-оос дээш насны 13 буюу 8%-тай байна. Дэлхийн хэмжээнд явуулсан судалгаагаар

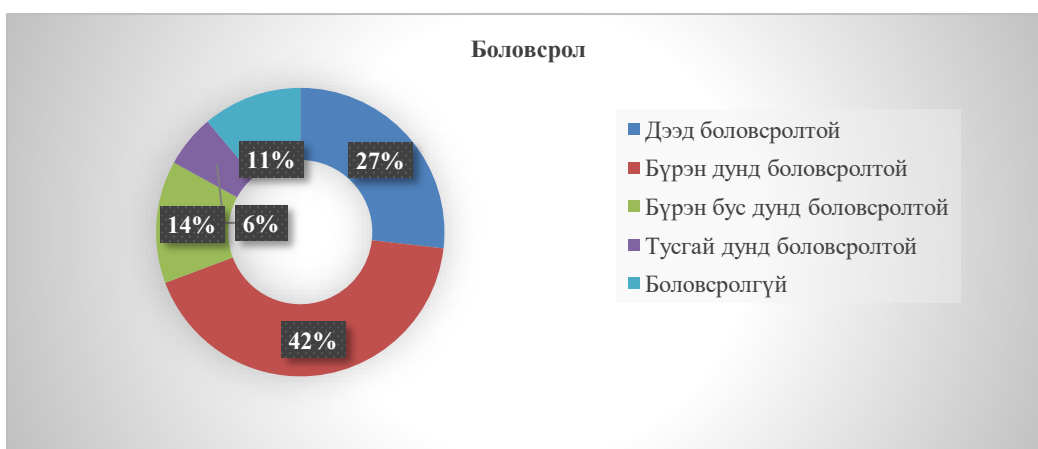
нийт гэмт хэргийн 70 орчим хувийг 35 хүртэлх насны залуу хүмүүс үйлддэг бөгөөд тэд голчлон, хүч хэрэглэсэн гэмт хэрэг, хулгай дээрэм, танхай, хүчин зэргийг үйлдэж байхад 40 наснаас дээш ихэвчлэн зээл, хахууль, авах, албан тушаалаа урвуулах, ашиглан шамшигдуулах хэргүүдийг голчлон үйлддэг байна.

Зураг 5. Хөрөнгө завших гэмт хэргийн яллагдагчдыг хүйсээр авч үзвэл

Хөрөнгө завших гэмт хэрэг үйлдсэн хүмүүсийн хүйсийг авч үзвэл нийт гэмт хэрэг үйлдсэн хүмүүсийн 87 буюу 57%-ийг эрэгтэй, 66 буюу 43%-ийг эмэгтэй хүмүүс эзэлж байна. Энэ үзүүлэлтээс харахад эрэгтэй хүн гэмт хэрэг үйлдэх илүү магадлалтай харагдаж байна.

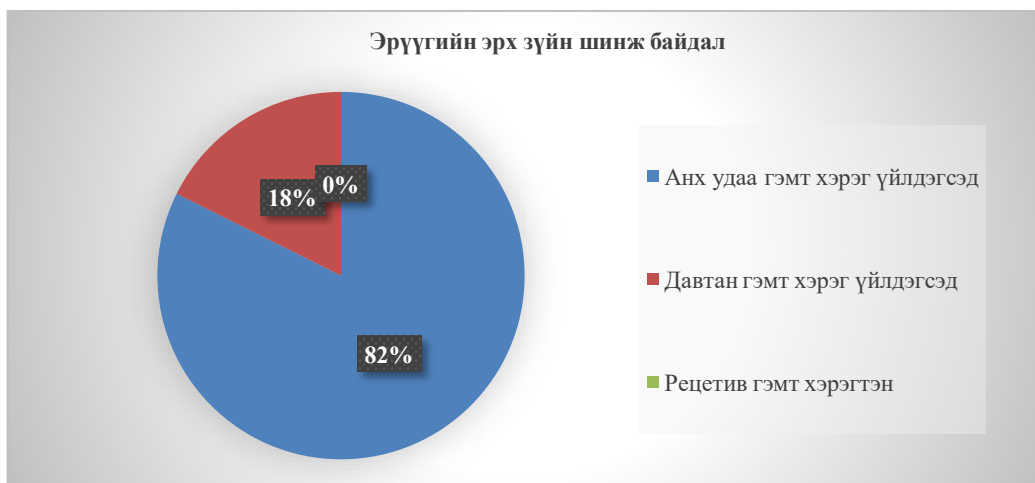
Зураг 6. Хөрөнгө завших гэмт хэргийн яллагдагчдын боловсролын түвшин

Боловсрол гэдэг нь шинжлэх ухааны мэдлэг чадвар, дадал, зан суртахууны үнэт зүйл, биеэ авч явах хэм хэмжээг нийгмийн гишүүдэд эзэмшүүлэх үүрэг бүхий сургалт, хүмүүжлийн бие даасан тогтолцоог хэлнэ (Г.Чингис, 2021, хууд. 59). Гэмт явдал судлаач Хасан Букер боловсрол эзэмших үйл явцаас хөндийрсөн, хамрагдаж чадаагүй хүн сэтгэлгээний хоцрогдол, зан суртахууны доголдолд орж, өөрийгөө хянах чадваргүй болох магадлал ихтэй гэж дүгнэсэн. “ (Hasan Buker, 2011)” байна. Тэдгээрийг боловсролоор авч үзвэл үзвэл нийт ял шийтгүүлсэн 153 этгээдийн 65 буюу 43% бүрэн дунд боловсролтой, 41 буюу 27% дээд боловсролтой, 21 буюу 14% нь

бүрэн бус дунд боловсролтой, 9 буюу 6% тусгай дунд боловсролтой, 17 буюу 11% нь огт боловсролгүй хүмүүс байна.

Зураг 7. Хөрөнгө завших гэмт хэргийн яллагдагч нарын өмнө ял шийтгэгдэж байсан байдал

Гэмт үйлдлүүдийн шинж чанар, гэм буруугийн хэлбэр, сэдэлт, зорилго, хамтран оролцсон байдал, ял шийтгэгдсэн эсэх зэрэг гэмт хэргийн нийгмийн хор аюулын хэр хэмжээг тодорхойлоход ач холбогдол бүхий нөхцөл байдлууд хамаарна.

Хөрөнгө завшсан этгээдүүдийн 126 нь өмнө ямар нэгэн гэмт хэрэг зөрчилд холбогдоогүй, 27 этгээд нь ял шийтгүүлж байсан байна. Үүнээс авч үзвэл хэрэгт холбогдогч нь ихэвчлэн хууль, дүрэм, хэм хэмжээг баримталдаг ч ажил мэргэжлийн онцлог, шунахайн сэдэл нь ёс суртахууны хэм хэмжээг нь давж гарч ирсэн нь харагдаж байна.

Хөрөнгө завших гэмт хэрэг нь эдийн засгийн шинжтэй гэмт хэргийн нэг төрөл бөгөөд хувь хүн, байгууллага, төрийн өмчид учрах хохирлын хэмжээгээр нийгэмд ноцтой сөрөг үр дагаврыг бий болгодог. Криминологийн шинжлэх ухаанд аливаа гэмт хэргийн үүсэл, тархалт, тогтвортой байдалд нөлөөлөх хүчин зүйлсийг шалтгаан болон нөхцөл хэмээн авч үздэг. Энэ утгаараа хөрөнгө завших гэмт хэрэг нь зөвхөн хувь хүний ёс суртахууны доголдлоос шалтгаалах бус нийгэм, эдийн засаг, байгууллагын удирдлага, хяналтын тогтолцоо зэрэг олон талт хүчин зүйлсийн нөлөөн дор бий болдог.

Юуны өмнө нийгэм, эдийн засгийн хүчин зүйлс нь хөрөнгө завших гэмт хэргийн үүсэх үндсэн шалтгаануудын нэг болдог. Нийгэмд эдийн засгийн тэгш бус байдал ихсэх, орлогын ялгаа нэмэгдэх, амьжиргааны түвшин буурах зэрэг нөхцөл байдал нь зарим хүмүүсийг хууль бус аргаар эд хөрөнгө олж авах сэдлийг бий болгох магадлалыг нэмэгдүүлдэг. Ялангуяа зах зээлийн эдийн засгийн харилцаа хөгжихийн хэрээр эд хөрөнгө, ашиг орлогын төлөөх өрсөлдөөн нэмэгдэж, богино хугацаанд ашиг олох сонирхол хүчтэй болох нь зарим этгээдийг албан тушаал, эрх мэдлээ ашиглан хөрөнгө завших гэмт хэрэг үйлдэхэд хүргэдэг.

Мөн байгууллагын удирдлага, хяналтын тогтолцооны сул байдал нь уг төрлийн гэмт хэргийн гарах таатай нөхцөлийг бүрдүүлдэг. Санхүүгийн тайлагнал,

дотоод аудит, хяналт шалгалтын тогтолцоо хангалтгүй байх, албан тушаалын эрх мэдэл хэт төвлөрөх, ажлын байрны хяналт сул байх зэрэг нь хөрөнгө завших боломжийг нэмэгдүүлдэг. Түүнчлэн байгууллагын дотоод соёл, ёс зүйн хэм хэмжээ сул байх, авлига, ашиг сонирхлын зөрчилд хүлцэнгүй хандах хандлага бий болсон тохиолдолд энэ төрлийн гэмт хэрэг илүү амархан үүсэх нөхцөл бүрддэг.

Хувь хүний түвшинд авч үзвэл шунал, хувийн ашиг сонирхол, ёс суртахууны үнэт зүйлсийн доройтол, хууль эрх зүйн ухамсар сул байх зэрэг нь хөрөнгө завших гэмт хэрэг үйлдэхэд нөлөөлөх чухал шалтгаан болдог. Зарим тохиолдолд албан тушаалтнууд өөрт олгогдсон эрх мэдлийг хувийн ашиг сонирхолд ашиглах замаар байгууллагын болон нийтийн өмчийг хууль бусаар завших явдал гардаг. Энэ нь албан тушаалын байдлаа ашиглах боломж, санхүүгийн нөөцөд ойр байх нөхцөлтэй шууд холбоотой байдаг.

Нөгөө талаар хууль эрх зүйн зохицуулалт, хяналт хэрэгжилтийн сул байдал нь уг төрлийн гэмт хэрэг гарах нөхцөлийг бий болгодог. Хэрэв хяналт шалгалтын механизм сул, хариуцлага тооцох тогтолцоо үр нөлөө багатай, гэмт хэрэг илрүүлэх магадлал бага байвал хүмүүс хууль зөрчих эрсдэлийг бага гэж үнэлж, гэмт хэрэг үйлдэх сэдэл нэмэгдэх боломжтой. Мөн авлига, ашиг сонирхлын зөрчил, танил талын нөлөөлөл зэрэг нь хуулийн хэрэгжилтийг сулруулж, хөрөнгө завших гэмт хэргийн далд байдлыг нэмэгдүүлдэг.

Иймээс хөрөнгө завших гэмт хэргийн криминологийн шалтгаан, нөхцөлийг нийгэм, эдийн засаг, байгууллагын удирдлага, хяналтын тогтолцоо, хувь хүний ёс суртахууны үнэт зүйлс болон хууль эрх зүйн орчны уялдаа холбооны хүрээнд цогцоор нь авч үзэх шаардлагатай. Эдгээр хүчин зүйлсийг бууруулахын тулд байгууллагын дотоод хяналт, аудитын тогтолцоог сайжруулах, ил тод байдлыг нэмэгдүүлэх, хууль эрх зүйн хариуцлагыг чангатгах, иргэдийн хууль зүйн боловсрол болон ёс зүйн төлөвшилийг дээшлүүлэх зэрэг урьдчилан сэргийлэх цогц арга хэмжээг хэрэгжүүлэх нь чухал ач холбогдолтой юм.

Хөрөнгө завших гэмт хэрэг нь өмчлөх эрхийн эсрэг гэмт хэргийн нэг төрөл бөгөөд сүүлийн жилүүдэд Монгол Улсад тодорхой хэмжээгээр өсөх хандлагатай байгаа нь статистик мэдээллээс харагддаг. Тухайлбал, улсын хэмжээнд 2018 оны эхний хагас жилд бүртгэгдсэн нийт гэмт хэрэг өмнөх оны мөн үеэс 54.5 хувиар өсөхөд өмчлөх эрхийн эсрэг зарим төрлийн гэмт хэргийн дотор хөрөнгө завших гэмт хэрэг 192 тохиолдлоор буюу ойролцоогоор 2.5 дахин өссөн нь анхаарал татахуйц үзүүлэлт болсон байна. Мөн прокурорын байгууллагын мэдээллээр 2024 онд иргэн, хуулийн этгээдээс ирүүлсэн 126,413 гэмт хэргийн шинжтэй гомдол, мэдээлэл шалгагдсан бөгөөд энэ нь өмнөх онтой харьцуулахад 14.9 хувиар өссөн нь эдийн засгийн болон өмчийн эсрэг гэмт хэрэг өсөх нөхцөлийг бүрдүүлж байгааг харуулж байна.

Криминологийн судалгаагаар хөрөнгө завших гэмт хэрэг гарахад хэд хэдэн үндсэн шалтгаан, нөхцөл нөлөөлдөг гэж үздэг. Нэгдүгээрт, нийгэм-эдийн засгийн хүчин зүйлс чухал нөлөө үзүүлдэг. Орлогын ялгаа нэмэгдэх, амьжиргааны түвшин буурах, эдийн засгийн тогтворгүй байдал үүсэх зэрэг нөхцөл нь зарим этгээдийг хууль бус аргаар хөрөнгө олж авахад хүргэх эрсдэлийг нэмэгдүүлдэг. Нийгэмд материаллаг ашиг сонирхол давамгайлах, хурдан баяжих хандлага хүчтэй болох нь албан тушаал, эрх мэдэлтэй этгээдүүдэд боломжийг ашиглан хөрөнгө завших сэдлийг бий болгодог.

Хоёрдугаарт, байгууллагын удирдлага болон хяналтын тогтолцооны сул байдал нь уг төрлийн гэмт хэрэг гарах гол нөхцөл болдог. Санхүүгийн тайлагнал, дотоод аудит, хяналт шалгалт хангалтгүй байх, мөнгө хөрөнгийн зарцуулалтад ил тод байдал сул байх, албан тушаалын эрх мэдэл хэт төвлөрөх зэрэг нь хөрөнгө завших боломжийг нэмэгдүүлдэг. Ялангуяа байгууллагын санхүүгийн үйл ажиллагаанд хяналт тавих механизм сул байх үед ажилтан, албан тушаалтнууд өөрт олгогдсон эрх мэдлийг ашиглан байгууллагын эд хөрөнгийг хувьдаа ашиглах, завших эрсдэл нэмэгддэг.

Гуравдугаарт, хувь хүний зан төлөв болон ёс суртахууны хүчин зүйлс нөлөөлдөг. Хууль эрх зүйн мэдлэг, ухамсар сул байх, ёс зүйн үнэт зүйлсийн доройтол, хувийн ашиг сонирхлыг нийгмийн ашиг сонирхлоос дээгүүр тавих хандлага нь ийм төрлийн гэмт хэрэг үйлдэх сэдлийг нэмэгдүүлдэг. Ялангуяа байгууллагын санхүүгийн нөөцөд шууд хандах эрхтэй хүмүүсийн дунд хөрөнгө завших гэмт хэрэг гарах магадлал харьцангуй өндөр байдаг нь криминологийн судалгаагаар тогтоогдсон.

Дөрөвдүгээрт, хууль эрх зүйн орчин болон хяналтын байгууллагын үйл ажиллагааны үр нөлөө мөн нөлөөлдөг. Хэрэв гэмт хэрэг илрүүлэх магадлал бага, хариуцлага тооцох механизм сул, авлига болон ашиг сонирхлын зөрчил их байвал гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийг зарим хүмүүс бага гэж үнэлж, хууль зөрчих хандлага нэмэгддэг. Ийм нөхцөлд хөрөнгө завших гэмт хэрэг илрэхгүй удаан хугацаанд үргэлжлэх, эсвэл далд хэлбэрээр үйлдэгдэх магадлал нэмэгддэг.

Иймээс статистик мэдээлэл болон криминологийн судалгааны үр дүнгээс харахад хөрөнгө завших гэмт хэрэг нь нийгэм-эдийн засгийн орчин, байгууллагын дотоод хяналтын сул байдал, хувь хүний ёс зүй болон хууль эрх зүйн орчны нөлөөлөл зэрэг олон хүчин зүйлсийн нийлмэл нөлөөн дор үүсэж байна гэж дүгнэж болно. Эдгээр хүчин зүйлсийг бууруулахын тулд байгууллагын санхүүгийн хяналт, дотоод аудитын тогтолцоог сайжруулах, ил тод байдлыг нэмэгдүүлэх, хууль эрх зүйн хариуцлагын механизмыг чангатгах, мөн иргэдийн хууль зүйн ухамсар, ёс зүйн боловсролыг дээшлүүлэх шаардлагатай юм.

Дүгнэлт

Хөрөнгө завших гэмт хэрэг нь сүүлийн 5 жилд орон нутагт 1015, нийслэлд 2102 бүртгэгдсэн үзүүлэлтэй байх бөгөөд орон нутагт жил дунджаар 203, нийслэлд жилд дунджаар 420 хэрэг тогтмол бүртгэгдэж байна. Тус гэмт хэрэг нь 2021 оноос 2025 онд хүртэл ерөнхий хандлагаараа өсөлттэй харагдаж байна. Тодруулбал, 2021 онд бүртгэгдсэн хэрэг харьцангуй бага (350) байсан нь Корона цар тахлын үед хөдөлгөөн, хүн амын идэвх муудаж гэмт хэргийн гарц түр хугацаагаар буурсантай холбоотой гэж үзэж болно. Харин 2022 оноос эхлэн хэргийн тоо огцом нэмэгдэж, 2024 онд хамгийн их (730) түвшинд хүрсэн бөгөөд 2025 онд бага зэрэг буурсан (692) ч хоёрдогч өндөр түвшнээс буураагүй байна. Дунджаар жилд 612 хэрэг бүртгэгдэж байгаа нь тогтмол, давтамжтай асуудал байгааг илтгэнэ. Сүүлийн 5 жилд нийт 3117 хэрэг бүртгэгдсэнээс нийслэлд 2102 (жилд дунджаар 420), орон нутагт 1015 (жилд дунджаар 203) бүртгэгдсэн нь нийслэлд хөрөнгө завших гэмт хэрэг илүү төвлөрч байгааг харуулж байна. Энэ нь хүн амын нягтшил, эд хөрөнгийн төвлөрөл, хөдөлгөөн ихтэй орчин, зах зээл, үйлчилгээний төвүүдийн байршил зэрэгтэй холбоотой байж болзошгүй нь судалгаагаар харагдаж байна.

Хөрөнгө завших гэмт хэрэг нь албан тушаалын давуу байдлаа ашиглах, хуурамч гүйлгээ хийх, хуурамч санхүүгийн анхан шатны баримт үйлдэх, засварлах, бусдыг эд хөрөнгийг итгэмжлэн авсны дараа дур мэдэн бусдад худалдах, борлуулах, итгэмжлэн өгсөн мал /хонь, ямаа, үхэр, морь, тэмээ/-ыг бусдад худалдан борлуулах зэргээр дангаар болон бүлэглэх хэлбэрээр үйлдэгдэж байна.

Байгууллагын үйл ажиллагааны эрх зүйн орчин дутмаг, тогтоосон дүрэм, журмын хэрэгжилт, хяналт сул, боловсон хүчнийг сонгон шалгаруулахад хайнга хандах зэрэг нь энэ төрлийн гэмт хэрэг үйлдэгдэх шалтгаан нөхцөл болж байна.

Энэхүү гэмт хэргийг үйлдэж байгаа этгээд нь дийлэнх тохиолдолд ид залуу насны буюу 20-30 настай, бүрэн дунд боловсролтой хүмүүс тэргүүлж, тухайн хүмүүс нь ихэвчлэн анх удаа гэмт хэрэг үйлдсэн байна. Тухайн гэмт хэрэг үйлдэгсэд нь Мөрдөн шалгах ажиллагааны үе болон шүүх хуралдааны явцад өгсөн мэдүүлэгтээ ихэвчлэн гэм буруутай үйлдлээ хүлээн зөвшөөрч, шунахайн сэдэлдээ хөглөгдөн, завшсан эд хөрөнгөө буцааж төлж чадна гэж хөнгөмсгөөр найдсан хэлбэртэй байгаа нь Эрүүгийн эрх зүйн мэдлэг дутмаг байгаагийн илрэл юм.

Санал

Хөрөнгө завших гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийн судалгаанд тулгуурлан дараах саналуудыг дэвшүүлж байна.

Нэгдүгээрт, байгууллага, аж ахуйн нэгжийн санхүүгийн үйл ажиллагаанд тавих дотоод хяналтын тогтолцоог боловсронгуй болгох шаардлагатай байна. Ялангуяа санхүүгийн тайлагнал, нягтлан бодох бүртгэл, аудитын үйл ажиллагаанд ил тод байдлыг нэмэгдүүлэх, мөнгөн хөрөнгийн зарцуулалтад тогтмол хяналт тавих механизмыг сайжруулах нь хөрөнгө завших гэмт хэрэг гарах эрсдэлийг бууруулах ач холбогдолтой. Мөн байгууллагын дотоод аудитын үйл ажиллагааг бие даасан, хараат бус байдлаар хэрэгжүүлэх нь санхүүгийн зөрчлийг эрт илрүүлэх боломжийг нэмэгдүүлнэ.

Хоёрдугаарт, албан тушаалтнуудын ёс зүй, хариуцлагын тогтолцоог сайжруулах, ашиг сонирхлын зөрчлийг бууруулах бодлого хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Үүний хүрээнд төрийн болон хувийн байгууллагад ажиллаж буй албан тушаалтнуудын ёс зүйн хэм хэмжээг тодорхой болгож, ёс зүйн зөрчилд хүлээлгэх хариуцлагыг тодорхой болгох нь чухал юм. Түүнчлэн албан тушаалын эрх мэдэл, санхүүгийн нөөцөд хандах эрхийг хэт төвлөрүүлэхгүй байх, үүрэг хариуцлагыг тэнцвэртэй хуваарилах замаар гэмт хэрэг үйлдэх боломжийг бууруулах боломжтой.

Гуравдугаарт, хууль эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгож, хяналт шалгалтын байгууллагын үйл ажиллагааны үр нөлөөг нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна. Хөрөнгө завших гэмт хэргийг илрүүлэх, мөрдөн шалгах ажиллагааг үр дүнтэй болгох, гэмт хэрэгт холбогдсон этгээдэд оногдуулах хариуцлагыг бодитой хэрэгжүүлэх нь урьдчилан сэргийлэх ач холбогдолтой. Мөн санхүүгийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх чиглэлээр хяналт шалгалтын байгууллагуудын хамтын ажиллагааг сайжруулах нь чухал юм.

Дөрөвдүгээрт, иргэд болон албан тушаалтнуудын хууль эрх зүйн боловсрол, ёс зүйн ухамсрыг дээшлүүлэхэд анхаарах шаардлагатай. Хууль зүйн мэдлэгийг нэмэгдүүлэх сургалт, нөлөөллийн арга хэмжээг зохион байгуулах, шударга ёс, хариуцлагын соёлыг төлөвшүүлэх нь хөрөнгө завших гэмт хэргээс урьдчилан

сэргийлэхэд чухал нөлөө үзүүлнэ. Түүнчлэн байгууллагын соёл, ёс зүйн орчныг сайжруулах, ил тод байдлыг дэмжих нь ажилтнуудын хууль зөрчих хандлагыг бууруулахад эерэг нөлөөтэй юм.

Иймээс хөрөнгө завших гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэхэд зөвхөн хууль эрх зүйн арга хэмжээгээр хязгаарлагдахгүйгээр байгууллагын удирдлага, хяналтын тогтолцоо, ёс зүйн орчин, иргэдийн хууль зүйн боловсрол зэрэг олон талт арга хэмжээг цогцоор нь хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Ашигласан материалын жагсаалт

1. Г.Чингис. (2021). Гээгдэл эд хөрөнгө завших гэмт хэргийн шалтгаан нөхцөл, урьдчилан сэргийлэх асуудал. *Хууль сахиулахуй сэтгүүл*, 59.
2. Д.Зүмбэрэлхам. (2022). *Криминологийн онол*. Улаанбаатар: Сомбо принтинг.
3. Л.Нямгэрэл, П.Батбаатар, С.Гантулга. (2022). *Монгол улс дахт гэмт хэргийн цагаан ном*. Улаанбаатар: чөлөөт хэвлэл сан.
4. *Өмчлөх эрхийн эсрэг гэмт хэрэг: Тулгамдсан асуудал, урьдчилан сэргийлэх арга зам*. (2018). Улаанбаатар.
5. С.Гантулга, Б. (2020). *Эрүүгийн эрх зүй тусгай анги*. Улаанбаатар: Мөнхийн үсэг.
6. С.Жанцан. (2011). *Монгол Улсын эрүүгийн эрх зүй*. Улаанбаатар: Мөнхийн үсэг.
7. Ц.Цэлмэг. (2017). *Криминологи*. Улаанбаатар: Мөнхийн үсэг.

ЖОЛООЧИЙН ЭРҮҮЛ МЭНДИЙН БАЙДАЛ БА ЗАМЫН ХӨДӨЛГӨӨНИЙ АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛ: ЭРСДЭЛИЙН ХҮЧИН ЗҮЙЛИЙН ШИНЖИЛГЭЭ

DRIVER HEALTH AND ROAD SAFETY: ANALYSIS OF RISK FACTORS

Н.Ганбат

*Дотоод хэргийн их сургуулийн
Цагдаагийн сургуулийн Замын цагдаагийн
тэнхимийн профессор, доктор (Ph.D),
цагдаагийн хурандаа*

Товч агуулга: Цагдаагийн байгууллагын жолоочийн бүртгэл, мэдээллийн санд 2023 оны байдлаар 1,524,532 иргэн Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхийн үнэмлэхтэй гэсэн бүртгэлтэй томоохон мэдээллийн санг үүсгээд байна. Сүүлийн 5 жилд дунджаар 54,5 мянган жолооч шинээр бэлтгэгдэн тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрх авсан байна.

Монгол Улсын хүн ам 2023 оны 12 дугаар сарын 31-ний байдлаар 3,504,741 болсон бөгөөд үүнээс 0-19 насны 38.8 хувь буюу 1,360,055 хүүхэд, 20-оос дээш насны 61.2 хувь буюу 2,144,686 насанд хүрсэн хүн бүртгэлтэй байна.

Дээрх тоон мэдээллээс харахад Монгол Улсын хүн амын 18 наснаас дээш 3 хүн тутмын 2 нь, 18-60 насны эрэгтэй 5 хүн тутмын 4 нь тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхтэй, жолооны үнэмлэх авсан байна.

Тоон мэдээллээс үзэхэд сүүлийн 10 жилийн дунджаар 17,077 мянган хүний нас баралтын тохиолдолд бүртгэгдэж, 195,000 хүн ямар нэг байдлаар хүнд, хөнгөн бэртэл авч, цусны даралт ихсэх өвчнөөр 13,000 хүн шинээр бүртгэгдэж, хорт хавдрын өвчлөл 6,800 хүн шинээр оношлогдож, элэгний хавдар, сүрьеэ, бэлгийн замын халдварт өвчин, чихрийн шижин зэрэг өвчлөлтүүд тэргүүлэх хандлагатай байна.

Иймд дээрх нөхцөл байдлаас үүдэн дүгнэлт гаргахад Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын тухай хуулийн 4 дүгээр бүлгийн 15 дугаар зүйлийн 15.1.2-т “тээврийн хэрэгсэл жолоодоход эрүүл мэндийн хувьд тэнцсэн” гэх заалтын хүрээнд автомашин барихыг бүр мөсөн хориглосон өвчний жагсаалтад багтсан өвчлөлөөр жил бүр 30 орчим мянган жолооч хамаарагдахаар, автомашин барихыг түр хориглосон өвчний жагсаалтад багтсан өвчлөлөөр буюу жирэмсний үеийн 2-р хагас (4-6 сартай) дээш, осол гэмтлээс тулгуур эрхтний гэмтэл, гар, хөл мөр, дунд чөмөг, нуруу нугасны гэмтлийн нөлөөллөөр жил бүр 60 орчим мянган жолооч хамрагдахаар байна.

Abstract: As of 2023, a large database has been created in the driver registration and database of the police organization, which records that 1,524,532 citizens have a driving license in the territory of Mongolia. In the last 5 years, an average of 54,500 new drivers were trained and got the right to drive vehicles.

As of December 31, 2023, the population of Mongolia was 3,504,741, of which 38.8 percent or 1,360,055 children aged 0-19 years and 61.2 percent or 2,144,686 adults over 20 years old were registered.

According to the above figures, 2 out of 3 people over 18 years of age and 4 out of 5 men aged 18-60 have the right to drive a vehicle and have obtained a driver's license.

According to the statistics, in the last 10 years, an average of 17,077 deaths were registered, 195,000 people were seriously or lightly injured, 13,000 people were newly registered with high blood pressure, 6,800 people were newly diagnosed with cancer, liver tumors, tuberculosis, genital tract diseases such as infectious diseases and diabetes tend to take precedence.

About 30,000 drivers will be disqualified annually due to diseases included in the list of diseases permanently prohibited from driving, and about 60,000 drivers will be disqualified annually due to diseases included in the list of diseases temporarily prohibited from driving.

Түлхүүр үг: тээврийн хэрэгсэл, жолоодох эрхийн үнэмлэх, эрүүл мэнд, зам тээврийн осол

Keywords: vehicles, driver's license, health, traffic accidents

Удиртгал

Монгол Улсын анхны Замын хөдөлгөөний дүрэм 1925 оны 5-р сарын 22-ны өдөр Ардын засгийн газрын 18-р хурлаар “Аливаа гал усны уурын хүчээр явах тэрэг зэргийг БНМАУ-ын хязгаарын дотор хэрхэн хэрэглэхийн түр дүрэм” нэртэй батлагдсан ба анхны жолоодох эрхийг үнэмлэхийг олгож эхэлснээс хойш 1936-1940 оны хооронд 353 жолооч, 1946 онд 460 орчим хүнийг дагалдан жолоочоор бэлтгэн гаргаж мэргэжлийн үнэмлэх олгосон бөгөөд тухай үеийн анхны жолооны үнэмлэх нь одоогийн А4 хэмжээтэй цаасан дээр монгол бичгээр овог, нэр, төрсөн огноо болон “БНМАУ-ын Уурын тэрэгний сургууль. Хувь нийлүүлсэн тээх, нэвтрүүлэх Монгол транс” гэж бичсэн байжээ.⁵

Улс орон зах зээлийн харилцаанд орсонтой холбогдон автомашины жолооч бэлтгэх хувийн хэвшлийн олон дамжаа байгуулагдан ажиллах болов. 1982 онд жолооч бэлтгэх үйл явц нь төр, засгийн хүрээнд улс ардын аж ахуй, нийгэмлэг дээр түшиглэн зохион байгуулагддаг байсан бөгөөд 6-аас доошгүй сарын сургалттай хот хөдөөгийн авто жолоочийн 30 гаруй сургууль курс ажиллаж байсан бол 1990 оноос “Жон бээс”, “Сэрүүлэг” гэсэн хувийн хэвшлийн анхны жолооны курсүүд бий болсон.

Үндсэн хэсэг

Цагдаагийн байгууллага нь Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын тухай хуулийн /шинэчилсэн найруулга/ 10 дугаар зүйлийн 10.1.3-т “...жолоочийн бүртгэл, мэдээллийн санд жолоодох эрхийн үнэмлэх дээрх мэдээллийн бүртгэл, мэдээллийг цагдаагийн байгууллага хариуцан хөтөлнө.” гэж заасны дагуу улсын хэмжээнд жолоодох эрхийн үнэмлэхтэй холбоотой асуудлыг хариуцан бие даан хэрэгжүүлж жолооны үнэмлэх олгох ажлыг зохион байгуулж байна.⁶

Мөн хуулийн 10 дугаар зүйлийн 10.1.6-т “...жолоочийн эрүүл мэнд, зам тээврийн осолд өртсөн хүний бүртгэл, мэдээллийн санд механикжсан тээврийн хэрэгслийн жолоочийн эрүүл мэндийн үзлэгийн дүгнэлт, зам тээврийн ослын улмаас гэмтсэн, нас барсан хүний тоо бүртгэл, мэдээллийг хамруулах” гэснийг эрүүл мэндийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага хариуцан хөтөлнө гэж заасан.

⁵ Замын цагдаагийн газар, Замын цагдаагийн албаны түүхэн товчоо, УБ 2006, 14 дэх тал

⁶ Улсын Их Хурал, Төрийн мэдээллийн эмхэтгэл, УБ 2015, 15 дахь тал

Цагдаагийн байгууллагын жолоочийн бүртгэл, мэдээллийн сан нь 1997 оноос хойш шинэ загварын шар пластик үнэмлэх солихтой холбогдуулан цахим хэлбэрт шилжсэн бөгөөд 2023 оны байдлаар 1,524,532 иргэн Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхийн үнэмлэхтэй гэсэн бүртгэлтэй томоохон мэдээллийн санг үүсгээд байна.⁷ /График 1/

График 1. Монгол Улсад бүртгэлтэй жолоочийн тоон өсөлт сүүлийн 10 жилээр.

Монгол Улсад 2019-2023 онд тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрх шинээр авсан иргэдийн тоон үзүүлэлтээс харахад сүүлийн 5 жилд дунджаар 54,5 мянган жолооч шинээр бэлтгэгдэн тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрх авч байгаа бөгөөд өнгөрсөн 2023 онд 54,825 иргэн шинээр тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхийн үнэмлэх авсан байна.⁸

Монгол Улсын жолоодох эрхийн санд бүртгэлтэй 1,524,532 иргэнийг нас, хүйсийн байдлаар нь авч үзэхэд 18-23 насны 101,844 буюу 6.8 хувь, 24-29 насны 224,528 буюу 14.6 хувь, 30-34 насны 295,787 буюу 19.2 хувь, 35-40 насны 304,521 буюу 20.4 хувь, 41-с дээш насны 595,852 буюу 39.0 хувийг тус тус эзэлж байгаа бол 961,979 буюу 63.1 хувийг эрэгтэй, 562,553 буюу 36.9 хувийг эмэгтэй жолооч нар тус тус эзэлж байна.⁹

График 2. Жолоочийн насны байдлаар

⁷ Эрдэнэчимэг Ц, Хулангоо Г, Базаррагчаа Б, Уянга Д, Монгол Улсад бүртгэгдсэн зам тээврийн осол, зөрчлийн статистик үзүүлэлтийн эмхэтгэл, УБ 2022, 101 дэх тал

⁸ Цагдаагийн ерөнхий газрын Бүртгэл хяналтын төвийн 2023 оны тайлан

⁹ Цагдаагийн ерөнхий газрын Бүртгэл хяналтын төвийн 2023 оны тайлан

Монгол Улсын хүн ам 2023 оны 12 дугаар сарын 31-ний байдлаар 3,504,741 болсон бөгөөд үүнээс 0-19 насны 38.8 хувь буюу 1,360,055 хүүхэд, 20-оос дээш насны 61.2 хувь буюу 2,144,686 насанд хүрсэн хүн бүртгэлтэй байна.¹⁰ /График 3/

Насанд хүрсэн хүний хүйсийн байдлаар авч үзвэл 47.6 хувь буюу 1,022,332 эрэгтэй, 52.4 хувь буюу 1,122,354 эмэгтэй хүйсийн хүн байна.

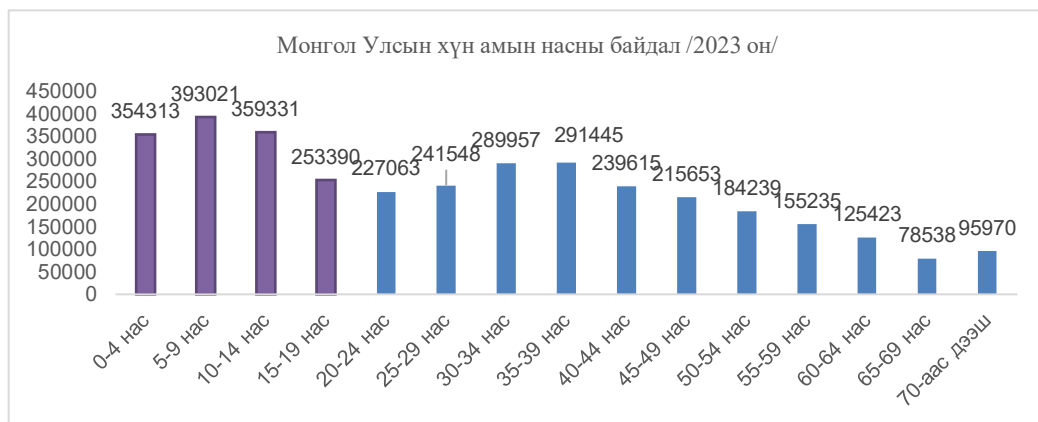

График 3. Монгол Улсын хүн амын тоо насны байдлаар

Дээрх тоон мэдээллээс харахад Монгол Улсын хүн амын 18 наснаас дээш 3 хүн тутмын 2 нь, 18-60 насны эрэгтэй 5 хүн тутмын 4 нь тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхтэй, жолооны үнэмлэх авсан байна.

Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын тухай хуулийн 4 дүгээр бүлгийн 15 дугаар зүйлийн 15.1-т “дараах шаардлагыг хангасан иргэнд механикжсан тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрх олгоно” гэж заасан бөгөөд 15.1.1-т “тухайн ангиллын тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрх бүхий насанд хүрсэн байх”, 15.1.2-т “тээврийн хэрэгсэл жолоодоход эрүүл мэндийн хувьд тэнцсэн”, 15.1.3-т “тухайн ангиллын тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхийн шалгалтад тэнцсэн”¹¹ гэсэн шалгуурыг хуульд зааж өгсөн.

Тэгвэл 15.1.2-т “тээврийн хэрэгсэл жолоодоход эрүүл мэндийн хувьд тэнцсэн” гэх шалгуурыг хангахын тулд иргэн анхан шатны эрүүл мэндийн байгууллагаар үйлчлүүлж Эрүүл мэндийн сайдын 2000 оны 94 тоот тушаалаар баталсан “Эрүүл мэндийн үзлэгийн хуудас ЭММ-34Б” маягтад заасан хараа өнгө мэдрэх, сонсгол, сэтгэцийн эмгэг, гэмтэл согог, мэдрэл гэсэн үндсэн 5 үзлэг шинжилгээнд хамрагдан авто тээврийн хэрэгсэл жолоодоход тэнцэнэ гэсэн дүгнэлтийг гаргуулдаг.

Энэ дүгнэлтээр 2023 оны байдлаар 1,524,532 иргэн жолооч болж тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхийн үнэмлэх аваад байна.

Гэтэл Хөдөлмөр нийгэм хамгааллын яамны харьяа Хөдөлмөрийн нөхцөл, мэргэжлийн өвчин судлалын үндэсний төвийн даргын 2008 оны 10 дугаар сарын 08-ны өдрийн 28 дугаар тушаалаар “Мэргэжлийн тохироо үзэхэд баримтлах жагсаалт”-ыг хавсралтаар баталсан байдаг.

¹⁰ <https://www.1212.mn/tables.aspx>, Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан

¹¹ Улсын Их Хурал, Төрийн мэдээллийн эмхэтгэл”, УБ 2015, 15 дахь тал

Энэ хавсралтад “Жолоочийн мэргэжлээр ажиллуулахыг бүр мөсөн ба түр хориглосон өвчний жагсаалт”-ыг баталсан байдаг. Автомашин барихыг бүр мөсөн хориглосон өвчний жагсаалтад дараах өвчний орсон. Үүнд:

- Сэтгэц мэдрэлийн өвчнүүд,
 - Тэнцвэрийн эрхтний согог
 - Сонсголын эрхтний өвчнүүд (дунд чихний архаг өвчний улмаас сонсгол суларч шинэх яриаг 3 метрийн дотор сонсохгүй болсон, отосклероз, дүлийрэлд ба хэлгүй дүлий, миньерийн өвчин, вестибулярный өвчин, сонсголын мэдрэлийн үрэвслээс болж сонсголын бууралт 3-р үеэс дээш үед)
 - Харааны эрхтний өвчин, гажгууд (хоёр нүд бүрэн хараагүй болсон, нэг нүдний хурц хараа 0,6- доош, нөгөө нүднийх нь 0,9-с доош болсон, нүдний харах талбай тал бүрээс 20 градусаар хязгаарлагдсан, өнгө ялгах алдагдлын дунд ба хүнд хэлбэр, нулимс байнга гоождог, зовхи, сормуус гадагш, дотогш эргэсэн, глаукоми, холын харалганы өндөр зэрэг, нүдний хос хараа алдагдах, болор, өрөөсөн нүд авагдах, зөрүү харц)
 - Яс, булчингийн системийн өвчнүүд (том үений 30 градусаас дээш хөдөлгөөн хязгаарлагдсан байдал, тулгуур эрхтний ясны остеомиелит, ясны хуурамч үе, Нурууны сколиоз, спондилоартроз, Аль нэг гарын 1-р хуруу ба 2, 3-р хуруу эвсэл 3, 4, 5-р хуруу дутуу тохиолдолд, ясны сүрьеэ, сарвуу, алганы их хэмжээний зузаан сорви, гар хөлийн булчингийн мэдэгдэхүйц хатангиршил)
 - Хорт хавдрууд
 - Мэдрэлийн өвчин (мэдрэлийн системийн органик өөрчлөлтүүд, истери, психостение, хүзүү, гар, хөлийн хөдөлгөөн ихээр алдагдуулсан төв ба захын мэдрэлийн өвчнүүд, Архаг архичин, наркомани)
 - Дотрын өвчин (элэгний хүнд хэлбэрийн цирроз, цусны даралт ихдэх өвчний 3, 4-р үе, хүнд хэлбэрийн даралт буурах өвчин, дотоод шүүрлийн булчирхайн үйл ажиллагаа ихээр алдагдсан өвчнүүд, бөөрний хүнд хэлбэрийн архаг үрэвсэл, гломерулонефрит, нефросклероз)
 - Арьсны өвчнүүд (процшрины өвчний хүнд хэлбэр, пузырьчатка, хөл, гар үений хөдөлгөөн алдагдуулах шархлаа бүхий хүнд хэлбэрийн арьсны архаг өвчнүүд)
 - Хордлогын өвчнүүд (хурц ба архаг хордлогын уналт бүхий хүнд хэлбэр)
 - Хөдөлмөрийн чадвараа 70%-с дээш байнга алдсан хүмүүс ордог.
- Харин автомашин барихыг түр хориглосон өвчний жагсаалтад дараах өвчний орсон. Үүнд:
- Тэмбүүгийн 1, 2-р үе
 - Халдвар тээвэрлэгчид
 - Жирэмсний 2-р хагас (4-6 сартай)
 - Ходоод, 12 хуруу гэдэсний шархлааны хүнд үе
 - Зүрх судасны архаг дутагдлын хүнд үе
 - Хүнд хэлбэрийн сүрьеэ
 - Хөдөлмөрийн чадвар алдалтын 70%-тай хүмүүс ордог ба энэ жагсаалтад дурдсан өвчтэй хүмүүс уул өвчнийг эдгээсний дараа автомашин жолоодож болно.

Жагсаалтад орсон өвчнүүд нь хүний биед цочроо өгөх, мэдрэлийн түвшинд хүнд хэлбэрийн өвдөлт, сэтгэцэд нөлөөлөх, биеэ удирдан авч явах боломжгүй болгох зэрэг шинж тэмдгийг илрүүлдэг болох нь тогтоогдсон.¹²

2023 оны жилийн эцсийн байдлаар улсын хэмжээнд нас баралтын 17,533 тохиолдол бүртгэгдсэн нь өнгөрсөн оны мөн үеэс 448 тохиолдлоор буурсан байна.

Нийт нас баралтын 10,842 тохиолдол буюу 61.8 хувь нь эрэгтэй, 6,691 буюу 38.2 хувь нь эмэгтэй байна. Нийт нас баралтын 31.6 хувь нь эмнэлэгт нас барсан бөгөөд үүнээс 1,295 тохиолдол буюу 23.4 хувийг хоног болоогүй нас баралт эзэлж байна. Осол гэмтэл, гаднын шалтгаант нас баралтын 3094 тохиолдол бүртгэгдэж, нийт нас баралтын 17.6 хувийг эзэлж байна. /График 4/

График 4. Нас баралт /бодит тоогоор

Улсын хэмжээнд 2022 оны байдлаар хорт хавдраар 6,885 иргэн өвчилсөн бөгөөд өдөр бүр 20 хүн шинээр оношлогдож 12 хүн энэ төрлийн өвчнөөр нас барьж байгаа судалгааг Эрүүл мэндийн яамнаас гаргаад байна. Нийт хор хавдраар өвчилж байгаа иргэдийн 70 орчим хувь нь хожуу шатандаа оношлуулж байгаа нь нас барах гол шалтгаан болж байна.

Сүүлийн 10 жилийн хугацаанд улсын хэмжээнд 58,838 хүн хорт хавдраар өвчилж, 41,790 хүн нас барсан байна.¹³

¹² <https://www.habemt.gov.mn/> Хөдөлмөр ахуйн байдал, эрүүл мэндийн төв

¹³ <https://www.unuudur.mn/a/257398>

График 5. Хорт хавдраар оношлогдсон иргэний судалгаа сүүлийн 10 жилээр

Дэлхийн эрүүл мэндийн байгууллага, Эрүүл мэндийн яам, Үндэсний статистикийн хорооноос гаргасан судалгаан Монгол хүний нас баралтын тэргүүлэх 10 шалтгааны гаргасан. Үүнд:

1. Зүрх Судасны өвчлөл
2. Цус харвалт
3. Элэгний хорт хавдар
4. Элэгний өвчлөл
5. Зам тээврийн осол
6. Ходоодны хорт хавдар
7. Архидалт
8. Амиа хорлолт
9. Бусад гэмтэл
10. Уушгины хорт хавдар

Улсын хэмжээнд 2023 оны жилийн эцсийн байдлаар нийт 23,164,288 эмчийн үзлэг хийгдсэнээс 25.1 хувийг урьдчилан сэргийлэх үзлэг, 59.8 хувийг өвчний учир амбулатори, 5.9 хувийг идэвхтэй хяналтын үзлэг, 9.2 хувийг гэрийн үзлэг тус тус эзэлж байна. Үүнээс:

Артерийн гипертензи эрт илрүүлэг үзлэгт 18-аас дээш насны нийт 1,317,011 (61.9%) хүн хамрагдсанаас үр дүнгийн үзүүлэлтээр нийт үзлэгийн 1.1 хувь нь артерийн гипертензи онош батлагдсан байна.

Чихрийн шижин өвчний эрт илрүүлэг үзлэгт 35-аас дээш насны нийт 1,031,744 (79.1%) хүн хамрагдсанаас үр дүнгийн үзүүлэлтээр 0.3 хувьд нь чихрийн шижин өвчний онош батлагдсан байна.

Элэгний хорт хавдрын эрт илрүүлэг үзлэгт 40-65 насны 263,979 (29.6%) хүн хамрагдсанаас 133 тохиолдолд хорт хавдар оношлогдсон байна.

Гэмтэл согог судлалын үндэсний төвд 2023 оны тайланд улсын хэмжээнд 210,763 осол гэмтлийн шинэ тохиолдол бүртгэгдэж өмнөх оноос 11.6 хувиар өсөж хамгийн их тохиолдолтой жил болсон байна.

Осол гэмтэлд өртсөн тохиолдлын 23.0% нь толгойн гэмтлийн оноштой бол 32.0% нь дээд мөчдийн гэмтэл, 25.8% нь доод мөчдийн гэмтлийн оноштой байна.

Гэмтсэн эрхтний байршил	Тоо	Хувь
Толгойн гэмтэл S00-S09	48362	23.0
Хүзүүний гэмтэл S10-S19	1860	0.9
Цээжний гэмтэл S20-S29	11968	5.7
Хэвлийн гэмтэл S30-S39	11049	5.2
Мөр ба бугалганы гэмтэл S40-S49	11452	5.4
Тохой ба шууны гэмтэл S50-S59	29596	14.0
Бугуй ба сарвууны гэмтэл S60-S69	26521	12.6
Түнх ба гуяны гэмтэл S70-S79	7221	3.4
Өвдөг ба шилбэний гэмтэл S80-S89	21030	10.0
Шагай ба тавхайн гэмтэл S90-S99	26130	12.4
Биеийн олон хэсгийн гэмтэл T00-T09	521	0.3
Түлэгдэлт T20-T32	7134	3.4
Хөлдөлт T33-T35	728	0.4
Бусад болон тодорхойгүй хэсгийн гэмтэл T10-T14	258	0.1
Биеийн сүвээр орсон гадны биет T15-T19	1393	0.7
Эм, эмийн бэлдмэлийн хордлого T36-T50	316	0.2
Эмийн бус бэлдмэлийн хордлого T51-T65	3643	1.7
Бусад тодорхойгүй нөлөөлөл T66-T78	1196	0.6
Хүндрэл T90-T99	385	0.2

Осол гэмтлийн тэргүүлэх шалтгаан бүрд ямар эрхтэн илүү гэмтсэн байгааг авч үзэхэд зам тээврийн ослын үед зөөлөн эдийн болон гавал доторх гэмтэл, унаж гэмтэх үед зөөлөн эдийн гэмтэл, амьгүй болон амьтай механик хүчинд өртөх онош тэргүүлсэн байна.

Дүгнэлт

Дээрх тоон мэдээллээс харахад Монгол Улсын хүн амын 18 наснаас дээш 3 хүн тутмын 2 нь, 18-60 насны эрэгтэй 5 хүн тутмын 4 нь тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхтэй, жолооны үнэмлэх авсан байна.

Мөн тоон мэдээллээс үзэхэд сүүлийн 10 жилийн дунджаар 17,077 мянган хүний нас баралтын тохиолдолд бүртгэгдэж, 195,000 хүн ямар нэг байдлаар хүнд, хөнгөн бэртэл авч, цусны даралт ихсэх өвчнөөр 13,000 хүн шинээр бүртгэгдэж, хорт хавдрын өвчлөл 6,800 хүн шинээр оношлогдож, элэгний хавдар, сүрьеэ, бэлгийн замын халдварт өвчин, чихрийн шижин зэрэг өвчлөлтүүд тэргүүлэх хандлагатай байна.

Эндээ үзэхэд Эрүүл мэндийн сайдын 2000 оны 94 тоот тушаалаар баталсан “Эрүүл мэндийн үзлэгийн хуудас ЭММ-34Б” маягтад заасан хараа өнгө мэдрэх, сонсгол, сэтгэцийн эмгэг, гэмтэл согог, мэдрэл гэсэн үндсэн 5 үзлэг шинжилгээгээр тээврийн хэрэгсэл жолоодоход эрүүл мэндийн хувьд тэнцсэн гэх дүгнэлт гаргах нь өрөөсгөл болох нь харагдаж байна.

Иймд дээрх нөхцөл байдлаас үүдэн дүгнэлт гаргахад Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын тухай хуулийн 4 дүгээр бүлгийн 15 дугаар зүйлийн 15.1.2-т “тээврийн хэрэгсэл жолоодоход эрүүл мэндийн хувьд тэнцсэн” гэх заалтын хүрээнд автомашин барихыг бүр мөсөн хориглосон өвчний жагсаалтад багтсан өвчлөлөөр жил бүр 30 орчим мянган жолооч хамаарагдахаар, автомашин барихыг түр хориглосон өвчний жагсаалтад багтсан өвчлөлөөр буюу жирэмсний үеийн 2-р хагас (4-6 сартай) дээш, осол гэмтлээс тулгуур эрхтний гэмтэл, гар, хөл мөр, дунд чөмөг, нуруу нугасны гэмтлийн нөлөөллөөр жил бүр 60 орчим мянган жолооч хамрагдахаар байна.

Эндээс дүгнэж үзэхэд замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлыг хангах, зам тээврийн болзошгүй осол, хэргээс сэргийлэхэд жолоочийн ажиллах чадвар, эрүүл мэндийн байдал нэн чухал юм.

Ашигласан материалын жагсаалт

1. ЦЕГ, “Монгол Улсын Цагдаагийн түүхэн баримт бичгийн эмхэтгэл”, УБ хот, 2021
2. Эрдэнэчимэг Ц, Хулангоо Г, Базаррагчаа Б, Уянга Д, Монгол Улсад бүртгэгдсэн зам тээврийн осол, зөрчлийн статистик үзүүлэлтийн эмхэтгэл, УБ хот, 2023
3. Цагдаагийн ерөнхий газрын Бүртгэл хяналтын төвийн 2023 оны тайлан
4. Гэмтэл согог судлалын үндэсний төв, 2023 оны осол гэмтлийн тандалтын тайлан, УБ хот, 2024
5. Эрүүл мэндийн хөгжлийн төв, Эрүүл мэндийн статистикийн мэдээлэл 2023, УБ хот, 2024
6. <https://www.habemt.gov.mn/>
7. <https://www.unuudur.mn/a/257398>
8. <https://taxcom.ru/baza-znaniy/effektivnyy-biznes/stati/>
9. <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=11224>
10. <https://mfa.gov.mn/>

ХУУЛЬ БУСААР МОД БЭЛТГЭХ ГЭМТ ХЭРЭГ БА БАЙГАЛЬ ОРЧИН, НИЙГМИЙН ХОР УРШГИЙН НӨЛӨӨЛЛИЙН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ

IMPACT ANALYSIS OF THE CRIME OF ILLEGAL LIFTING AND ITS ENVIRONMENTAL AND SOCIAL EFFECTS

Э.Дашгаадан

*Дотоод хэргийн их сургуулийн Цагдаагийн сургуулийн
Цагдаагийн эрх зүйн тэнхимийн профессор,
доктор (Ph.D), цагдаагийн хошууч*

Л.Батбаяр

*Баянгол дүүргийн цагдаагийн газрын
Хоёрдугаар хэлтсийн Эрүүгийн цагдаагийн
тасгийн эрүүгийн ахлах мөрдөгч,
цагдаагийн хошууч*

Товч агуулга: Дэлхий дахинаа ойн экосистемийг алдагдуулдаг ноцтой үйлдлүүдийн нэг болох хууль бусаар мод бэлтгэх гэмт хэрэг нь экологийн тэнцвэр, эдийн засаг, нийгмийн тогтвортой байдалд асар их хор уршиг учруулдаг.

Энэхүү судалгааны зорилго нь Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 24.6 дугаар зүйлийн “Хууль бусаар мод бэлтгэх” гэмт хэргийн нөхцөл байдал, шалтгаан ба үр дагаврыг цогц байдлаар судлан, үүнийг урьдчилан сэргийлэх оновчтой арга хэмжээг тодорхойлох юм. Судалгаанд хууль зүйн баримт бичиг, албан ёсны статистик мэдээлэл, харьцуулсан шинжилгээний аргуудыг ашиглав.

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд байгаль орчны эсрэг гэмт хэргүүд дотроо хууль бусаар мод бэлтгэх үйлдэл идэвхтэй эзлэх хувийг эзэлж, ой модны доройтол, биологийн олон янз байдал буурах, хөрс элэгдэж, экосистемийн сэргэшгүй гэмтэл учрах үндсэн шалтгаан болж байна. Иймд хяналт шалгалтыг чангатгах, орон нутгийн иргэдийн оролцоог идэвхжүүлэх, хуулиудын зохицуулалтыг төгөлдөржүүлэх зэрэг цогц арга хэмжээ авснаар энэ төрлийн гэмт хэрэгтэй илүү үр дүнтэй тэмцэх боломжтойг тогтоолоо.

Abstract. Illegal logging, one of the most serious acts that disrupts forest ecosystems worldwide, has a huge impact on ecological balance, economic and social stability. The purpose of this study is to comprehensively study the circumstances, causes and consequences of the crime of “Illegal logging” under Article 24.6 of the Criminal Code of Mongolia, and to determine the optimal measures to prevent it.

The study used legal documents, official statistical data, and comparative analysis methods. According to the results of the study, illegal logging is an active part of environmental crimes and is the main cause of forest degradation, biodiversity loss, soil erosion, and irreversible damage to the ecosystem. Therefore, it was determined that by taking comprehensive measures such as strengthening supervision, activating the participation of local communities, and improving legal regulations, it is possible to combat this type of crime more effectively.

Түлхүүр үгс: мод бэлтгэх, эко систем, хор уршиг, байгаль орчин, шалтгаан, нөхцөл

Keywords: logging, ecosystem, damage, environment, causes, conditions

Үндсэн хэсэг

Ой мод нь хүн төрөлхтний амьдрал, байгаль орчны тэнцвэрт байдлыг хадгалах үндсэн тулгуурын нэг бөгөөд экосистемийн тогтвортой байдлыг хангах, усны нөөцийг хамгаалах, уур амьсгалын өөрчлөлтийг сааруулах, биологийн олон янз байдлыг хадгалах зэрэг олон чухал үүргийг гүйцэтгэдэг үнэт баялаг билээ. Ойн нөмрөг нь хөрсийг элэгдэл, доройтлоос хамгаалж, агаар мандлын нүүрстөрөгчийг шингээн уур амьсгалын зохицуулалтад нөлөөлөхөөс гадна тоо томшгүй олон амьтан, ургамлын амьдрах орчныг бүрдүүлдэг. Иймээс ой мод нь зөвхөн байгалийн баялаг төдийгүй хүн ба байгаль хоорондын уялдаа холбоог хадгалж байдаг амьд экосистем юм.

Гэвч сүүлийн жилүүдэд дэлхийн олон оронд төдийгүй Монгол Улсад ой модны нөөц хууль бус ашиглалт, хяналтгүй мод бэлтгэл, хүний зохисгүй үйл ажиллагааны улмаас доройтож, багасах хандлага ажиглагдаж байна. Хууль бусаар мод бэлтгэх явдал нь ойн сангийн хомсдолыг нэмэгдүүлэхээс гадна хөрсний доройтол, усны нөөцийн бууралт, амьтан ургамлын амьдрах орчны алдагдал зэрэг байгаль орчны ноцтой сөрөг үр дагаврыг бий болгодог. Мөн энэ төрлийн гэмт хэрэг нь улсын эдийн засагт хохирол учруулж, байгаль хамгаалах бодлого, хууль эрх зүйн хэрэгжилтэд сөргөөр нөлөөлөх хүчин зүйл болдог.

Иймд хууль бусаар мод бэлтгэх гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөл, хор уршгийг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй судлах нь ой хамгааллын бодлогыг боловсронгуй болгох, байгалийн баялгийг зүй зохистой ашиглах, ирээдүй хойч үедээ эрүүл экосистемийг өвлүүлэн үлдээхэд онцгой ач холбогдолтой юм.

Хууль бусаар мод бэлтгэх гэмт хэрэг нь олон улсын хэмжээнд “illegal logging” хэмээн нэрлэгддэг бөгөөд тухайн улсын хууль тогтоомжийг зөрчин ойгоос мод огтлох, тээвэрлэх, боловсруулах, худалдаалах зэрэг бүх үйл ажиллагааг хамарсан ойлголт юм. Өөрөөр хэлбэл зөвшөөрөлгүй мод огтлох, хамгаалалттай бүсээс мод бэлтгэх, тогтоосон хэмжээнээс илүү ашиглах, мөн хуурамч бичиг баримтаар мод тээвэрлэх зэрэг үйлдлүүдийг энэ төрлийн гэмт хэрэгт тооцдог.

Олон улсын хэмжээнд хууль бус мод бэлтгэл нь Хүрээлэн буй орчны хүнд гэмт хэрэгт тооцогдож, дэлхийн модны худалдааны ойролцоогоор 15–30 хувь нь хууль бус гаралтай гэж тооцоологддог. Энэ төрлийн гэмт хэрэг нь ой мод устах, биологийн олон янз байдал алдагдах, уур амьсгалын өөрчлөлт нэмэгдэх зэрэг сөрөг үр дагаврыг үүсгэхээс гадна татварын орлого буурах, авлига болон зохион байгуулалттай гэмт хэрэгтэй холбогдох эрсдэлийг бий болгодог. Иймээс олон улс орон хууль бус мод бэлтгэлийг таслан зогсоох зорилгоор хамтын ажиллагааг өргөжүүлж, хяналт шалгалтыг сайжруулах, модны гарал үүслийг баталгаажуулах систем нэвтрүүлэх, худалдаанд “хууль ёсны гаралтай мод” гэсэн шаардлага тавих зэрэг арга хэмжээг хэрэгжүүлж байна. Жишээлбэл Европын холбоо мод, модон бүтээгдэхүүнийг зах зээлд нийлүүлэхдээ хууль ёсны эх үүсвэрийг баталгаажуулах хатуу журам хэрэгжүүлдэг.

Монгол Улсад ч мөн адил ой хамгаалах зорилгоор хууль эрх зүйн зохицуулалт бий бөгөөд Ойн тухай хууль, Эрүүгийн хууль болон Зөрчлийн тухай хуулиар хууль

бусаар мод бэлтгэх, тээвэрлэх, худалдаалах үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцож хариуцлага хүлээлгэдэг. Гэсэн хэдий ч алслагдсан бүс нутаг, хяналтын сул байдал, түлээ модны хэрэгцээ зэрэг хүчин зүйлээс шалтгаалан хууль бус мод бэлтгэлийн асуудал тодорхой хэмжээнд байсаар байгаа тул хяналт, хамгаалалтыг улам сайжруулах шаардлага тулгарч байна.

Хүрээлэн буй орчны эсрэг гэмт хэрэг түүн дотроо хууль бусаар мод бэлтгэх гэмт хэрэг нь байгаль орчин, ойг хамгаалах, нөхөн сэргээх, үржүүлэх, эзэмших, ашиглахтай холбоотой төрөөс хэрэгжүүлж буй харилцаанд гэм буруугийн санаатай хэлбэрээр халдсан Эрүүгийн хуулийн 24.6 дугаар зүйлд хүрээлэн буй орчинд сөрөг нөлөө, хор уршиг учруулсан, нийгэмд аюултай, эрүүгийн хуульд заасан үйлдэл эс үйлдэхүйг хэлдэг.¹⁴

Анх 1986 оны эрүүгийн хуулийн 187 дугаар зүйлд “ойг хууль бусаар огтолсон, гэмтээсний улмаас их хэмжээний хор уршиг учирсан бол гэмт хэрэгт” тооцохоор хуульчилсан байсан ба хохирлын хэмжээнээс хамааран тухайн бүр эрүүгийн хариуцлагад татах боломжгүй байсан бол 2017 оны эрүүгийн хуулиар дараах байдлаар өөрчлөлт оруулсан зөвшөөрөлгүйгээр мод бэлтгэсэн, гарал үүслийн гэрчилгээгүйгээр мод, модон материал бэлтгэсэн, тээвэрлэсэн, худалдсан, худалдан авсан үйлдлээр гэмт хэргийн шинжийг хангуулснаар дээрх гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг хариуцлагад татах хохирол, хор уршиг нөхөн төлүүлж байгаль орчинд нөхөн сэргээх ажлыг хийхэд тулгуур болж өгсөн.

Тус гэмт хэргийг үйлдэж буй субъектийн хувьд авч үзвэл, мод бэлтгэх мэргэшсэн байгууллага буюу хуулийн этгээд, иргэн үйлдэж байгаагаас нийт бүртгэгдсэн гэмт хэргийн 1350-ийг иргэн үйлдсэн бол 130-ийг хуулийн этгээд үйлдсэн байна.

Судалгаанаас авч үзвэл, сүүлийн 5 жилийн хугацаанд бүртгэгдсэн гэмт хэргийн 89 хувийг иргэн, 11 хувийг мод бэлтгэх мэргэшсэн байгууллага буюу хуулийн этгээдүүд үйлдсэн.¹⁵

Монгол Улсад хууль бусаар мод бэлтгэх гэмт хэрэг буюу эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 24.6 зүйлийн гэмт хэрэг нь хүрээлэн буй орчны эсрэг гэмт дотор дийлэнх хувь буюу 45.7 хувийг эзэлж байна. Дэлгэрүүлэн авч үзвэл, 2020-2025 оны хооронд дээрх гэмт хэрэг нь 1462 бүртгэгдсэн ба үүнээс шүүхээр 1355 гэмт хэрэг шийдвэрлэгдсэн. Сүүлийн 5 жилийн хугацаанд дээрх гэмт хэргийн гаралт нь Монгол Улсын ой модны тархац өндөр буюу Архангай аймагт 261 үйлдэгдэн 17.8 хувийг, Хөвсгөл аймагт 217 үйлдэгдэн 14.8 хувийг эзэлж байгаа бол Булган, Сэлэнгэ, Завхан, Өвөрхангай, Төв аймгуудад гаралт мөн өндөр байна.

Дээрх гэмт хэргийн хүрээнд 2020-2025 оны хооронд нийт 1356 иргэн, хуулийн этгээд холбогдон шалгагдсан, учирсан нийт хохирлын хэмжээ байгаль экологийн эдийн засгийн үнэлгээг төгрөгөөр үнэлбэл 6.542.675.000 (зургаан тэрбум таван зуун дөчин хоёр сая зургаан зуун далан таван мянга) төгрөг.

Энэ гэмт хэрэг нь экологи аюулгүй байдалд шууд нөлөөлөхүйц буюу хохирлын хэмжээгээр авч үзвэл Хууль бус бусаар мод бэлтгэх гэмт хэрэгт холбогдсон

¹⁴ “Хүрээлэн байгаа орчны эсрэг гэмт хэргийг мөрдөн шалгах арга зүй, эрх зүйн орчин” ЭЦА 2020 он Улаанбаатар хот

¹⁵ Цагдаагийн ерөнхий газрын 2025 ны статистик тоон мэдээ.

иргэдийн байгаль орчинд учруулсан хор уршгийн хэмжээ нь байгаль экологийн эдийн засгийн үнэлгээг төгрөгөөр үнэлбэл 2.238.200.251 төгрөг байгаа бол, мод бэлтгэх мэргэшсэн байгууллагын учруулсан хор уршиг нийт хохирлын хэмжээ нь 4.304.474.749 төгрөг байна.

Монгол Улс нь нийт 19,073,685 га ойн сангийн талбайтай дэлхийд бага ойтой орон ба ойн хөвчид нутаг дэвсгэрийн 8.9 хувь ноогдоно сүүлийн 300-400 жилийн хугацаанд жилд тус улсын ерөнхий ойрхон байдал 1.5-2 дахин багасжээ. Одоо Монгол улсын нутаг дэвсгэрийн 28 хувь нь буюу 5 аймагт 1.0 хувиас бага ойрхог байдалтай, 23 хувь буюу 4 аймаг нь 11-15 хувь ойрхог байхад дөнгөж 3 аймаг 15 хувиас дээш ойрхог байдалтай байна.¹⁶

Ойн талбай багасахад нөлөөлөх хүчин зүйлс нь ойд модыг хавтгайруулан огтлолт хийснээр ойн хэв шинж байдал алдагдаж хээр талын шинжтэй болж мөн ой модонд цоорхой бий болж нарны хэт туяаны тусгалаар ойн мөнх цэвдэг хайлж хуурайшилт бий болж дахин модны үр цацагдахад хөрс хүлээн авахгүй чадваргүй болж зэргэлдээх ой модны ургалт удаашрах зэрэг сөрөн нөлөө бий болдог. Модыг ихээр тайрснаар ойн эко системд хөрсний чийгийн хэмжээ алдагдан хуурайшилт явагдаж, ургамлын нөмрөг шинж чанар алдагдаж, үржил шимтэй ургамлын тархац багасаж үүнийгээ дагаад бусад арчилгаагаар ургах чадвартай мод ургамал зэрэг ойн экосистемд сөрөг нөлөө үзүүлдэг.

Ойг хавтгайруулан огтлол хийж цоорхой бий болгох болон хээр талын шинжтэй болгосноор нарны хэт туяаны тусгалаар мөнх цэвдэг хайлж хатсанаас үүдэлтэйгээр хөрсөнд буух хур тунадас хэмжээ багасан хүний гараар ухах, 10 метрийн гүнээс гарах хөрсний усны нөөц багасах цаашлаад өрөмдлөгөөр буюу 100 метрийн гүнээс гарах гадаргуугийн ус мөн газрын гүний усанд зэрэг усны эко системд аажмаар сөрөг нөлөө үзүүлдэг болох нь судалгаа шинжилгээгээр тогтоогдсон байна.

Хэнтийн нуруу болон Улаанбаатар хот орчмын ойн бүсэд хийсэн судалгаагаар нийт 58 зүйл хөхтөн амьтан бүртгэгдсэн бөгөөд энэ нь Монгол орны хөхтөн амьтны зүйлийн 40 гаруй хувийг эзэлдэг байна. Гэвч хотжилт, хүний нөлөөллөөс шалтгаалан зарим бүс нутгийн 62.5 хувь нь амьтад идээшлэх боломжгүй болсон гэж тогтоогджээ. Мөн судалгаагаар зарим зүйл амьтдын амьдрах орчин хумигдаж байгаа нь тогтоогдсон. Жишээлбэл, ойн бүсийн махчин амьтан болох хүрэн баавгай нь ой модны жимс, ургамал, жижиг амьтдаар хооллодог бөгөөд ой мод доройтох үед түүний идэш тэжээлийн нөөц багасах эрсдэлтэй байдаг.¹⁷

Монгол орны ойн бүс нь олон төрлийн ургамлын баялагтай бөгөөд эдгээр нь экосистемийн тэнцвэрийг хадгалахад чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Ойн бүсэд ихэвчлэн шинэс, нарс, хуш, гацуур зэрэг модлог ургамал зонхилон ургадаг. Эдгээр мод нь хөрсийг хамгаалах, чийгийг хадгалах, амьтан ургамлын амьдрах орчныг бүрдүүлэх ач холбогдолтой. Мөн ойн дор давхаргад нэрс, мойл, аньс, үхрийн нүд зэрэг жимс жимсгэнэт ургамал, эмийн чанартай олон төрлийн өвс ургамал ургана. Эдгээр ургамал нь хүний хүнс, уламжлалт анагаах ухаанд өргөн хэрэглэгддэг. Сүүлийн жилүүдэд уур амьсгалын өөрчлөлт, ой хээрийн түймэр, хууль бус мод бэлтгэл зэргээс шалтгаалан ойн ургамлын төрөл зүйл, тархалт тодорхой хэмжээгээр буурах хандлагатай байна.

¹⁶ “Монгол орны шинэсэн ой” Ч.Дугаржав 2016 он Улаанбаатар хот

¹⁷ “Улаанбаатар хотын ногоон бүсийн ойн экосистемийн төлөв байдал” ГЗГ хүрээлэн 2025 он Улаанбаатар хот

Иймээс ой мод болон ойн бүсийн ургамлыг хамгаалах, нөхөн сэргээх нь байгаль орчны тогтвортой байдлыг хадгалахад чухал ач холбогдолтой юм.¹⁸

Ой мод нь нүүрстөрөгчийг шингээж уур амьсгалын өөрчлөлтийг сааруулах үүрэгтэй. Иймээс ой мод багассанаар дэлхийн дулаарал нэмэгдэх эрсдэлтэй.

Хууль бусаар мод бэлтгэх үйл ажиллагаа нь улсын эдийн засагт олон талын сөрөг нөлөө үзүүлдэг ба ой мод нь төрийн хамгаалалттай байгалийн баялаг учраас түүнийг зөвшөөрөлгүйгээр ашиглах нь улсын төсөвт орох ёстой татвар, төлбөр, хураамжийг алдагдуулахад хүргэдэг. Албан ёсны зөвшөөрөлтэй мод бэлтгэлээс улсын төсөвт тодорхой хэмжээний орлого төвлөрдөг бол хууль бус мод бэлтгэл нь энэ орлогыг бууруулж, эдийн засгийн алдагдлыг бий болгодог.

Ой мод нь хөрс хамгаалах, усны эх үүсвэрийг хадгалах, уур амьсгалын тогтвортой байдлыг дэмжих чухал үүрэгтэй. Хууль бусаар мод огтлох нь ойн доройтол, хөрсний элэгдэл, цөлжилтийг нэмэгдүүлж, улмаар хөдөө аж ахуй, мал аж ахуйн салбарт сөрөг нөлөө үзүүлдэг. Энэ нь урт хугацаандаа эдийн засгийн үр ашиг буурахад хүргэнэ.

Хууль бус мод бэлтгэл нь албан бус зах зээлийг бий болгож, шударга өрсөлдөөнийг алдагдуулдаг. Хууль ёсны мод бэлтгэгч аж ахуйн нэгжүүдийн үйл ажиллагаанд саад учруулж, салбарын тогтвортой хөгжлийг хязгаарладаг. Иймээс хууль бусаар мод бэлтгэх явдлыг таслан зогсоох, хяналт шалгалтыг сайжруулах, ойн нөөцийг зөв зохистой ашиглах бодлогыг хэрэгжүүлэх нь улсын эдийн засгийн тогтвортой хөгжилд чухал ач холбогдолтой юм.

Хууль бусаар мод бэлтгэх гэмт хэрэг нь олон хүчин зүйлийн нийлмэл нөлөөгөөр үүсэж, тархдаг нийгмийн аюултай үзэгдэл юм. Эдгээр гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлд нийгэм-эдийн засгийн, орчны, хууль эрх зүйн болон институцийн хүчин зүйлс нэгдмэлээр нөлөөлдөг. Нэгдүгээрт, эдийн засгийн шалтгаан нь хууль бусаар мод бэлтгэх гэмт хэргийн хамгийн тод илрэл болдог. Ядуурал, ажилгүйдэл, орлогын тэгш бус байдал нь иргэдийг хурдан, амар ашиг олох боломжтой арга замыг эрэлхийлэхэд хүргэж, хууль бус мод бэлтгэлд уруу татдаг. Зарим тохиолдолд мод бэлтгэх, түүнийг худалдан борлуулах зах зээлийн өндөр эрэлт нь гэмт хэргийн өдөөлт болж, энэ үйлдлийг гол хүчин зүйл болдог.

Хоёрдугаарт, нийгмийн болон орчны хүчин зүйлс нь хууль бусаар мод бэлтгэх үйл ажиллагааг дэмжих нөхцөлийг бүрдүүлдэг. Ойн гүн, хяналт сул бүс, гэрэлтүүлэг муутай зам талбай, хол ойрын хяналтгүй газар нь гэмт хэрэг үйлдэх боломжийг нэмэгдүүлдэг. Мөн тухайн орон нутгийн иргэдийн хяналт сул байх, нийгмийн хариуцлагын хандлага буурсан, байгаль орчныг хамгаалах ухамсар хангалтгүй байх зэрэг нь хууль бус мод бэлтгэлийг өсгөдөг нөхцөл юм.

Гуравдугаарт, хууль эрх зүйн хүчин зүйлс нь гэмт хэргийн тархалт, давтамжид нөлөөлдөг. Мод бэлтгэх, ойн ашиглалтыг зохицуулсан хууль тогтоомжийн хэрэгжилт сул, хяналт, торгуулийн арга хэмжээ дутмаг байх нь гэмт хэрэг үйлдэх боломжийг нэмэгдүүлдэг. Хууль сахиулах байгууллагын хяналт, шалгалт, арга хэмжээ тогтмол, үр дүнтэй хэрэгждэггүй орчинд гэмт хэрэг илүү их бүртгэгддэг.

¹⁸ “Монгол орны ой” ой мод сургалт судалгааны хүрээлэн 2024 он

Эцэст нь, соёл, ёс суртахууны хүчин зүйлс чухал үүрэгтэй. Хууль бус мод бэлтгэл нь зарим тохиолдолд “хялбар арга зам” гэж нийгэмд буруу хүлээн зөвшөөрөгдсөн, эсвэл байгаль орчны үнэ цэнийг үл тоосон хандлагатай холбоотой байдаг. Ийнхүү эдийн засаг, нийгэм, орчны, хууль эрх зүйн болон соёлын хүчин зүйлсийн нийлмэл нөлөөгөөр хууль бусаар мод бэлтгэх гэмт хэрэг үүсэж, тархах нөхцөл бүрддэг гэж криминологийн судалгаанд үздэг.

Хууль бусаар мод бэлтгэх гэмт хэрэгт холбогдож буй гэмт хэрэгтний нийгмийн байдлыг судалбал дийлэнх нь хуулийн этгээд байх бөгөөд 5-15 жил энэ чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулсан буюу хариуцсан удирдах албан тушаалтнууд амьжиргааны түвшин дээгүүр байгаа бол хэрэгт холбогдож буй иргэд нь амьжиргааны түвшин дундаас доош ба жижиг дунд үйлдвэрлэл эрхлэгч, мал аж ахуй, тээвэр үйлчилгээ эрхлэгч нар байна.

Ойн нөөц ихтэй аймгуудаас гарал үүслийн бичиггүй, эх үүсвэр тодорхойгүй шинэс, нарс төрлийн модыг шифал хэлбэрт оруулан бүхээгтэй Fuso маркийн ачааны тээврийн хэрэгслээр нийслэл Улаанбаатар хотын нутаг дэвсгэрт орох гарах хөдөлгөөнд тавих хяналтын постуудаар тээвэрлэн оруулж нийслэл хотод мод, модон бүтээгдэхүүн худалдан борлуулах зах, худалдааны цэгүүдэд худалдан борлуулж байна. Ингэснээр мод худалдан борлуулах зах худалдааны цэгийн ченж нар нь Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 18.6 дугаар зүйлд заасан “Мөнгө угаах” гэмт хэрэгт холбон шалгагдах шалтгаан болж байна.

Орон нутгийн иргэд эрүүгийн болон захиргааны журмын мэдлэг дутмагаас хамааран уламжлалт ёс заншил, нийтээр хийгдэж хэвшиж ирсэн үйлдлээ даган түлээ бэлдэх зорилгоор ойн бүсээс хаягдал болон ургаа мод бэлтгэх эрхийг бичиггүйгээр бэлтгэж, тээвэрлэн, худалдан борлуулж байгаа үйлдэл нь эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 24.6 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан гэмт хэргийн шинж болж шалгагдан хариуцлага хүлээдэг. Иймд мал аж ахуй эрхэлдэг иргэд олон нийтэд энэ гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр хариуцсан байгууллага хэрэгжүүлэн ажиллах шаардлага, хэрэгцээ үүсэж байна.

Нөгөө талаасаа мод бэлтгэх мэргэшсэн байгууллага хуулийн этгээдүүд нь тухайн орон нутгийн иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын тогтоолоор гэрээ байгуулсан хариуцсан ойн талбайгаас зөвшөөрсөн куб метр, төрөл зүйл, хил хязгаарыг ашиг сонирхол үүднээс төсөв санхүү, хүн хүч техник, хэрэгсэл болон хариуцсан ойн ангийн эрх бүхий албан тушаалтнуудтай буюу эрүүгийн хуулийн 24.6 зүйлийн 2 болон 3 дугаар хэсэгт зааснаар хүндрүүлэх шинжид хамаарах этгээдүүдтэй үгсэн тохиролцон гэрээний заалт болон олгогдсон эрхийг зөрчиж хууль бусаар их хэмжээний мод бэлтгэх ажлын зохион байгуулдаг болох нь Экологийн цагдаагийн албаны тайлан мэдээ болон шүүхийн шийдвэрийн 2020-2025 оны шийдвэрүүдэд тус тус тусгагдсан байна.

Энэ төрлийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхийн тулд дараах арга хэмжээг хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Ойн хяналтын системийг сайжруулах дрон, хиймэл дагуул зэрэг технологи ашиглах. Иргэдийн экологийн боловсролыг нэмэгдүүлэх Ойн нөхөрлөл, хамтын менежментийг хөгжүүлэх шаардлага үүсэж байна.

Дүгнэлт

Хууль бусаар мод бэлтгэх гэмт хэрэг нь Хүрээлэн буй орчны эсрэг үйлдэгдэж буй ноцтой зөрчлүүдийн нэг бөгөөд зөвхөн ойн нөөцийг хомсдуулах төдийгүй

экологийн тэнцвэрт байдал, нийгэм-эдийн засгийн тогтвортой хөгжилд олон талын сөрөг нөлөө үзүүлдэг болох нь энэхүү судалгаанаас тодорхой харагдаж байна. Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд Монгол Улсад хүрээлэн буй орчны эсрэг гэмт хэргүүдийн дотор хууль бусаар мод бэлтгэх гэмт хэрэг дийлэнх хувийг эзэлж, сүүлийн жилүүдэд ой модны доройтол, биологийн олон янз байдлын бууралт, хөрсний элэгдэл, усны нөөцийн хомсдол зэрэг байгаль орчны ноцтой үр дагаврыг бий болгож байна.

Мөн энэхүү гэмт хэргийн шалтгаан нөхцөл нь олон талтай бөгөөд иргэдийн амьжиргааны түвшин, хууль эрх зүйн мэдлэгийн дутмаг байдал, түлээ модны эрэлт хэрэгцээ, хяналт шалгалтын сул байдал, зарим тохиолдолд ашиг сонирхлын зөрчил зэрэг хүчин зүйлтэй нягт холбоотой байна. Ялангуяа ойн нөөц ихтэй бүс нутагт хууль бус мод бэлтгэл ихээр бүртгэгдэж байгаа нь тухайн бүсийн байгаль орчинд урт хугацааны сөрөг нөлөө үзүүлэх эрсдэлийг нэмэгдүүлж байна.

Иймд хууль бусаар мод бэлтгэх гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд төрийн бодлого, орон нутгийн оролцоо, иргэдийн экологийн боловсрол, хяналтын дэвшилтэт технологийн хэрэглээ зэргийг хослуулсан цогц арга хэмжээ шаардлагатай байна. Иргэн, хуулийн этгээдэд мод бэлтгэх үйл ажиллагаа явуулах тухайн зөвшөөрлийн бүрдүүлэлтэд анхаарч.Түүнчлэн ойн нөөцийг хамгаалах, нөхөн сэргээх бодлогыг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх, иргэдийн байгаль хамгаалах ухамсрыг нэмэгдүүлэх нь энэ төрлийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх үндсэн нөхцөл болохыг дүгнэж болно. Ийнхүү ой модыг хамгаалах, зүй зохистой ашиглах нь өнөөгийн нийгмийн төдийгүй ирээдүй хойч үеийн экологийн аюулгүй байдлыг хангах стратегийн чухал зорилт юм.

Санал

Хууль бусаар мод бэлтгэх гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, түүнээс үүсэх нийгэм, эдийн засгийн хохирлыг бууруулахад чиглэсэн бодлого, арга хэмжээг хэрэгжүүлэхдээ дараах саналыг дэвшүүлж байна.

Нэгдүгээрт, ойн хяналт, хамгаалалтын тогтолцоог бэхжүүлж, хууль сахиулах байгууллагуудын шалгалт, хяналтыг тогтмол, үр дүнтэй явуулах шаардлагатай. Ойн хамгаалалтын бүсэд камер, хяналтын цэг, аюулгүй байдлын арга хэмжээг нэмэгдүүлэх, хяналтын тогтолцоог дотоод, орон нутгийн иргэдийн оролцоотой болгож, мэдээллийн сүлжээг сайжруулах нь гэмт хэргийн давтамжийг бууруулахад чухал нөлөө үзүүлнэ.

Хоёрдугаарт, хууль бус мод бэлтгэлийг урамшуулах эдийн засгийн эрэлт, орлогын хэрэгцээг бууруулах зорилгоор жижиг, дунд үйлдвэрлэгчдийг дэмжих хууль ёсны модны худалдаа, боловсруулалтын зах зээлийг хөгжүүлэх, хувийн хэвшлийн оролцоог нэмэгдүүлэх шаардлагатай. Энэ нь хууль бус үйлдлийг орлож болох хувилбарыг нийгэмд бий болгож, гэмт хэрэг үйлдэх өдөөлтийг бууруулна.

Гуравдугаарт, олон нийтийн ухамсрыг дээшлүүлэх, байгаль орчны боловсролыг сайжруулах нь чухал ач холбогдолтой. Сургууль, орон нутгийн иргэдийн түвшинд ойн ач холбогдол, байгаль орчны хамгааллын хууль, нөлөөллийн талаарх мэдлэгийг системтэйгээр түгээх нь иргэдийн ухамсар, хариуцлагыг дээшлүүлж, хууль бус үйлдлийг бууруулах боломжтой.

Дөрөвдүгээрт, хууль эрх зүйн орчныг сайжруулах, торгуулийн арга хэмжээг тодорхой, үр дүнтэй болгож, хууль хэрэгжилтийн хяналтыг эрчимжүүлэх нь хууль бус мод бэлтгэлийг бууруулах чухал хүчин зүйл юм. Хууль сахиулах байгууллага, орон

нутгийн захиргаа, иргэдийн оролцоог хослуулан ажиллах механизмыг хөгжүүлснээр гэмт хэргийн тархалтыг багасгах боломжтой.

Ашигласан материалын жагсаалт

Хууль, эрх зүй:

1. Монгол Улсын Эрүүгийн хууль
2. Монгол Улсын Ойн тухай хууль
3. Монгол Улсын Үндсэн хууль
4. Байгалийн ургамлын тухай хууль

Ном, сурах бичиг, судалгааны материал:

1. Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам. Ойн нөөцийн тайлан.
2. Экологийн цагдаагийн албаны мэдээлэл.
3. Хууль бусаар мод бэлтгэх гэмт хэргийн статистик мэдээ.
4. Байгаль орчны эсрэг гэмт хэргийн бүтэц, статистик мэдээлэл.
5. “Улаанбаатар хотын ногоон бүсийн ойн экосистемийн төлөв байдал” ГЗГ хүрээлэн 2025 он Улаанбаатар хот
6. “Монгол орны ой” ой мод сургалт судалгааны хүрээлэн 2024 он
7. Экологийн цагдаагийн албаны дүн шинжилгээ, хяналт шалгалтын хэлтсийн 2025 оны статистик тайлан.
8. “Монгол орны шинэсэн ой” Ч.Дугаржав 2016 он Улаанбаатар хот
9. “Ой, уур амьсгалын өөрчлөлт” БОАЖЯ 2016 он Улаанбаатар хот
10. “Хүрээлэн байгаа орчны эсрэг гэмт хэргийг мөрдөн шалгах арга зүй, эрх зүйн орчин” ЭЦА 2020 он Улаанбаатар хот
11. “Эрүүгийн хууль” 1986
12. Цагдаагийн ерөнхий газрын 2025 оны статистик тоон мэдээ.

**ХУУЛЬ БУСААР АШИГТ МАЛТМАЛ ХАЙХ АШИГЛАХ,
ОЛБОРЛОХ ГЭМТ ХЭРГИЙН КРИМИНОЛОГИЙН ШИНЖ БА ОЛОН
УЛСЫН ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА**

**CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF ILLEGAL MINERAL RESOURCE
EXPLORATION, USE, AND EXTRACTION: A COMPARATIVE INTERNATIONAL
STUDY**

Г.Түвшинбаяр

*Эрүүгийн цагдаагийн албаны Нийтийн аюулгүй
байдлын эсрэг гэмт хэрэгтэй тэмцэх хэлтсийн
эрүүгийн ахлах мөрдөгч, цагдаагийн хошууч*

Товч агуулга: Монгол Улсад хууль бусаар ашигт малтмал хайх, ашиглах, олборлох гэмт хэрэг сүүлийн жилүүдэд өсөх хандлагатай болж, байгаль орчин, эдийн засаг, нийгмийн тогтвортой байдалд сөрөг нөлөө үзүүлж байна. Энэхүү судалгаанд уг гэмт хэргийн криминологийн шинж, шалтгаан нөхцөл, үйлдэгчдийн онцлогийг тодорхойлж, Бразил, Гана, Индонез зэрэг улсуудын туршлагатай харьцуулан шинжилсэн. Судалгааны үр дүнд хууль бус олборлолт нь ядуурал, ажилгүйдэл, эрх зүйн сул орчин, хяналтын тогтолцооны дутагдалтай шууд холбоотой болох нь тогтоогдсон. Мөн олон улсын туршлагаас харахад технологид суурилсан хяналт, орон нутгийн оролцоо, бичил уурхайн эрх зүйн зохицуулалт нь үр дүнтэй арга болох нь тогтоогдов.

Abstract: Illegal exploration, use, and extraction of mineral resources in Mongolia have shown an increasing trend in recent years, posing negative impacts on environmental sustainability, economic stability, and social order. This study aims to identify the criminological characteristics, causes, and offender profiles of this type of crime, and to conduct a comparative analysis with the experiences of countries such as Brazil, Ghana, and Indonesia. The findings reveal that illegal mining is closely associated with poverty, unemployment, weak legal frameworks, and deficiencies in enforcement mechanisms. Furthermore, international practices demonstrate that technology-based monitoring, community participation, and effective legal regulation of artisanal mining are among the most effective measures for addressing this issue.

Түлхүүр үг: хууль бус ашигт малтмал олборлолт, криминологи, байгаль орчны гэмт хэрэг, урьдчилан сэргийлэх, бичил уурхай.

Keywords: illegal mining, criminology, environmental crime, prevention, artisanal mining.

Монгол Улс ашигт малтмалын баялаг нөөцтэй бөгөөд уул уурхайн салбар нь үндэсний эдийн засгийн гол тулгуур салбаруудын нэг юм. Гэвч ашигт малтмалыг хууль бусаар хайх, ашиглах, олборлох үйл ажиллагаа сүүлийн жилүүдэд нэмэгдэж, байгаль орчинд ноцтой хохирол учруулах, улсын эдийн засагт алдагдал үүсгэх, орон нутгийн нийгмийн тогтвортой байдалд сөргөөр нөлөөлөх болсон.

Хууль бус олборлолт нь ихэвчлэн лицензгүйгээр, зохион байгуулалттай бүлэглэлийн хэлбэрээр, зарим тохиолдолд орчин үеийн техник, технологийг ашиглан явагдаж байна. Үүний улмаас хууль сахиулах байгууллагын хяналт, илрүүлэлт хүндрэх хандлагатай байна.

Иймд уг төрлийн гэмт хэргийг криминологийн үүднээс судалж, шалтгаан нөхцөл, үйлдэгчдийн онцлог, урьдчилан сэргийлэх боломжит арга замыг тодорхойлох нь чухал ач холбогдолтой юм.

Энэхүү судалгааны зорилго нь Монгол Улсад үйлдэгдэж буй хууль бусаар ашигт малтмал олборлох гэмт хэргийн криминологийн онцлог, шалтгаан нөхцөлийг судалж, урьдчилан сэргийлэх бодлогын санал боловсруулахад оршино.

Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 24 дүгээр бүлэгт байгаль орчны эсрэг гэмт хэргүүдийг зохицуулсан бөгөөд 24.1 дүгээр зүйлд “хууль бусаар ашигт малтмал хайх, ашиглах, олборлох” гэмт хэргийг тодорхойлсон. Энэ зүйлд зааснаар зөвшөөрөлгүйгээр ашигт малтмал хайх, олборлох үйл ажиллагаа явуулсан этгээдэд торгох, зорчих эрх хязгаарлах, эсхүл хорих ял оногдуулж болно. Харин байгаль орчинд ноцтой хор уршиг учруулсан, хамгаалалтын бүсэд үйлдсэн, эсвэл зохион байгуулалттайгаар үйлдсэн тохиолдолд илүү хүнд ял оноодог.

Монгол Улсад хууль бусаар ашигт малтмал олборлох гэмт хэргийг Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 24 дүгээр бүлэг, тэр дундаа 24.1 дүгээр зүйл-ээр зохицуулдаг. Энэхүү зохицуулалт нь ашигт малтмалын хууль бус олборлолтоос үүдэлтэй байгаль орчны хор хохирол, нийгэм-эдийн засгийн сөрөг нөлөөллийг бууруулах, гэмт этгээдэд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх зорилготой.

Эрүүгийн хуулийн 24.1 дүгээр зүйл

“Хууль бусаар ашигт малтмал хайх, ашиглах, олборлох”

Зөвшөөрөлгүйгээр ашигт малтмал хайх, ашиглах, олборлосон бол

– 4500-27000 нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох,

– 1 сараас 1 жилийн хугацаагаар зорчих эрх хасах,

– эсхүл 1 хүртэлх жилийн хугацаагаар хорих ял оногдуулна.

Энэ хэргийг:

– Байгаль орчинд хүнд хор уршиг учруулсан;

– Байгаль хамгаалах бүс нутагт;

– Байгууллагын зохион байгуулалттайгаар үйлдсэн бол

– 2–5 жилийн хорих ял онооно.

(Эрүүгийн хууль, 2015 он)

Мөн нэмэлт байдлаар хохирлыг арилгуулах, олборлосон баялгийг улсын орлого болгох, техник хэрэгслийг хураах зэрэг хөрөнгөтэй холбоотой хариуцлага оногдуулж болно.

Эрүүгийн хариуцлагын онцлог: Уг гэмт хэрэгт эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхэд дараах онцлогтой:

Шууд санаатай үйлдэл: Ихэнх тохиолдолд гэмт этгээд нь тухайн үйлдэл нь хууль бус гэдгийг мэдэж байсан ч санаатайгаар ашиг хонжоо олох зорилгоор үйлддэг.

Нөхцөл байдалтай уялдсан ял шийтгэл: Гэмт хэргийн хор уршиг, байгаль орчинд учруулсан хохирол, хэрэглэсэн техник хэрэгслийн хэмжээ, оролцсон хүний тоо зэрэг нь ял шийтгэлийг тодорхойлоход нөлөөлнө.

Эдийн засгийн хохирлыг нөхөн төлүүлэх: Ашигт малтмалын хууль бус олборлолтоос улсад учирсан хохирлыг нөхөн барагдуулах зорилгоор шүүхээс хөрөнгийн эд хөрөнгө хураах шийдвэр гаргаж болно (Баттулга, 2020, х. 122).

Монгол Улсад хууль бусаар ашигт малтмал хайх, ашиглах, олборлох гэмт хэрэг нь сүүлийн жилүүдэд тогтвортой өсөх хандлагатай бөгөөд уул уурхайн салбарын хөгжил, эдийн засгийн нөхцөл байдал, орон нутгийн амьжиргааны түвшинтэй шууд хамааралтай байна. 2018–2023 оны хооронд хууль бус олборлолттой холбоотой зөрчил, гэмт хэргийн шинжтэй үйлдлийн тоо жилд дунджаар 8–12 хувиар өссөн гэж холбогдох хяналтын байгууллагуудын тайланд дурдагдсан байдаг. Ялангуяа алтны бичил уурхайн бүс нутгуудад энэ төрлийн зөрчил давамгайлж, нийт илэрсэн тохиолдлын 60 гаруй хувийг эзэлж байна.

Монгол Улсад албан ёсны бүртгэлтэй бичил уурхайчдын тоо 10–15 мянга орчим байдаг боловч бодит байдал дээр хууль бус олборлолтод оролцогчдын тоо үүнээс 2–3 дахин их, өөрөөр хэлбэл 30–40 мянгад хүрдэг гэсэн тооцоо бий. Энэ нь хууль бус олборлолт нь зөвхөн гэмт хэргийн асуудал биш, харин амьжиргааны эх үүсвэрийн нэг хэлбэр болж байгааг харуулж байна. Судалгаагаар хууль бус олборлолтод оролцогчдын 70 орчим хувь нь тогтмол орлогогүй, ажилгүй иргэд байгаа нь эдийн засгийн хүчин зүйлс голлох нөлөөтэйг илтгэнэ.

Байгаль орчны хувьд хууль бус олборлолтын улмаас жилд дунджаар 800–1000 га газар эвдрэлд орж, нөхөн сэргээлт хангалтгүй хийгдэж байна. Усны нөөц бохирдох, хөрсний доройтол үүсэх, биологийн төрөл зүйл буурах зэрэг сөрөг үр дагаврууд нь урт хугацаанд нөхөж баршгүй хохирол учруулж байна. Тухайлбал, зарим аймагт алт олборлолттой холбоотойгоор гол, горхины усанд агуулагдах хүнд металлын хэмжээ зөвшөөрөгдөх хэмжээнээс 2–5 дахин их гарсан тохиолдол бүртгэгдсэн байна.

Хууль сахиулах байгууллагын мэдээллээр хууль бус ашигт малтмал олборлохтой холбоотой гэмт хэргийн илрүүлэлт харьцангуй бага буюу бүртгэгдсэн нийт тохиолдлын 30–40 хувь нь л эрүүгийн хэрэг үүсгэх шатанд хүрдэг байна. Энэ нь уг гэмт хэргийн далд шинж, хяналт шалгалтын сул тогтолцоо, алслагдсан бүс нутагт үйлдэгддэг онцлогтой холбоотой. Мөн авлигын индекс, төрийн хяналтын үр нөлөө сул байх нь энэ төрлийн гэмт хэргийн тархалтад нөлөөлж буйг олон улсын судалгаанууд баталж байна.

Олон улсын хэмжээнд хууль бус олборлолтын зах зээлийн хэмжээ жилд 10–20 тэрбум ам.долларт хүрдэг гэж үнэлэгддэг бөгөөд Африк, Латин Америк, Зүүн өмнөд Азийн орнуудад хамгийн өндөр тархалттай байна. Жишээлбэл, Гана улсад нийт алт олборлолтын 30–40 хувь нь хууль бус эх үүсвэртэй гэж тооцогддог бол Перу улсад энэ үзүүлэлт 20–25 хувь орчим байна. Эдгээр орнуудад хууль бус олборлолт нь зөвхөн эдийн засгийн бус, мөн нийгмийн тогтворгүй байдал, зохион байгуулалттай гэмт хэргийн сүлжээтэй нягт холбоотой байдаг.

Харин хөгжингүй орнуудын хувьд хууль бус олборлолтын түвшин харьцангуй бага бөгөөд энэ нь хууль эрх зүйн хатуу зохицуулалт, ил тод байдал, хяналтын өндөр түвшинтэй холбоотой. Жишээлбэл, Австрали, Канад зэрэг орнуудад уул уурхайн лиценз олголт, байгаль орчны хяналт, орон нутгийн оролцоог системтэйгээр хэрэгжүүлдэг нь хууль бус үйл ажиллагааг хязгаарлахад чухал нөлөө үзүүлдэг.

Дээрх тоон мэдээллээс дүгнэхэд Монгол Улсад хууль бус ашигт малтмал олборлох гэмт хэрэг нь эдийн засгийн шалтгаан давамгайлсан, далд шинжтэй, байгаль орчинд өндөр эрсдэл учруулдаг, мөн зохион байгуулалттай хэлбэрт шилжих хандлагатай байна. Цаашид энэ төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд зөвхөн хяналт шалгалтыг нэмэгдүүлэхээс гадна орон нутгийн иргэдийн амьжиргааг дэмжих, хууль

ёсны бичил уурхайн тогтолцоог хөгжүүлэх, ил тод байдлыг нэмэгдүүлэх, олон улсын сайн туршлагыг нутагшуулах шаардлагатай байна.

Монгол Улсын эрүүгийн эрх зүйн зохицуулалт нь цаг хугацааны явцад нэлээд олон шат дамжлагаар хөгжиж ирсэн бөгөөд хууль бус ашигт малтмал олборлолттой холбоотой зохицуулалт ч үүнээс үл хамаарахгүй өргөн цар хүрээтэй өөрчлөлтүүдэд өртөж иржээ.

Хууль бус ашигт малтмал олборлох гэмт хэрэг нь дараах үндсэн криминологийн шинжүүдээр тодорхойлогдоно. Нэгдүгээрт, энэ нь ихэвчлэн зохион байгуулалттай хэлбэрт шилжих хандлагатай бөгөөд тодорхой бүлэг, сүлжээний хүрээнд явагддаг. Хоёрдугаарт, тухайн гэмт хэрэг нь далд хэлбэрээр үйлдэгддэг бөгөөд илрүүлэхэд хүндрэлтэй. Гуравдугаарт, байгаль орчинд урт хугацааны сөрөг нөлөө үзүүлдэг онцлогтой. Дөрөвдүгээрт, авлига, албан тушаалын гэмт хэрэг, мөнгө угаах зэрэг бусад төрлийн гэмт хэрэгтэй нягт уялдаатай байдаг.

Монгол Улсад хууль бус олборлолт нь ихэвчлэн алтны бичил уурхай, зөвшөөрөлгүй олборлолтын хэлбэрээр илэрч, “нинжа” нэршлээр түгээмэл болсон. Энэ нь зохион байгуулалтгүй мэт харагдавч бодит байдал дээр дундын санхүүжүүлэгч, худалдан авагч, зуучлагч бүхий сүлжээ үүссэн байдаг.

Хууль бус олборлолт нь олон хүчин зүйлээс шалтгаалдаг бөгөөд тэдгээрийг дараах байдлаар ангилж ангилан авч үзнэ.

Эдийн засгийн хүчин зүйл: Орон нутгийн иргэдийн ажилгүйдэл, ядуурал нь хууль бус олборлолтод оролцох гол шалтгаан болдог. Албан ёсны лиценз авах үйл явц хүндрэлтэй, урт хугацаатай байдаг нь иргэдийг хууль бус аргаар олборлолт хийхэд хүргэдэг.

Эрх зүйн болон хяналтын хүчин зүйл: Хяналт шалгалтын тогтолцоо сул, хууль хэрэгжүүлэх байгууллагуудын уялдаа холбоо хангалтгүй байдаг. Зарим тохиолдолд ял шийтгэлийн бодлого жигд бус байгаа нь гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх үр нөлөөг бууруулж байна.

Нийгэм, сэтгэл зүйн хүчин зүйл: Иргэдийн дунд байгалийн баялгийг төрийн өмч гэсэн ойлголт бүрэн төлөвшөөгүй, байгаль хамгаалах ухамсар сул байдаг. Мөн зарим бүс нутагт бүлэглэлүүдийн нөлөө ажиглагдаж байна.

Гэмт хэрэг үйлдэгчдийн нийгэм-сэтгэл зүйн онцлог: Судалгаагаар хууль бус олборлолтод холбогдогчдын ихэнх нь 18–45 насны эрэгтэйчүүд байна. Тэдний дийлэнх нь мэргэжлийн боловсролгүй, тогтмол орлогогүй, хөдөө орон нутгийн иргэд байдаг.

Эдгээр хүмүүсийн хувьд хууль бус олборлолт нь амьжиргааны эх үүсвэр болох хандлагатай бөгөөд зарим тохиолдолд хууль зүйн мэдлэггүй, эсвэл эрсдэл багатай гэж үздэг байна.

Хууль бус ашигт малтмал олборлох гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг эдийн засаг, нийгэм, эрх зүй, институцийн хүчин зүйлсийн хүрээнд авч үзэж болно.

Эдийн засгийн хүчин зүйлсийн хувьд ажилгүйдэл, орлогын тэгш бус байдал, ядуурал нь иргэдийг хууль бус олборлолтод татах гол шалтгаан болдог. Ялангуяа уул уурхайн бүс нутагт амьжиргааны өөр эх үүсвэр хомс байх нь энэ төрлийн гэмт хэрэгт оролцох хандлагыг нэмэгдүүлдэг.

Нийгмийн хүчин зүйлсийн хувьд боловсролын түвшин, хууль эрх зүйн мэдлэгийн хомсдол, орон нутгийн иргэдийн амьдралын хэв маяг зэрэг нь нөлөөлдөг. Мөн хууль бус олборлолтыг нийгмийн зарим бүлэг “амьжиргааны эх үүсвэр” гэж хүлээн зөвшөөрөх хандлага ажиглагддаг.

Эрх зүйн болон институцийн хүчин зүйлсийн хувьд хууль тогтоомжийн хийдэл, хяналт шалгалтын сул байдал, авлига, хариуцлагын тогтолцооны үр нөлөө муу байдал нь энэ төрлийн гэмт хэргийг өөгшүүлдэг. Түүнчлэн хууль сахиулах байгууллагын чадавх, нөөц бололцоо хангалтгүй байгаа нь илрүүлэлт, таслан зогсоох ажиллагаанд сөргөөр нөлөөлж байна.

Олон улсын түвшинд хууль бус ашигт малтмал олборлох гэмт хэрэг нь Африк, Латин Америк, Зүүн өмнөд Азийн орнуудад өргөн тархсан байдаг. Жишээлбэл, Гана, Нигери зэрэг орнуудад хууль бус алт олборлолт (“galamsey”) нь байгаль орчинд ноцтой хохирол учруулж, төрийн хяналтаас гадуур томоохон эдийн засгийн сүлжээ болж хөгжсөн байна.

Перуд хууль бус алт олборлолт нь хар тамхи, мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй уялдан, зохион байгуулалттай гэмт бүлэглэлүүдийн гол орлогын эх үүсвэр болжээ. Индонезид мөн адил хууль бус олборлолт нь орон нутгийн иргэдийн амьжиргаатай холбоотой боловч байгаль орчны доройтол, хууль сахиулах бэрхшээл дагуулж байна.

Харин хөгжингүй орнуудад, тухайлбал Канад, Австралид уул уурхайн салбарын хатуу зохицуулалт, ил тод байдал, хяналтын тогтолцоо сайн хөгжсөн нь хууль бус олборлолтыг харьцангуй бага түвшинд барьж байна. Эдгээр орнууд лиценз олголт, хяналт шалгалт, байгаль орчны үнэлгээ, орон нутгийн оролцоог өндөр түвшинд хэрэгжүүлдэг онцлогтой.

Дүгнэлт

Хууль бусаар ашигт малтмал хайх, ашиглах, олборлох гэмт хэрэг нь криминологийн хувьд олон хүчин зүйлсийн огтлолцлоос үүсдэг, зохион байгуулалттай шинжид шилжих хандлагатай, далд хэлбэрээр явагддаг, нийгэм–эдийн засаг болон байгаль орчинд урт хугацааны ноцтой хохирол учруулдаг онцлогтой гэмт хэрэг юм. Монгол Улсын нөхцөлд энэхүү гэмт хэрэг нь ядуурал, ажилгүйдэл, орлогын тэгш бус байдал зэрэг эдийн засгийн хүчин зүйлс, хууль эрх зүйн зохицуулалтын хийдэл, хяналт шалгалтын сул тогтолцоо, авлигын нөлөө зэрэг институцийн хүчин зүйлстэй нягт холбоотой байна.

Судалгааны үр дүнгээс харахад хууль бус олборлолт нь зөвхөн амьжиргааны эх үүсвэрийн асуудал төдийгүй зохион байгуулалттай гэмт бүлэглэл, далд эдийн засгийн сүлжээтэй холбогдож, хууль ёсны зах зээлийг гажуудуулах, улсын төсөвт төвлөрөх орлогыг алдагдуулах, байгаль орчны доройтлыг нэмэгдүүлэх сөрөг үр дагаврыг бий болгож байна. Түүнчлэн олон улсын туршлагаас үзэхэд энэ төрлийн гэмт хэрэг нь улс орнуудын хөгжлийн түвшин, хууль эрх зүйн орчин, хяналтын тогтолцооноос шууд хамааралтай бөгөөд үр дүнтэй тэмцэхэд цогц, уялдаа бүхий бодлого шаардлагатай болох нь тогтоогдож байна.

Иймд хууль бус ашигт малтмал олборлох гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд зөвхөн эрүүгийн хариуцлагын арга хэмжээ хангалтгүй бөгөөд түүний суурь шалтгаан, нөхцөлийг бууруулах чиглэлд криминологийн үндэслэлтэй, урт хугацааны бодлого хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Санал

Дээрх дүгнэлтэд үндэслэн дараах санал, зөвлөмжийг дэвшүүлж байна.

Нэгдүгээрт, хууль эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох шаардлагатай. Ашигт малтмалын тухай хууль, холбогдох журмуудад хууль бус олборлолтын онцлогт нийцсэн тодорхой зохицуулалт, хариуцлагын механизмыг нарийвчлан тусгаж, хэрэгжилтийг хангах эрх зүйн орчныг сайжруулах нь зүйтэй.

Хоёрдугаарт, хяналт шалгалтын тогтолцоог бэхжүүлэх шаардлагатай. Уул уурхайн салбарт тавих төрийн хяналтыг олон шатлалт, ил тод, хариуцлагатай болгох, орон нутгийн засаг захиргаа болон иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх нь хууль бус олборлолтыг бууруулахад чухал ач холбогдолтой.

Гуравдугаарт, бичил уурхайн үйл ажиллагааг албажуулж, дэмжих бодлого хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Хууль бус олборлолтод оролцогч иргэдийг хууль ёсны бичил уурхайн хэлбэрт шилжүүлэх, тэдэнд сургалт, санхүүжилт, техникийн дэмжлэг үзүүлэх замаар амьжиргааны тогтвортой эх үүсвэр бий болгох нь үр дүнтэй арга хэмжээ болно.

Дөрөвдүгээрт, авлига болон зохион байгуулалттай гэмт хэрэгтэй уялдуулан тэмцэх шаардлагатай. Хууль бус олборлолтын ард байгаа санхүүгийн урсгалыг хянах, мөнгө угаах гэмт хэргийг илрүүлэх, таслан зогсоох чиглэлээр хууль сахиулах байгууллагуудын уялдаа холбоог сайжруулах нь зүйтэй.

Тавдугаарт, байгаль орчны хамгаалал, нөхөн сэргээлтийн хяналтыг сайжруулах шаардлагатай. Олборлолт явагдсан талбайд заавал нөхөн сэргээлт хийх механизмыг хатуу мөрдүүлэх, зөрчсөн этгээдэд хүлээлгэх хариуцлагыг чангатгах хэрэгтэй.

Зургаадугаарт, олон улсын хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх нь зүйтэй. Бусад улс орнуудын сайн туршлага, дэвшилтэт арга механизмыг судалж нутагшуулах, хил дамнасан хууль бус худалдаа, санхүүгийн урсгалтай тэмцэхэд хамтран ажиллах шаардлагатай.

Долоодугаарт, иргэдийн эрх зүйн мэдлэг, ухамсрыг дээшлүүлэх, урьдчилан сэргийлэх ажлыг эрчимжүүлэх хэрэгтэй. Хууль бус олборлолтын хор уршгийг олон нийтэд таниулах, нийгмийн сөрөг хандлагыг бууруулах нь урт хугацаанд гэмт хэргийн гаралтыг бууруулахад чухал нөлөө үзүүлнэ.

Ашигласан материалын жагсаалт

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль
2. Монгол Улсын Эрүүгийн хууль
3. Монгол Улсын Ашигт малтмалын тухай хууль
4. Монгол Улсын Байгаль орчны тухай хууль
5. Монгол Улсын Гэмт хэргийн тухай хууль
6. Монгол Улсын Тусгай зөвшөөрөл олгох, хяналтын тухай журам.
7. Монгол Улсын Авлигын эсрэг хууль
8. Монгол Улсын Орон нутгийн удирдлагын тухай хууль
9. Монгол Улсын Цагдаагийн албаны тухай хууль
10. Монгол Улсын Нөхөн сэргээлтийн тухай журам
1. Батжаргал, Д. (2018). Монгол Улсад ашигт малтмалын хууль бус олборлолтын криминологийн шинж. Улаанбаатар: Шинжлэх ухааны их сургууль.
2. Сүхбаатар, Б. (2020). "Хууль бус ашигт малтмал олборлох гэмт хэргийн нийгэм-сэтгэл зүйн онцлог", Монголын Хууль Зүйн сэтгүүл, №4, х. 45-58.
3. Энхтуяа, М. (2019). Эрүүгийн эрх зүй ба байгаль орчны гэмт хэрэг. Улаанбаатар: Хууль зүйн хүрээлэн.
4. World Bank (2021). Illegal Mining and Its Environmental Impact: Global Perspectives. Washington, D.C.
5. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) (2022). Combating Illegal Mining: Best Practices and Policy Recommendations.
6. Монгол Улсын Эрүүгийн хууль (2002, сүүлийн өөрчлөлтүүдтэй).
7. Монгол Улсын Ашигт малтмалын тухай хууль (1997, сүүлийн нэмэлт, өөрчлөлтүүдтэй).
8. Дэлхийн банкны судалгаа, тайлангууд (2019–2023).

ТЭЭВРИЙН ХЭРЭГСЭЛ ХУЛГАЙЛАХ ГЭМТ ХЭРГИЙН БҮТЭЦ, КРИМИНОЛОГИЙН ДИНАМИК НӨХЦӨЛ БАЙДАЛ, ЧИГ ХАНДЛАГЫН СУДАЛГАА

A STUDY OF THE STRUCTURE OF THE CRIME OF VEHICLE THEFT, CRIMINOLOGY DYNAMIC CONDITIONS, AND TRENDS

Э.Болор-Эрдэнэ

*Хан-Уул дүүргийн цагдаагийн газрын
Нэгдүгээр хэлтсийн Гэмт хэрэг, зөрчил шалгах
тасгийн ахлах байцаагч,
цагдаагийн хошууч*

Товч агуулга: Энэхүү өгүүллээр Монгол Улсад сүүлийн 5 жил бүртгэгдсэн тээврийн хэрэгсэл хулгайлах гэмт хэргийн нөхцөл байдалд дүн шинжилгээ, тухайн гэмт хэргийн онцлог, үйлдлийн арга, гэмт хэрэгт хохирогсод, гэмт хэрэг үйлдэгсдийн байдалд судалгаа, үндэслэл бүхий дүгнэлтийг тус тус хийж, тухайн төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх санал дэвшүүлэхээр зорилоо.

Түлхүүр үг: Тээврийн хэрэгсэл, эрүүгийн эрх зүй, гэмт хэрэг, хулгайлах, үйлдлийн арга, хохирогч, холбогдогч, дүн шинжилгээ.

Abstract: The study involves analyzing the circumstances of theft-related crimes, examining the characteristics of the offenses, the methods employed, the situation of the victims, and the profiles of the offenders, drawing evidence-based conclusions, and proposing measures to prevent and combat this type of crime.

Keywords: Vehicle, Criminal Law, Crime, Theft, Methods of Commission, Victim, Perpetrator, Analysis.

Үндсэн хэсэг

Тээврийн хэрэгсэл нь хүн, ачаа болон эд хөрөнгийг орон зайн хүрээнд шилжүүлэх үндсэн зориулалттай, механик эсхүл механик бус хөдөлгөөний эх үүсвэрээр ажилладаг, эрх зүйн хувьд өмчийн бие даасан объект болж, нийгмийн харилцаанд тогтмол оролцдог техникийн хэрэгсэл бөгөөд нийгэм, эдийн засгийн үйл ажиллагааны тасралтгүй байдлыг хангах стратегийн ач холбогдолтой. Мөн үйлдвэрлэл, худалдаа, үйлчилгээний салбарын үр ашиг, хүртээмжийг нэмэгдүүлж, бүс нутаг хоорондын уялдаа холбоог сайжруулан, нийгмийн хөгжлийг дэмжих суурь дэд бүтцийг бүрдүүлдэг.

Анх тээврийн хэрэгсэл хулгайлах гэмт хэрэг “Парис хотод арав орчим автомашинтай байх үед 1896 онд язгууртан Жюльен Бероны “Peugeot” маркийн автомашиныг хувийн эдлэн газраас нь хулгайлагдсан”¹⁹ гэж бүртгэгдсэн бол Монгол Улсад 1930-аад оны дунд үеэс хөдөө орон нутагт болон нийслэлд “машины эд анги, түлш, хэрэгсэл хулгайлах гэмт хэрэг гарч эхэлсэн”²⁰ талаар түүхэнд тэмдэглэгдэн үлджээ.

Монгол Улсын 1960 оны Эрүүгийн хуулийн 145 дугаар зүйлд “Бусдын автомашин болон механик хэрэгслийг хууль бусаар эзэмших, ашиглах, завших” гэж

¹⁹ Beron, J. (1896). Automobile theft in Paris: The first recorded incident. Paris Archives.

²⁰ “Цагдаагийн байгууллагын түүхэн товчоон (1921–2021)”, УБ., 2021 он, 82–84 дэх тал.

хуульчилж, үүнээс өмнөх буюу 1942 оны хуульд “Хувийн өмчийн зүйл хулгайлах”²¹ гэдэг ерөнхий заалттай байсан байна. Мөн Цагдан сэргийлэх байгууллага 1974 оноос тээврийн хэрэгслийн хулгайг тусгай ангилалтайгаар бүртгэж, Цагдаагийн ерөнхий газрын 1975–1980 оны статистик тайланд “Тээврийн хэрэгсэл хулгайлах гэмт хэрэг анх улсын хэмжээнд 1974 онд 3 хэрэг бүртгэгдсэн”²² гэж дурдсан байдаг. Шинэчлэн найруулсан 1986 оны эрүүгийн хуульд тээврийн хэрэгсэл хулгайлах гэмт хэргийг 123 дугаар зүйлд “Бусдын эд хөрөнгийг хулгайлж, ашиглан шамшигдуулах”²³ гэмт хэргийн ердийн бүрэлдэхүүнд хуульчилж, өнөөдрийг хүртэл Эрүүгийн хуулийн 145 дугаар зүйл “Бусдын эд хөрөнгийг хулгайлах”²⁴, Эрүүгийн хуулийн 17.1 дүгээр зүйл “Хулгайлах” гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнд хамааруулсан нь зүйлчлэл, хууль хэрэглээний жишиг тогтсон байна.

Хууль тогтоогчид хулгайлах гэмт хэргийг “Бусдын эд хөрөнгийг эзний зөвшөөрөлгүйгээр авахыг хулгайлах гэж ойлгодог. Хууль тогтоогч бусдын өмч хөрөнгийг хулгайлахыг эрүүгийн хуулиар хориглож, зөрчсөн буруутай хүнийг гэмт хэрэг үйлдсэнд тооцож, тэдэнд оногдуулах ялын төрөл, хэмжээг тогтоохдоо дараах арга, үйлдлийн онцлогийг хулгайн хэрэг бүрийн үндсэн бүрэлдэхүүний заавал байх шинж болгон хуульчилжээ. Үүнд: а. хүч хэрэглэлгүйгээр (эд хөрөнгийг нь авахаар бусдын бие махбодод хүч хэрэглэн халдаагүй байх), б. нууцаар (уг эд хөрөнгийн өмчлөх, эзэмших, ашиглах, хадгалж хамгаалах эрх, үүрэгтэй болон хөндлөнгийн бусад хүмүүсийн нүднээс далдуур, хараагүй, хэлгүй, сонсголгүй, хөгжлийн бэрхшээлтэй байдлыг далимдуулж, хохирогчийн анхаарал өөр зүгт сарнисан үеэр мэдэгдэлгүйгээр авах), в. хууль бусаар (хулгайлсан эд хөрөнгийг өмчлөх, эзэмших, ашиглах, хадгалж хамгаалах эрх, үүрэг бүхий хүмүүсийн зөвшөөрөлгүйгээр) авсан идэвхтэй үйлдлээр илэрнэ”²⁵ гэж хуульчилсан байдаг.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван зургаадугаар зүйлийн 3 дахь хэсэгт “Монгол Улсын иргэн хөдлөх, үл хөдлөх хөрөнгө шударгаар олж авах, эзэмших, өмчлөх, өв залгамжлуулах эрхтэй”²⁶, Иргэний хуулийн 101 дүгээр зүйлийн 101.1 дэх хэсэгт “Өмчлөгч нь бусад этгээдэд хууль буюу гэрээгээр олгогдсон эрхийг зөрчихгүйгээр, хуулиар тогтоосон хэмжээ, хязгаарын дотор өмчлөлийн зүйлээ өөрийн үзэмжээр чөлөөтэй эзэмшиж, ашиглаж, захиран зарцуулах бөгөөд аливаа халдлагаас хамгаалах эрхтэй”²⁷ гэж тус тус хуульчилж, хүний өмчлөх эрхийг хамгаалсан байдаг. Хулгайлах гэмт хэргийн “Халдлагын зүйл нь хулгайлагдсан бусдын эд хөрөнгө буюу гэмт этгээд эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах эрхгүй, бусад эзэмшил, ашиглалтад байгаа эд хөрөнгө”²⁸ бөгөөд эд хөрөнгөд хууль ёсоор олж авсан бүхий л төрлийн өмч, тэр дундаа тээврийн хэрэгслийг хамаатуулахаар хуульчилсан.

Тээврийн хэрэгсэл хулгайлах гэмт хэргийн нөхцөл байдалд гэмт хэргийн онцлог, үйлдлийн арга, холбогдогчдын шинж чанар, хохирогчдын нөхцөл байдал зэрэгт үндэслэн цагдаагийн байгууллагад 2021-2025²⁹ онд бүртгэгдсэн статистик, мэдээнд логик уялдаа холбоо бүхий чанарын болон тоон судалгааны хүрээнд дүн

²¹ Эх сурвалж: “Монгол Улсын Эрүүгийн хууль (1960 оны хэвлэл)”, Хэвлэлийн газар, 1961 он. “Монгол Улсын хууль тогтоомжийн эмхэтгэл. Эрүүгийн эрх зүй I боть”, ХЗҮХ, 2010 он, 217–220 дахь тал.

²² ЦЕГ Архив, “Гэмт хэргийн нэгдсэн статистик тайлан”, фонд №14, хадгалалт №27

²³ Эрүүгийн хууль. 1986

²⁴ Эрүүгийн хууль/Төрийн мэдээлэл. Уб., 2002. №05.

²⁵ Доржпалам, Х. Монгол Улсын эрүүгийн эрх зүй-тусгай анги. Уб., 2021. 109-110 дахь тал.

²⁶ Монгол Улсын Үндсэн хууль/Төрийн мэдээлэл. Уб., 1992. №01.

²⁷ Иргэний хууль/Төрийн мэдээлэл. -Уб., 2002. №07.

²⁸ Энхболд, Б, Гантулга, С: Эрүүгийн эрх зүй: тусгай анги. Уб., 2024. 167 дахь тал.

²⁹ Цагдаагийн байгууллагад бүртгэгдсэн гэмт хэргийн статистик мэдээ. 2021-2025 он.

шинжилгээ хийж, бусад төрлийн гэмт хэргээс ялгагдах шинж, онцлогийг тодорхойлох нь чухал ач холбогдолтой юм.

График №1. Сүүлийн 5 жил цагдаагийн байгууллагад шалгагдсан, шүүхээр шийдвэрлэсэн нийт хэргийг хулгайлах хэрэгтэй харьцуулсан байдал.

Цагдаагийн байгууллагад бүртгэгдсэн нийт гэмт хэрэг 2021 онд 25,429 байсан бол 2024 онд 44,673, 2025 онд 47,480 болж огцом өссөн нь гэмт хэргийн тоо болон цагдаагийн байгууллагын ачаалал жил ирэх тусам нэмэгдэж байгааг илтгэж байна. Мөн хулгайлах гэмт хэрэг 2021–2024 онд ерөнхийдөө өсөх хандлагатай байсан бөгөөд 2024 онд 7,660 болж хамгийн өндөр түвшинд хүрсэн нь иргэдийн эд хөрөнгийн эсрэг гэмт хэрэг нэмэгдэж буйг харуулна. Харин шүүхээр шийдвэрлэсэн нийт гэмт хэрэг 2021–2024³⁰ онд 12–14 мянгын хооронд хэлбэлзэж, 2022 оноос хойш буурах хандлагатай байгаа байна.

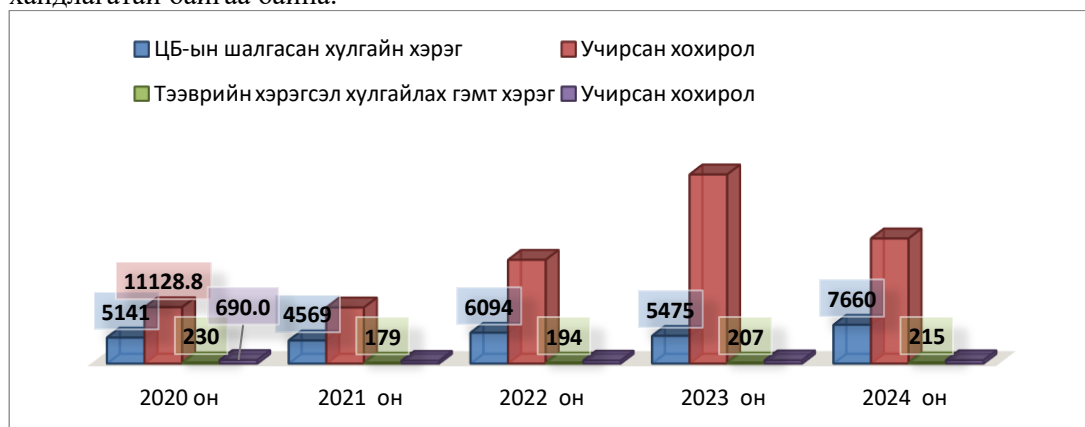

График №2. Сүүлийн 5 жил цагдаагийн байгууллагад шалгагдсан, шүүхээр шийдвэрлэсэн нийт хэргийг хулгайлах хэрэгтэй харьцуулсан байдал.

Сүүлийн 5 жилийн статистикаар 2021 онд түр зуурын бууралт гарсан боловч дараагийн жилүүдэд тасралтгүй өссөн нь нийгэм-эдийн засгийн нөхцөл байдал, иргэдийн амьжиргааны түвшин, ажилгүйдэл зэрэг хүчин зүйлсийн нөлөөгөөр гэмт хэргийн гаралт нэмэгдэж байгааг харуулж байна. 2020–2024 оны хугацаанд хулгайн гэмт хэрэг тоо хэмжээний хувьд өсөж, хохирлын дүн 2023 онд оргил түвшинд хүрсэн нь анхаарал татаж байна. Шүүхийн шийдвэрлэлтийн хувь бага байгаа нь эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх үйл ажиллагааны үр нөлөө, цаг хугацааны хязгаарлалт,

³⁰ Шүүн таслах ажиллагааны 2025 оны тайлан гараагүй.

хохирлын нөхөн төлбөрийн механизм зэргийг дахин авч үзэх шаардлагатайг харуулж байна.

Гэмт хэргийн ерөнхий нөхцөл байдал, түүний онцлог зэргийг нарийвчлан судлах нь тухайн төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх үр дүнг дээшлүүлэх, боловсронгуй болгох ач холбогдолтой тул тээврийн хэрэгслийг хулгайлах гэмт хэргийн тархалт, үйлдлийн арга, давтамж, хохирогч, гэмт хэрэгтний онцлогийг судлах зайлшгүй шаардлагатай.

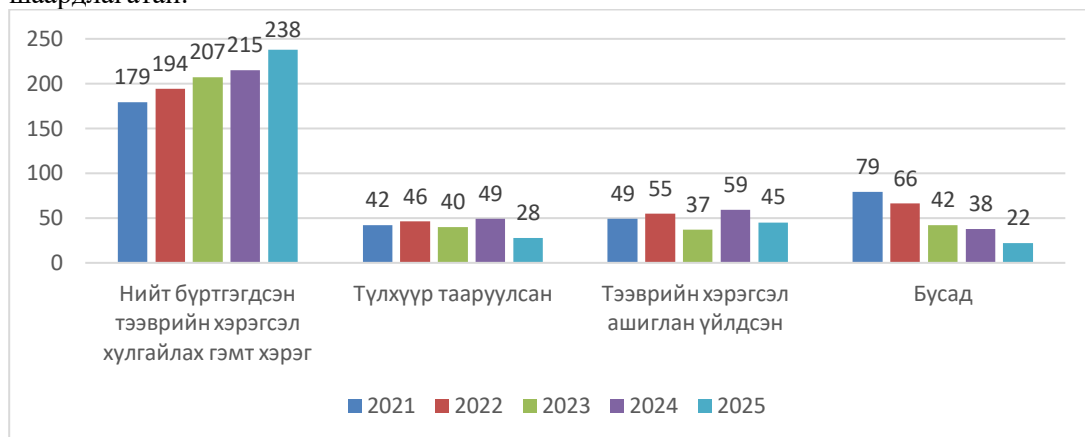

График №3. Сүүлийн 5 жил бүртгэгдсэн тээврийн хэрэгсэл хулгайлах гэмт хэргийн үйлдлийн аргыг харьцуулсан байдал.

Сүүлийн 5 жилд үйлдэгдсэн тээврийн хэрэгсэл хулгайлах гэмт хэрэг тогтмол өсөх хандлагатай байна. 2021 онд нийт 179 хэрэг бүртгэгдэж байсан бол 2025 онд 238 болж, таван жилийн хугацаанд 59-өөр буюу ойролцоогоор 33 хувиар өссөн үзүүлэлттэй байна. Энэ нь тээврийн хэрэгслийн тоо нэмэгдэх, хамгаалалтын түвшин хангалтгүй байх, гэмт этгээдүүдийн арга барил хувьсан өөрчлөгдөж байгаатай холбоотой байж болох юм. Гэмт хэрэг үйлдэх аргуудаас “түлхүүр тааруулсан” хэлбэрийн хулгай 2021–2024 онд харьцангуй тогтвортой (40–49 хооронд) байсан ч 2025 онд огцом буурч 28 болсон нь анхаарал татаж байна. Энэ нь орчин үеийн автомашинуудын электрон хамгаалалт сайжирсан, иргэд түлхүүрийн аюулгүй байдалд илүү анхаарах болсон зэрэг эерэг хүчин зүйлтэй холбоотой байж болох юм.

Энэ төрлийн гэмт хэрэг нь ихэвчлэн зохион байгуулалттай, урьдчилан төлөвлөсөн шинжтэй байдаг тул зарим жилүүдэд өсөлт ажиглагдаж байгаа нь гэмт этгээдүүдийн бүлэглэл, арга тактик идэвхжиж байгааг илтгэж болох юм. Харин “бусад” ангилалд хамаарах гэмт хэрэг жил ирэх тусам тогтвортой буурч байна. 2021 онд 79 байсан бол 2025 онд 22 болж огцом буурсан нь нийт хулгайн бүтцэд илүү тодорхой, ангилагдсан арга хэлбэрүүд давамгайлах болсон, мөн бүртгэл, ангиллын чанар сайжирсантай холбоотой байж болох юм. Ерөнхий дүгнэлтээр, тээврийн хэрэгсэл хулгайлах гэмт хэрэг нийт дүнгээрээ өсөж байгаа нь урьдчилан сэргийлэх бодлого, техникийн хамгаалалтыг улам сайжруулах шаардлагатайг харуулж байна. Ялангуяа зохион байгуулалттай болон тээврийн хэрэгсэл ашигласан гэмт хэрэгт чиглэсэн хяналт, шалгалт, иргэдийн мэдээлэл, хамтын ажиллагааг нэмэгдүүлэх нь чухал ач холбогдолтой юм.

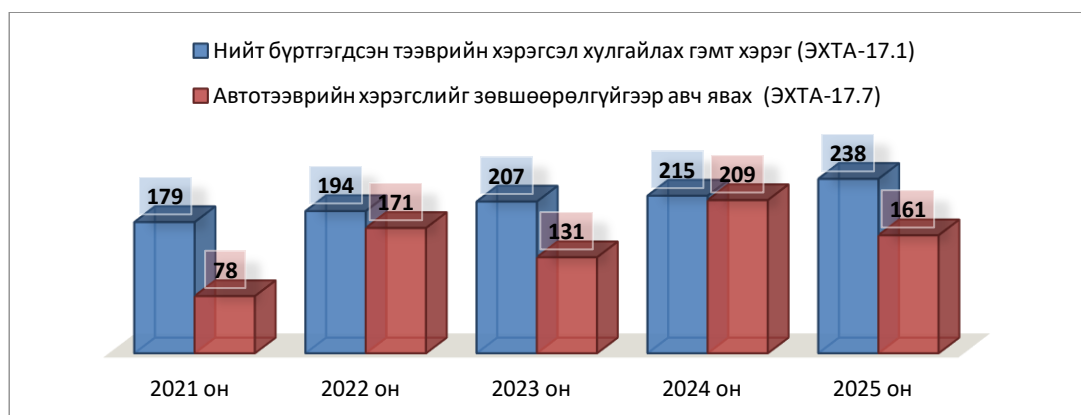

График №4. Сүүлийн 5 жил бүртгэгдсэн тээврийн хэрэгсэл хулгайлах гэмт хэрэгтэй, Авто тээврийн хэрэгслийг зөвшөөрөлгүйгээр авч явах гэмт хэрэгтэй харьцуулсан байдал.

Сүүлийн 5 жилийн хугацаанд бүртгэгдсэн тээврийн хэрэгсэл хулгайлах, авто тээврийн хэрэгслийг зөвшөөрөлгүйгээр авч явах гэмт хэрэгтэй харьцуулан судлахад ерөнхий байдлаар тээврийн хэрэгсэл хулгайлах гэмт хэрэгт тогтмол өсөж, санамсаргүй бус, урт хугацааны тогтолцоот хүчин зүйлс нөлөөлж байгаа илэрхий байна. 2022, 2024 онд үйлдэгдсэн гэмт хэргүүдийн тоо ижил түвшин, 201, 2023, 2025 онд үйлдэгдсэн түвшин илт ялгаатай, богино хугацаанд огцом өөрчлөгдсөн нь хуулийн нэг мөр хэрэглээ, зүйлчлэл асуудалтай байна гэж дүгнэх үндэстэй байна. Дээрх хоёр гэмт хэрэг нь объектын хувьд ойролцоо боловч гэм буруугийн шинж, нийгэмд учруулах хор уршгийн түвшний ялгаатай эрдэмтэн судлаачид харгалзан “Авто тээврийн хэрэгслийг завших зорилгогүйгээр өмчлөгч, эзэмшигчийн зөвшөөрөлгүйгээр авч явсан байна. Өөрөөр хэлбэл, гэмт этгээд тухайн авто тээврийн хэрэгслийг өөрийн өмч болгох гэсэн зорилгогүй, түр унах, дүрсгүйтэх, "хорхойсох", зугтаах, оргох зэргээр авч явсан байна. Хэрэв авто тээврийн хэрэгслийг завших зорилгоор авч явсан бол үйлдлийн аргаас нь хамааруулан өмчлөх эрхийн хэрэг бусад гэмт хэрэг (хулгайлах, дээрэмдэх) зүйлчилнэ”³¹ гэж эрдэмтэн судлаачид үзжээ.

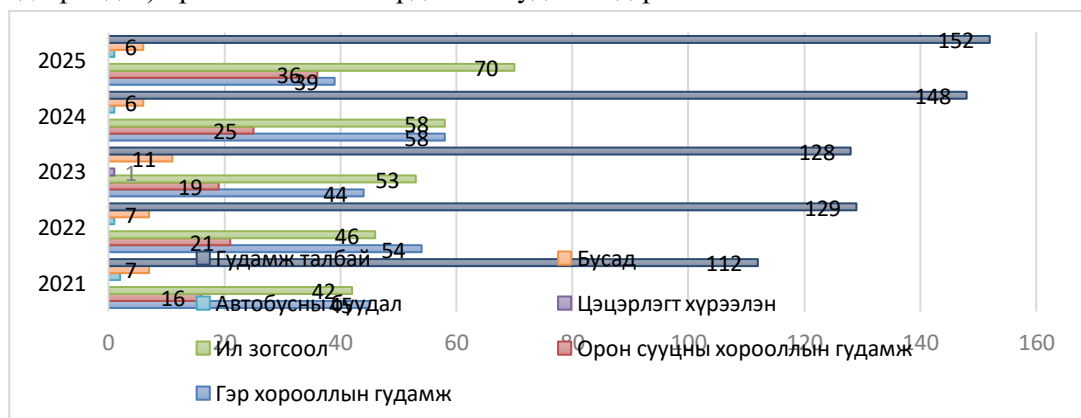

График №5. Сүүлийн 5 жил бүртгэгдсэн тээврийн хэрэгсэл хулгайлах гэмт хэрэг үйлдэгдсэн газрыг харьцуулсан байдал.

³¹ Энхболд, Б, Гантулга, С: Эрүүгийн эрх зүй: тусгай анги. УБ., 2024. 183 дахь тал.

Гэмт хэрэг гарсан байршлын ангиллыг харвал “гудамж талбай” болон “ил зогсоол”-д үйлдэгдсэн хэрэг давамгайлж, жил ирэх тусам өсөх хандлага ажиглагдаж байна. Тухайлбал, гудамж талбайд гарсан хэрэг 2021 онд 112 байсан бол 2025 онд 152 болж тогтвортой өссөн нь олон нийтийн задгай орчин, хяналт харьцангуй сул бүсүүд гэмт хэрэгт илүү өртөмтгий байгааг харуулж байна. Мөн ил зогсоолд гарсан хэрэг 42-оос 70 болж мэдэгдэхүйц нэмэгдсэн нь автомашиныг хамгаалалтгүй, удаан хугацаагаар орхих нөхцөл нэмэгдэж байгаатай холбоотой байж болох юм.

Нөгөө талаас, гэр хорооллын болон орон сууцны хорооллын гудамжинд гарсан гэмт хэрэг нийтдээ хэлбэлзэлтэй ч ерөнхийдөө өсөх чиг хандлагатай байна. Орон сууцны хорооллын гудамжинд гарсан хэрэг 2021 онд 16 байсан бол 2025 онд 36 болж хоёр дахин нэмэгдсэн нь хүн амын нягтаршил, автомашины тоо нэмэгдэж байгаатай холбоотой байж магадгүй. Харин цэцэрлэгт хүрээлэн, автобусны буудал зэрэг байршилд гарсан хэрэг маш цөөн, тогтмол бага түвшинд байгаа нь эдгээр газруудад хяналт, урсгал хөдөлгөөн харьцангуй сайн байдгийг илтгэж байна. Ерөнхийдөө гэмт хэрэг ихэвчлэн задгай, хяналт багатай орчинд төвлөрч байгаа тул камержуулалт, гэрэлтүүлэг, эргүүл хяналтыг нэмэгдүүлэх шаардлага тодорхой харагдаж байна.

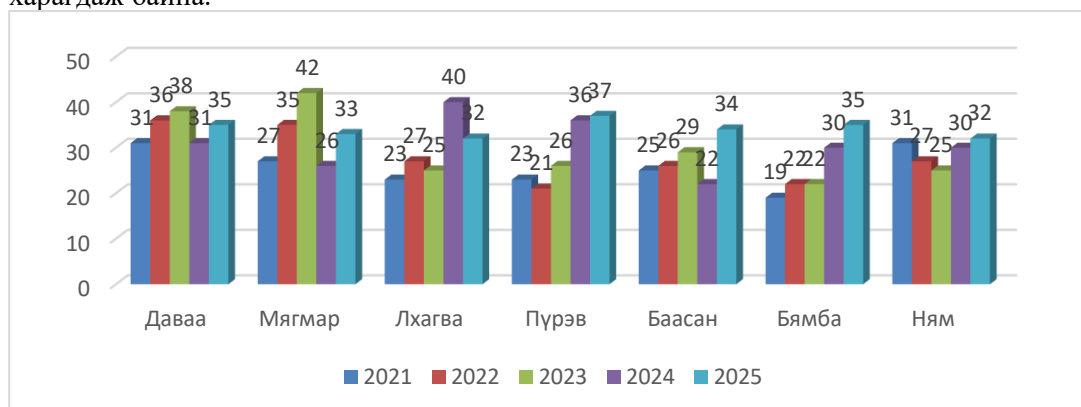

График №6. Сүүлийн 5 жил бүртгэгдсэн тээврийн хэрэгсэл хулгайлах гэмт хэрэг үйлдэгдсэн гаригийг харьцуулсан байдал.

Энэ төрлийн гэмт хэргийн тархалтыг 7 хоногийн байдлаар харьцуулахад ажлын өдрүүдэд, ялангуяа “Даваа–Баасан” гарагуудад гэмт хэрэг илүү их бүртгэгдсэн бөгөөд энэ нь иргэдийн хөдөлгөөн, автомашины ашиглалт хамгийн идэвхтэй байдаг үетэй давхцаж байна. 2021 онд Даваа болон Ням гарагт хамгийн өндөр үзүүлэлттэй байсан бол 2023 онд Мягмар гараг огцом өсөж 42 хэрэгт хүрсэн нь тухайн жилд ажлын эхний өдрүүдэд гэмт хэрэг илүү төвлөрснийг харуулж байна.

Сүүлийн жилүүдэд долоо хоногийн бүх өдрүүдэд гэмт хэргийн тоо жигд нэмэгдэх хандлага илэрч байна. Тухайлбал, 2025 онд Пүрэв гаригт 37, Бямба гаригт 35, Баасан гаригт 34 бүртгэгдэж үзүүлэлт өсөж, амралтын болон ажлын өдрүүдийн ялгаа харьцангуй багассан байна. Энэ нь иргэд амралтын өдрүүдэд ч автомашинаа ил задгай, удаан хугацаагаар байрлуулах, мөн хотын хөдөлгөөний идэвх долоо хоногийн турш жигд болсон зэрэгтэй холбоотой байж болох юм. Ерөнхий дүгнэлтээр, гэмт хэрэг тодорхой нэг өдөрт төвлөрөхөөс илүүтэйгээр долоо хоногийн турш тогтвортой тархаж байгаа тул урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг бүх өдрүүдэд, ялангуяа хөдөлгөөн ихтэй өдрүүдэд тасралтгүй хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

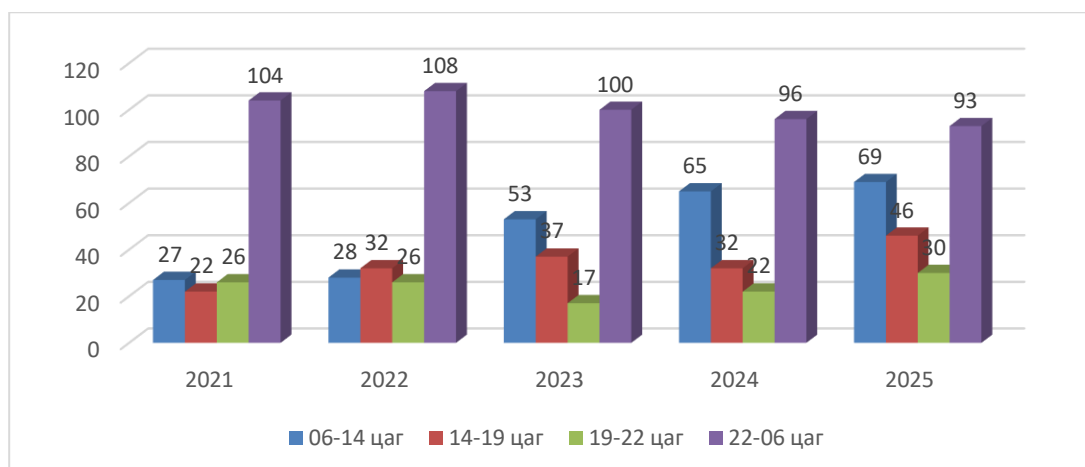

График №7. Сүүлийн 5 жил бүртгэгдсэн тээврийн хэрэгсэл хулгайлах гэмт хэрэг

Цагийн ангиллаар авч үзвэл 22:00–06:00 цагийн хооронд үйлдэгдсэн гэмт хэрэг бүх жилд хамгийн өндөр хэвээр байгаа нь шөнийн цагт хяналт сул, иргэдийн сэрэмж буурдгийг тодорхой харуулж байна. Гэсэн хэдий ч 06:00–14:00 цагийн хооронд үйлдэгдсэн гэмт хэрэг сүүлийн жилүүдэд эрс нэмэгдсэн нь гэмт хэрэг үйлдэх цагийн хүрээ тэлж, өдрийн цагаар ч эрсдэл өндөрсөж байгааг илтгэнэ. Иймээс тээврийн хэрэгслийн хулгайн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг зөвхөн шөнийн бус, бүх цагийн туршид чиглүүлэх шаардлагатай байна.

График №8. Сүүлийн 5 жил бүртгэгдсэн эзэн холбогдогч тогтоогдоогүй тээврийн хэрэгслийг хулгайлах гэмт хэргийн илрүүлэлтийн байдлыг харуулсан судалгаа.

Сүүлийн 5 жилд бүртгэгдсэн эзэн тээврийн хэрэгсэл хулгайлах гэмт хэргийн илрүүлэлтэд дүн шинжилгээ хийхэд 2021 онд 179 хэрэг бүртгэгдсэн бол 2025 онд энэ тоо 238-д хүрсэн нь 5 жилийн дотор ойролцоогоор 33% өссөн үзүүлэлт юм. Илэрсэн хэрэг, буюу мөрдөн шалгагдсан хэрэг 2021 онд 85 байсан бол 2025 онд 130-д хүрсэн

нь хулгайлагдсан тээврийн хэрэгслийг илрүүлэх хүчин чармайлт нэмэгдсэнийг харуулж байна. Эрүүгийн цагдаагийн оролцоо 2021 онд 68 байсан бол 2024 онд 69-д хүрч хамгийн өндөр үзүүлэлттэй болсон. Харин хэсгийн төлөөлөгчийн оролцоо он дамжиж ихээхэн хэлбэлзэлтэй байгаа нь анхаарал татаж байна: 2023 онд 10 байсан бол 2024 онд зөвхөн 1 болж огцом буурсан. Мөрдөгчийн тоо сүүлийн жилүүдэд тогтмол буурч, 2021 онд 60 байсан бол 2025 онд 21 болж, тээврийн хэрэгсэл хулгайлах гэмт хэргийг мөрдөх хүчин чадал багасаж буйг илтгэнэ.

Энэхүү статистик нь тээврийн хэрэгсэл хулгайлах гэмт хэрэг өсөж байгаа ч, мөрдлөгийн хүчин чадал буурч байгаа тул иргэдийн аюулгүй байдлыг хангахад эрсдэлтэй нөхцөл байдал үүсэж болзошгүйг харуулж байна. Үүнээс дүгнэж үзвэл, гэмт хэрэг илрүүлэх, мөрдөх хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх, хэсгийн төлөөлөгч, мөрдөгчдийн хүртээмжийг сайжруулах шаардлагатай байна.

Тээврийн хэрэгсэл хулгайлах гэмт хэргийн хохирогчийн байдлыг судлах нь гэмт хэргийн динамик, нөлөөллийг ойлгоход чухал ач холбогдолтой юм. Хохирогчид нь хувь хүн, аж ахуйн нэгж, байгууллага зэрэг олон төрөл байх бөгөөд тэдэнд учирсан эдийн засгийн хохирол, сэтгэлзүйн стресс, үйл ажиллагааны доголдол зэрэг нь гэмт хэргийн нөлөөллийг бүрэн тодорхойлоход зайлшгүй судлагдах шаардлагатай асуудлууд юм. Хохирогчийн шинж чанар, эд хөрөнгийн төрөл, хамгаалалтын түвшин, гэмт хэрэг үйлдэгдсэн нөхцөл зэрэг мэдээлэлд үндэслэн гэмт хэрэгтэй тэмцэх үр дүнтэй арга зүйг боловсруулах боломжтой.

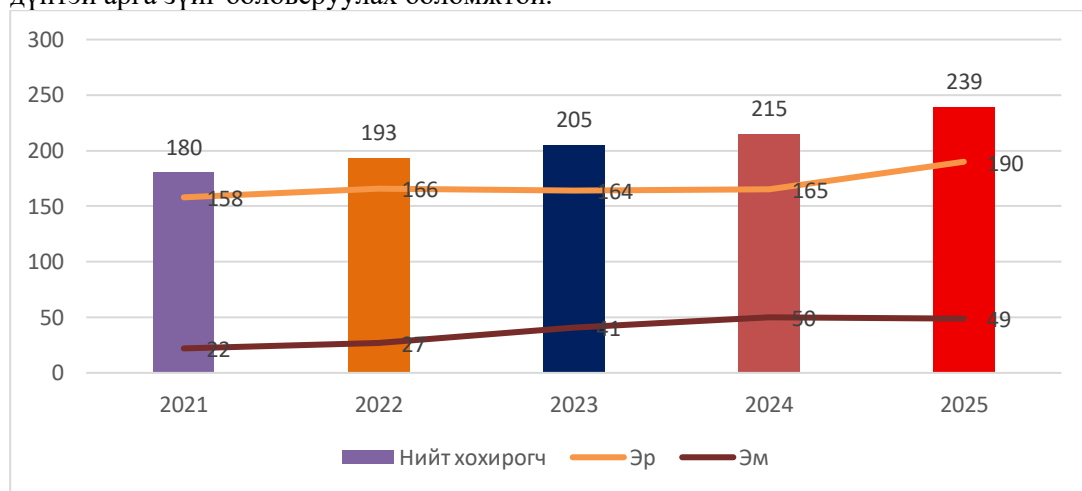

График №9. Сүүлийн 5 жил бүртгэгдсэн эзэн холбогдогч тогтоогдоогүй тээврийн хэрэгслийг хулгайлах гэмт хэргийн илрүүлэлтийн байдлыг харуулсан судалгаа.

Сүүлийн 5 жилд бүртгэгдсэн энэ төрлийн гэмт хэргийн хохирогчийн хүйсийн байдал эрс ялгаатай байгаа нь тээврийн хэрэгсэл хэрэглэгчийн хүйсийн тоотой шууд хамааралтай гэж үзэж болох ч эрэгтэй хохирогч 2021 онд 158 байсан бол 2025 онд 190-д хүрч, нийт 32 нэгжээр буюу жилд дунджаар 8 нэгжийн өсөлттэй байсан нь тогтвортой өсөлтийн хандлагатай байгааг илтгэнэ. Харин эмэгтэй хохирогч 2021 онд 22 байсан бол 2025 онд 49 болж, нийт 27 нэгжийн өсөлттэй, өсөлт нь илүү хувьсамтгай байгааг харуулж байна. Тодруулбал, 2021–2022 онуудад өсөлт харьцангуй бага 5 нэгжээр, 2022–2023 онуудад эрс нэмэгдэж 14 нэгжээр, 2023–2024 онуудад өсөлт удааширч, 2024–2025 онд дахин нэмэгдсэн нь өсөлтийн динамик тогтворгүй байдлыг илтгэж байна.

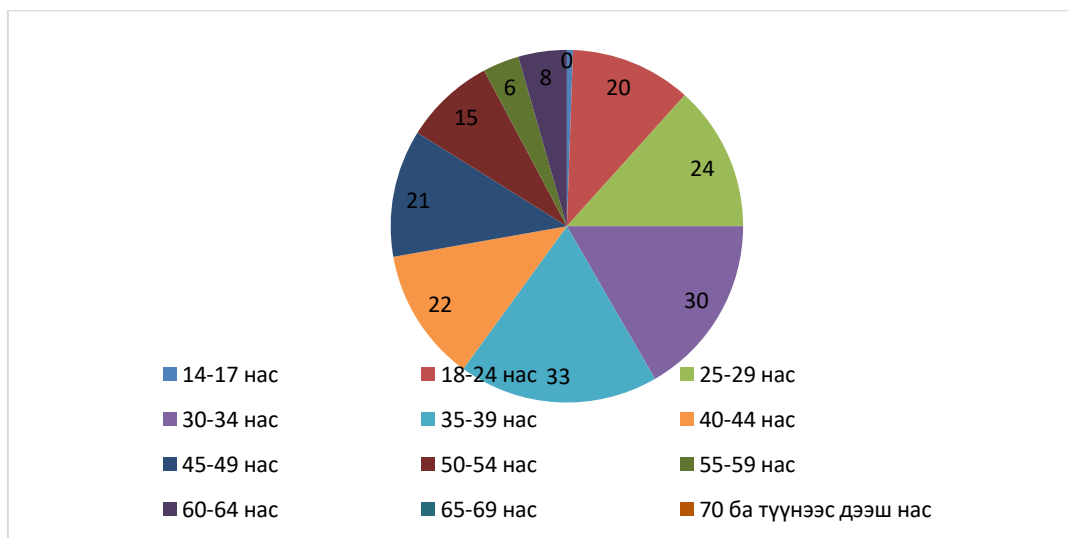

График №10. Сүүлийн 5 жил бүртгэгдсэн эзэн холбогдогч тогтоогдоогүй тээврийн хэрэгслийг хулгайлах гэмт хэргийн илрүүлэлтийн байдлыг харуулсан судалгаа.

Энэ нь хүн амын насны бүтэц, өсөлт, хүйс болон насны бүлгээр ялгарсан динамикийг дүгнэх боломжийг олгодог. 2021 онд 14–17 насны бүлэгт маш бага хувь (1), харин 30–39 насны бүлэгт хамгийн өндөр хувь (30–33) ажиглагдаж байна. Энэ нь насны бүтэц дунд насны бүлгүүд давамгайлж байна. 2022 онд 25–34 насны бүлэгт 12 нэгжээр харьцангуй өндөр өсөлт гарсан нь залуу, дунд насны хүн амын өсөлт тогтмол байсныг харуулж байна. 2023 онд 40–44 насны бүлэгт 18 нэгжээр эрс өссөн нь нас ахих тусам хүн амын тархалт тодорхой хэмжээгээр төвлөрч байгааг илтгэнэ. 2024–2025 онд 35–49 насны бүлэгт өсөлт давамгайлж, 2025 онд 35–39 насны бүлэгт 46-д хүрсэн нь дунд насны хүн амын өсөлт тогтвортой байгааг харуулж байна.

Дунд 30–49 насны хүн ам хамгийн их хувийг эзэлж, залуу болон ахмад насны бүлэг харьцангуй бага хувьтай хэвээр байна. Насны бүтэц нь тодорхой төвлөрөлтэй ба насны бүлгүүдийн өсөлт хувьсамтгай байдлыг харуулж байна.

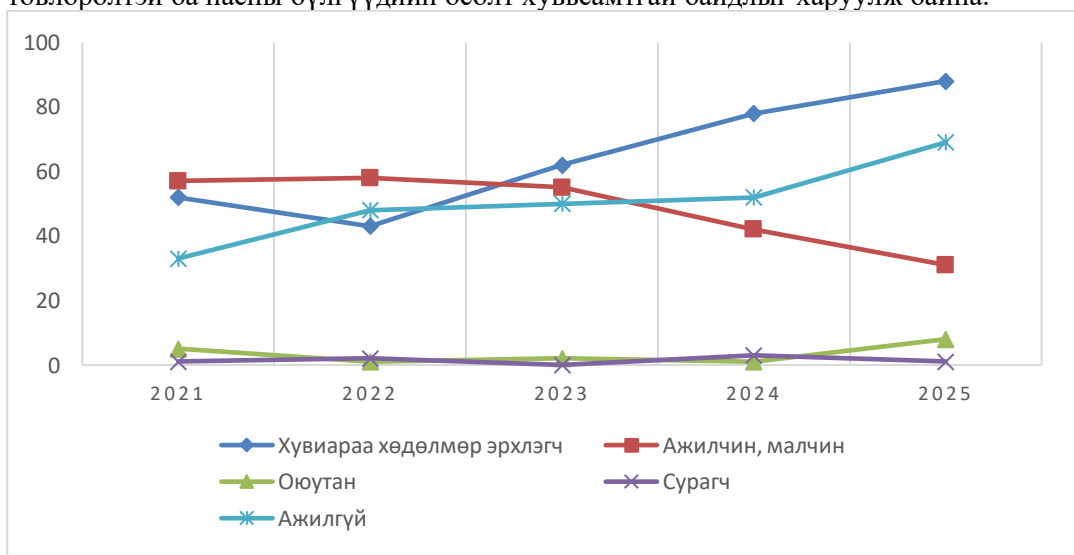

График №11. Сүүлийн 5 жил бүртгэгдсэн тээврийн хэрэгслийг хулгайлах гэмт хэргийн хохирогчийн ажил эрхлэлтийг харуулсан судалгаа.

Сүүлийн 5 жил бүртгэгдсэн тээврийн хэрэгслийг хулгайлах гэмт хэргийн хохирогчийн хөдөлмөр эрхлэлтэд гарах бүтэц тодорхой өөрчлөлтүүдтэй байна. Хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчдийн тоо тогтвортой өсөж, 52–88 хүний хооронд хэлбэлзэж, хувиараа хөдөлмөр эрхлэх сонирхол, жижиг бизнес, үйлчилгээний салбарын идэвхжил нэмэгдсэнийг харуулж байна. Харин ажилчин, малчдын тоо тогтмол буурч, 57–31 хүний хооронд шилжсэн байна.

Тээврийн хэрэгсэл хулгайлах гэмт хэргийн үйлдсэн этгээдүүдийн гэмт хэрэгтнүүдийн нас, хүйс, боловсрол, ажил эрхлэлтийн байдал, өмнө нь ял шийтгэл эдэлж байсан эсэх зэрэг хувь хүний шинж чанаруудыг хамарч, тэдгээрийн хоорондын хамаарлыг тогтоох замаар гэмт хэргийн гаралт, давтамж, шалтгаан, нөхцөл, сэдэл, зан үйлийн хэв маягийг тодорхойлоход чухал ач холбогдолтой.

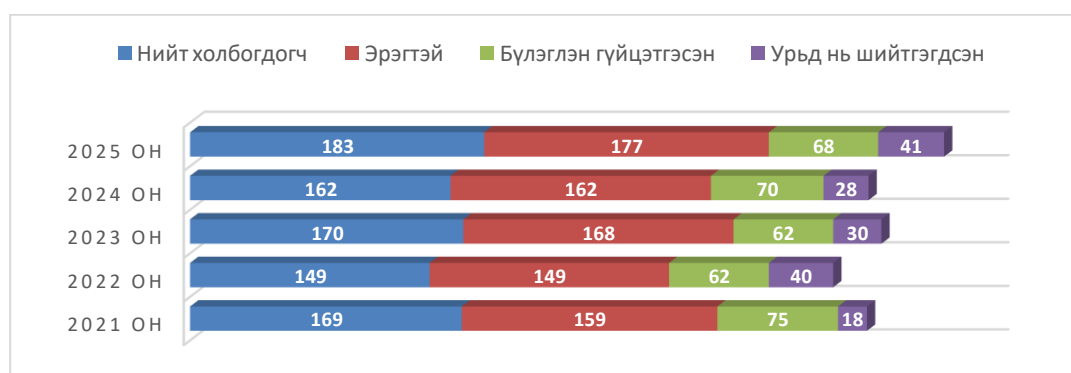

График №12. Сүүлийн 5 жил бүртгэгдсэн тээврийн хэрэгслийг хулгайлах гэмт хэргийн үйлдэн этгээдүүдэд хийсэн дүн шинжилгээ.

Сүүлийн 5 жил бүртгэгдсэн тээврийн хэрэгслийг хулгайлах гэмт хэргийн үйлдэн этгээдүүдийн мэдээллээр 2021-2025 оны байдлаар "Нийт холбогдогч" болон бусад үзүүлэлтүүдийн өөрчлөлтийг дараах байдлаар дүгнэж болно. "Нийт холбогдогч" тоо нь 2021 онд 169 байснаа 2022 онд 149 болж буурсан ч 2023 онд 170, 2025 онд 183 болж хамгийн өндөр түвшиндээ хүрсэн байна. Энэ хугацаанд "Эрэгтэй" (эрчүүдийн) тоо нь нийт холбогдогчдын тоотой маш ойрхон байгаа нь тухайн салбар эсвэл үйл ажиллагаанд эрэгтэйчүүд зонхилох хувийг эзэлж буйг харуулж байна. Тухайлбал, 2022, 2024 онуудад нийт холбогдогчдын тоотой ижил байсан бол бусад жилүүдэд ч дийлэнх хувийг бүрдүүлжээ.

"Бүлэглэн гүйцэтгэсэн" үзүүлэлт нь 2021 онд 75 байснаа 2022, 2023 онуудад 62 болж мэдэгдэхүйц буурсан байна. Хэдийгээр 2024 онд 70 болж сэргэсэн ч 2025 онд бага зэрэг буурч 68 дээр тогтжээ. Энэ нь нийт холбогдогчдын тоо өссөн ч бүлгийн гүйцэтгэл эсвэл бүлгийн оролцоо 2021 оны түвшиндээ бүрэн хүрч чадаагүй байгааг харуулж байна. Энэ нь нийт оролцогчдын тоо нэмэгдэж байгаатай харьцуулахад бүлгийн идэвх эсвэл үр дүн буурсан байж болзошгүйг илтгэнэ.

"Урьд нь шийтгэгдсэн" тоо нь энэ хугацаанд тогтворгүй байдлыг харуулсан. 2021 онд 18 байсан бол 2022 онд огцом өсөж 40 болсон. Дараа нь 2023 онд 30, 2024 онд 28 болж буурсан ч 2025 онд дахин өсөж хамгийн өндөр буюу 41-д хүрсэн байна. Урьд нь шийтгэгдсэн хүмүүсийн тоо 2022, 2025 онуудад мэдэгдэхүйц өссөн нь уг үйл ажиллагаа эсвэл салбарт тулгарч буй тодорхой асуудлууд байгааг илтгэж болох юм.

Нийт оролцогчдын тоо нэмэгдэхийн хэрээр шийтгэгдсэн хүмүүсийн тоо бас өсөх хандлагатай байгаа нь цаашид анхаарах ёстой асуудал юм.

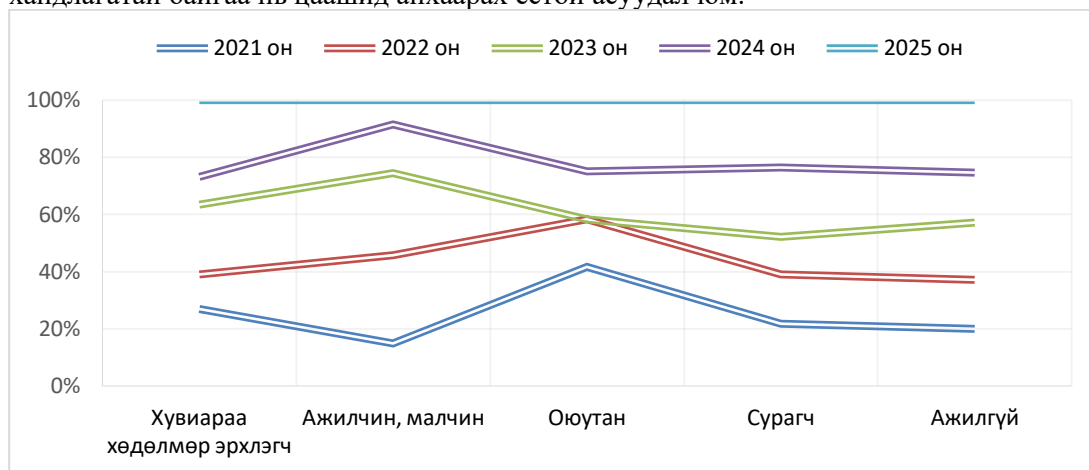

График №13. Сүүлийн 5 жил бүртгэгдсэн тээврийн хэрэгслийг хулгайлах гэмт хэргийн холбогдогчийн ажил эрхлэлтийг харуулсан судалгаа.

Хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчдийн тоо 2021 онд 52 байсан бол 2025 онд 88 болж өссөн нь хувийн хэвшил, жижиг дунд үйлдвэрлэл, өөрийн бизнес эрхлэх чиглэлд хүн амын оролцоо тогтмол нэмэгдэж байгааг илтгэнэ. Энэ өсөлт нь хөдөлмөрийн зах зээлийн хувийн хэвшилд төвлөрөл нэмэгдэж байгааг харуулахын зэрэгцээ эдийн засгийн идэвхжил, хувийн санаачилгыг дэмжих боломжийг тусгасан үзүүлэлт юм. Ажилчин, малчны тоо харьцангуй буурсан нь ажлын байрны бүтэц, үйлдвэрлэлийн чиглэлд өөрчлөлт гарсныг илтгэнэ. Тодруулбал, 2021 онд 57 байсан бол 2025 онд 31 болж, хөдөлмөрийн хүчний хувийн салбар руу шилжиж байгааг харуулж байна. Оюутан, сурагчдын тоо харьцангуй бага, тогтворгүй байгааг харуулж байгаа нь боловсролын байгууллагуудын оюутан болон сурагчдын тоо бага хэмжээгээр хэлбэлзэж байгаатай холбоотой.

Ажилгүй иргэдийн тоо жил ирэх тусам өсөж, 2021 онд 33 байсан бол 2025 онд 69-д хүрсэн нь хөдөлмөрийн зах зээлд сорилт нэмэгдэж байгааг илтгэнэ. Энэхүү хандлага нь хөдөлмөрийн нөөцийн зохицуулалт, ажил эрхлэлт, сургалт, дэмжлэгийн бодлого хэрэгжүүлэх шаардлагатай байгааг харуулж байна. Ерөнхийд нь авч үзвэл, хөдөлмөрийн зах зээлд хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчдийн өсөлт ажиглагдах боловч ажилгүйдлийн түвшин нэмэгдэж, ажилчин, малчны оролцоо буурсан нь нийгэм эдийн засгийн бүтэц, хөдөлмөрийн динамикийг үнэлэхэд чухал мэдээлэл болж байна.

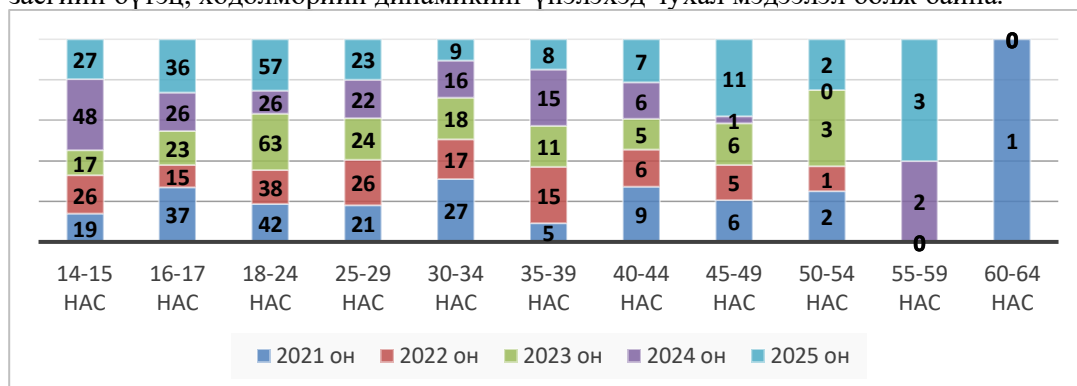

График №14. Сүүлийн 5 жил бүртгэгдсэн тээврийн хэрэгслийг хулгайлах гэмт хэргийн холбогдогчийн насыг харуулсан судалгаа.

Сүүлийн 5 жил бүртгэгдсэн тээврийн хэрэгслийг хулгайлах гэмт хэргийн холбогдогчийн 2021 онд 16–17 насны бүлэг хамгийн өндөр хувь байсан бол 18–24 насны бүлэгт харьцангуй өндөр үзүүлэлт ажиглагдаж байна. Энэ нь залуу насны хүн амын оролцоо давамгайлж байгааг илтгэнэ. 2022 онд 14–15 насны бүлэгт 26 болж өссөн боловч 16–17 насны бүлэгт 15 болж буурсан нь насны бүлгийн тархалтын хувьсамтгай байдлыг харуулж байна. 2023 онд 18–24 насны бүлэг 1 дахин өсөж, дунд 25–34 насны бүлгүүд харьцангуй тогтвортой тархалттай байна. Энэ нь залуу насны хүн амын тархалт жилээс жилд ихээхэн хэлбэлзэж байгааг харуулж байна. 2024 онд 14–15 насны бүлэгт огцом өсөлт, харин 18–24 насны бүлэг буурч байгаа нь хүүхэд, залуучуудын оролцоо нэг жилд ихээхэн өөрчлөгддөг болохыг илтгэнэ. 2025 онд 18–24 насны бүлэг 57 нэгжээр өсөж хамгийн их хувь эзэлж байгаа нь залуу насны хүн амын давхцал үргэлжилж байгааг харуулж байна.

Ерөнхий дүн шинжилгээгээр, өгөгдсөн хугацаанд хүн амын тархалт насны бүлгээр тодорхой хэлбэлзэлтэй байжээ. Залуучуудын оролцоо тогтмол давамгайлж, бага 14–15 насны бүлгүүд зарим жилд огцом өсөлт үзүүлж, дунд насны бүлгүүд харьцангуй тогтвортой тархалттай байна. Энэ нь хүн амын насны бүтэц хувьсамтгай, залуу насны хүн амын оролцоо нь нийгэм, боловсрол болон хөдөлмөрийн зах зээлд чухал нөлөө үзүүлж болохыг харуулж байна.

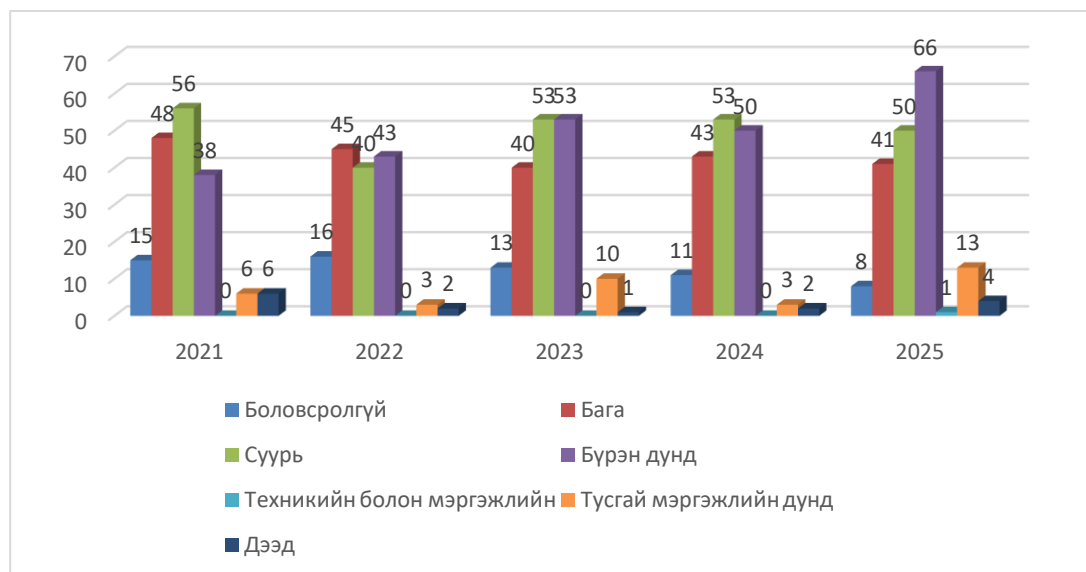

График №15. Сүүлийн 5 жил бүртгэгдсэн тээврийн хэрэгслийг хулгайлах гэмт хэргийн холбогдогчийн боловсролын байдлыг харуулсан судалгаа.

Боловсролгүй хүмүүсийн хувь 2021 онд 15 байсан бол 2025 онд 8 болж, жилээс жилд тогтмол буурч байгааг харуулж байна. Энэ нь боловсролын хүртээмж нэмэгдэж, хүн амын боловсролын суурь түвшин дээшилж байгааг илтгэнэ. Бага боловсролтой хүмүүсийн тоо харьцангуй тогтвортой байгааг ажиглаж болно.

Суурь боловсролтой хүмүүсийн хувь 2021 онд 56 байсан бол 2025 онд 50 болж бага зэрэг буурсан нь суурь боловсролтой хүн амын тархалт тогтворжиж байгааг харуулж байна. Бүрэн дунд боловсролтой хүмүүсийн тоо 2021 онд 38 байсан бол 2025 онд 66-д хүрч, он жилүүдэд илт өсөлттэй байгаа нь дунд боловсролтой хүн амын эзлэх

хувь нэмэгдэж байгааг харуулж байна. Техникийн болон мэргэжлийн боловсролын түвшин 2025 онд анх удаа 1 болж нэмэгдсэн нь тус чиглэлд суралцаж буй хүний тоо нэмэгдэж байгааг тэмдэглэж байна. Тусгай мэргэжлийн дунд боловсролын хувь 2023 онд 10 хүртэл нэмэгдсэн бол 2025 онд 13-д хүрч өссөн нь мэргэжлийн сургалт, сургалтын чанарын сайжралтыг илтгэж байна. Дээд боловсролтой хүмүүсийн тоо 2021–2025 онд бага байх буюу 1–6 хүрээгээр хэлбэлзсэн нь өндөр боловсролын хүртээмж бага байгааг харуулж байна.

Ерөнхий дүн шинжилгээгээр, өгөгдсөн хугацаанд боловсролын түвшин дунд болон бүрэн дунд боловсролтой хүн амд төвлөрсөн байдал ажиглагдаж, боловсролгүй болон бага боловсролтой хүн амын хувь буурч байгаа нь боловсролын хүртээмжийн өсөлт болон сургалтын чанарын сайжралтыг илтгэнэ. Мөн дээд болон мэргэжлийн боловсролын өсөлт нь урт хугацааны хөдөлмөрийн зах зээл, мэргэшсэн ажиллах хүчний бэлтгэлд чухал ач холбогдолтойг харуулж байна.

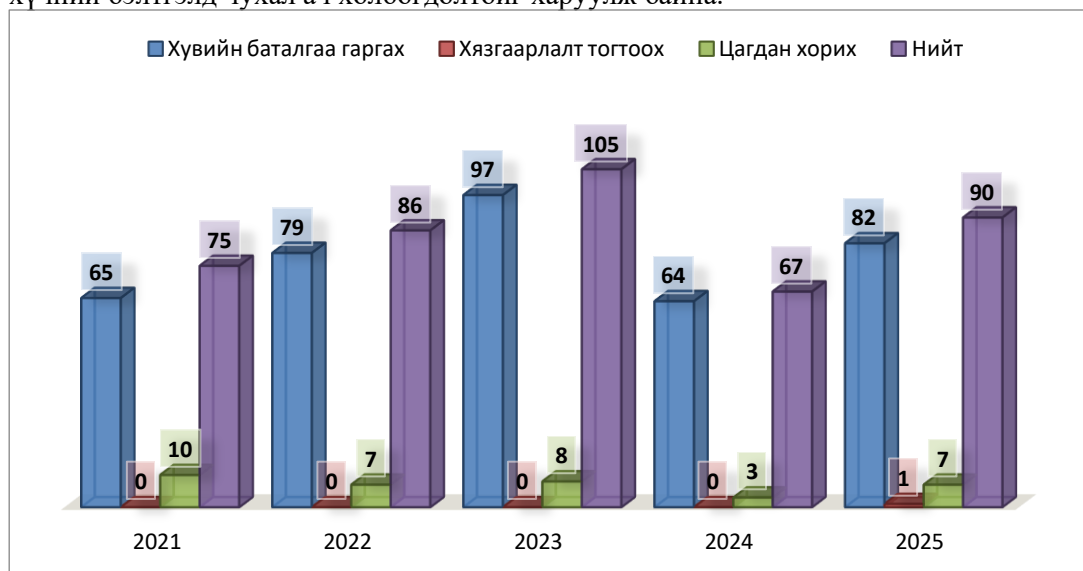

График №3. Сүүлийн 5 жил бүртгэгдсэн тээврийн хэрэгслийг хулгайлах гэмт хэрэг үйлдсэн яллагдагчид авсан таслан сэргийлэх арга хэмжээг харуулав.

Судалгааны хугацаанд хувийн баталгаа гаргах арга хэмжээ давамгайл хэрэглэгдсэн бөгөөд 2021 онд 65 байсан үзүүлэлт 2023 онд 97 хүрч огцом өссөн нь энэ төрлийн арга хэмжээг эрх бүхий байгууллагууд илүү өргөн ашиглаж байсныг илтгэнэ. Харин 2024 онд 64 болж буурсан ч 2025 онд дахин 82 болж нэмэгдсэн нь уг арга хэмжээний хэрэглээ тодорхой хэлбэлзэлтэй боловч нийтдээ давамгайл хэвээр байгааг харуулж байна.

Хязгаарлалт тогтоох арга хэмжээ 2021–2024 онуудад огт хэрэглэгдээгүй, зөвхөн 2025 онд 1 удаа бүртгэгдсэн нь энэ арга хэмжээ практикт ховор хэрэглэгддэг, онцгой нөхцөлд л сонгогддог болохыг илтгэнэ. Цагдан хорих арга хэмжээний тоо нийт хугацаанд харьцангуй бага байгаа нь эрх зүйн бодлого нь илүү зөөлөн, хорихоос өөр таслан сэргийлэх арга хэмжээг түлхүү ашиглах чиг хандлагатай байгааг харуулж байна. Нийт дүнгээр авч үзвэл, 2023 онд таслан сэргийлэх арга хэмжээний нийт тоо хамгийн өндөр буюу 105-д хүрсэн бол 2024 онд 67 болж огцом буурчээ. Энэ нь тухайн жилийн гэмт хэргийн нөхцөл байдал, хэрэг хянан шийдвэрлэх бодлогын өөрчлөлттэй холбоотой байж болзошгүй.

Дүгнэлт, санал

Монгол Улсад 2021-2025 онд бүртгэгдсэн тээврийн хэрэгсэл хулгайлах гэмт хэргийн нөхцөл байдал, хохирогч, холбогдогчдын байдалд чанарын болон тоон судалгааны хүрээнд судалж, дарах дүгнэлтэд хүрлээ. Үүнд:

1. Тээврийн хэрэгслийн тоо нэмэгдсэн, хамгаалалтын түвшин сул, гэмт этгээдүүдийн арга барил илүү нарийн, зохион байгуулалттай болж байгаатай холбоотойгоор сүүлийн 5 жилийн хугацаанд тээврийн хэрэгсэл хулгайлах гэмт хэрэг тогтмол өссөн, цаашид өсөх хандлагатай байна.
2. Үйлдлийн аргын хувьд “Түлхүүр” тааруулж тээврийн хэрэгсэл хулгайлсан тохиолдол буурч, “Бусад” буюу ямар аргаар хулгайлсан тохиолдолд тодорхойгүй байдлаар бүртгэгдсэн нь үйлдлийн аргыг тодорхойлоход хүндрэл учруулж, цагдаагийн байгууллагын гэмт хэргийн бүртгэлийн системийг сайжруулах шаардлага үүссэнийг илэрхийлж байна.
3. Тээврийн хэрэгсэл хулгайлах гэмт хэрэг нийт хохирол сүүлийн 5 жилд тогтмол өсөж, зохион байгуулалттай, урьдчилан төлөвлөсөн гэмт хэргийн тоо нэмэгдэж байна.

Дээрх дүгнэлтийг үндэслэн дараах саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Тээврийн хэрэгслийн хамгаалалтын системийг шинэчлэх, технологийн дэвшлийг өргөн нэвтрүүлэх
2. Иргэдэд мэдээлэл, сургалт олгох, хамтын ажиллагааг нэмэгдүүлэх
3. Зохион байгуулалттай бүлэглэлүүдийн эсрэг тусгайлсан арга хэмжээ, хяналт шалгалтыг эрчимжүүлэх
4. Гэмт хэргийн бүртгэл, ангиллын чанарыг улам сайжруулах, мэдээллийн санг өргөжүүлэх шаардлагатай гэж үзлээ.

Ашигласан материалын жагсаалт

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль//Төрийн мэдээлэл. УБ., 1992. №01.
2. Эрүүгийн хууль. 1986
3. Эрүүгийн хууль//Төрийн мэдээлэл. УБ., 2002. №05.
4. Эрүүгийн хууль//Төрийн мэдээлэл. УБ., 2015. №07.
5. Иргэний хууль//Төрийн мэдээлэл. -УБ., 2002. №07.
6. Beron, J. (1896). Automobile theft in Paris: The first recorded incident. Paris Archives.
7. “Цагдаагийн байгууллагын түүхэн товчоон (1921–2021)”, УБ., 2021 он
8. “Монгол Улсын Эрүүгийн хууль (1960 оны хэвлэл)”, Хэвлэлийн газар, 961 он. “Монгол Улсын хууль тогтоомжийн эмхэтгэл. Эрүүгийн эрх зүй I боть.”, ХЗҮХ, 2010 он
9. ЦЕГ Архив, “Гэмт хэргийн нэгдсэн статистик тайлан”, фонд №14, хадгалалт №27
10. Доржпалам, Х. Монгол Улсын эрүүгийн эрх зүй-тусгай анги. УБ., 2021.
11. Энхболд, Б, Гантулга, С: Эрүүгийн эрх зүй: тусгай анги. УБ., 2024.
12. Цагдаагийн байгууллагад бүртгэгдсэн гэмт хэргийн статистик мэдээ 2021 он.
13. Цагдаагийн байгууллагад бүртгэгдсэн гэмт хэргийн статистик мэдээ 2022 он.
14. Цагдаагийн байгууллагад бүртгэгдсэн гэмт хэргийн статистик мэдээ 2023 он.
15. Цагдаагийн байгууллагад бүртгэгдсэн гэмт хэргийн статистик мэдээ 2024 он.
16. Цагдаагийн байгууллагад бүртгэгдсэн гэмт хэргийн статистик мэдээ 2025 он.

НАСАНД ХҮРЭЭГҮЙ ХҮНИЙ БЭЛГИЙН ХАЛДАШГҮЙ БАЙДЛЫН ЭСРЭГ ГЭМТ ХЭРГИЙН ШАЛТГААН, НӨХЦӨЛИЙН КРИМИНОЛОГИЙН ШИНЖИЛГЭЭ БА УРЬДЧИЛАН СЭРГИЙЛЭХ АСУУДАЛ

CAUSES, CONDITIONS AND PREVENTIVE MEASURES OF CRIMES AGAINST
SEXUAL INFECTION OF UNDERAGE PERSONS

Б.Заяа

*Баянзүрх дүүргийн цагдаагийн газрын
Гуравдугаар хэлтсийн Мөрдөн байцаах
тасгийн ахлах мөрдөгч, цагдаагийн ахмад*

Товч агуулга: Энэхүү өгүүлэлд насанд хүрээгүй хүний эсрэг үйлдэгддэг бэлгийн хүчирхийлэлтэй холбоотой зарим тулгамдсан асуудлыг авч үзнэ. Энэхүү нийгмийн сөрөг үзэгдэл нь жил бүр өсөн нэмэгдэж байгаа бөгөөд хохирогчдод урт хугацааны хор уршиг учруулдаг болох нь статистик мэдээллээс харагдаж байгаа юм. Судалгаанд онолын шинжилгээ, эх сурвалж, шүүхийн практикийг нэгтгэн дүгнэх арга зүйг ашигласан.

Шалтгаан үр дагаврын шинжилгээнд тулгуурлан насанд хүрээгүй хүмүүсийн эсрэг үйлдэгдэх хүч хэрэглэсэн бэлгийн халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэргийн детерминантуудыг судалсан. Үүнд архидан согтуурах, мансуурах, мэдээлэл, телевизийн сүлжээ болон интернэтийн сөрөг нөлөө, насанд хүрээгүй хүүхдэд тавих эцэг, эх, асран хамгаалагч, харгалзан дэмжигчийн зохих хяналт сул байдал зэрэг багтаж байна гэж үзсэн.

Abstract: This article discusses some of the pressing issues related to sexual violence against minors. Statistical data show that this negative social phenomenon is growing every year and causes long-term harm to victims. The study used the methodology of theoretical analysis, source analysis, and judicial practice.

Based on the cause-and-effect analysis, the determinants of violent sexual violence against minors were studied. It was assumed that these include alcoholism, drug abuse, the negative impact of information, television networks, and the Internet, and the lack of proper supervision of parents, guardians, and caregivers over minors.

Түлхүүр үгс: Эрүүгийн хууль тогтоомж, бэлгийн халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг, насанд хүрээгүй хүний эсрэг үйлдсэн бэлгийн халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг, хүчиндэх, бэлгийн шинжтэй хүчирхийллийн үйлдэл, бэлгийн хүчирхийллийн үр дагавар, гэмт хэргийн шалтгаан нөхцөл, хэвлэл мэдээлэл, цахим орчны нөлөө, насанд хүрээгүй хохирогч, урьдчилан сэргийлэлт, бэлгийн хүмүүжил, бэлгийн аюулгүй байдал.

Keywords: Criminal law, crimes against sexual inviolability, crimes against sexual inviolability committed against minors, rape, acts of sexual violence, consequences of sexual violence, causes and conditions of crime, media, influence of the online environment, minor victims, prevention, sexual education, sexual safety.

Үндсэн хэсэг

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван зургаадугаар зүйлд хүн эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, халдашгүй байх эрхтэй бөгөөд үүнд бэлгийн халдашгүй байдал, бэлгийн эрх чөлөө багтана (Төрийн мэдээлэл, 1992) гэж заасан. Энэ хүрээнд гарсан насанд хүрээгүй хүний эсрэг үйлдсэн бэлгийн халдашгүй байдлын эсрэг үйлдэл нь гэмт хэрэгт тооцогдож эрүүгийн хуулиар хориглодог. Шинжлэх ухааны бүтээлүүдэд бэлгийн халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэргийг гэм буруутай этгээд санаатайгаар үйлдэж, хохирогчийн бэлгийн эрх чөлөө, бэлгийн халдашгүй байдалд халдсан, нийгэмд аюултай, эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхүйц хууль бус үйлдэл гэж тодорхойлдог. Хувь хүний эрх чөлөө гэдэг ойлголт нь олон талт бөгөөд бэлгийн амьдралаа хэрхэн, хэнтэй, ямар хэлбэрээр явуулах талаарх чөлөөт шийдвэрийг багтаадаг бөгөөд энэ нь нийтээр дагаж мөрдөх хэм хэмжээг зөрчөөгүй байхыг шаарддаг.

Насанд хүрээгүй хүн гэдэг нь хууль, нийгмийн болон сэтгэл зүйн хувьд бие махбод, сэтгэлзүй, эрх зүйн хувьд бүрэн хөгжөөгүй, бие даан шийдвэр гаргах чадваргүй хүнийг хэлдэг. Монгол Улсын Эрүүгийн (С.Гантулга, 2020) болон Иргэний хуулиар энэ ойлголтыг тодорхойлсон байдаг.

Гэвч насанд хүрээгүй хүний тухайд авч үзвэл хамгаалах объект нь тэдний бэлгийн эрх чөлөө гэхээс илүүтэй бие махбодын халдашгүй байдал юм.

Манай улсын Эрүүгийн хуулиар энэ төрлийн гэмт хэргүүдэд хүчиндэх, бэлгийн дур хүслээ ёс бусаар хангах, бэлгийн мөлжлөг, 16 насанд хүрээгүй хүнтэй бэлгийн харилцаанд орох, биеэ үнэлэхийг зохион байгуулах зэрэг хамаарна.

Эдгээрээс дөрвөн гэмт хэргийн санкц нь 14 нас хүрээгүй буюу бага насны хүүхдийн эсрэг үйлдсэн бол хүндрүүлэх нөхцөлтөйд тооцогддог бөгөөд хамгийн хүнд ял оногдуулдаг. Хууль тогтоогч энэ тохиолдолд хүүхдийн эрхийг хамгаалж байна.

Сүүлийн жилүүдэд Насанд хүрээгүй хүний эсрэг үйлдсэн бэлгийн халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг өссөн нь Цагдаа, прокурорын байгууллагын мэдээ, тайлангаас харагдаж байна. Тухайлбал, 2021 онд Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 12.1 дүгээр зүйлийн 4 дэх хэсэгт заасан гэмт хэрэг 171 бүртгэгдэж байсан бол жил бүр өссөөр 2025 онд 259 болж өссөн байгаа нь 66 хувийн өсөлт юм (Л.Нямгэрэл, 2021)

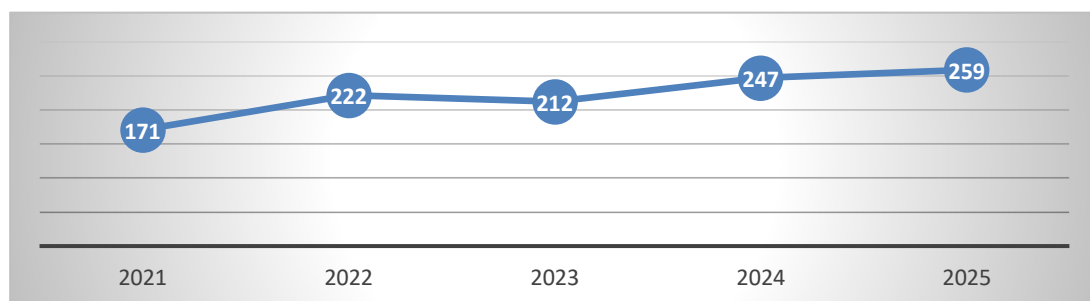

График №1. Хүчиндэх гэмт хэргийн өсөлтийн зураглал

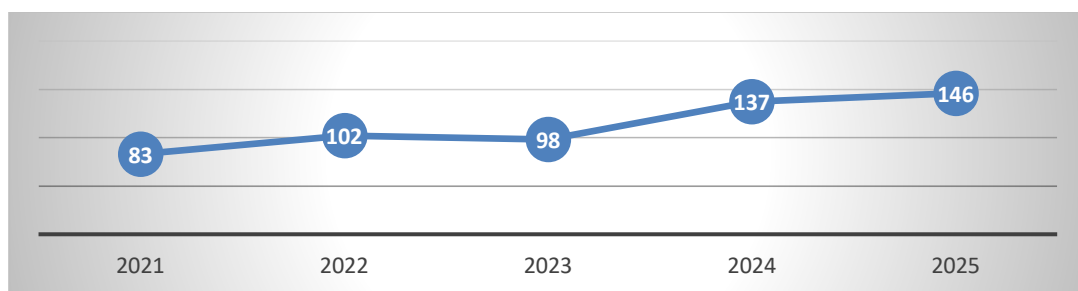

График №2. Нийслэлд бүртгэгдсэн хүчиндэх гэмт хэргийн өсөлтийн зураглал

Улсын хэмжээнд болон нийслэлийн хэмжээнд хүчиндэх гэмт хэрэг тогтмол өсөх хандлагатай байгаа нь криминологийн үүднээс олон хүчин зүйлийн нийлмэл нөлөөгөөр тайлбарлагддаг. Нийгэм-эдийн засгийн өөрчлөлт, хотжилт, хүн амын шилжилт хөдөлгөөн нэмэгдэхийн хэрээр нийгмийн уламжлалт хяналтын механизм сулрах, танихгүй хүмүүсийн харилцаа ихсэх, нийгмийн орчин илүү төвөгтэй болох зэрэг нөхцөл бүрдэж байна. Ялангуяа нийслэл хотод хүн амын хэт төвлөрөл, гэр хорооллын дэд бүтцийн сул хөгжил, харанхуй, гэрэлтүүлэг муутай гудамж талбай, олон нийтийн хяналт сул бүсүүд нь гэмт хэрэг үйлдэх таатай орчныг бий болгодог. Үүнээс гадна архидалт, согтууруулах ундааны зохисгүй хэрэглээ, шөнийн цэнгээний газрын орчин зэрэг нь хүний зан үйлд нөлөөлж, хүчирхийлэл үйлдэх эрсдэлийг нэмэгдүүлэх хүчин зүйл болдог.

Нөгөө талаас гэр бүлийн орчин, хүүхдийн хүмүүжил, хараа хяналтын асуудал нь насанд хүрээгүй хүмүүсийн эсрэг бэлгийн хүчирхийлэл үйлдэгдэх нөхцөлийг нэмэгдүүлж байна. Гэр бүлийн хүчирхийлэл, салалт, эцэг эхийн хараа хяналт сулрах, хүүхэд хамгааллын тогтолцооны сул тал зэрэг нь хүүхэд, өсвөр үеийнхнийг бэлгийн хүчирхийлэлд өртөх эмзэг байдалд оруулдаг. Судалгаанаас үзэхэд хүчиндэх гэмт хэргийн нэлээд хувийг танил хүн, ойрын хүрээллийн этгээд үйлддэг бөгөөд энэ нь нийгмийн харилцааны дотоод орчинд хяналт сул байгааг илтгэдэг. Мөн сүүлийн жилүүдэд цахим орчин, нийгмийн сүлжээний хэрэглээ нэмэгдэхийн хэрээр танилцах, уулзах харилцаа эрс нэмэгдэж, энэ нь зарим тохиолдолд бэлгийн хүчирхийлэл үйлдэх нөхцөл бүрдүүлэх эрсдэлтэй болсон.

Үүнээс гадна бэлгийн хүчирхийлэл нь нийгмийн хувьд эмзэг, ичгүүртэй асуудалд тооцогддог тул зарим тохиолдолд хохирогчид гэмт хэргийг мэдээлэхээс татгалзах, нуун дарагдуулах явдал гардаг нь уг гэмт хэргийн бодит нөхцөл байдлыг бүрэн тодорхойлоход хүндрэл учруулдаг. Хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагаа, мөрдөн шалгах ажиллагааны онцлог, нотлох баримт бүрдүүлэх хүндрэл зэрэг нь мөн энэ төрлийн гэмт хэргийг илрүүлэх, шийдвэрлэхэд тодорхой бэрхшээл үүсгэдэг. Иймээс хүчиндэх гэмт хэрэг өсөх үзэгдлийг дан ганц хувь хүний зан үйлтэй холбон тайлбарлах боломжгүй бөгөөд нийгэм-эдийн засаг, соёл-ёс суртахуун, гэр бүлийн орчин, хотын дэд бүтэц, хууль эрх зүйн хэрэгжилт зэрэг олон хүчин зүйлийн харилцан нөлөөллийн үр дүн гэж криминологийн шинжлэх ухаанд үздэг.

Цагдаагийн байгууллагаас энэ 2024 оноос эхлэн энэ төрлийн гэмт хэргийг эмэгтэй мөрдөгчөөр дагнуулан мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулж байгаа бөгөөд

мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулж буй мөрдөгч нартай ярилцлага хийх замаар гэмт хэргийн шалтгаан нөхцөл, хүчин зүйлийг тодорхойлохоор зорилоо.

Судалгаагаар Насанд хүрээгүй хүний бэлгийн халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг гарахад олон хүчин зүйл нөлөөлдөг. Үүнийг нийгмийн, гэр бүлийн, хувь хүний болон орчны хүчин зүйлүүд гэж ангилж ойлгож болно.

Криминологийн шинжлэх ухаанд детерминац гэдэг нь гэмт хэрэг үүсэх, тархах, тодорхой хэлбэрээр илрэхэд нөлөөлж буй шалтгаан, нөхцөл, хүчин зүйлсийн харилцан холбоо, хамаарлыг илэрхийлсэн ойлголт юм. Өөрөөр хэлбэл, гэмт хэрэг нь санамсаргүйгээр бий болдог үзэгдэл бус харин нийгэм, эдийн засаг, соёл, сэтгэл зүй, орчин нөхцөл зэрэг олон хүчин зүйлийн нөлөөгөөр бий болдог тодорхой зүй тогтол бүхий нийгмийн үзэгдэл гэж криминологи үздэг. Иймээс гэмт хэргийн детерминацийн судалгаа нь тухайн гэмт хэрэг яагаад гарч байна, ямар нөхцөлд илүү их үйлдэгдэж байна, ямар хүчин зүйлс түүнийг өдөөж байна гэдгийг илрүүлж, тайлбарлахад чиглэдэг.

Криминологийн судалгаанд детерминацийн асуудлыг авч үзэхдээ гэмт хэрэгт нөлөөлж буй хүчин зүйлсийг ихэвчлэн шалтгаан ба нөхцөл гэсэн хоёр үндсэн бүлэгт ангилан судалдаг. Шалтгаан гэдэг нь гэмт хэрэг үүсэхэд шууд нөлөөлж, тухайн үйлдлийг бий болгох үндсэн хүчин зүйлсийг хэлдэг бол нөхцөл гэдэг нь гэмт хэрэг үйлдэгдэх боломжийг бүрдүүлж, түүнийг дэмжих орчны шинжтэй хүчин зүйлсийг илэрхийлдэг. Жишээлбэл, архидалт, ёс суртахууны доройтол, хүчирхийлэлд хүлээцтэй хандах нийгмийн хандлага зэрэг нь зарим гэмт хэргийн шалтгаан байж болох бол хараа хяналт сул орчин, гэрэлтүүлэг муутай гудамж, хамгаалалтгүй орон сууц, хууль хэрэгжилтийн сул байдал зэрэг нь гэмт хэрэг үйлдэх нөхцөлийг бүрдүүлдэг.

Мөн криминологийн детерминацийг судлахдаа хүчин зүйлсийг нийгмийн, эдийн засгийн, соёлын, сэтгэл зүйн болон орчны гэж ангилан авч үзэх нь түгээмэл байдаг. Нийгмийн детерминац нь нийгмийн бүтэц, харилцаа, үнэт зүйлтэй холбоотой хүчин зүйлсийг илэрхийлдэг бол эдийн засгийн детерминац нь ядуурал, ажилгүйдэл, орлогын тэгш бус байдал зэрэг үзэгдэлтэй холбоотой байдаг. Соёл, ёс суртахууны хүчин зүйлс нь хүмүүсийн үнэт зүйл, зан үйл, нийгмийн хандлагатай холбоотой бол сэтгэл зүйн хүчин зүйлс нь хувь хүний зан төлөв, хандлага, сэтгэл зүйн онцлогийг хамардаг. Харин орчны хүчин зүйлс нь тухайн гэмт хэрэг үйлдэгдэхэд нөлөөлж буй орон зай, цаг хугацаа, нөхцөл байдлыг илэрхийлдэг.

Иймээс криминологийн судалгаанд детерминацийг тодорхойлох нь онолын болон практик ач холбогдолтой байдаг. Учир нь гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр тогтоосноор тухайн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх бодлого, арга хэмжээг зөв тодорхойлох боломж бүрддэг. Өөрөөр хэлбэл, криминологийн детерминацийн судалгаа нь гэмт хэргийн учир шалтгааныг танин мэдэх замаар урьдчилан сэргийлэх оновчтой арга замыг боловсруулахад чиглэдэг судалгааны чухал чиглэл юм.

Бид судалгааныхаа хүрээнд буюу насанд хүрээгүй хүний бэлдгийн халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөл нь дараах үндсэн детерминацаас бүрдэнэ гэж үзлээ.

Гэр бүлийн орчин. Эцэг эхийн хараа хяналт сул байх буюу эцэг, эх, асран хамгаалагчаас хүүхдэд үзүүлж буй хараа хяналт сул, үл хайхрах хүчирхийлэлд өртсөн

хүүхдүүд өөрт нь сайн хандсан, мөнгө, эд зүйл амласан хэн нэгний хохирогч болох эрсдэл маш өндөр байдаг.

Гэр бүлийн хүчирхийлэл, архидалт, үл ойлголцол, гэр бүлийн хүрээнд үйлдэгдэж буй хүчирхийлэл, эцэг, эх, асран хамгаалагчийн архины хэрэглээнээс дайжсан хүүхдүүд энэ төрлийн гэмт хэргийн хохирогч болдог.

Хүүхэд хайхрамжгүй орчинд өсөх буюу үл хайхрах, хяналтгүй орчинд өссөн хүүхэд энэ төрлийн гэмт хэргийн хохирогч болдог байна.

Хүүхдэд бэлгийн боловсрол олгоогүй байх нь маш том эрсдэлийг дагуулаг. Ялангуяа Монгол Улсын ерөнхий боловсролын сургуулиудад “бэлгийн боловсрол” гэдэг бие даасан хичээл ихэнхдээ байдаггүй. Харин энэ агуулга нь өөр хичээлүүдийн дотор хэсэгчлэн ордог.

Нийгмийн хүчин зүйл. Архидан согтуурах, мансууруулах бодисын хэрэглээ буюу архины хэтрүүлсэн, байнгын хэрэглээг дагаад хүүхдэд үзүүлэх хараа хяналт орхигдож байна.

Ядуурал, ажилгүйдэл зэрэг нийгмийн сөрөг үзэгдэл нь гэмт хэргийн өсөлтөд дам нөлөөгөө шууд үзүүлж байдаг. Нийслэл хотын хэмжээнд Сонгинохайрхан, Баянзүрх дүүрэг гэх мэт захын гэр хорооллын бүсэд тухайн гэмт хэрэг ихээр үйлдэгдэж байна.

Хүчирхийллийг зөвтгөх буруу хандлага энэ гэмт хэргийн шийдвэрлэлтэд буруугаар нөлөөлж, нуун дарагдуулах хандлагыг нэмэгдүүлж байна. Манай улсын иргэд, гэр бүлийн дунд удам судар, гэр бүлийн нэр хүндийг дээгүүрт тавьж нуух, хохирогчийг ятгах, дарамтлах, хүчирхийллийг үгүйсгэх хандлага байдгаас болж нуугдмал гэмт хэрэг их байдаг гэж үздэг.

Интернэт, садар самуун контентын хяналтгүй хэрэглээ 2025 оны жилийн эцсийн байдлаар цахим орчин ашиглаж, тэр дундаа насанд хүүрээгүй хүүхдүүдийн группт хуурамч аккаунт ашигласан нэвтэрч хохирогчтой харилцан нүцгэн болон эмзэг газруудын зураг бичлэгийг авч түүгээр нь барьцаалан бэлгийн харилцаанд орох гэмт хэрэг ихээр бүртгэгдэж байна.

Хувь хүний онцлог. Ёс суртахууны доройтол, бэлгийн гаж чиг хандлага дэлгэрэх нь насанд хүрээгүй хүүхдэд, ялангуяа өсөж гүйцээгүй охидод бэлгийн сонирхол татагдах эмгэгийг олон улсын нэршлээр Pedophilia (педофили) зэрэг чиг хандлага түгээмэл болох нь мөн энэ гэмт хэргийн түвшин нэмэгдэхэд нөлөөлж байна.

Сэтгэцийн болон зан үйлийн асуудал буюу насанд хүрсэн хүнтэй бэлгийн харилцаа тогтоох сонирхолгүй, чадваргүй, өөрөөсөө сул дорой нэгнийг захирах, эрх мэдэл, хүч чадалтай гэж мэдрэх байдал байна.

Өмнө нь хүчирхийлэлд буюу багадаа хүчирхийлэлд өртсөн, хайхрамжгүй орчинд өссөн, бэлгийн харилцааны хөгжил гажуудсан байдаг.

Хүүхдийг насанд хүрэгчдээс сэтгэл хөдлөл болон бэлгийн дур хүслийг хангахад эсэргүүцэл багатай гэж үздэг нь энэ гэмт хэрэгт хүүхэд өртөх магадлалыг хамгийн ихээр өсгөж байна.

Орчны болон нөхцөл байдлын хүчин зүйл. Хүүхдийг хараа хяналтгүй орхих, танихгүй эсвэл танил хүмүүсийн дунд хамгаалалтгүй орчинд байх, сургууль, дотуур

байр, олон нийтийн газар хяналт сул байх, хүүхдийн аюулгүй байдлын талаар мэдлэг дутмаг байх зэрэг хүчин зүйлүүд нөлөөлдөг байна.

Дижитал орчинд өсөж буй хүүхдүүд нас бие гүйцэх үйл явцыг илүү хурдан туулж, бэлгийн агуулгатай мэдээлэлд өргөнөөр өртөж байна. Олон нийтийн сүлжээ нь гэмт этгээдүүдэд хохирогчоо олж авах боломжийг хялбаршуулж байна.

Хүүхэд насанд амссан бэлгийн хүчирхийлэл нь хувь хүний сэтгэл зүйд гүн гүнзгий гэмтэл болж, хожим нь түрэмгий, бэлгийн хүчирхийлэлтэй зан үйлд хүргэх суурь болдог. Ийм хүмүүс өөрсдийн бага насны доромжлол, сэтгэлийн шархыг “бэлгийн халдлага” хэлбэрээр бусдад шилжүүлэн илэрхийлэх хандлагатай.

Насанд хүрээгүй хүний эсрэг үйлдсэн бэлгийн халдлага нь тухайн хүний цаашдын сэтгэл зүй, ёс суртахуун, бие махбодын хөгжилд сөргөөр нөлөөлдөг. Судалгааны үр дүнгээр энэ төрлийн гэмт хэрэгт өртөж хохирсон хүүхдүүдийн дийлэнх нь бага насандаа архи, мансууруулах бодис хэрэглэж эхэлдэг, насанд хүрээд хүчирхийлэгч болох, биеэ үнэлэх, бэлгийн харилцааны буруу, гаж ойлголттой нэгэн болж өсдөг болох нь харагдаж байна.

Бэлгийн хүчирхийлэл нь насанд хүрээгүй хүнд гүнзгий, заримдаа нөхөж баршгүй бие махбодын болон сэтгэл зүйн гэмтэл учруулдаг. Анхны бэлгийн туршлага хүчирхийллээр явагдсан тохиолдолд ирээдүйн бэлгийн амьдрал, харилцааны талаарх ойлголт, гажуудах эрсдэлтэй. Мөн амиа хорлох оролдлого, сэтгэцийн ноцтой эмгэг үүсэх аюултай.

Энэ төрлийн гэмт хэргийн хохирогч нар нь гэмт хэрэгт өртөж хохирсон талаараа зөвхөн өөртөө хадгалж нуух, хүчирхийлэгч, гэр бүлийн гишүүдийн дарамт, шахалтын улмаас ил гаргах боломжгүйгээс дахин энэ төрлийн гэмт хэргийн хохирогч болох магадлал өндөр байдаг тул нуугдмал гэмт хэргүүдийг илрүүлэх эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх шаардлагатай.

Бэлгийн халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэгт өртсөн хүүхдээс мэдээлэл авахдаа хүүхдийг дахин сэтгэлзүйн гэмтэлд оруулахгүй байх (“trauma-informed”) зарчим баримтлах хэрэгцээ, шаардлага бий болж байна.

Мөрдөгч, прокурор, хүүхэд хамгааллын байгууллагын ажилтан, сэтгэл зүйч, эсхүл хүүхдийн мэргэжилтэн байлцаж нэг удаагийн бичлэгтэй ярилцлага хийж хүүхдээс дахин мэдүүлэг авахгүй байх нь нэн чухал юм.

Гэр бүл нь насанд хүрээгүй хүний бэлгийн халдашгүй байдлыг хамгаалахад маш чухал үүрэгтэй. Хүүхдийн эсрэг бэлгийн халдашгүй байдлын эсрэг үйлдэгдэж буй явдал, тэр дундаа цусан төрлийн хүмүүсийн хоорондын бэлгийн харилцаа нь нийгмийн туйлын аюултай, ёс суртахууны ноцтой зөрчил юм.

Насанд хүрээгүй хүний бэлгийн халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд хуульд зааснаас бусад дараах цогц арга хэмжээг авах шаардлагатай. Тухайлбал, насанд хүрээгүйчүүдийн бэлгийн боловсролыг зөв, насанд тохирсон хэлбэрээр нэмэгдүүлэх, гэр бүлийн уламжлалт үнэт зүйлийг төлөвшүүлэх, сургуулийн нийгмийн ажилтан, сэтгэл зүйчийн үүргийг бэхжүүлэх, нууцлал бүхий тусламжийн утас, итгэлцлийн шугам ажиллуулах, асрамжийн байгууллагад хяналтыг сайжруулах, интернэт орчны хяналт, хууль бус контентыг хаах зэрэг нь дээр дурдсан шалтгаан, нөхцөлийг тодорхойлсон детерминацын шинжилгээний үр дүнд хэрэгжүүлж болох арга хэмжээ мөн.

Дүгнэлт

Насанд хүрээгүй хүний бэлгийн халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг нь нийгмийн аюултай, хохирлын үр дагавар өндөртэй гэмт хэргийн нэг бөгөөд түүний шалтгаан, нөхцөл нь олон хүчин зүйлийн нийлмэл нөлөөллөөр бүрэлдэн бий болдгийг энэхүү судалгааны үр дүн харуулж байна.

Судалгаанаас үзэхэд энэ төрлийн гэмт хэрэг үйлдэгдэхэд нийгэм-эдийн засгийн хүндрэл, архидалт, гэр бүлийн орчны сөрөг нөлөө, хүүхдийн хараа хяналт сулрах, ёс суртахууны үнэт зүйлийн доройтол, цахим орчны зохисгүй хэрэглээ зэрэг хүчин зүйлс чухал нөлөө үзүүлж байна. Түүнчлэн гэмт хэрэг үйлдэгчдийн ихэнх нь хохирогчтой танил, ойрын хүрээллийн этгээд байх нь хүүхдийн аюулгүй орчин хангалтгүй, нийгмийн болон гэр бүлийн хяналтын тогтолцоо сул байгааг илтгэж байна.

Үүнээс гадна энэ төрлийн гэмт хэрэг нь нийгмийн эмзэг асуудалд тооцогддог тул зарим тохиолдолд нуун дарагдуулах, мэдээлэхээс зайлсхийх хандлага ажиглагддаг нь бодит нөхцөл байдлыг үнэлэх, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд хүндрэл учруулж байна.

Иймд Насанд хүрээгүй хүний бэлгийн халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг зөвхөн хууль сахиулах байгууллагын хүрээнд бус, нийгмийн бүх шатны оролцоонд тулгуурлан хэрэгжүүлэх шаардлагатай юм. Үүнд хүүхэд хамгааллын тогтолцоог бэхжүүлэх, эцэг эх, асран хамгаалагчдын хариуцлага, хүүхдийн хүмүүжилд анхаарах, боловсролын байгууллагаар дамжуулан хүүхдэд өөрийгөө хамгаалах мэдлэг, чадвар олгох, цахим орчны хэрэглээг зохистой болгох, олон нийтийн хяналт, орчны аюулгүй байдлыг сайжруулах зэрэг арга хэмжээг цогцоор нь хэрэгжүүлэх нь чухал ач холбогдолтой.

Хууль эрх зүйн зохицуулалтын хэрэгжилтийг сайжруулах, гэмт хэргийн илрүүлэлт, урьдчилан сэргийлэх ажлыг эрчимжүүлэх, холбогдох байгууллагуудын хамтын ажиллагааг нэмэгдүүлэх нь энэ төрлийн гэмт хэргийг бууруулахад чухал нөлөө үзүүлэх боломжтой. Иймээс Насанд хүрээгүй хүний бэлгийн халдашгүй байдлыг хамгаалах асуудал нь зөвхөн эрх зүйн төдийгүй нийгэм, боловсрол, соёлын бодлоготой уялдсан, урт хугацааны нэгдмэл арга хэмжээг шаардсан нийгмийн чухал зорилт юм.

Санал

Насанд хүрээгүй хүний бэлгийн халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, бууруулахад чиглэсэн бодлого, арга хэмжээг боловсронгуй болгох зорилгоор дараах саналыг дэвшүүлж байна.

Нэгдүгээрт, хүүхэд хамгааллын тогтолцоог бүх шатанд бэхжүүлж, төрийн болон төрийн бус байгууллагын хамтын ажиллагааг сайжруулах шаардлагатай. Ялангуяа боловсрол, нийгмийн хамгаалал, цагдаа, хүүхэд хамгааллын байгууллагуудын мэдээлэл солилцох, хамтран ажиллах механизмыг илүү үр дүнтэй болгох нь энэ төрлийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд чухал ач холбогдолтой.

Хоёрдугаарт, эцэг эх, асран хамгаалагчдын хариуцлага, хүүхдийн хүмүүжилд тавих анхаарлыг нэмэгдүүлэх, хүүхдийн аюулгүй байдлыг хангах талаарх мэдлэг, мэдээллийг олон нийтэд тогтмол хүргэх сургалт, нөлөөллийн ажлыг зохион байгуулах нь зүйтэй.

Гуравдугаарт, ерөнхий боловсролын сургуулийн сургалтын хөтөлбөрт хүүхдийн бэлгийн боловсрол, өөрийгөө хамгаалах мэдлэг, аюултай нөхцөл байдлыг таних чадварыг хөгжүүлэх агуулгыг насны онцлогт нь тохируулан системтэйгээр тусгах шаардлагатай байна.

Дөрөвдүгээрт, цахим орчны хэрэглээ нэмэгдэж байгаатай холбогдуулан хүүхдийг цахим орчин дахь бэлгийн хүчирхийлэл, мөлжлөгөөс хамгаалах чиглэлээр эцэг эх, багш, олон нийтийн мэдлэгийг дээшлүүлэх, цахим аюулгүй байдлын соёлыг төлөвшүүлэх арга хэмжээг хэрэгжүүлэх нь зүйтэй.

Тавдугаарт, энэ төрлийн гэмт хэргийн илрүүлэлт, мөрдөн шалгах ажиллагааг сайжруулахын тулд хууль сахиулах байгууллагын мэргэжилтнүүдийн ур чадвар, мэргэшлийг дээшлүүлэх, хохирогчид ээлтэй мөрдөн шалгах арга барилыг хэрэгжүүлэх, хохирогч хүүхдэд үзүүлэх сэтгэл зүй, нийгмийн хамгааллын үйлчилгээний хүртээмжийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна.

Зургаадугаарт, олон нийтийн оролцоонд тулгуурласан урьдчилан сэргийлэх тогтолцоог хөгжүүлж, орчны аюулгүй байдлыг хангах, хүүхдийн эрхийг хамгаалах талаар иргэдийн хяналт, оролцоог нэмэгдүүлэх нь энэ төрлийн гэмт хэргийн эрсдэлийг бууруулахад чухал нөлөө үзүүлнэ.

Ашигласан материалын жагсаалт

1. Монгол Улсын Эрүүгийн хууль. (2015). Улаанбаатар.
2. Хүүхдийн эрхийн тухай хууль. (2016). Улаанбаатар.
3. Хүүхэд хамгааллын тухай хууль. (2016). Улаанбаатар.
4. Цагдаагийн Ерөнхий Газар. (2023). Монгол Улсын гэмт хэргийн статистик мэдээлэл. Улаанбаатар.
5. Үндэсний Статистикийн Хороо. (2023). Гэмт хэргийн статистикийн эмхэтгэл. Улаанбаатар.
6. Нэгдсэн Үндэстний Байгууллага. (1989). Хүүхдийн эрхийн тухай конвенц. Нью-Йорк.
7. United Nations Office on Drugs and Crime. (2020). Global Study on Violence Against Children. Vienna.
8. World Health Organization. (2016). INSPIRE: Seven Strategies for Ending Violence Against Children. Geneva.
9. Ronald V. Clarke & John E. Eck. (2005). Crime Analysis for Problem Solvers in 60 Small Steps. Washington, DC.
10. Larry J. Siegel. (2018). Criminology: Theories, Patterns and Typologies. Boston: Cengage Learning.
11. Tim Newburn. (2017). Criminology. London: Routledge.
12. UNICEF. (2022). Child Protection in East Asia and Pacific.
13. Нийслэлийн Цагдаагийн Удирдах Газар. (2022). Нийслэл дэх гэмт хэргийн нөхцөл байдлын тайлан.
14. Хууль Зүйн Үндэсний Хүрээлэн. (2021). Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх судалгааны тайлан. Улаанбаатар.

МӨРИЙТЭЙ ТОГЛООМЫН ХОР УРШИГ, ДОНТОЛТЫН НӨХЦӨЛ БАЙДАЛД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ

AN ANALYSIS OF THE ADVERSE EFFECTS AND THE CURRENT SITUATION OF GAMBLING ADDICTION

М.Мөнххүрэл

Цагдаагийн ерөнхий газрын Кибер гэмт

хэрэгтэй тэмцэх газрын

Цахим мэдээлэл, дүн шинжилгээний хэлтсийн

эрүүгийн мөрдөгч

Товч агуулга: Сүүлийн жилүүдэд мэдээллийн технологийн хөгжил, цахим шилжилтийг дагаад төлбөрт таавар болон мөрийтэй тоглоомын хүртээмж эрс нэмэгдэж, үүнийг дагасан нийгэм, эдийн засаг, хувь хүний сэтгэл зүйн сөрөг үр дагавар, донтолтын асуудал хурцаар хөндөгдөх болсон. Гэвч манай улсад төлбөрт таавар болон мөрийтэй тоглоомын донтолт, түүний нийгэмд үзүүлж буй бодит хор уршгийг шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр цогцоор нь судалсан судалгаа одоогоор хангалтгүй түвшинд байна. Иймд тухайн чиглэлийн судалгааны хомсдол болон практик хэрэгцээ шаардлагыг үндэслэн, мөрийтэй тоглоомын донтолтын шалтгаант нөхцөлийг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй тодорхойлж нийгэмд учрах хор хохирлыг багасгах, мөн урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох боломжит арга замыг боловсронгуй болгоход оршино.

Мөрийтэй тоглоомын хор уршиг, донтолтын шалтгаан нөхцөлийг гадаад, дотоодын эрдэмтэн судлаачид өөрсдийн бүтээлдээ тодорхой түвшинд тусгаж, эрдэм шинжилгээний ном зохиол, өгүүлэл харьцангуй цөөн байдаг. Тухайлбал Дэйвид Уолл “Мэдээллийн эрин үед гэмт хэргийн өөрчлөлт”, С.Санчиржав “Мөрийтэй тоглох гэмт хэргийн эрүүгийн хариуцлагын зарим асуудал”, О.Энххүслэн “Мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэргийн зүйлчлэл, нөхцөл байдал, түүнд хамаарах асуудал”, Б.Батцэрэн “Мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэргийн ойлголт, зүйлчлэлийн асуудал”, Б.Өнөрмаа “Цахим хэрэгсэл ашиглан үйлдэгдэж буй гэмт хэргийн шалтгаан нөхцөл, эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох шаардлага” зэрэг эрх зүйн тал руу чиглэсэн бүтээлүүд гарч байсан байна.

Мөрийтэй тоглоом, бооцоот таавар түүнд донтох шалтгаан нөхцөлийг өмнө нь системтэйгээр судалсан судалгаа харьцангуй хомс байдаг. Иймд энэхүү судалгаа нь уг мөрийтэй тоглоомын хор уршгийн талаар тодорхойлж түүнээс урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох арга замыг тодорхойлох ач холбогдолтой юм.

Abstract: In recent years, following the rapid advancement of information technology and digital transformation, the accessibility of paid betting and gambling has increased significantly. Consequently, issues related to addiction and its adverse social, economic, and psychological impacts on individuals have become increasingly acute. However, in our country, comprehensive and scientifically grounded research investigating the addiction to paid betting and gambling, along with its actual societal consequences, remains insufficient. Therefore, based on the scarcity of research in this field and the

practical necessity, this study aims to scientifically identify the causal factors of gambling addiction and to improve potential methods for prevention and intervention.

While international and domestic scholars have addressed the harmful effects of gambling and the conditions leading to addiction in their works to a certain extent, academic books and articles on this subject remain relatively limited. For instance, works primarily focused on legal aspects have been published, such as David Wall's "Crime and Deviance in the Information Age," S. Sanchirjav's "Certain Issues of Criminal Liability for Gambling Offenses," O. Enkhkhuslen's "Classification, Conditions, and Related Issues of the Crime of Organizing Gambling," B. Bat-Tseren's "Concepts and Classification Issues of the Crime of Organizing Gambling," and B. Unurmaa's "Causal Conditions of Crimes Committed via Electronic Means and the Need to Improve the Legal Environment."

Systematic research focusing specifically on the causal factors of addiction to gambling and betting has been relatively scarce. Thus, this study holds significant importance in defining the harmful consequences of gambling and establishing effective methods for its prevention and suppression.

Түлхүүр үгс: Мөрийтэй тоглоом, төлбөрт бооцоо, донтолт, тоглогч

Keyword: Gambling, paid betting, addiction, gambler

Дэлхийн түүхэнд мөрийтэй тоглоом нь анх хэзээ, хэрхэн үүссэн гэх ямар нэгэн эх сурвалж байдаггүй бөгөөд магадгүй оюун ухаант хүн үүссэн цагаас байж ч болох боломжтой. Мөрийтэй тоглоом нь хүн төрөлхтний түүхэнд зугаа цэнгэл, дийлэнх тохиолдолд энэ нь донтолтод хүргэдэг байсан. Нийтийн тооллын өмнөх 3500 онд Египетийн булшны ханан дээр шоо ашиглаж хийсэн хонь, буга, хар хорхой, малын шагайн ясаар хийсэн тоглоомд эрэгтэй хүнийг дүрсэлж хийсэн сүг дүрс дүрслэгдэн үлдсэн байдаг. Тухайн үеийн зурагт дүрсэлсэн утга санаанд эртний Египетчүүд мөрийтэй тоглоомыг хүчээр хянах гэж оролдож үзсэн гэх ул мөр байдаг бөгөөд мөрийтэй тоглоомд булхайцсан хүнийг хүчээр Пирамид дээр ажиллуулдаг байв. (Patrick, A., Pierce, D., Miller, E., Donald, R., 2019, хууд. 9)

Харин Монголын түүхэнд Юань гүрний үед Хятадын даалуу, маажонтой төстэй тоглоомууд Монголын язгууртнуудын дунд нэвтэрч, үүнийг дагаад "хөрөнгөөр мөрийцөх" явдал нэмэгдсэн байна Юань гүрний ордны амьдралыг дүрслэхдээ Монголын хаад, ноёд даалуу болон бусад хөлөгт тоглоомоор мөрийцөн тоглож, заримдаа асар их эд хөрөнгө, мал сүрэг, алт мөнгө хожиж мөн алддаг байсан. (Төмөрхүлэг Т., 2015, хууд. 132)

Мөрийтэй тоглоом нь уламжлалт хэлбэртээ ч нийгэм, эдийн засгийн олон талт сорилтуудыг дагуулсаар ирсэн бол, орчин цагт мэдээллийн технологийн үсрэнгүй хөгжил нь уг асуудлыг цоо шинэ түвшинд гаргаж байна. Технологийн дэвшлийг дагаад мөрийтэй тоглоом нь бодит орчноос цахим орон зайд бүрэн шилжиж, энэ хэрээр түүний хүртээмж, нөлөөлөх цар хүрээ нь үлэмж тэллээ.

Орчин үеийн ухаалаг төхөөрөмж болон өндөр хурдны интернет нь мөрийтэй тоглоомыг орон зай, цаг хугацаанаас үл хамааран хүссэн үедээ ашиглах боломжийг бүрдүүлсэн нь хэрэглэгчдийн тоо өдрөөс өдөрт өсөх үндсэн шалтгаан болж байна. Өмнө нь мөрийтэй тоглохын тулд тусгайлан зассан газар очих, биеэр оролцох шаардлагатай байсан бол одоо хүн бүрийн халаасанд буй гар утасны аппликейшн,

вэбсайтуудаар дамжин "төлбөрт таавар" болон "онлайн казино" нь хэрэглэгчдэд маш ойрхон, хялбар хүрдэг болжээ.

Энэхүү хэт хялбаршуулсан хүртээмж нь ялангуяа өсвөр үе, залуучуудын дунд хэрэглээг огцом нэмэгдүүлж, тэднийг донтолтын эрсдэлт бүлэг рүү хүчтэй түлхэж байна. Цахим тоглоомын үйл явц нь маш хурдан, үр дүн нь шуурхай гардаг бөгөөд "дахин тоглох" сэдлийг тасралтгүй төрүүлж байдаг алгоритм дээр суурилдаг тул донтолтын түвшин уламжлалт хэлбэрээс илүү гүнзгий, хурц хэлбэртэй болон хувирч байна. Иймээс цахим мөрийтэй тоглоомын хэрэглэгчдийн энэхүү өсөх хандлага болон түүнийг дагасан сэтгэл зүйн хамаарал нь өнөөгийн нийгмийн эрүүл мэнд, аюулгүй байдлын нэн тулгамдсан асуудал болоод байна.

Олон улсын эрдэмтдийн зарим судалгаа, баримт бичигт "Цахим мөрийтэй тоглоом" нэр томъёог тодорхойлох оролдлогууд хийгдсэн байдаг. Их Британийн Глазгогийн их сургуулийн Криминологийн профессор бөгөөд кибер гэмт хэрэг судлалаар дэлхийд тэргүүлэх эрдэмтдийн нэг Дэвид Уолл нь "Цахим мөрийтэй тоглоом нь кибер орон зайд суурилсан эдийн засгийн гэмт хэргийн нэг хэлбэр бөгөөд компьютерын сүлжээг хэрэгсэл болгон ашиглаж, уламжлалт мөрийтэй тоглоомыг шинэ шатанд гаргасан, хил хязгааргүй шинж чанартай гэмт үйлдэл юм." (Wall, D., 2007, хууд. 29)

Кибер орчин гэдэг нь мэдээлэлд хандах, нэвтрэх, цуглуулах, түүнийг боловсруулах, хадгалах, ашиглах боломж олгож байгаа мэдээллийн систем, мэдээллийн сүлжээний орчныг хэлнэ. (Монгол Улсын Их хурал, 2021)

"Кибер гэмт хэрэг" гэсэн нэр томъёо нь 1986 онд мэдээллийн системийн хөгжилтэй холбоотой үүссэн ч улс орнуудын эрх зүйн зохицуулалт, эрдэмтэн судлаачдын бүтээлд "Цахим гэмт хэрэг", "Компьютерын гэмт хэрэг", "Кибер аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг" гэх мэт олон нэр томъёо хэрэглэдэг. Компьютерын гэмт хэрэг буюу хууль бус зорилгодоо хүрэхийн тулд компьютер, компьютерын сүлжээ, интернэт ашиглан үйлдэж буй хууль бус үйлдлийг хамтатган "Кибер гэмт хэрэг" гэж нэрлэх болсон. (Өмгөөллийн Фиделитас Партнерс ХХН, 2022, хууд. 15)

Мөрийтэй тоглоом цахим хэлбэрт шилжсэнээр үүсэж буй хамгийн түгшүүртэй асуудал бол хөдөлмөрийн насны залуучууд "амар хялбар аргаар мөнгө олох" гэсэн төөрөгдөлд автаж, улмаар амьдралын бодит зорилгоо алдах явдал юм. Орчин үеийн залуусын дунд санхүүгийн эрх чөлөөнд хурдан хүрэх, богино хугацаанд их хэмжээний ашиг олох гэсэн нийгмийн болон сэтгэл зүйн дарамт их байгаа нь тэднийг мөрийтэй тоглоомын золиос болоход хүчтэй нөлөөлж байна.

Цахим орчин дахь төлбөрт таавар, бооцоот тоглоомууд нь залуучуудад "аз туршиж, хурдан баяжих" боломж мэт харагддаг ч бодит байдал дээр энэ нь тэднийг санхүүгийн гүнзгий хямрал, өр төлбөр, сэтгэл зүйн дарамтад унагах "урхи" болон хувирчээ. Хөдөлмөрлөж олсон орлогоо эрсдэлд оруулах, улмаар бусдаас зээл авах, банк бус санхүүгийн байгууллагын өрөнд орох зэрэг сөрөг үр дагаврууд нь зөвхөн тухайн хувь хүний асуудал бус, гэр бүл салж сарних, гэмт хэрэг үйлдэх цаашлаад амиа хорлох сэдэл болох зэрэг нийгмийн томоохон хор уршгийг дагуулж байна. Ялангуяа хөдөлмөрийн зах зээл дээрх идэвхтэй насны иргэд ийнхүү мөрийтэй тоглоомын хамааралд орж байгаа нь үндэсний ажиллах хүчний чадамж, улс орны эдийн засгийн тогтвортой байдалд ч сөрөг нөлөө үзүүлэхүйц хэмжээнд хүрээд байна. Амар хялбар аргаар ашиг олох гэсэн энэхүү сэтгэлгээ нь залуусыг бүтээлч хөдөлмөрөөс

хөндийрүүлж, тэднийг урт хугацааны донтолтын аюул руу түлхэж буй өнөөгийн нийгмийн гол "хавдар" болоод байна.

Мөрийтэй тоглох эмгэг дур хүсэл үе үе, хар аяндаа, гэнэт бий болно. Энэхүү эмгэг хөтлөгдөн хэдэн өдөр өөрийн эрхгүй тоглоно. Мөрийтэй тоглох донтой өвчтөнийг мөрийтэй тоглох хандлагатай хүнээс ялгах хэрэгтэй. Мөрийтэй тоглох хандлагатай эрүүл хүн мөнгөнийхөө боломжоор тоглож, гарцаагүй хэрэгтэй үед болох хэлбэрээр өөрийгөө удирдаж чаддаг бол тоглох донтой өвчтөн энэхүү дон хөдөлсөн үед өөрийгөө захирч чадалгүй үргэлжлүүлэн тоглож мөнгөө дуусмагц өр тавих, эм юмсаараа тоглох, үнэт зүйлсээ барьцаанд тавих мэтчилэн “шатаж” донтож тоглодог. (Бямбасүрэн С., 2013, хууд. 47)

Донтолт гэдэг нь тухайн хүний сэтгэхүйн онцлог болон нийгмийн бусад хүчин зүйл, мөн донтуулдаг хэлбэрээс хамааран нас, хүйс, боловсрол харгалзахгүй хараат байдалд хүргэдэг нэг төрлийн өвчин юм. Хүн амын дунд донтолтын талаарх мэдлэг бага байдгаас ихэвчлэн архи, согтууруулах ундаа болон мансууруулах бодисыг л донтуулдаг гэсэн ойлголт байдаг. Иймд соёл, техник технологи хөгжихийн зэрэгцээ донтолтын хэлбэрүүд мөн өргөжиж байгааг Америкийн сэтгэл судлалын нийгэмлэг дэлхийн хүн амд түгсэн донтолтын 10 хэлбэрийг судлан гаргасан байдаг. Үүнд:

1. Архидан согтуурах дон,
2. Тамхидалт,
3. Мансуурах дон,
4. Мөрийтэй тоглоомын дон,
5. Идэх дон
6. Видео тоглоомын дон,
7. Интернэт дон,
8. Секс дон,
9. Худалдан авах дон,
10. Ажлын дон гэж хувааж үзсэн байдаг. (АРА, 2023)

Донтолтын эхний шатанд хувь хүн ажил, амьдралын хэв маягаа хэвийн хадгалж чаддаг боловч сэтгэл зүйн хувьд үгүйсгэх механизмаар дамжуулан бодит байдлаас зайлсхийдэг. Энэ нь өөрийгөө хамгаалах инстинкт болон нийгмээс тусгаарлагдах айдсаас үүдэлтэй бөгөөд донтогч нь өөрийн зан үйлийг "түр зуурын үзэгдэл" хэмээн зөвтгөх хандлагатай байдаг. Цаг хугацааны явцад донтолтын нөлөөгөөр анхаарал төвлөрөлт саарч, ажлын бүтээмж эрс буурдаг. Санхүүгийн хэрэгцээ нэмэгдэхийн хэрээр хамт олон, найз нөхдийн хүрээнээс өр зээл авах замаар мэргэжлийн ёс зүй болон нэр хүндээ алдаж, улмаар нийгмийн харилцаанаас тусгаарлагдах нөхцөл бүрддэг байна. Донтолт гүнзгийрэх тусам гэр бүлийн гишүүдийн дунд итгэлцэл алдарч, санхүүгийн дарамт болон зан аашны тогтворгүй байдлаас шалтгаалан байнгын түгшүүртэй орчин үүсдэг. Энэхүү сөрөг динамик нь гэр бүл салалт, ахуйн хүчирхийлэл болон нийгмийн дэмжлэггүй болох үндсэн шалтгаан болдог

Нийгмийн хүрээнд түрэмгийлэх, хууль бус үйлдэл хийх зэргээр сөрөг үр дагаврууд гардаг. Ийм мөрийтэй тоглоомд донтох асуудал нь нэг хүний асуудал сүйрэл биш төдийгүй гэр бүл, хамт олон, цаашлаад нийтийн асуудал юм. Нийгэм сэтгэл зүйн хувьд мөрийтэй тоглоомд донтох хэд хэдэн шалтгаан байна. Үүнд:

1. Нийгэм хамт олны хүрээлэл тодорхой бус, ганцаардах, гэр бүлийн харилцааны асуудлууд
2. Санхүүгийн хүндрэлээс үүдсэн хамааралтай болох

3. Хэн нэгний нөлөөнд хэт автах
4. Стресс, сэтгэл тавгүйтэл, тодорхойгүй түгшүүртэй байдал
5. Ажлын амжилт бага, хийсэн оролдлогууд бүтэлгүйтэн өөрийгөө батлах боломжгүй байдал
6. Хийсвэр төсөөлөлдөө хэт автах, тухайн зүйлдээ хүрээгүй тохиолдлууд.

Сэтгэцийн ба төрх зүйлийн эмгэг өвчний олон улсын 10-р ангилалд мөрийцөх дон F63.0 /Pathological gambling, патологическое воровство кентомания/ гэж бүртгэгдсэн байдаг. Мөрийцөх дон нь нийгмийн орчны материалын ба гэр бүлийн үнэ цэнэ, үүргээ хөсөрдүүлэн өвчтөний амьдралд зохих байр суурь эзлэн мөрийтэй тоглоомыг чөлөөтэй, дахин давтан тоглох байдлаас бүрдэнэ. (Бямбасүрэн С., 2013, хууд. 48)

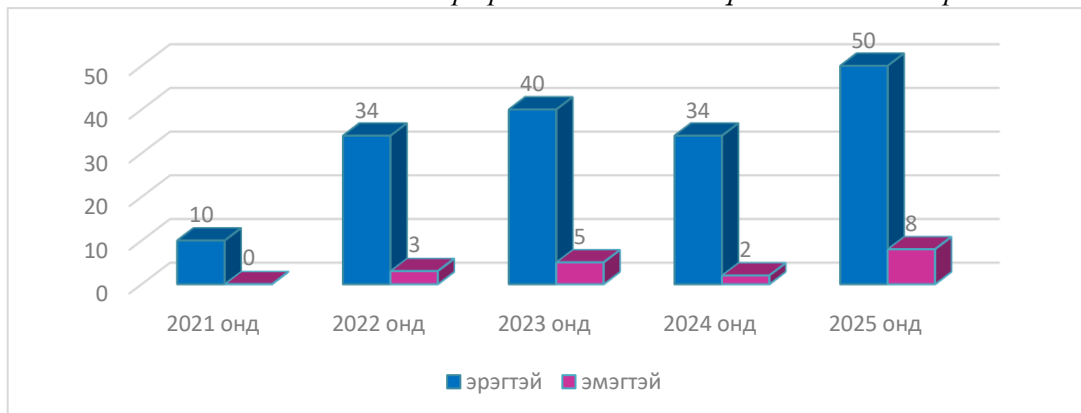
Дэлхийн эрүүл мэндийн байгууллагаас хүн амын 1 хувь нь мөрийтэй тоглоомын донтогч, цаашлаад 2-3 хувь нь аюултай тоглогч гэж үзсэн байдаг. Хүйсийн хувьд гуравны нэг нь эмэгтэй ба үлдсэн 2 хувь нь эрэгтэй байна. Мөрийтэй тоглоомд яагаад эрэгтэйчүүд илүү донтож байгааг эрдэмтэд өөр өөрөөр тайлбарладаг бөгөөд энэ нь нийгмээс үзүүлэх дарамт, гэр бүлийн асуудал, айдас, түгшүүр, сөрөг мэдрэмжээр холбогддог болохыг баталсан байдаг. (World Health Organization, 2018)

Зураг 1. СЭМУТ-өөс сүүлийн 5 жилд үйлчилгээ авсан иргэдийн хүйс

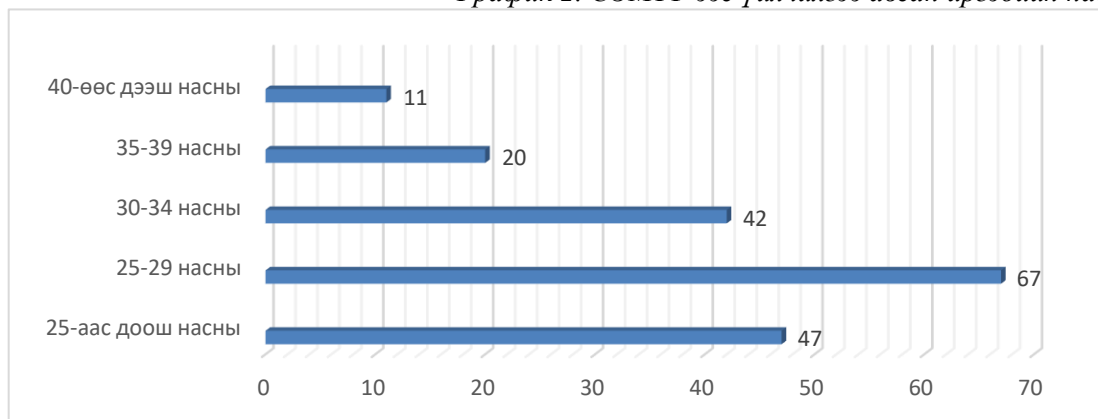
Мөрийтэй тоглоомд 2021 онд 10 иргэн, 2022 онд 37, 2023 онд 45, 2025 онд 59 иргэн Сэтгэцийн эрүүл мэндийн үндэсний төв-д хэвтэн эмчлүүлсэн байна. Тус эмгэгээр хэвтэн эмчлүүлсэн иргэдийн тоо огцом 6 дахин өсжээ. Энэ нь нийгэмд "Problem Gamblers" буюу донтолтын урьдал шатанд байгаа иргэдийн ихсэж байгааг илтгэж байна.

График 1. СЭМҮТ-өөс үйлчилгээ авсан иргэдийн нас

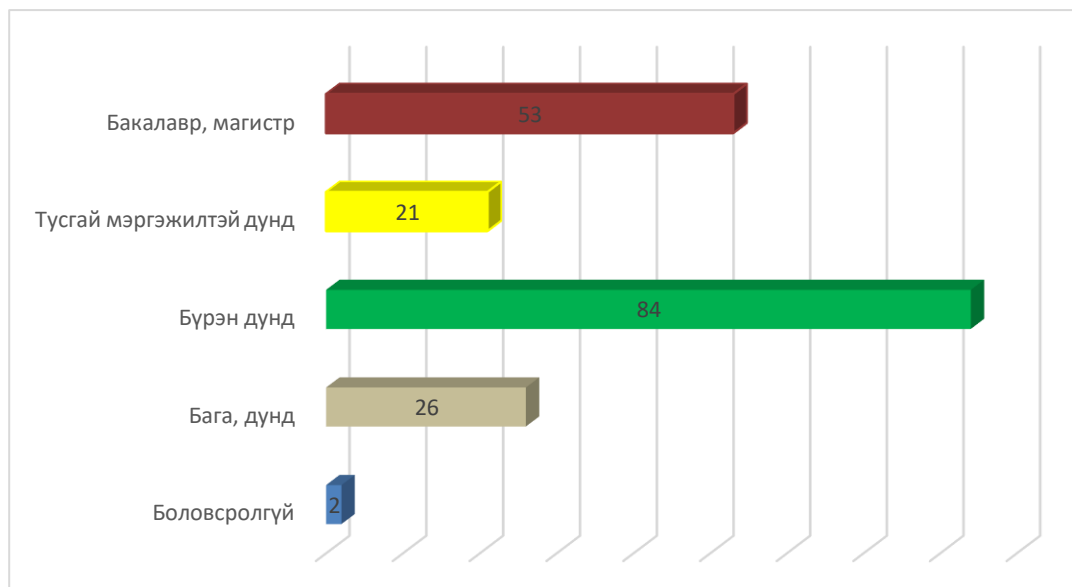
Мөрийтэй тоглоомд донтох эмгэг нь нийгмийн хамгийн бүтээлч хэсэг болох 25-34 насны залуучуудын дунд зонхилон тохиолдож байгааг СЭМҮТ-ийн судалгааны дүн 52.8 хувь байгааг илтгэж байна. Хүн ам зүйн энэхүү бүлэг нь цахим орчны идэвхтэй хэрэглэгч байдагтай холбоотойгоор кибер орон зайд үйлдэгдэж буй мөрийтэй тоглоомын золиос болох эрсдэл нь бусад насны ангиллуудаас үлэмж өндөр байна. Хөдөлмөрийн насны иргэд ийнхүү донтох эмгэгт өртөх нь хувь хүний хөгжил саатах, гэр бүлийн тогтвортой байдал алдагдах, цаашлаад эдийн засгийн гэмт хэрэгт холбогдох үндсэн шалтгаан нөхцөл болж байна.

График 2. СЭМҮТ-ээс үйлчилгээ авсан иргэдийн нас

Мөрийтэй тоглоомд донтох эмгэгээр СЭМҮТ-д эмчлэгдсэн сүүлийн 5 жилийн хугацаан дахь иргэдийн боловсролын түвшингээр нь ангилбал нийт өвчтөний 53 буюу 28.5 хувь нь бакалавр болон магистрын боловсролтой, 21 буюу 11.3 хувь нь тусгай мэргэжилтэй дунд боловсролтой, 84 буюу 45.2 хувь нь бүрэн дунд боловсролтой, 26 буюу 14.0 хувь нь бага дунд боловсролтой, 2 буюу 1 хувь нь боловсролгүй иргэд байна.

График 3. СЭМУТ-ээс үйлчилгээ авсан иргэдийн боловсролын түвшин

СЭМУТ-ийн сүүлийн таван жилийн статистик мэдээллээс үзэхэд мөрийтэй тоглоомын эмгэгээр эмчлүүлэгсдийн тоо богино хугацаанд зургаа дахин өссөн нь энэхүү хамаарал нийгэмд "чимээгүй тахал" хэлбэрээр эрчтэй тархаж буйг нотолж байна. Гэвч энэхүү тоон үзүүлэлт нь зөвхөн эмнэлгийн тусламж авч чадсан иргэдийн тоо бөгөөд бодит байдал дээр мөрийтэй тоглоомд донтож, нийгэм, сэтгэл зүйн хямралд орсон иргэдийн хүрээ үүнээс үлэмж их байгааг анхаарах хэрэгтэй. Олон улсын туршлагаас үзэхэд мэргэжлийн тусламж авч буй иргэд нь нийт донтогчдын зөвхөн мөсөн уулын орой бөгөөд үүний цаана санхүүгийн боломжгүй байдал, нийгмийн ялгаварлан гадуурхалтаас эмээх эсвэл өөрийгөө донтсон гэдгээ хүлээн зөвшөөрөхгүй байгаа асар олон далд тоглогчид оршиж байна.

Ялангуяа эмчлүүлэгсдийн 52.8 хувийг 25-34 насны залуучууд эзэлж байгаа нь үндэсний ажиллах хүчний чадамж болон улс орны эдийн засгийн тогтвортой байдалд нөхөж баршгүй хохирол учруулж байна. Энэхүү хөдөлмөрийн идэвхтэй насны иргэд мөрийтэй тоглоомоос үүдэлтэй санхүүгийн гүн хямралд орсноор мэргэжлийн эмчилгээ, сэтгэл зүйн зөвлөгөө авах зардлаа санхүүжүүлж чадахгүй байгаа нь асуудлыг улам бүр гүнзгийрүүлж буй гол хүчин зүйл юм. Боловсролын түвшнээс үл хамааран нийт тохиолдлын 73.7 хувь нь бүрэн дунд болон дээд боловсролтой иргэд ийнхүү донтож байгаа нь гэр бүлийн тогтвортой байдлыг алдагдуулж, санхүүгийн дарамтаас үүдэлтэй залилан, эдийн засгийн гэмт хэрэгт холбогдох эрсдэлийг үлэмж нэмэгдүүлдэг. Иймд мөрийтэй тоглоомын цахим шилжилтийг дагасан хяналтгүй хүртээмжийг хязгаарлахын зэрэгцээ, эмчилгээний зардлыг даатгалын тогтолцоогоор шийдвэрлэх, урьдчилан сэргийлэх цогц арга хэмжээ авах нь үндэсний аюулгүй байдлын нэн тулгамдсан асуудал болоод байна.

Дүгнэлт, санал

Монгол Улсад мэдээллийн технологийн хөгжил, дижитал шилжилт эрчимжихийн хэрээр мөрийтэй тоглоомын хүртээмж хүн бүрийн халаасанд буюу ухаалаг төхөөрөмжид шилжиж, энэ хэрээр түүний нийгэм, эдийн засагт үзүүлэх сөрөг

нөлөөлөл нь криминологийн болон нийгмийн эрүүл мэндийн цоо шинэ сорилтуудыг бий болгож байна. Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд дараах дүгнэлтүүд гарч байна

Мөрийтэй тоглоомын донтолт нь уламжлалт хэлбэрээс цахим орон зайд бүрэн шилжсэнээр хил хязгааргүй, байнгын цагийн идэвхтэй харилцаа болон хувирчээ. СЭМҮТ-д эмчлүүлэгсдийн тоо сүүлийн 5 жилд зургаа дахин өссөн үзүүлэлт нь уг асуудал "латент" буюу далд хэлбэрээс ил хэлбэрт шилжиж, нийтийн эрүүл мэндийн тулгамдсан асуудал болсныг илтгэж байна. Гэвч эмнэлгийн тусламж авч буй иргэд нь нийт донтогчдын зөвхөн "мөсөн уулын орой" бөгөөд санхүүгийн боломжгүй байдал, нийгмийн гадуурхалтаас эмээсэн далд тоглогчдын хүрээ үүнээс үлэмж өндөр байна.

Донтолтын эмгэгт хөдөлмөрийн насны, идэвхтэй бүтээлч бүлэг буюу 25-34 насны залуучууд 52.8 хувь зонхилон өртөж байгаа нь үндэсний ажиллах хүчний чадамж, гэр бүлийн тогтвортой байдалд бодит аюул учруулж байна. "Хялбар аргаар, хөдөлмөрийн оролцоо багатайгаар баяжих" гэсэн сэтгэл зүйн төөрөгдөл нь залуу үеийнхний үнэт зүйл, хөдөлмөрийн үнэлэмжийг гажуудуулж, улмаар тэднийг эдийн засгийн болон өмчийн шинжтэй гэмт хэрэгт холбогдох, өрийн дарамтаас үүдэн амиа хорлох сэдэл рүү түлхэх суурь нөхцөл болж байна.

СЭМҮТ-д хандагсдын 73.7 хувь нь бүрэн дунд болон дээд боловсролтой иргэд байгаа нь мөрийтэй тоглоомын хамаарал нь хувь хүний мэдлэг боловсролоос үл хамааран технологийн болон сэтгэл зүйн урхинд суурилсан кибер хамаарал болохыг нотолж байна. Иймд мөрийтэй тоглоомтой тэмцэх асуудлыг зөвхөн эрүүгийн эрх зүйн хүрээнд бус, нийгмийн сэтгэл зүй, боловсрол болон эрүүл мэндийн цогц хамгаалалтын тогтолцооны хүрээнд авч үзэх зайлшгүй шаардлага тулгарч байна.

Иймд дээрх судалгааны ажилд үндэслэн цаашид хийж, хэрэгжүүлэх шаардлагатай дараах саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Мөрийтэй тоглоомын донтолтыг сэтгэцийн эмгэг өвчний ангиллаар эрүүл мэндийн даатгалын хөнгөлөлтөд бүрэн хамруулж, санхүүгийн хямралд орсон донтогч иргэдийг зардлын дарамтгүйгээр мэргэжлийн сэтгэл засал, нөхөн сэргээх эмчилгээнд хамрагдах боломжийг хуульчлах.

2. Өсвөр үе, залуучуудад чиглүүлэн, мөрийтэй тоглоомын бүтэц зохион байгуулалт цаад хор уршиг, сэтгэл зүйн хамаарлын талаарх мэдлэгийг дээшлүүлэх замаар хялбар аргаар мөнгө олох төөрөгдлийг таслан зогсоох нөлөөллийн арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх.

3. Олон улсад ашиглагдаж байгаа цахим мөрийтэй тоглоомын аппликейшн хөгжүүлэгч компаниудын үйл ажиллагааг судалж, клуб үүсгэх эрх үүсгэсэн этгээдүүдийн лавлагааг авах, хязгаарлах боломжтой эсэх талаар мэдээлэл солилцох.

4. Монгол Улсад цахим мөрийтэй тоглоомын сайт үүсгэх, домайн түрээслэх үйлчилгээ үзүүлэгч гадаадын компаниудыг судалж, интерполын шугамаар тухайн улсын хууль сахиулах байгууллагуудаас мэдээлэл гаргуулан авч хамтран ажиллах.

5. Гадаадын улс орнуудын хууль сахиулах байгууллагуудаас мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэрэгтэй тэмцэх чиглэлд хэрхэн ажиллаж байгаа, дэвшилтэт техник технологийг үйл ажиллагаандаа хэрхэн нэвтрүүлсэн тэргүүн туршлагыг судлуулах зорилгоор алба хаагчдыг албан томилолтоор ажиллуулах, мэргэжлийн сургалтад хамруулж мэргэшсэн мөрдөгч бэлтгэх.

6. Нийгмийн сүлжээ, мессенжер платформ, цахим төлбөрийн сувгууд болон веб орчныг тогтмол хянах, дата анализ, хиймэл оюун ухаанд суурилсан мониторингийн системийг ашиглан хууль бус мөрийтэй тоглоомын зар сурталчилгаа, зохион байгуулалтыг эрт илрүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлэх.

7. Цахим орчинд мөрийтэй тоглоом зохион байгуулах гэмт хэрэг далд хэлбэрээр үйлдэгдэх хандлага нэмэгдэж байгаатай холбоотойгоор уг төрлийн гэмт хэргийг илрүүлэх, таслан зогсоох чиглэлээр хууль сахиулах байгууллагын кибер шинжилгээ, цахим мөрдлөгийн чадавхыг нэмэгдүүлэх, энэ чиглэлээр мэргэшсэн боловсон хүчнийг бэлтгэх, техник технологийн нөөцийг сайжруулах ажлыг хэрэгжүүлэх саналтай байна.

Ашигласан материалын жагсаалт

APA. (2023). Understanding Gambling Disorder and its Impact on Mental Health. Arlington.

Patrick, A., Pierce, D., Miller, E., Donald, R. (2019). The Politics of Gambling. United States. New York.

Wall, D. (2007). Cybercrime: The Transformation of Crime in the Information Age. Polity Press.

World Health Organization. (2018). Public health implications of excessive gambling. Geneva.

Бямбасүрэн С. (2013). Сэтгэцийн эмгэг судлал. Улаанбаатар.

Монгол Улсын Их хурал. (2021). Кибер аюулгүй байдлын тухай хууль. Улаанбаатар.

Өмгөөллийн Фиделитас Партнерс ХХН. (2022). Кибер гэмт хэргийн зохицуулалтын талаарх харьцуулсан. Улаанбаатар.

Төмөрхүлэг Т. (2015). Марко Поло Ертөнцийн сонин хачин. Улаанбаатар.

Халтар, Т.; Баасанжав, Т.; Ану, Х. (2019). Цахим мэдээллийн аюулгүй байдлын эсрэг Кибер гэмт хэргийн гүнзгийрүүлсэн судалгаа. Улаанбаатар.

ЦЕГ-ын МДШШУА. (2025). Гэмт хэргийн статистик. Улаанбаатар.

СЭМҮТ-ийн статистик 2025

ЭРҮҮГИЙН ЭРХ ЗҮЙН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ

ЦАХИМ ОРЧИНД ҮЙЛДЭГДЭЖ БУЙ ГЭМТ ХЭРЭГТЭЙ ТЭМЦЭХЭД ЧИГЛЭСЭН ЭРХ ЗҮЙН ОРЧНЫ СУДАЛГАА

AN ANALYSIS OF THE LEGAL ENVIRONMENT AIMED AT COMBATING CYBERCRIME

Д.Мөрөн

Монгол Улсын гавьяат хуульч, хууль зүйн доктор (Ph.D)

Э.Банзрагч

*Кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх газрын
эрүүгийн ахлах мөрдөгч,
цагдаагийн ахмад*

Товч агуулга: Цахим орон зай нь дэлхий даяарх хязгааргүй их хэмжээний мэдээлэл, нөөцөд хандах чухал эх үүсвэр болж байна. 2025 онд дэлхийн хэмжээнд интернэтийн хэрэглээ 67.1 хувь байсан бол хөгжиж буй орнуудын хувьд 96.5 хувь болж өссөн байна.³² Цахим орон зайн өргөн хүрээ нь зөвхөн интернэтээс гадна хэрэглэгчид, системийн нөөц, оролцогчдын техникийн туршлага болон бусад олон зүйлийг хамардаг. Орчин үеийн компьютер, мэдээллийн технологийн ертөнцөд кибер аюулгүй байдлын системээс илүү хурдацтай хөгжиж байгаа нь цахим гэмт хэрэг юм.

Энэхүү өгүүлэл нь цахим орчинд үйлдэгдэж буй гэмт хэргийн шалтгаан нөхцөлийг тодорхойлох, эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох чиглэлээр санал, зөвлөмж дэвшүүлэхийг зорилоо.

Abstract: Cyberspace is becoming an important source of access to an unlimited amount of information and resources around the world. In 2025, the global Internet penetration rate was 67.1 percent, while in developing countries it increased to 96.5 percent. The broad scope of cyberspace includes not only the Internet, but also users, system resources, technical expertise of participants and much more. In the modern world of computers and information technology, cybercrime is developing faster than cybersecurity systems.

This article aims to identify the causes and conditions of cybercrime and to make suggestions and recommendations for improving the legal environment.

Түлхүүр үг: Цахим гэмт хэрэг, крипто бирж, цахим орчин дахь гэмт явдал.

Keywords: Cybercrime, Cryptocurrency Exchanges, Cyber-enabled Offenses

Үндсэн хэсэг

Компьютерын системийн аюул заналхийлэлд өртөмтгий байдал нь системийн сул тохиргоо, бэлтгэгдээгүй боловсон хүчин, техникийн хомсдол зэрэг олон хүчин зүйлээс шалтгаалж байна. Хурдацтай өргөжин хөгжиж буй кибер аюулын улмаас кибер аюулгүй байдлын техник, хамгаалах шийдлийг бий болгоход илүү ахиц дэвшил гаргах ёстой гэж эрдэмтэн судлаачид үзсэн ба үүний нэг арга зам нь хиймэл оюун ухаанд суурилсан машин сургалт, гүний сургалт бөгөөд энэ нь шинэ, үл мэдэгдэх

³² <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/>

нөхцөл байдалд хурдан дасан зохицох чадвартай тул энэ технологийг ашиглах шаардлага бий болоод байна. Компьютерын болон мэдээллийн аюулгүй байдлын янз бүрийн асуудлыг шийдвэрлэхэд маш олон төрийн машин сургалтын техник, алгоритмыг амжилттай туршин, салбар бүрд ашиглаж байгаагийн зэрэгцээ хууль, эрх зүйн орчны судалгаа чанар үр дүнтэй хийгдэх хэрэгцээ шаардлагатай байна.

Дэлхийн нийт хүн амын 86 хувь буюу 5,6 тэрбум хүн интернэт хэрэглэгч болсон байна. Монгол улсын хувьд нийт хүн амын 83% буюу 2,9 сая иргэн интернэт хэрэглэж байгаагаас фейсбүүк флатпормыг 73% буюу 2,6 сая хэрэглэгч идэвхтэй ашигладаг байна. Монгол Улсын урт хугацааны бодлогын баримт бичигтээ "Цахим Үндэстэн" болох уриалгыг дэвшүүлж 2025 оны байдлаар 335 сум, суурин газарт өндөр хурдны интернэт сүлжээ орсон байна. Энэ нь улсын хэмжээнд нийт өрхийн 80%-д интернэт үйлчилгээ хүрч байгаа гэсэн үг юм.

Үүнээс шалтгаалан иргэд нийгмийн сүлжээ (facebook, telegram, instagram) ашиглан өөрийн үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, цаг хугацаа, ажил хөдөлмөрөө хялбарчлах зорилгод тулгуурлан бараа бүтээгдэхүүн захиалах, онлайнаар ажил гүйцэтгэж байна. Энэ нь нэг талаас иргэд Монгол Улсын Үндсэн хуульд заасан үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхээ эдэлж байгаа боловч нөгөө талаас худал мэдээлэл тараах, бусдыг гүтгэх, доромжлох, ялгаварлан гадуурхах, дээрэлхэлт (bully), амар хялбар аргаар мөнгө олох гэсэн иргэдийн сэдэл дээр тулгуурлан цахим орчинг ашиглан гэмт хэрэг үйлдэгдэх шалтгаан нөхцөл болж байна.

Олон улсын Интерполын Кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх нэгжийн тайланд дурдсанаар 2023 онд нийт гишүүн улс орнуудын дижитал шилжилт, онлайн сүлжээ, дэд бүтэц улам бүр өргөжиж, түүнийг дагасан гэмт хэрэгтнүүдийн хууль бус үйл ажиллагаа, гэмт үйлдэл эрс нэмэгдсэн. Энэ нь дэлхийн улс орнуудын эдийн засаг, бизнесийн үйл ажиллагаа, хувь хүмүүст асар их нөлөө үзүүлж, Кибер гэмт хэрэгтнүүд улс үндэстэн хооронд, хил дамнан, хурдан шуурхай, зохион байгуулалттай болж, шинэ технологи, арга залиг ашиглан, мөрдөн шалгах ажиллагаанд олон бэрхшээлийг авчирч байна гэж онцлон тэмдэглэсэн байна.

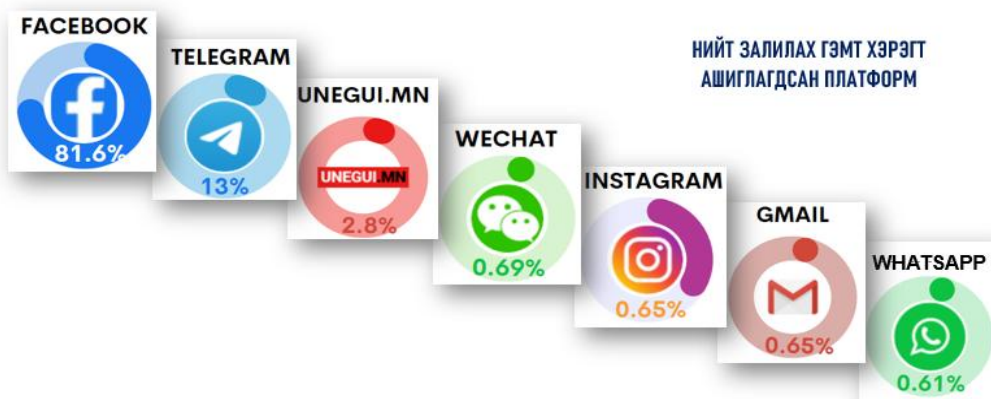
Тиймээс төрийн болон хувийн хэвшлийн түншлэл, нягт хамтын ажиллагааг чухалчилж, дэлхийн хэмжээнд үйл ажиллагаагаа явуулах, салбар хоорондын түншлэлийг бий болгох, олон улсын хууль сахиулах байгууллагуудын хамтын ажиллагааг идэвхжүүлэхэд анхаарч ажиллах шаардлагатай гэж зөвлөсөн. Дэлхийн хэмжээнд 5 интернэт хэрэглэгчийн 1 нь Кибер халдлага, гэмт хэргийн золиос болох нөхцөл бүрдсэн байна.

Цахим залилах гэмт хэрэг үйлдэхэд ашиглаж буй платформын төрлөөр авч үзвэл 2025 онд Facebook-7254 гэмт хэрэг бүртгэгдсэн нь өмнөх оны мөн үеэс 310 хэргээр, телеграм-1390 гэмт хэрэг бүртгэгдсэн нь өмнөх оны мөн үеэс 188 хэргээр, зээлийн апп ашиглаж үйлдсэн хэрэг 521 буюу өмнөх оны мөн үеэс 447 гэмт хэргээс тус тус өссөн, мөн шинээр цахим платформ ашиглаж сугалаа явуулах 189 гэмт хэрэг бүртгэгдсэн байна.³³

Бусад гэмт хэрэгт:

- Цахимаар гэрээ байгуулж залилуулах
- Гар утсаар холбогдож залилах
- Онлайн барааны залилан
- Хандив
- Сугалаа

³³ ЦЕГ-ын Кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх газар

Цахим орчинд үйлдэгдэж буй залилах гэмт хэргийн үйлдлийн аргаар авч үзэхэд 2025 оны 12 дугаар сарын байдлаар бараа үйлчилгээ залилах гэмт хэрэг-4521, телеграмм даалгавар биелүүлэх гэмт хэрэг-776, бусдын цахим хаягийг ашиглан мөнгө авч залилах 752 гэмт хэрэг, мөнгө өсгөхөөр залилах гэмт хэрэг-229, бусдын өмнөөс зээл авсан-198 гэмт хэрэг тус тус бүртгэгдсэн байна.³⁴

Цахим орчинд үйлдэгдсэн залилах гэмт хэргийн нийтлэг үйлдлийн арга

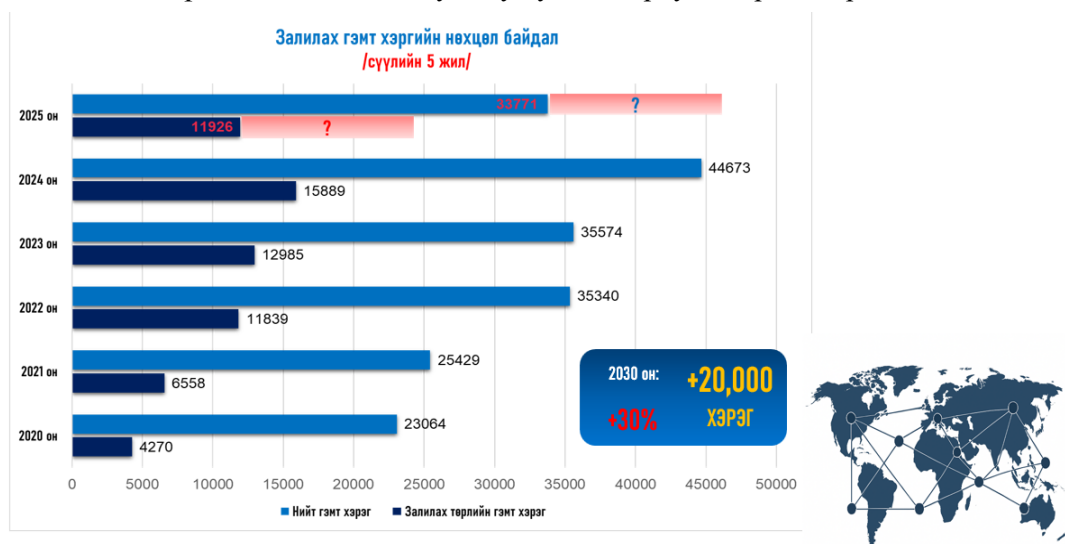
Цагдаагийн байгууллагын хэмжээнд сүүлийн 5 жилийн хугацаанд кибер орчинд үйлдэгдсэн гэмт хэрэг.

Интернэт, мэдээлэл технологид суурилсан төрийн болон хувийн хэвшлийн үйл ажиллагаа, үйлчилгээ хурдацтай нэвтэрч байгаагаас кибер гэмт хэргийн гаралт жил ирэх тусам өсөн нэмэгдэж, уламжлалт гэмт хэргүүдийн үйлдлийн арга нарийсаж энэ төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх, хариу арга хэмжээ авах чиглэлээр Цагдаагийн байгууллага энэ төрлийн гэмт хэрэгт өртөж хохирсон иргэний гомдол, мэдээллийг нэн даруй хүлээн авч, хойшлуулшгүй мөрдөн шалгах ажиллагааг явуулах, иргэний зөрчигдсөн эрхийг сэргээх, учирсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх зорилгоор Сингапур улсын “ANTISCAM” төвийн үйл ажиллагааг нэвтрүүлэн Кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх газрын Цахим халдлага, залилантай тэмцэх хариу арга хэмжээний хэлтсийг 2023 оны

³⁴ <http://guide.police.gov/>

11 дүгээр сард үүсгэн байгуулж, сэжигтэй дансны шилжилт хөдөлгөөнд хязгаарлалт тогтоон ажиллаж байна.

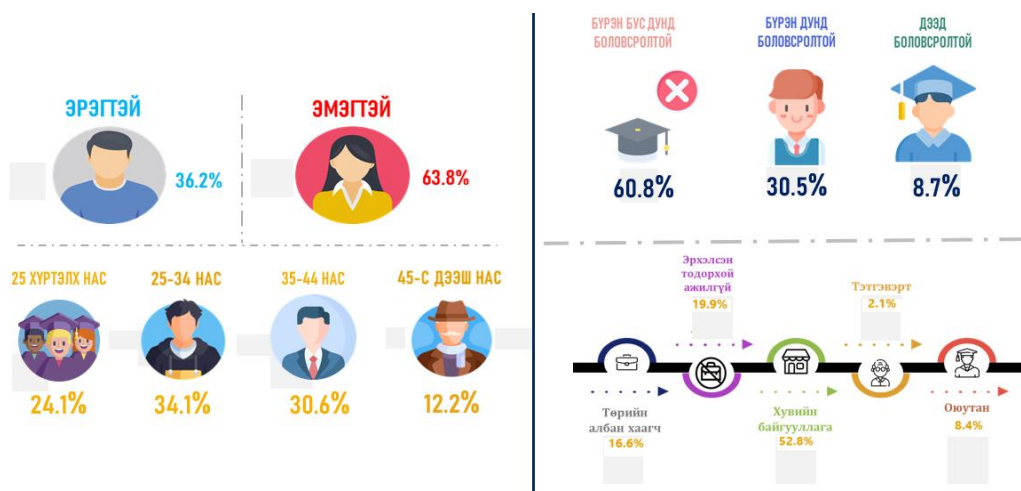
Тус хэлтэс нь үүсгэж байгуулагдсанаасаа хойш 31,9 тэрбум төгрөгийн хохиролтой 4653 гомдол хүлээн авснаас 45.3 хувь буюу 14,4 тэрбум төгрөгт хөрөнгийн шилжилт

хөдөлгөөнд хязгаарлалт тогтоосон. Үүнээс 2,1 тэрбум төгрөгийн хохирол нөхөн төлүүлсэн байна.

Энэ оны байдлаар 19,8 тэрбум төгрөгийн хохиролтой 2524 гомдол хүлээн авснаас 61 хувь буюу 12,1 тэрбум төгрөгт хөрөнгийн шилжилт хөдөлгөөнд хязгаарлалт тогтоож, 1,6 тэрбум төгрөгийн хохирол нөхөн төлүүлсэн байна.³⁵

Цахим залиланд өртөж буй иргэдийн судалгаа

Кибер орчинд үйлдэгдэж байгаа гэмт хэргийн үйлдлийн арга, онцлог гэмт хэрэг

1. Фейсбүүк хаягт хууль бусаар нэвтрэн үйлдэгдэж байгаа залилах гэмт хэрэг нь гэмт этгээдүүд нь цахим орчны судалгааг хийж гэмт хэргийн хохирогч болох

³⁵ ЦЕГ-ын Кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх газар

боломжтой хохирогч нарыг олзолдог, судалгаанд хамруулах, нэгж дата бэлэглэх зэргээр бүртгэлтэй утасны дугаарыг нь олзлон авдаг, цахим хаягийн мэдээллийг авч нууц үг илгээн тухайн нууц үгийг бүртгэлийн дугаар явуулсан, эрхийн дугаар явуулсан зэргээр халхавчлан баталгаажуулан кодыг авч эцсийн үр дүнд цахим хаягт нэвтэрч хамаарал бүхий хүмүүстэй нь харилцаж гэмт хэрэг үйлдэгдэж байна.

2. Интернет банканд хууль бусаар нэвтрэхдээ тухайн этгээдүүд нь Иргэд рүү фишинг холбоос бүхий хуурамч линк хаягтай, хохирогчийн анхаарал татахуйц утгатай “Таны банкны мэдээллийн системд хэвийн бус үйлдэл илэрлээ, баталгаажуулна уу” гэх утга бүхий мессеж илгээн нэвтрэн орсон иргэдийн интернет банкны нууц үг, нэвтрэх нэрийг авч хууль бусаар нэвтрэх данснаас нь мөнгийг нь хулгайлах гэмт хэрэг үйлдэгдэж байна. Гэмт этгээдүүд нь хууль бусаар олсон мөнгийг өөрийн болон хууль бус аргаар олсон дансны дугаар, эсхүл бооцоот тоглоомын агентын дансыг ашиглаж цэнэглэлт хийлгүүлэн буцаалт хэлбэрээр авдаг.

3. Телеграмм аппликейшн ашиглаж үйлдэгдэж байгаа гэмт хэрэг нь Тус гэмт хэрэг нь 2024 оны 07-р сараас Монгол Улсын иргэд рүү чиглэн гадаад улсаас Телеграмм аппликейшн ашиглаж үйлдэж байгаа бөгөөд үндсэн төрлүүд нь даалгавар биелүүлэх, судалгаанд хамрагдах, олон улсын бараа бүтээгдэхүүнийг сурталчлах төрлүүдээр үйлдэгддэг. Үйлдлийн аргын хувьд 1-рт Цахим платформууд болон фэйсбүүк, инстаграмм, тик ток зэрэгт олны анхаарал татахуйц мөнгө хожсон, цахимаар хийх ажилд урьсан зэрэг мэдээлэл бүхий зарыг хуурамч хаягуудаас цахим орчинд нийтлэн хохирогчийг олох, 2-рт хохирогчтой харилцаа тогтоосон даруй итгэл төрүүлж их хэмжээний ашиг олох боломжийг танилцуулж итгэл төрүүлдэг, 3-р даалгавар биелүүлэх бүхий линк хаяг илгээд телеграмм аппликейшнээр дамжуулан хуурамч вэб сайт зохиож, манай улсын иргэдийн итгэлийг олох зорилгоор тухайн хуурамч сайтад зохиомол хэтэвч үүсгэн, тодорхой чиглэсэн, шатлалтай үүрэг, даалгаврыг гүйцэтгүүлж, хохирогчийн дансанд их хэмжээний ашиг олсон мэтээр үнийн дүнг өсгөж, хуурч мэхлэх замаар зохиомол нөхцөл байдлыг зориудаар бий болгон залилах гэмт хэргийг гадаад улсаас үйлдэж байгааг тогтоосон. Залилах гэмт хэргийн замаар олсон мөнгийг гэмт этгээдүүд дараах байдлаар 5-10 минутын дотор өөрсдийн хууль бус арилжааны банк болон крипто валютын дансанд шилжүүлдэг.

Интернет хэрэглэгчдийн оюун санаа, сэтгэлзүйд дараах хүчин зүйл хүчтэй нөлөөлдөг. Үүнд:

➤ Хуурамч хаяг: Монгол Улсад 2,9 сая интернет хэрэглэгч байгаагаас фэйсбүүк хэрэглэгчийн тоо 2,6 саяд хүрсэн. Тэдгээрийн 500,000 гаруй нь хуурамч /бот, тролл/ хаяг байдаг гэх судалгаатай.

Энэ нь Улаанбаатар хотын нийт иргэдийн хүн амын гуравны нэгтэй тэнцэнэ. Хуурамч хаягуудын зөвхөн 1% буюу 5000 хаяг нэг хугацаанд худал мэдээлэл тараахад 1 сая цахим хэрэглэгчид хүрэх тооцоололтой байна.

➤ Сошиал инфлюенсер: Нийгмийн үйл явдлыг эерэг болон сөрөг чиглэлд оруулах гол нөлөөг үзүүлэгч нь сошиал инфлюенсерүүд юм. Тэдгээрийн дийлэнх хэсэг нь массыг тодорхой үйлдэлд уриалах, үзэл бодлоор нь талцуулах үйл ажиллагааг цахим орчинд хэрэгжүүлдэг.

➤ Хэвлэл мэдээллийн байгууллага: Манай улсад 300 гаруй идэвхтэй хэвлэл мэдээллийн байгууллага, 1000 гаруй сэтгүүлч ажилладаг. Тэдгээр нь аливаа улс төрч бизнесийн байгууллагуудтай өндөр дүнгээр хаалтын гэрээ байгуулах замаар хэт нэг талыг баримталсан мэдээлэл түгээх замаар олон нийтийн сэтгэл зүйд нөлөөлдөг.

Монголчуудын 70 гаруй хувь нь фэйсбүүк орчноос мэдээлэл авч, 30% нь тухайн мэдээлэлд ямар нэгэн шүүлтүүргүй шууд итгэдэг талаар судалгааны байгууллагын дүгнэлтэд тусгагдсан байдаг.

Дээрх арга замаар худал мэдээлэл тараах, бусдын нэр төр, алдар хүндэд халдах, ажил хэргийн үйл ажиллагааг харлуулах үйлдлийг хэрэгжүүлж байна.

2020 оноос 2025 оны 11 дүгээр сарын байдлаар улсын хэмжээнд Эрүүгийн хуулийн 13.14 дүгээр зүйлд заасан нийт 2141 хэрэгт мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулснаас хааж шийдвэрлэсэн 1403, шүүхэд шилжүүлсэн 281 хэрэг байна. Нийт шалгасан хэргийн 21.3 хувь буюу 457 хэрэг одоо мөрдөн шалгах ажиллагаанд байна.

Систем динамикийн аргыг ашиглан ШУТИС-ийн Хэрэглээний шинжлэх ухааны сургуулийн Математикийн тэнхимтэй хамтран гэмт хэргийн хэтийн төлөвийг тодорхойлох туршилт явуулахад 2030 он хүртэл гэмт хэрэг хурдацтай өсөж 1 жилд

дунджаар 30.000 орчим гэмт хэрэг Кибер орчинд үйлдэгдэх төлөвтэй байгааг томъёолсон.

Дүгнэлт

Монгол Улсын цагдаагийн байгууллага 2024 оны 04 дүгээр сард “G-7 24/7” сүлжээнд нэгдэн орсон нь олон улсын хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх, цахим орчинд үйлдэгдэж буй гэмт хэргийг илрүүлэх, нотлох баримт цуглуулахад чухал ач холбогдолтой алхам болсон. Энэхүү сүлжээгээр дамжуулан тодорхой төрлийн гэмт хэрэгт холбогдох тохиолдолд АНУ-ын прокурорын зөвшөөрлөөр “Viber”, “Telegram”, “Google”, “Yahoo”, “X” зэрэг олон улсын платформуудаас хэрэглэгчийн мэдээлэл, захидал харилцаа, IP хаяг болон төхөөрөмжийн мэдээллийг шуурхай гаргуулан авах боломж бүрддэг. Гэвч Монгол Улс болон Америкийн Нэгдсэн Улсын хооронд эрх зүйн харилцан туслалцаа үзүүлэх тухай гэрээ (MLAT) байгуулагдаагүй байгаа нь дээрх мэдээлэл, нотлох баримтыг албан ёсоор гаргуулан авахад хүндрэл учруулж байна.

Монгол Улсын хэмжээнд жилд дунджаар 12–13 мянган гэмт хэрэг цахим орчинд үйлдэгдэж байгаа бөгөөд эдгээр гэмт хэрэгтэй тэмцэх чиг үүргийг хэрэгжүүлж буй Кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх газрын алба хаагчдын цалин, урамшуулал, нэмэгдэл нь адил төстэй чиг үүрэг бүхий төрийн болон хувийн хэвшлийн байгууллагын ажилтнуудын цалин хөлснөөс харьцангуй бага байна. Энэ нь мэргэшсэн боловсон хүчнийг тогтвор суурьшилтай ажиллуулах, хүний нөөцийг хадгалах асуудалд сөргөөр нөлөөлж, улмаар хүний нөөцийн дутагдал үүсэх эрсдэлийг бий болгож байна.

Түүнчлэн Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Цэцийн дунд суудлын 2025 оны 11 дүгээр сарын 25-ны өдрийн хуралдаанаар Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 13.14

дүгээр зүйл /“Худал мэдээлэл тараах”/ нь Үндсэн хууль зөрчсөн гэж үзэн түдгэлзүүлсэн нь цахим орчинд тролл болон бот хаяг ашиглан үйлдэгдэж буй худал мэдээлэл тараах гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд тодорхой хүндрэл үүсгэж байна. Үүний улмаас цагдаагийн байгууллагад мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулж буй 457 хэргийг шийдвэрлэх, мөн цахим орчинд нийтлэгдсэн худал мэдээллийг устгуулахаар Харилцаа холбооны зохицуулах хороогоор дамжуулан “Мета” компанид хүргүүлдэг хүсэлтийг уламжлах эрх зүйн үндэслэл сулрах эрсдэл үүсээд байна. Иймд худал мэдээлэл, тролл болон бот хаягуудтай тэмцэх эрх зүйн зохицуулалт тодорхойгүй болох нөхцөл байдал бий болж байна.

Мөн “Х” (Twitter) платформ дээр олон нийтийг төөрөгдөлд оруулах, илт худал, гэмт хэргийн шинжтэй мэдээллүүдийг ихэвчлэн хуурамч хаягуудаас түгээдэг боловч Монгол Улсын цагдаагийн байгууллага болон “Х” компанийн хооронд хамтын ажиллагааны гэрээ, мэдээлэл солилцох тусгай суваг байхгүй байна. Үүний улмаас хуурамч хаягийн эзэмшигчийг тогтоох, тодорхой хэрэгт лавлагаа мэдээлэл гаргуулан авах, хууль бус мэдээллийг устгуулах боломж хязгаарлагдмал хэвээр байна.

Цахим орчинд үйлдэгдэж буй гэмт хэрэгтэй тэмцэх явцад хүний эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах, зөрчигдсөн эрхийг сэргээх ажиллагаанд дараах хүндрэлүүд тулгарч байна. Үүнд: гэмт хэрэг үйлдэгч этгээдийг тогтоох боломжгүй байх, гадаад улсаас гэмт хэрэг үйлдэх, бусдын данс ашиглан мөнгөн гүйлгээ хийх зэрэг нөхцөл байдал түгээмэл ажиглагддаг. Мөн хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын ажиллагааны явцад нотолбол зохих нөхцөл байдлыг бүрэн тогтоосны үндсэн дээр прокурорын байгууллагаас хөрөнгийн шилжилт хөдөлгөөний хязгаарлалтыг цуцлах шийдвэр гаргасны дараа хохирогчид учирсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх ажиллагаа явагддаг. Гэвч мөрдөн шалгах ажиллагааны явцад мөрдөгч, прокурорын зөвшөөрлөөр арилжааны банкнаас дансны мэдээлэл гаргуулан авах ажиллагаа удаашралтай явагддаг нь мөрдөн шалгах ажиллагаанд хүндрэл учруулдаг.

Үүнээс гадна гэмт этгээдүүд цахим залилангийн аргаар олсон их хэмжээний мөнгөн хөрөнгийг олон улсын криптовалютын бирж рүү шилжүүлэхдээ дундын зуучлагч буюу мерчант, виртуал хөрөнгийн үйлчилгээ үзүүлэгч биржүүдийг зохион байгуулалттайгаар ашиглаж, хөрөнгийн эх үүсвэрийг нуун далдлах, мөнгө угаах гэмт хэргийг давхар үйлдэх хандлага ажиглагдаж байна. Гэвч дээрх мерчантын үйл ажиллагааг зохицуулсан эрх зүйн тодорхой зохицуулалт одоогоор хангалтгүй байна.

Иймд Засгийн газрын дэргэд Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлж болзошгүй худал, хортой мэдээлэлтэй тэмцэх чиг үүрэг бүхий тусгай нэгж байгуулж, бодлого хэрэгжүүлэх, олон улсын сошиал платформуудтай хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх, мэдээлэл солилцох, хууль бус мэдээллийг устгуулах, баримтыг нягтлан шалгах чиглэлээр хамтран ажиллах шаардлагатай гэж дүгнэж байна.

Санал

Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 13.14 дүгээр зүйлд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах, эсхүл Зөрчлийн тухай хуульд худал мэдээлэл тараахтай холбоотой зохицуулалтыг шинээр тусган хуульчлах.

Прокурорын байгууллага хуульд заасан чиг үүргээ хэрэгжүүлэхдээ хүний эрх, эрх чөлөө, нийтийн ашиг сонирхлыг хамгаалах зарчимд тулгуурлан иргэн, хуулийн этгээдийн зөрчигдсөн эрхийг сэргээх арга хэмжээг шуурхай зохион байгуулах.

Монголбанк болон Монголын банкны холбоотой хамтран мөрдөн шалгах ажиллагаанд шаардлагатай мэдээлэл, баримт бичгийг цахим хэлбэрээр түргэн шуурхай гаргуулан авах нэгдсэн механизмыг бий болгох.

Олон улсын криптовалютын биржүүдэд гүйлгээ хийж буй дундын зуучлагч (мерчант)-уудын үйл ажиллагааг хяналтад оруулж, Санхүүгийн зохицуулах хороотой хамтран холбогдох эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох.

“Antiscam” буюу “Залилах гэмт хэрэгтэй тэмцэх төв” байгуулж, прокурор, цагдаа, арилжааны банк болон холбогдох байгууллагын ажилтан, алба хаагчдыг нэгдсэн зохион байгуулалттайгаар хамтран ажиллуулах тогтолцоог бүрдүүлэх.

Ашигласан материалын жагсаалт

1. ЦЕГ-ын Кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх газрын мэдээ
2. <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/>
3. Цагдаагийн байгууллагын мэдээ <http://guide.police.gov/>
4. [https://en.wikipedia.org/wiki/Mutual_legal_assistance_treaty?utm_source=](https://en.wikipedia.org/wiki/Mutual_legal_assistance_treaty?utm_source=legalinfo.mn)
5. legalinfo.mn

МӨНГӨ УГААХ ГЭМТ ХЭРЭГТЭЙ ТЭМЦЭХ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫГ БОЛОВСРОНГУЙ БОЛГОХ ЗАРИМ АСУУДАЛ

SOME ISSUES IN IMPROVING THE LEGAL REGULATION OF COMBATING MONEY LAUNDERING CRIMES

Ц.Ялалт

Хууль зүйн доктор (Ph.D)

Л.Гантогтох

*Эрүүгийн цагдаагийн албаны Эдийн засгийн
гэмт хэрэгтэй тэмцэх газрын эрүүгийн ахлах
мөрдөгч, цагдаагийн хошууч*

Товч агуулга: Мөнгө угаах гэмт хэргийг Монгол Улс нийгмийн хор аюулын шинж, нийт гэмт хэргийн бүтцэд эзлэх хувь, эрх зүйн орчны шинэчлэл, шинэ төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх туршлага, эрүүгийн эрх зүйн бодлого зэргээс хамааран 2002 оноос хойших эрүүгийн хуулиар зохицуулж гэмт хэрэгт тооцож ирсэн.

Мөнгө угаах гэмт хэргийн эрх зүйн орчны өөрчлөлтийг тус гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд тулгамдаж буй асуудалд нийцүүлэн хийснээр уг гэмт хэргийг илрүүлэх, таслан зогсоох ажиллагаанд үр дүн гарах ач холбогдолтой учир энэ төрлийн судалгааны хэрэгцээ шаардлага үүсэж байна.

Энэхүү судалгааны ажлын хүрээнд Монгол Улсын мөнгө угаах гэмт хэргийн эрх зүйн зохицуулалт, гэмт хэргийн чиг хандлагыг тодорхойлж ОХУ, БНСУ, АНУ, ХБНГУ, Япон улсын эрүүгийн хуульд заасан мөнгө угаах гэмт хэргийн эрх зүйн зохицуулалтаас шинэлэг зохицуулалтын талаар судалсан.

Тус судалгааны ажлын зорилго нь дээрх 5 улсын эрүүгийн хуульд мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд бий болгосон эрх зүйн орчныг судалж ямар шинэлэг зохицуулалтыг Монгол Улсын Эрүүгийн хуульд тусгавал мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд ямар ахиц дэвшил гарахыг тодорхойлохыг зорьсон.

Судалгааны шинэлэг тал нь ХБНГУ-ын эрүүгийн хуульд 2021 онд орсон өөрчлөлтөөр тус улс нь шинэ төрлийн мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй хэрхэн тэмцэж суурь гэмт хэргийг нотлолгүйгээр зөвхөн мөнгө угаах гэмт хэргээр ял шийтгэл оногдуулсан туршлага цаашдын чиг хандлагыг тодорхойлж санал, дүгнэлт гаргасан явдал юм.

Abstract: Mongolia has classified money laundering as a crime under its Criminal Code since 2002, based on its social harm, share in the overall structure of crimes, legal reforms, experiences in combating new types of crimes, and criminal law policy.

Amending the legal framework for money laundering crimes in line with emerging challenges is of great importance for ensuring effectiveness in detecting and preventing such crimes. This creates the need for further research in this field.

Within the scope of this study, the legal framework of money laundering crimes in Mongolia and their trends were examined, along with innovative regulatory approaches found in the criminal laws of Russia, South Korea, the United States, Germany, and Japan.

The aim of this research is to compare the legal environments established in these five countries to combat money laundering crimes, and to determine which innovative regulations could be incorporated into Mongolia's Criminal Code to strengthen its effectiveness.

The novelty of the study lies in the analysis of the 2021 amendment to Germany's Criminal Code, which introduced a new approach that allows prosecution for money laundering without the need to prove a predicate offense, highlighting future trends and providing conclusions and recommendations.

Түлхүүр үг: Мөнгө угаах гэмт хэрэг, олон улсын санхүүгийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх байгууллага, зарим улсын мөнгө угаах гэмт хэргийн шинж, суурь гэмт хэрэггүйгээр мөнгө угаах гэмт хэргийг шийдвэрлэх чиг хандлага.

Keyword: Money laundering crimes, international organizations combating financial crimes, the characteristics of money laundering offenses in certain countries, and the emerging trend of addressing money laundering crimes without requiring a predicate offense.

Үндсэн хэсэг

Орчин цагт технологийн боломж дэвшил нь хүн төрөлхтөнд шинэ боломжийг бий болгож байгаа хэдий ч нийгэмд олон сөрөг үзэгдлийг дагуулж байна. Технологийн дэвшлийг дагаад гэмт хэргийн зохион байгуулалт, арга техник улам нарийсаж, тэдгээрийг илрүүлэх, шалгах, шийдвэрлэх ажиллагаанд ихээхэн хүндрэлийг бий болгож байна.

Сүүлийн жилүүдэд гэмт хэрэг үйлдэж олсон эд хөрөнгийг оффшор бүсэд байршуулах, нуун дарагдуулан үйл ажиллагаанд тухайн улс орнуудын банк, санхүүгийн байгууллага, тэдгээрийн бий болгосон дэд бүтцийг ашиглах явдал ихсэж байна. Олон Улсын Валютын сангийн тайланд дэлхийн санхүүгийн байгууллагуудаар жил бүр 2 их наяд гаруй ам.доллар мөнгө угаах гэмт хэргийн замаар дамжин угаагдаж байгаа талаар дурджээ.

Монгол Улсын хувьд мөнгө угаах гэмт хэрэг нь уламжлалт бус гэмт хэрэгт тооцогддог учир тус гэмт хэрэгтэй тэмцэх тогтолцоо, эрх зүйн зохицуулалтыг тухай бүр нь сайжруулж мөрдөн шалгах ажиллагаа шуурхай явуулах боломжийг бий болгох зайлшгүй шаардлагатай байна.

Мөнгө угаах гэмт хэрэг нь Монгол улсын санхүүгийн системийн тогтвортой байдалд аюул учруулж болзошгүй бөгөөд энэ төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцсэнээр эдийн засгийн аюулгүй байдал бүрэн хангагдана гэж үзэж байна.

Монгол Улс 2003 онд “Терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх олон улсын конвенц”-д нэгдэн орж, 2004 онд ФАТФ-ын салбар байгууллага болох Ази, номхон далайн бүс нутгийн мөнгө угаахтай тэмцэх байгууллага APG-д элсэн орсноор Олон улсад мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх стандартыг мөрдөж ажиллах үүрэг хүлээх болсон.

Сүүлийн жилүүдэд хууль тогтоомжийн хүрээнд хэд хэдэн ахиц дэвшил гарсан боловч хууль хэрэгжилтийн уялдаа холбоо, мэдээлэх үүрэгтэй этгээдүүдийн хяналт, шинээр бий болж буй технологид суурилсан гэмт хэрэгтэй тэмцэх эрх зүйн зохицуулалт зэрэгт сул талууд оршоор байна. Тиймээс Олон улсын сайн туршлагыг

нутагшуулах, дотоодын хууль тогтоомжийг тасралтгүй шинэчлэх, хууль хэрэгжүүлэгч байгууллагын чадавхыг нэмэгдүүлэх шаардлага зүй ёсоор урган гарч байна.

Монгол Улс 2001 оноос эхлэн үндэстэн дамнасан, зохион байгуулалттай гэмт хэрэгтэй тэмцэх чиглэлд анхаарч, хүчин чармайлт гаргасны үр дүнд 2003 онд Терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх конвенцод нэгдэн орж³⁶ 2004 онд ФАТФ-ын салбар байгууллага болох Мөнгө угаахтай тэмцэх Ази, номхон далайн бүсийн байгууллага /APG/-ийн гишүүн орон болсноор мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх олон улсын стандартуудыг мөрдөн ажиллах үүрэг хүлээсэн.³⁷

Олон улсын гэрээ, конвенцоор хүлээсэн үүргийн хүрээнд Монгол Улс мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэх гэмт хэргийг илрүүлэх, таслан зогсоох, урьдчилан сэргийлэх, дээрх төрлийн үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцох, ял шийтгэл оногдуулах дотоодын хууль тогтоомж, эрх зүйн актуудыг бий болгох ажлыг үндэсний хэмжээнд тасралтгүйгээр зохион байгуулсаар ирсэн.

Тухайлбал 2002 оны Эрүүгийн хуулийн 163 дугаар зүйлд “Хууль бусаар олж авсан хөрөнгө, мөнгө ашиглах” гэмт хэргийг хуульчилж өгсөн бол 2015 оны 12 дугаар сарын 03-ны өдөр батлагдсан Эрүүгийн хуулийн 18.6 дугаар зүйлд Мөнгө угаах гэмт хэргийг “Гэмт хэргийн улмаас олсон хөрөнгө, мөнгө, орлого гэдгийг мэдсээр байж түүнийг авсан, эзэмшсэн, ашигласан; түүний хууль бус эх үүсвэрийг нь нуун далдлах, гэмт хэрэг үйлдэхэд оролцсон аливаа этгээдэд хуулийн хариуцлагаас зайлсхийхэд туслах зорилгоор өөрчилсөн, шилжүүлсэн; түүний бодит шинж чанар, эх үүсвэр, байршил, захиран зарцуулах арга эзэмшигч, эд хөрөнгийн эрхийг нуун далдалсан бол” гэж шинэчлэн найруулсан.

Мөнгө угаах гэмт хэргийн зохицуулалт 2002 оны эрүүгийн хуульд орсноос хойш 4 удаа нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан байна. 2009 оны нэмэлт, өөрчлөлтөөр мөнгө угаах гэмт хэргийн суурь гэмт хэргийг тодорхойлж бусад ахуйн хүрээний гэмт хэргээс мөнгө угаах гэмт хэргийг ялгаж өгснөөр дэвшил болсон бол 2015 оны өөрчлөлтөд суурь гэмт хэргийг тодорхойлоогүйгээс үүдэн хулгай, дээрэм, мал хулгайлах гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдэд мөнгө угаах гэмт хэргээр ял оногдуулах болсон байна.

Мөнгө угаах гэмт хэргийн субъектив шинж нь гэмт хэргийн улмаас олсон хөрөнгө, мөнгө, орлого гэдгийг мэдсээр байж түүнийг авсан, эзэмшсэн, ашигласан гэм буруугийн санаатай хэлбэртэй байна.

Монгол Улс үндэсний хэмжээнд мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэх зорилгоор 2013 оны 05 дугаар сарын 31-ний өдөр батлагдсан Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тухай хуулийн хүрээнд ажиллаж байна. Тус хуульд ФАТФ-ын зөвлөмжийн дагуу мэдээлэх үүрэгтэй этгээдүүдийг тодорхойлж, мэдээлэх үүрэгтэй этгээдүүдийн зүгээс харилцагчийг таньж олох ажиллагаа явуулах, эцсийн өмчлөгчийг тогтоох, сэжигтэй гүйлгээний талаар мэдээлэх зэрэг үүргүүдийг зааж

³⁶ Санхүүгийн мэдээллийн алба. Монгол банкны веб сайт. “ФАТФ-ын анхны 40 зөвлөмжийг хар тамхины наймааны мөнгийг санхүүгийн системээр дамжуулан угаахыг таслан зогсоох үүднээс боловсруулсан.” <http://www.mongolbank.mn/document/cma/20180531F2.pdf>

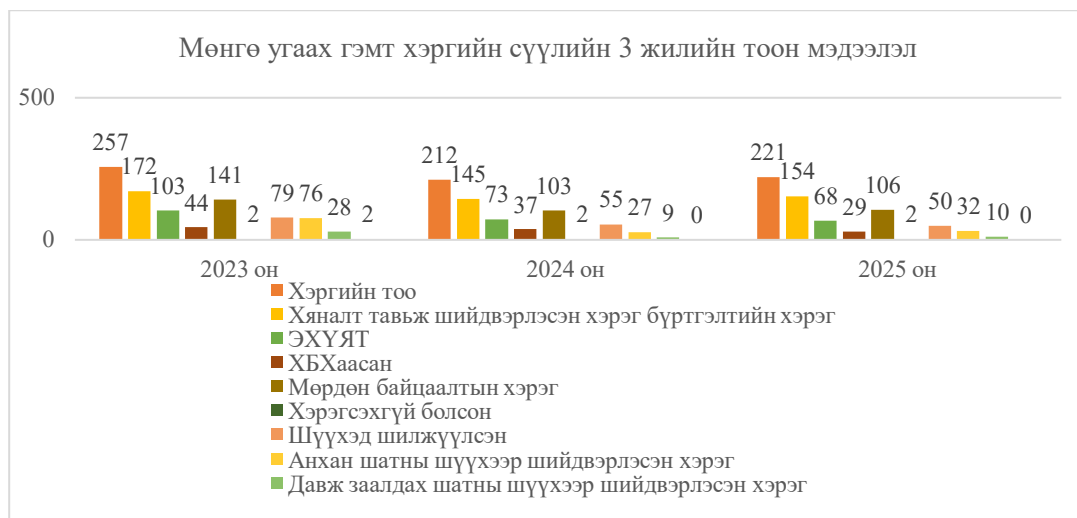
³⁷ Г.Эрдэнэбулган. “Мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэх эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох зарим асуудал.” “Мөнгө угаах гэмт хэргийг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа” Олон улсын эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл. УБ., 2024 онд 25 дахь тал

өгсөн бөгөөд Санхүүгийн мэдээллийн алба, хууль хяналтын байгууллагын хамтын ажиллагаа, Олон улсын хамтын ажиллагааны талаар тусгаж өгсөн байдаг.

Үндсэндээ дээрх хуулиар мэдээлэх үүрэг хүлээсэн этгээдүүдийн зүгээс сэжигтэй гүйлгээ, сэжигтэй харилцагч, худалдан авч нарыг Санхүүгийн мэдээллийн албанд мэдээлэх, Санхүүгийн мэдээллийн алба дүн шинжилгээ явуулж харьяалах хууль хяналтын байгууллагад мэдээллийг шилжүүлэх харилцааг зохицуулж өгсөн.

Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тухай хуулийн 4.1 дүгээр зүйлд банк, банк бус санхүүгийн байгууллага, үл хөдлөх эд хөрөнгө зуучлалын байгууллага, виртуал хөрөнгийн үйлчилгээ үзүүлэгч гэх мэт 16 мэдээлэх үүрэгтэй этгээдийг зааж өгсөн байдаг. Мэдээлэх үүрэгтэй этгээдүүд нь Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тухай хуульд зааснаар өөрсдийн үйлчилгээ үзүүлэхдээ эцсийн өмчлөгчийг тогтоох, харилцагчийг таньж олох ажиллагаа явуулах, гүйлгээний талаар мэдээлэх зэрэг үүрэг хүлээдэг байна. Хэрэв тус үүргээ биелүүлээгүй бол дээрх хуульд заасан захиргааны шинжтэй арга хэмжээ авах зохицуулалттай байдаг.

Цагдаагийн байгууллагаас Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 18.6 дугаар зүйл /Мөнгө угаах/-ээр 2023 онд 257, 2024 онд 212, 2025 онд 221 хэрэг нийт 690 хэрэгт мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулснаас 2023 онд 103, 2024 онд 73, 2025 онд 68 хэргийг эрүүгийн хэрэг үүсгэж яллагдагчаар татаж анхан шатны шүүхээр 2023 онд 76, 2024 онд 27, 2025 онд 32 хэргийг тус тус шийдвэрлүүлсэн байна.

Монгол Улсын хувьд 2017 онд ФАТФ-ын АНДМУТБ-ийн харилцан үнэлгээнд орж 2019 онд мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэх үр дүнтэй арга хэмжээ аваагүй, харилцан үнэлгээ хангалтгүй шалтгаанаар саарал жагсаалтад орсонтой холбоотойгоор тус жагсаалтаас гарахын тулд мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд шалган шийдвэрлэх хэргийн тоог тэргүүнд тавьсан. Улмаар өмчлөх эрхийн эсрэг гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдэд мөнгө угаах гэмт хэргээр ял оноох нь нэмэгдсэн байна.

Хүснэгт №1. Гэмт хэргийн тоон мэдээ

д/д	Суурь гэмт хэргийн мэдээлэл /Хамгийн их үйлдэгдсэн 5 суурь гэмт хэрэг тус бүрээр/	Шалгасан хэргийн статистик - Бүгд /Суурь гэмт хэргээр/									
		Хэргийн тоо	Хяналт тавьж шийдвэрлэсэн хэрэг бүртгэлтийн хэрэг	Эрүүгийн хэрэг үүсгэж, яллагдагчаар татсан	Хэрэг бүртгэлтийн хэрэг хаасан	Хяналт тавьж шийдвэрлэсэн мөрдөн байцаалтын хэрэг	Хэргэгсэхгүй болгосон	Яллах дүгнэлт үйлдэж, шүүхэд шилжүүлсэн	Анхан шатны шүүхээр шийдвэрлүүлсэн хэрэг	Давж заалдах шатны шүүхээр шийдвэрлүүлсэн хэрэг	Хяналтын шатны шүүхээр шийдвэрлүүлсэн хэрэг
2023	17.1 зүйл. Хулгайлах	57	29	33	1	49	0	33	29	12	0
	17.12 зүйл. Мал хулгайлах	24	6	20	0	24	0	16	14	4	0
	17.3 зүйл. Залилах	76	51	25	20	37	1	12	11	9	2
	17.4 дүгээр зүйл. Хөрөнгө завших	21	19	4	4	5	0	4	4	2	0
	18.3 зүйл. Татвар төлөхөөс зайлсхийх	41	35	8	11	16	1	3	3	2	0
2024	17.1 зүйл. Хулгайлах	38	10	24	0	37	1	22	10	4	0
	17.12 зүйл. Мал хулгайлах	13	0	8	0	13	0	10	4	0	0
	17.3 зүйл. Залилах	54	37	14	4	27	0	7	4	5	0
	17.4 зүйл. Хөрөнгө завших	22	17	5	6	7	0	4	1	2	0
	18.3 зүйл. Татвар төлөхөөс зайлсхийх	32	29	3	7	5	0	0	0	0	0
2025	17.1 зүйл. Хулгайлах	45	16	28	0	42	0	26	16	2	0
	17.3 зүйл. Залилах	68	43	18	8	34	0	7	2	2	0
	18.3 зүйл. Татвар төлөхөөс зайлсхийх	36	30	3	5	10	1	1	1	1	0

Дээрх тоон мэдээллээр 2023 онд өмчлөх эрхийн эсрэг гэмт хэргүүд болох хулгайлах, залилах, хөрөнгө завших, мал хулгайлах, эдийн засгийн гэмт хэрэг болон татвар төлөхөөс зайлсхийх нийт 219, 2024 онд дээрх төрлийн нийт 159, 2025 онд 149 гэмт хэрэг бүртгэгдэж холбогдох мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулсан байна.

Мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэх Үндэсний эрсдэлийн үнэлгээгээр³⁸ Монгол улсад мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй холбогдох эрсдэлтэй гэмт хэргийг үнэлсэн байх бөгөөд уг үнэлгээгээр 1) Авлига албан тушаалын, залилах, кибер орчинд хууль бусаар халдах гэмт хэргүүд өндөр эрсдэлтэй; 2) татвар төлөхөөс зайлсхийх, хууль бусаар ашигт малтмал хайх, ашиглах, олборлох, мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодисыг хууль бусаар ашиглах гэмт хэргүүд дунд эрсдэлтэй; 3) хөрөнгө завших, хулгайлах, мал хулгайлах гэмт хэргүүд бага-дунд эрсдэлтэй; 4) улсын хилээр хориглосон бараа, эд зүйл нэвтрүүлэх, хууль бусаар ан агнах, хууль бусаар мод бэлтгэх гэмт хэргүүд бага эрсдэлтэй гэж гарсан байна.

Сүүлийн үед Монгол Улсад крипто валют, цахим төлбөрийн хэрэгсэл ашиглах болон Банк бус санхүүгийн байгууллагуудыг ашиглан мөнгө угаах гэмт хэргийг үйлдэх нөхцөл боломж нэмэгдсээр байна.

Криптовалютын арилжаа эрхлэгч этгээдүүд болох агентууд нь криптовалютын арилжаанд оролцож үндэсний мөнгөн тэмдэгт эсвэл валютыг криптовалют болгох, криптовалютыг үндэсний мөнгөн тэмдэгт эсвэл валют болгох зэрэг арилжааг явуулсаар байна. Цахим залилан, авлига албан тушаалын болон мөрийтэй тоглоом, хар тамхины хууль бус орлогууд нь дээрх агентуудаар дамжин криптовалют болон хувирч дэлхийн биржүүдээр дамжигдан гэмт этгээдүүдэд очдог байна.

Монгол Улсад өнөөдрийн байдлаар 575 банк бус санхүүгийн байгууллага үйл ажиллагаа явуулж байгаа бөгөөд зээлийн үйлчилгээ эрхлэх, валют арилжаа, гадаад гүйлгээ зэрэг чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулж байна. Практикт гэмт хэргийн улмаас олсон хөрөнгө орлогыг ББСБ буюу мэдээлэх үүрэгтэй этгээдүүдээр ихэвчлэн дамждаг боловч дээрх мэдээлэх үүрэгтэй этгээд болох ББСБ нь хуульд зааснаар харилцагчийг таньж олох ажиллагаа явуулж, эцсийн өмчлөгчийг тогтоолгүйгээр тухайн хөрөнгө орлогыг дамжуулах тохиолдлууд байдаг боловч одоогийн Эрүүгийн хуулийн 18.6 дугаар зүйлд гэмт хэргийн улмаас олсон хөрөнгө орлого гэдгийг мэдсэн байхыг шаардаж байгаа тул дээрх этгээдүүд ямар нэгэн шийтгэлгүйгээр тухайн хууль бус үйлдлийг давтан хийсээр байна.

Хүснэгт №2. ОХУ, БНСУ, АНУ, ХБНГУ, Япон улсын мөнгө угаах гэмт хэргийн шинжийг харьцуулсан хүснэгт

№	Мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй холбогдох эрүүгийн хуулийн зүйл заалтууд, мөнгө угаах гэмт хэргийн шинж		Оногдуулах хорих ял	Оногдуулах албадан ажил хийлгэх ял	Оногдуулах торгууль
1	Оросын Холбооны Улсын Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 174 дүгээр зүйл:	Бусад этгээд гэмт хэргийн замаар олсон болохыг завсаргүй мэдсээр байж, уг мөнгө, эсхүл өөр эд хөрөнгийг эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулахад	174.2-т зааснаар 2 жил хүртэл хорих ял, 174.3-т зааснаар 5 жил хүртэл хорих ял,	174.2-т зааснаар 2 жил албадан ажил хийлгэх, 174.3-т зааснаар 3 жил албадан ажил хийлгэх,	174.1-т зааснаар 120,000 рублийн торгох ял, 174.2-т зааснаар 200,000

³⁸ Мөнгө, угаах терроризмыг санхүүжүүлэх Үндэсний эрсдэлийн үнэлгээ, УБ., 2020 он

		хууль ёсны шинж төрх олгох зорилгоор санхүүгийн болон бусад хэлцэл, үйлдэл хийсэн.	174.4-т зааснаар 7 жил хүртэл хорих ял	174.5-т зааснаар 3 жил албадан ажил хийлгэх.	рублийн торгох ял, 174.3-т зааснаар 500,000 рублийн торгох ял, 174.4-т зааснаар 1,000,000 рублийн торгох ял. ³⁹
2	Бүгд Найрамдах Солонгос Улсын Эрүүгийн хууль “Гэмт хэргийн орлогыг нуун далдлах, өөрчлөхийг зохицуулах ба шийтгэх тухай хууль”-ийн 3 дугаар зүйл:	Гэмт хэргийн замаар олсон орлого, түүнтэй адилтгах хөрөнгө, эсхүл тэдгээрийн эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах эрхийг нуун далдлах буюу хууль ёсны мэтээр харагдуулан өөрчлөх, Гэмт хэргийн орлогыг бусад хөрөнгөтэй хольж хутгах замаар далдлах эсхүл хууль ёсны мэт харагдуулах	3.1-т зааснаар 5 жил хорих ял, (зохион байгуулсан этгээд) 3.2-т зааснаар 2 жил хорих ял (оролцсон этгээд)	-	3.1-т зааснаар 30 сая вонноор торгох, (зохион байгуулсан этгээд) 3-3-т зааснаар 10 сая вонноор торгох (оролцсон этгээд) ⁴⁰
3	Америкийн Нэгдсэн Улсын Эрүүгийн хуулийн 18 U.S.C. §1956, §1957	Гэмт хэргийн орлоготой хөрөнгө, мөнгийг хууль бус үйл ажиллагааг дэмжих зорилгоор; эсвэл гарал үүсэл/байршил/эх сурвалж/өмчлөл/хяналтыг нуун	20 жил хүртэл хорих	-	Мөнгөн торгууль (ихэвчлэн орлогын дүнтэй уялдуулж өндөр). ⁴¹

³⁹ Оросын Холбооны Улсын Эрүүгийн хууль

⁴⁰ Бүгд Найрамдах Солонгос Улсын Эрүүгийн хууль

⁴¹ Америкийн Нэгдсэн Улсын Эрүүгийн хууль

		далдлах зорилготойгоор тээвэрлэх, дамжуулах, шилжүүлэх, хэлцэл хийх; мөн тайлагналтын шаардлагаас зайлсхийх зорилготой хэлцэл хийх.			
4	Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улсын Эрүүгийн хууль “§261 – Мөнгө угаах; Хууль бусаар олсон хөрөнгийг нуун далдлах”	Гуравдагч этгээдийн хууль бусаар олсон хөрөнгийг олох, эзэмших, ашиглах, гарал үүсэл/мөрийг далдлах, эсхүл түүнийг нуух, халхлахад оролцох; мөн өөрийн мэдэлд байлгах төдий үйлдэл ч хамрагдаж болно.	261-т зааснаар 3 жил хүртэл хорих, 5 жил хүртэл хорих.	-	Торгууль ⁴²
5	Япон Улсын “Зохион байгуулалттай гэмт хэрэгт шийтгэл оногдуулах болон гэмт хэргийн орлогыг хянах тухай хууль” (1999 оны 136 дугаар хууль)	Гэмт хэргийн орлого эсхүл түүнтэй адил хөрөнгийг” олборлох/шилжүүлэх/далдлах/хуурмаг болгох, түүн дээр үндэслэн үйл ажиллагаа эрхлэх зэргийг гэмт хэрэгт тооцно.	5 жил хүртэл хорих	-	Өндөр торгууль (өөр заалтуудтай уялдаж хувь хүн/хуулийн этгээдийн торгууль ялгаатай) ⁴³

ОХУ, БНСУ, АНУ, ХБНГУ, Япон зэрэг улсууд нь мөнгө угаах гэмт хэргийг ФАТФ-ын зөвлөмж болон олон улсын практик, Монгол улсын Эрүүгийн хуульд заасан мөнгө угаах гэмт хэргийн шинжтэй төстэй байдлаар хуульчилж өгсөн байна. Ерөнхийдөө “хууль бус эх үүсвэртэй хөрөнгийг нуух, хүлээн авах, хөрвүүлэх, шилжүүлэх” гэж тодорхойлсон байгаа бөгөөд мөнгө угаах гэмт хэргийн нотлоход Монгол улсын адилаар суурь гэмт хэргийг заавал тогтоохоос гадна тус гэмт хэргийн

⁴² Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улсын Эрүүгийн хууль

⁴³ Япон Улсын Зохион байгуулалттай гэмт хэрэгт шийтгэл оногдуулах болон гэмт хэргийн орлогыг хянах тухай хууль

субъектив шинжийг мөн адил гэмт буруугийн санаатай хэлбэрээр үйлдэгдэнэ гэж хуульчилсан байдаг байна.

ФАТФ-ын зөвлөмжийн дагуу суурь гэмт хэрэггүйгээр мөнгө угаах гэмт хэргийг зүйлчлэх чиг хандлага нь сүүлийн жилүүдэд олон улсын эрүүгийн эрх зүйд орж ирэх хандлагууд ажиглагдаж байна.

Тухайлбал 2021 онд ХБНГУ-ын эрх баригчид өөрсдийн Эрүүгийн хууль “§261 –д нэмэлт өөрчлөлт оруулахдаа “gross negligence/recklessness” буюу болгоомжгүй, хайхрамжгүй хэлбэрээр үйлдсэн үйлдлийг мөнгө угаах гэмт хэрэгт тооцохоор хуульчилж өгсөн байна. Мөнгө угаах гэмт хэргийн болгоомжгүй үйлдэлд тухайн этгээд хууль бус хөрөнгө гэдгийг мэдээгүй, мэдэх боломжтой байсан ч хайхрамжгүй байдлын улмаас мэдээгүй тохиолдолд мөнгө угаах гэмт хэргийг болгоомжгүйгээр үйлдсэнд тооцох тогтолцоог бүрдүүлсэн байна.

Жишээ 1: Кripto валютын агент хийдэг этгээд нь хэд хэдэн удаагийн үйлдлээр 15000 орчим еврог хүлээн авч түүний гарал үүсэл эх үүсвэрийг шалгалгүйгээр криптовалют болгон шилжүүлсэн. Тус үйлдэлд суурь гэмт хэргийг нотлолгүйгээр тухайн этгээдийг болгоомжгүйгээр мөнгө угаасан гэж үзэж эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэсэн байна.

Жишээ 2: Хувийн автомашин борлуулагч 100,000 еврогийн үнэтэй машиныг бэлнээр борлуулахдаа худалдан авагчийн мөнгөний гарал үүслийг лавлаж шалгаагүй бөгөөд тухайн мөнгө нь хар тамхины худалдаанаас олсон орлого болох нь тогтоогдож автомашин борлуулагч гэмт хэргийн улмаас олсон орлого гэдгийг мэдээгүй байсан ч мөнгө угаахын болгоомжгүй хэлбэрээр ял шийтгэгдсэн байна. ХБНГУ-ын хуульд автомашин борлуулагч нь мэдээлэх үүрэгтэй этгээдэд тооцогддог байна.

ХБНГУ-ын эрүүгийн хууль болгоомжгүйгээр мөнгө угаах гэмт хэрэгт 2 хүртэлх жилийн хорих ял болон торгуулийн ял өгөхөөр хуульчилсан байна. ХБНГУ-ын эрүүгийн хуульд оруулсан дээрх өөрчлөлт нь техник, технологийн дэвшлийг ашиглан криптовалютын зуучлагч, агентуудыг ашиглан үйлдэж болзошгүй мөнгө угаах гэмт хэргийг хязгаарлах, хяналтад байлгах зорилготой байна.

Дүгнэлт

Үндэсний эрсдэлийн үнэлгээний үр дүнгээс харахад кибер орчинд хууль бусаар халдах, ашигт малтмал хайх, ашиглах, олборлох, мөн сэтгэцэд нөлөөт бодисыг хууль бусаар ашиглахтай холбоотой гэмт хэргүүд нь мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй нягт уялдаа холбоотой байгааг харуулж байна. Ялангуяа кибер орчинд үйлдэгдэж буй гэмт хэрэг нь өндөр эрсдэлтэй ангилалд хамаарах бөгөөд олон улсын цахим санхүүгийн сүлжээ, криптовалют болон цахим төлбөрийн хэрэгслийг ашиглан хууль бус орлогыг нуун далдлах, шилжүүлэх, дамжуулах боломжийг ихээхэн нэмэгдүүлж байна. Харин ашигт малтмалын салбар болон сэтгэцэд нөлөөт бодистой холбоотой гэмт хэргүүд нь дунд түвшний эрсдэлтэйд тооцогдож байгаа боловч эдгээр гэмт хэрэг нь их хэмжээний хууль бус орлого бий болгох, улмаар түүнийг санхүүгийн системээр дамжуулан хууль ёсны мэт харагдуулах нөхцөлийг бүрдүүлдэг онцлогтой байна.

Иймээс дээрх төрлийн суурь гэмт хэргүүдийг мөрдөн шалгах ажиллагааны явцад зөвхөн тухайн гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнийг тогтоохоор хязгаарлах бус, мөнгө угаах гэмт хэргийн шинж тэмдэг, урсгал гүйлгээг давхар илрүүлэх чиглэлээр санхүүгийн мөрдөн шалгах ажиллагааг тогтмол, системтэй явуулах шаардлага зүй

ёсоор тавигдаж байна. Өөрөөр хэлбэл, суурь гэмт хэргээс олсон орлогын эх үүсвэр, шилжилт хөдөлгөөн, санхүүгийн урсгалыг илрүүлэх замаар мөнгө угаах гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнийг тогтоох нь гэмт хэргийн сүлжээ, зохион байгуулалтыг таслан зогсоох чухал ач холбогдолтой юм.

Монгол Улсад санхүүгийн технологи хурдацтай хөгжиж, криптовалютын арилжаа болон банк бус санхүүгийн байгууллагын үйлчилгээ өргөжихийн хэрээр хууль бус хөрөнгийг санхүүгийн системээр дамжуулах шинэ хэлбэрүүд бий болж байна. Энэ нөхцөлд криптовалютын арилжаа эрхлэгчид болон банк бус санхүүгийн байгууллагуудыг үр дүнтэй хяналт, зохицуулалтын тогтолцоонд бүрэн хамруулах шаардлага улам бүр нэмэгдэж байна. Үүнтэй холбоотойгоор Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улсад мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэх эрх зүйн зохицуулалтыг шинэчлэн боловсруулж, суурь гэмт хэргийг заавал нотлох шаардлагагүйгээр мөнгө угаах үйлдлийг дангаар нь эрүүгийн хариуцлагад татах боломжийг бүрдүүлсэн эрх зүйн зохицуулалт нэвтрүүлсэн нь анхаарал татаж байна.

Ийм төрлийн эрх зүйн зохицуулалтыг Монгол Улсын эрүүгийн хууль тогтоомжид нэвтрүүлснээр хууль бус хөрөнгийг дамжуулах, нуух, шилжүүлэхэд оролцож буй этгээдүүдийг суурь гэмт хэргийг бүрэн нотлох боломжгүй нөхцөлд ч эрүүгийн хариуцлагад татах эрх зүйн үндэс бүрдэх боломжтой. Түүнчлэн олон улсын санхүүгийн нарийн төвөгтэй гүйлгээ, дамжуулалтын үед хууль бус хөрөнгийг илрүүлэх, санхүүгийн урсгалд хяналт тавих, мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэх үр нөлөөг нэмэгдүүлэх чухал нөхцөл бүрдэх юм.

Санал

Дээрх нөхцөл байдал, судалгааны үр дүнд үндэслэн дараах санал, зөвлөмжийг дэвшүүлж байна.

Нэгдүгээрт, Үндэсний эрсдэлийн үнэлгээгээр өндөр болон дунд түвшний эрсдэлтэй гэж тодорхойлогдсон гэмт хэргүүд, тухайлбал кибер орчинд хууль бусаар халдах, ашигт малтмал хайх, ашиглах, олборлох, мөн сэтгэгдэд нөлөөт бодисыг хууль бусаар ашиглах зэрэг гэмт хэргүүдийг мөрдөн шалгах ажиллагааны явцад санхүүгийн мөрдөн шалгах ажиллагааг давхар явуулах эрх зүйн болон байгууллагын механизмыг бэхжүүлэх шаардлагатай. Ингэснээр суурь гэмт хэргээс үүссэн хууль бус орлогын санхүүгийн урсгалыг илрүүлж, мөнгө угаах гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнийг тогтоох боломж нэмэгдэнэ.

Хоёрдугаарт, криптовалютын арилжаа эрхлэгчид, банк бус санхүүгийн байгууллагууд болон санхүүгийн зуучлалын бусад байгууллагын үйл ажиллагаанд тавих хяналт, зохицуулалтыг олон улсын стандарт, тухайлбал FATF-ын зөвлөмжтэй уялдуулан сайжруулах шаардлагатай. Ялангуяа харилцагчийг таньж мэдэх (KYC), гүйлгээний хяналт, сэжигтэй гүйлгээний мэдээллийг мэдээлэх тогтолцоог илүү боловсронгуй болгох нь зүйтэй.

Гуравдугаарт, Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улсад мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэх чиглэлээр хийсэн эрх зүйн шинэчлэл, тухайлбал суурь гэмт хэргийг заавал нотлох шаардлагагүйгээр мөнгө угаах гэмт хэргийг бие даан зүйлчлэх зохицуулалтын үр нөлөөг судлан шинжилж, Монгол Улсын эрүүгийн хууль тогтоомжид тохирсон хэлбэрээр нутагшуулах боломжийг судлах нь зүйтэй.

Дөрөвдүгээрт, мөнгө угаах гэмт хэргийн болгоомжгүй үйлдлийн хэлбэрийг эрүүгийн хуульд тусгах асуудлыг судалж хуульчлах нь санхүүгийн системийг ашиглан хууль бус хөрөнгийг дамжуулах, нуух үйл ажиллагаанд оролцож буй этгээдүүдийн хариуцлагыг тодорхой болгох, улмаар мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэх эрх зүйн орчныг илүү үр нөлөөтэй болгох ач холбогдолтой юм.

Тавдугаарт, мөнгө угаах гэмт хэргийг илрүүлэх, мөрдөн шалгах чиглэлээр хууль сахиулах байгууллагуудын хамтын ажиллагааг бэхжүүлэх, санхүүгийн мэдээллийн байгууллага, мөрдөн шалгах байгууллага, прокурорын байгууллагын уялдаа холбоог сайжруулах, мэргэшсэн боловсон хүчнийг бэлтгэх шаардлага чухал байна.

Ашигласан материалын жагсаалт

1. “Homeland and security investigations US special agent”-ын танилцуулга 2024 он
2. Цагдаагийн байгууллагын 2022-2024 оны гэмт хэргийн тоон мэдээ
3. Оросын Холбооны Улсын Эрүүгийн хууль
4. Бүгд Найрамдах Солонгос Улсын Эрүүгийн хууль
5. Америкийн Нэгдсэн Улсын Эрүүгийн хууль
6. Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улсын Эрүүгийн хууль
7. Япон Улсын Зохион байгуулалттай гэмт хэрэгт шийтгэл оногдуулах болон гэмт хэргийн орлогыг хянах тухай хууль
8. Мөнгө, угаах терроризмыг санхүүжүүлэх Үндэсний эрсдэлийн үнэлгээ, УБ., 2020 он
9. “Мөнгө угаах гэмт хэргийг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа” Олон улсын эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл. УБ., 2024 он
Санхүүгийн мэдээллийн алба. Монгол банкны веб сайт. “ФАТФ-ын анхны 40 зөвлөмжийг хар тамхины наймааны мөнгийг санхүүгийн системээр дамжуулан угаахыг таслан зогсоох үүднээс боловсруулсан.”
<http://www.mongolbank.mn/document/cma/20180531F2.pdf>

ХУУЛЬ БУСААР БАРИВЧЛАХ, СААТУУЛАХ ГЭМТ ХЭРГИЙН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ, ХЭРЭГЖИЛТИЙН АСУУДАЛ

ISSUES OF LEGAL REGULATION AND IMPLEMENTATION OF THE CRIMES OF ILLEGAL ARREST AND DETENTION

Б.Төгөлдөр

Дотоод хэргийн их сургуулийн магистрант

Товч агуулга: Хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрх нь хүн төрөлхтөнд заяагдмал суурь эрхүүдийн нэг бөгөөд эрх зүйн хөгжлийн түүхэн явцад бүрэлдэн тогтсон үндсэн үнэт зүйлсийн нэг юм. Энэхүү эрхийг хамгаалах асуудал нь орчин үеийн ардчилсан нийгэм, эрх зүйт төрийн үндсэн зарчмын нэг болж, үндэсний хууль тогтоомж болон олон улсын эрх зүйн баримт бичгүүдэд баталгаажсан байдаг. Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 13.9 дүгээр зүйл нь хуульд заасан үндэслэл, журмыг зөрчин хүнийг баривчлах, саатуулах үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцож, эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх зохицуулалтыг агуулдаг. Энэхүү судалгаанд хууль бусаар баривчлах, саатуулах гэмт хэргийн эрх зүйн шинж, түүний практик хэрэгжилт, олон улсын эрх зүйн стандарттай харьцуулсан асуудлыг авч үзсэн болно. Судалгааны үр дүнгээс харахад Монгол Улсын эрх зүйн зохицуулалт нь олон улсын стандарттай нийцэж байгаа боловч практик хэрэглээ, ойлголтын тайлбар, хяналтын тогтолцоог сайжруулах шаардлага байгааг харуулж байна.

Abstract: The right to personal inviolability and freedom is one of the fundamental rights inherent to all human beings and is among the core values that have developed throughout the historical evolution of legal systems. Protecting this right has become one of the fundamental principles of a modern democratic society and a rule-of-law state, and it is guaranteed in national legislation as well as in international legal instruments. Article 13.9 of the Special Part of the Criminal Code of Mongolia classifies the act of arresting or detaining a person in violation of the grounds and procedures established by law as a criminal offense and provides for the imposition of criminal liability. This study examines the legal characteristics of the crime of unlawful arrest and detention, its practical implementation, and issues related to its comparison with international legal standards. The results of the study indicate that the legal regulation of Mongolia generally complies with international standards; however, there remains a need to improve practical application, interpretation of legal concepts, and the oversight mechanisms.

Түлхүүр үг: хууль бус баривчилгаа, саатуулах, хүний халдашгүй чөлөөтэй байх эрх, эрх бүхий албан тушаалтан, эрүүгийн хариуцлага

Keywords: unlawful arrest, detention, the right to personal inviolability and freedom, authorized official, criminal liability

Үндсэн хэсэг

Хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрх нь ардчилсан нийгмийн суурь үнэт зүйлсийн нэг бөгөөд эрх зүйн төрийн үндсэн баталгааны нэг болдог. Хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах асуудал нь зөвхөн үндэсний хууль тогтоомжийн хүрээнд бус, олон улсын эрх зүйн баримт бичгүүдэд ч онцгой ач холбогдолтой байр суурь эзэлдэг. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 13-т “Монгол Улсын иргэн халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхтэй бөгөөд хуульд заасан үндэслэл, журмаас гадуур дур мэдэн хэнийг ч баривчлах, хорих, эрх чөлөөг нь хязгаарлахыг хориглоно” гэж заасан нь хүний эрхийг хамгаалах үндсэн баталгааг тогтоож байна (Монгол Улсын Үндсэн хууль, 1992).

Энэхүү зарчим нь олон улсын хүний эрхийн суурь баримт бичгүүдтэй нийцдэг. Тухайлбал, Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал-ын 9 дүгээр зүйлд “Хэнийг ч дур мэдэн баривчлах, саатуулах, цөлөхийг хориглоно” гэж заасан байдаг (United Nations, 1948). Мөн Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт (ICCPR)-ын 9 дүгээр зүйлд хүн бүр эрх чөлөөтэй байх, халдашгүй байх эрхтэй бөгөөд хуульд заасан үндэслэлгүйгээр хэнийг ч баривчлах, саатуулахыг хориглоно гэж тодорхойлсон байдаг (United Nations, 1966). Монгол Улс нь энэхүү пактын гишүүн улс учир хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийг хамгаалах талаар олон улсын өмнө хүлээсэн үүргээ дотоодын хууль тогтоомждоо тусган хэрэгжүүлэх үүрэгтэй. Иймээс Монгол Улсын Үндсэн хууль болон эрүүгийн хууль тогтоомж нь хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийг хамгаалах олон улсын эрх зүйн зарчим, стандарттай уялдан хэрэгжих эрх зүйн үндсийг бүрдүүлж байна (United Nations, 1966).

Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 13 дугаар бүлэг нь хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийн эсрэг гэмт хэргүүдийг зохицуулдаг бөгөөд хүний эрх, эрх чөлөөг эрүүгийн эрх зүйн хамгаалалтад авах зорилготой юм. Тус бүлэгт хамаарах гэмт хэргийн нэг нь Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 13.9 дүгээр зүйлд заасан “хууль бусаар баривчлах, саатуулах” гэмт хэрэг юм. Энэхүү зохицуулалт нь эрх бүхий албан тушаалтан хуульд заасан үндэслэл, журмыг зөрчин хүнийг баривчлах, саатуулах замаар хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхэд халдсан тохиолдолд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх эрх зүйн үндсийг бүрдүүлдэг (Монгол Улсын Эрүүгийн хууль, 2015).

Энэхүү зохицуулалт нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн хүний эрхийг хамгаалах суурь зарчимтай нягт уялдаатай. Тухайлбал, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 13-т “Монгол Улсын иргэн халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхтэй. Хуульд заасан үндэслэл, журмаас гадуур дур мэдэн хэнийг ч нэгжих, баривчлах, хорих, мөрдөн мөшгөх, эрх чөлөөг нь хязгаарлахыг хориглоно” гэж заасан байдаг (Монгол Улсын Үндсэн хууль, 1992). Мөн Үндсэн хуулийн 19 дүгээр зүйлд төрөөс хүний эрх, эрх чөлөөг хангах, хамгаалах үүргийг хүлээх талаар тодорхойлсон нь хүний эрхийг хамгаалах эрх зүйн баталгааг бүрдүүлж байна (Монгол Улсын Үндсэн хууль, 1992).

Энэхүү судалгаанд Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 13.9 дүгээр зүйлд заасан “хууль бусаар баривчлах, саатуулах” гэмт хэрэгт холбогдуулан ял шийтгэгдсэн байдлын статистик мэдээлэлд тулгуурласан баримт бичгийн шинжилгээний аргыг ашиглав. Судалгаанд 2017–2024 оны хугацаанд шүүхийн шийдвэрээр уг гэмт хэрэгт ял шийтгэгдсэн этгээдүүдийн жилийн тоон мэдээллийг ашигласан (Judicial General Council of Mongolia, 2024).

Өгөгдлийг боловсруулахдаа дескриптив статистикийн аргыг хэрэглэн жил бүрийн ял шийтгэгдсэн хүний тоо, судалгааны хугацаанд бүртгэгдсэн нийт тоо, жилийн дундаж үзүүлэлт болон өөрчлөлтийн хандлагыг тодорхойлов. Мөн статистик мэдээлэлд тулгуурлан тухайн гэмт хэргийн тархалтын түвшин, шинж чанар, хэрэг үүсэх нийтлэг нөхцөл шалтгааныг тодруулах зорилгоор чанарын дүн шинжилгээ хийсэн.

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд 2017–2024 оны хооронд Монгол Улсад Эрүүгийн хуулийн 13.9 дүгээр зүйлд заасан “хууль бусаар баривчлах, саатуулах” гэмт хэрэгт нийт 23 хүн ял шийтгэгдсэн байна (Judicial General Council of Mongolia, 2024). Судалгааны хугацаанд жилд дунджаар 3 орчим хүн уг гэмт хэрэгт ял шийтгэгдсэн үзүүлэлт гарсан.

Жилийн хэлбэлзлийг ажиглахад:

- хамгийн их ял шийтгэгдсэн тоо — 4 хүн (2019, 2023)
- хамгийн бага ял шийтгэгдсэн тоо — 2 хүн (2017, 2021, 2024)

байна. Статистик мэдээллээс харахад тухайн гэмт хэргийн тоо жил бүр харьцангуй тогтвортой бөгөөд бага хэмжээнд бүртгэгдэж байгаа нь ажиглагдаж байна.

“Хууль бусаар баривчлах, саатуулах” гэмт хэрэг нь Монгол Улсад харьцангуй ховор бүртгэгддэг гэмт хэрэг болох нь статистик үзүүлэлтээс харагдаж байна. Энэ нь тухайн гэмт хэрэг нь зөвхөн эрх бүхий албан тушаалтан үйлдэх боломжтой тусгай субьекттэй гэмт хэрэг болох онцлогтой холбоотой юм (Criminal Code of Mongolia, 2015).

Статистик үзүүлэлтээс харахад 2017–2024 он хүртэлх хугацаанд уг гэмт хэрэгт ял шийтгэгдсэн хүмүүсийн тоо жилд 2–4 хүний хооронд хэлбэлзэж, тогтвортой бага түвшинд байна. Энэ нь нэг талаас хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагаанд хүний эрхийг хамгаалах эрх зүйн зохицуулалт тодорхой хэмжээнд хэрэгжиж байгааг илтгэж болох боловч нөгөө талаас ийм төрлийн зөрчил илрүүлэх, мөрдөн шалгах ажиллагаа хязгаарлагдмал байж болзошгүй байгааг харуулж байна.

Шүүхийн практикт уг гэмт хэрэг дараах нөхцөл байдалтай холбоотойгоор үүсэх нь түгээмэл байна. Үүнд:

- шүүхийн зөвшөөрөлгүйгээр хүнийг баривчлах;
- саатуулах хугацааг хуульд заасан хугацаанаас хэтрүүлэх;
- баривчлах хууль зүйн үндэслэлгүйгээр хүний эрх чөлөөг хязгаарлах.

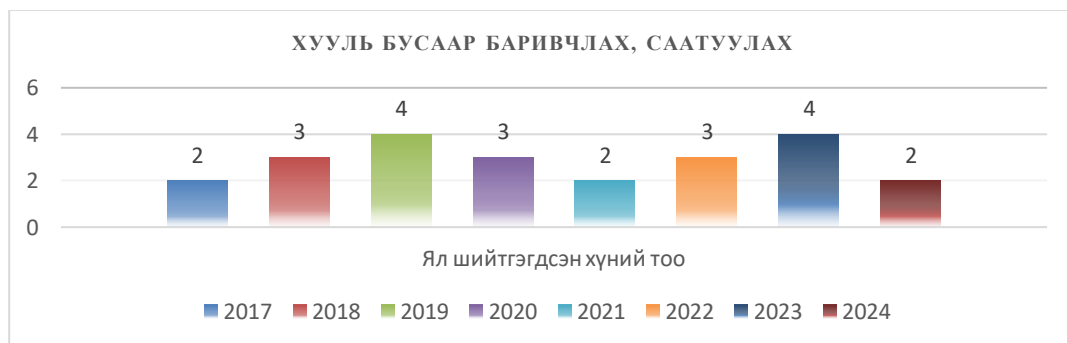
Эдгээр үйлдэл нь хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхэд ноцтой халдаж буй тул эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх үндэслэл болдог (Criminal Code of Mongolia, 2015).

Ялын төрлийг авч үзвэл уг гэмт хэрэгт ихэвчлэн:

- торгох ял,
- нийтэд тустай ажил хийлгэх ял,
- зорчих эрхийг хязгаарлах ял

оногдуулж байна. Эдгээр ял нь хүний эрхийг зөрчсөн үйлдэлд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх замаар төрийн эрх мэдлийн хэтрүүллийг хязгаарлах, хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийг хамгаалах зорилготой эрүүгийн эрх зүйн арга хэмжээ юм (Criminal Code of Mongolia, 2015).

Зураг.1 2017–2024 оны “хууль бусаар баривчлах, саатуулах” гэмт хэрэгт ял шийтгэгдсэн албан тушаалтны тоо үзүүлэлт

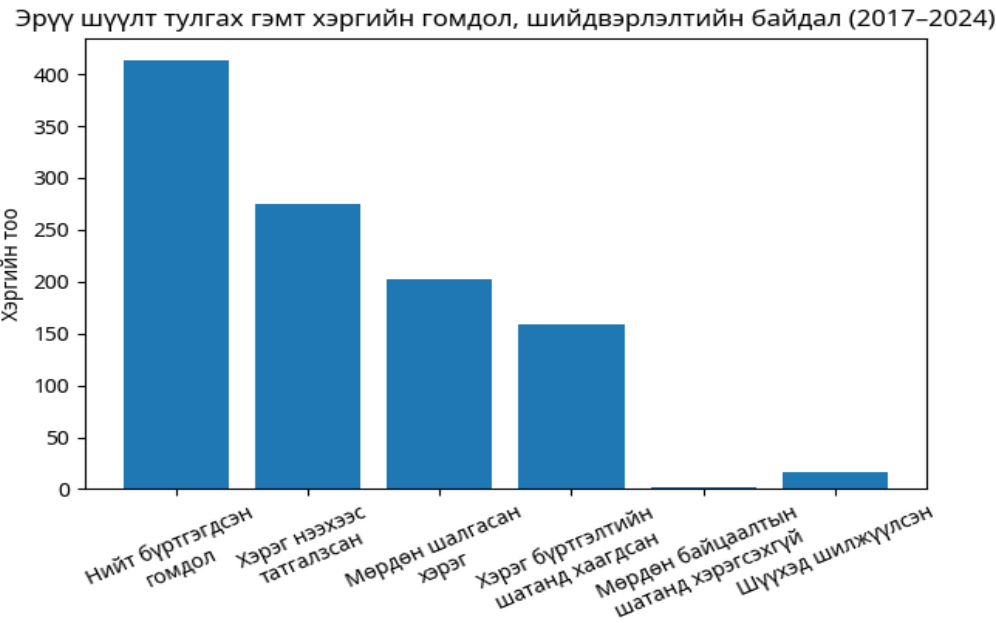

Хүний эрхийн Үндэсний Комисст 2024 онд ирсэн гомдол, мэдээллийн 52.9 хувь нь шударгаар шүүлгэх эрх зөрчигдсөнтэй холбоотой байжээ (National Human Rights Commission of Mongolia [NHRCM], 2025). Эдгээр гомдлын агуулгыг авч үзвэл өмгөөлүүлэх болон хууль зүйн туслалцаа авах эрх зөрчигдөх, хилс хэрэг хүлээлгэх, эрүү шүүлтээс ангид байх эрх зөрчигдөх, хууль бусаар цагдан хоригдох, орон байрны халдашгүй байдалд халдах, гэмт хэрэг үйлдсэн мэтээр хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл болон олон нийтийн сүлжээнд мэдээлэх, мөн шүүхийн болон мөрдөн шалгах байгууллагын алба хаагчдын хууль бус үйл ажиллагааны улмаас иргэд хохирох зэрэг асуудлууд зонхилж байна (NHRCM, 2025).

Прокурорын байгууллагын мэдээллээс үзэхэд 2017 оны сүүлийн хагас жилээс 2024 оны эхний 7 сарын байдлаар эрүү шүүлт тулгах гэмт хэргийн талаар нийт 414 гомдол, мэдээлэл бүртгэгдсэн байна (Prosecutor General’s Office of Mongolia, 2024). Үүнээс 275 гомдол, мэдээлэлд хэрэг бүртгэлтийн хэрэг нээхээс татгалзаж шийдвэрлэсэн бол 203 хэрэгт хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулсан байна. Мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулсан хэргүүдээс 159 хэрэг бүртгэлтийн шатанд хаагдсан, 2 хэрэг мөрдөн байцаалтын шатанд хэрэгсэхгүй болсон, харин 17 хэрэгт яллах дүгнэлт үйлдэн шүүхэд шилжүүлснийг гурван шатны шүүхээр шийдвэрлэсэн байна (Prosecutor General’s Office of Mongolia, 2024).

Эдгээр үзүүлэлтээс харахад эрүү шүүлт тулгах гэмт хэргийн талаарх гомдол, мэдээллийн тоо харьцангуй өндөр байгаа боловч шүүхээр шийдвэрлэгдсэн хэргийн хувь маш бага байгаа нь анхаарал татаж байна. Дундаж үзүүлэлтээр жилд ойролцоогоор 2 орчим хэрэг шүүхээр шийдвэрлэгдэж байгаа нь бүртгэгдсэн гомдол, мэдээллийн тоотой харьцуулахад маш бага хувийг эзэлж байгаа бөгөөд мөрдөн шалгах болон шүүхийн шатанд хүний эрхийн баталгааг хангах, хяналтын тогтолцоог сайжруулах шаардлагатай байгааг илтгэж байна (NHRCM, 2025; Prosecutor General’s Office of Mongolia, 2024).

Зураг.2 2017–2024 оны “хууль бусаар баривчлах, саатуулах” гэмт хэрэгт ял шийтгэгдсэн албан тушаалтны тоо үзүүлэлт

2024 онд аймаг, нийслэлд идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулж буй өмгөөлөгчдийн дунд зохион байгуулсан хэлэлцүүлэг, уулзалт, түүвэр судалгааны үр дүнгээс үзэхэд оролцогчдын 70.3 хувь нь цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээ авах шүүхийн хэлэлцүүлэгт өмгөөлөгчдийн оролцоо хангалтгүй хэвээр байна гэж үзсэн байна (National Human Rights Commission of Mongolia [NHRCM], 2025). Мөн цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээ авах, сунгах, цуцлах асуудлыг ихэвчлэн прокурорын гаргасан саналд үндэслэн шийдвэрлэдэг, харин өмгөөлөгчийн гаргасан хүсэлтийг хангах тохиолдол харьцангуй цөөн байдаг талаар дурдсан байна. Ийм нөхцөл байдал нь эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд шүүхийн хараат бус, хөндлөнгийн байх зарчим бодит байдал дээр бүрэн хангагдаж байгаа эсэхэд эргэлзээ төрүүлж байна гэж өмгөөлөгчид үзжээ (NHRCM, 2025).

Зураг-3 Цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээтэй холбоотой шүүгчийн захирамж (2024 он)

Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын талаарх 24 дэх илтгэлд дурдсанаар Хүний эрхийн Үндэсний Комисст 2024 онд ирсэн гомдол, мэдээллийн 52.9 хувь нь шударгаар шүүлгэх эрх зөрчигдсөнтэй холбоотой байжээ (National Human Rights Commission of Mongolia [NHRCM], 2025). Эдгээр гомдлын агуулгыг авч үзвэл өмгөөлүүлэх болон хууль зүйн туслалцаа авах эрх зөрчигдөх, хилс хэрэг хүлээлгэх, эрүү шүүлтээс ангид байх эрх зөрчигдөх, хууль бусаар цагдан хорих, орон байрны халдашгүй байдалд халдах, гэмт хэрэг үйлдсэн мэтээр хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл болон олон нийтийн сүлжээнд мэдээлэх, мөн шүүх болон мөрдөн шалгах байгууллагын алба хаагчдын хууль бус үйл ажиллагааны улмаас иргэд хохирох зэрэг асуудлууд зонхилж байна (NHRCM, 2025).

Прокурорын байгууллагын мэдээллээс үзэхэд 2017 оны сүүлийн хагас жилээс 2024 оны эхний 7 сарын байдлаар эрүү шүүлт тулгах гэмт хэргийн талаар нийт 414 гомдол, мэдээлэл бүртгэгдсэн байна (Prosecutor General's Office of Mongolia, 2024). Үүнээс 275 гомдолд хэрэг бүртгэлтийн хэрэг нээхээс татгалзсан, харин 203 хэрэгт хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулсан байна. Мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулсан хэргүүдээс 159 хэрэг бүртгэлтийн шатанд хаагдсан, 2 хэрэг мөрдөн байцаалтын шатанд хэрэгсэхгүй болсон, харин 17 хэрэгт яллах дүгнэлт үйлдэн шүүхэд шилжүүлсэн байна. Эдгээр үзүүлэлтээс харахад эрүү шүүлт тулгах гэмт хэргийн талаарх гомдол, мэдээллийн тоо харьцангуй өндөр байгаа боловч шүүхээр шийдвэрлэгдсэн хэргийн хувь маш бага байгаа нь анхаарал татаж байна. Дундаж үзүүлэлтээр жилд ойролцоогоор 2 орчим хэрэг шүүхээр шийдвэрлэгдэж байгаа нь бүртгэгдсэн гомдлын тоотой харьцуулахад харьцангуй бага хувь эзэлж байна.

Үүнтэй уялдан Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 13.9 дүгээр зүйлд заасан “хууль бусаар баривчлах, саатуулах” гэмт хэрэгт ял шийтгэгдсэн албан тушаалтны тоо 2017–2024 оны хооронд жил бүр 2–4 хүний хооронд хэлбэлзэж, нийтдээ 23 орчим хүн ял шийтгэгдсэн байна (Judicial General Council of Mongolia, 2024). Энэ нь хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхэд халдсан гэмт

хэрэгт эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэсэн тохиолдол харьцангуй цөөн байгааг харуулж байна.

Мөн 2024 онд аймаг, нийслэлд идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулж буй өмгөөлөгчдийн дунд зохион байгуулсан хэлэлцүүлэг, түүвэр судалгааны үр дүнгээс харахад оролцогчдын 70.3 хувь нь цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээ авах шүүхийн хэлэлцүүлэгт өмгөөлөгчдийн оролцоо хангалтгүй хэвээр байгаа талаар илэрхийлжээ (NHRCM, 2025). Түүнчлэн цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээ авах, сунгах, цуцлах асуудлыг ихэвчлэн прокурорын гаргасан саналд үндэслэн шийдвэрлэдэг бөгөөд өмгөөлөгчийн гаргасан хүсэлтийг хангах тохиолдол цөөн байдаг талаар дурдсан байна. Энэ нь эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд шүүхийн хараат бус, хөндлөнгийн байх зарчим бодит байдал дээр бүрэн хангагдаж байгаа эсэх талаар эргэлзээ төрүүлж байгааг харуулж байна. Иймээс дээрх статистик мэдээлэл болон судалгааны үр дүнгээс үзэхэд эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд хүний эрхийн баталгааг хангах, ялангуяа хууль бусаар баривчлах, саатуулах, эрүү шүүлт тулгах, цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээг хэрэглэх ажиллагаанд хүний эрхийн хяналтыг сайжруулах шаардлага байгааг илтгэж байна. Энэ нь эрх зүйн төрийн үндсэн зарчим болох хүний эрхийг хамгаалах, шударгаар шүүлгэх эрхийг баталгаажуулахад онцгой ач холбогдолтой юм.

“Хууль бусаар баривчлах, саатуулах” гэмт хэргийн эрүүгийн эрх зүйн үндсэн шинж нь объектын хувьд хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрх бөгөөд Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 13 дахь хэсэгт “Монгол Улсын иргэн халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхтэй” бөгөөд хуульд заасан үндэслэл, журмаас гадуур дур мэдэн хэнийг ч баривчлах, хорих, эрх чөлөөг нь хязгаарлахыг хориглоно гэж заасан (Constitution of Mongolia, 1992). Мөн Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 18 дахь хэсэгт иргэн улсынхаа нутаг дэвсгэрт чөлөөтэй зорчих, оршин суух газраа сонгох эрхтэй болохыг баталгаажуулсан эрхэнд нь халдаж байгаагаараа онцлог.

Уг гэмт хэргийг үйлдэж буй субъект нь эрх бүхий албан тушаалтан байдаг. Үүнд мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах, хэрэг бүртгэх, зөрчил шалган шийдвэрлэх, гүйцэтгэх ажиллагаа явуулах эрх бүхий албан тушаалтнууд хамаарна (Criminal Code of Mongolia, 2015).

Субъектив тал гэм буруугийн хэлбэрийн хувьд санаатай хэлбэрээр үйлдэгдэнэ. Өөрөөр хэлбэл албан тушаалтан хуульд заасан үндэслэл, журмыг зөрчиж байгаагаа ухамсарласан мөртлөө хүнийг баривчлах, саатуулах замаар эрх чөлөөнд нь халдах үйлдлийг санаатайгаар үйлдсэн байдаг. Объектив тал нь эрх бүхий албан тушаалтан хуульд заасан үндэслэл, журмыг зөрчин хүнийг баривчлах, саатуулах идэвхтэй үйлдэл хийсэн байх бөгөөд энэ гэмт хэрэг нь хохирол бодитоор үүссэн эсэхээс үл хамааран үйлдэл хийсэн даруйд төгсдөг хэлбэрийн шинжтэй гэмт хэрэг гэж үздэг (Criminal Code of Mongolia, 2015).

“Хууль бусаар баривчлах, саатуулах” гэмт хэргийг дэлхийн зарим улс орны эрүүгийн хуульд хэрхэн тусгасан зохицуулалтын онцлог харьцуулан үзсэн үүнд:

Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улсын Эрүүгийн хууль (Strafgesetzbuch)-ийн “Freiheitsberaubung” буюу хүний эрх чөлөөг хууль бусаар хязгаарлах гэмт хэргийг зохицуулсан байдаг. Энэхүү зохицуулалтад хэн нэгнийг хууль зүйн үндэслэлгүйгээр хорих, эрх чөлөөг нь хязгаарлах аливаа үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцдог. Германы эрх зүйн системд энэ гэмт хэрэг нь **ерөнхий субъекттэй**, өөрөөр хэлбэл зөвхөн албан тушаалтнаар хязгаарлагдахгүй, аливаа этгээд үйлдэх боломжтой гэмт хэрэгт тооцогддог (German Criminal Code, 1998). Энэ загвар нь хүний эрх чөлөөг хамгаалах хүрээг өргөн болгож, төрийн болон хувийн этгээдийн хууль бус үйлдлийг адил хэмжээнд үнэлэх боломж олгодог. Гэвч төрийн албан тушаалтны эрх мэдлийн урвуулалттай холбоотой асуудлыг тусгайлан ялган зохицуулах нь Монгол Улсын хуультай харьцуулахад харьцангуй бага байдаг.

Оросын Холбооны Улсын Эрүүгийн хуулийн хууль бусаар баривчлах, саатуулах, цагдан хорихтой холбоотой үйлдлийг тусгайлан гэмт хэрэгт тооцдог. Энэхүү зохицуулалт нь мөрдөн шалгах, прокурор, шүүхийн байгууллагын албан тушаалтны хууль бус ажиллагааг тусгайлан эрүүгийн хариуцлагад татах зорилготой (Criminal Code of the Russian Federation, 1996). ОХУ-ын хууль тогтоомжид баривчлах, саатуулах, цагдан хорих зэрэг эрүүгийн процессын албадлагын арга хэмжээг хууль бусаар хэрэглэсэн тохиолдолд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээр нарийвчлан зохицуулсан нь төрийн эрх мэдлийн хууль бус хэрэглээг хязгаарлахад чиглэсэн онцлогтой юм.

Бүгд Найрамдах Солонгос Улсын Эрүүгийн хуульд хүний эрх чөлөөг хууль бусаар хязгаарлах асуудлыг хоёр түвшинд зохицуулсан байдаг. Хэн нэгнийг хууль бусаар баривчлах, хорих үйлдлийг ерөнхий гэмт хэрэгт тооцдог. Хоёрдугаарт төрийн албан тушаалтан эрх мэдлээ урвуулан ашиглаж хүнийг хууль бусаар баривчилсан, саатуулсан тохиолдолд тусгайлан эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээр заасан (Korean Criminal Code, 1953). Энэхүү зохицуулалт нь хүний эрх чөлөөг хамгаалах **хоёр** шатлалтай систем бий болгож, ердийн этгээд болон төрийн албан тушаалтны үйлдлийг тус тусад нь үнэлэх боломжийг олгодог.

Япон Улсын Эрүүгийн хуульд хүний эрх чөлөөг хууль бусаар хязгаарлах үйлдлийг “Unlawful Capture and Confinement” гэсэн нэр томъёогоор зохицуулсан байдаг. Уг зүйлд өөр хүнийг хууль бусаар барьж авах, хорих, эрх чөлөөг нь хязгаарлах үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцож, хорих ял оногдуулах боломжтой гэж заасан (Japanese Criminal Code, 1907). Японы зохицуулалт нь Герман улсын загвартай төстэй бөгөөд хүний эрх чөлөөг хууль бусаар хязгаарлах үйлдлийг ерөнхий субъекттэй гэмт хэрэг гэж үздэг. Гэхдээ төрийн албан тушаалтны эрх мэдлийн хэтрэлтэй холбоотой асуудлыг бусад эрүүгийн бүрэлдэхүүнээр үнэлэх боломжтой байдаг.

Харьцуулсан шинжилгээнээс үзэхэд Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 13.9 дүгээр зүйл нь хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийг хамгаалах зорилгоор олон улсын хүний эрхийн стандарттай нийцсэн зохицуулалт гэж дүгнэж болно. Гэвч Герман, Япон зэрэг орнуудад хүний эрх чөлөөг хууль бусаар хязгаарлах үйлдлийг ерөнхий субъекттэйгээр өргөн хүрээнд зохицуулдаг бол Монгол Улс, ОХУ, БНСУ-д төрийн эрх мэдэл хэрэгжүүлэгч албан тушаалтны хууль бус үйл ажиллагааг тусгайлан гэмт хэрэгт тооцсон байна.

Дүгнэлт

Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 13.9 дүгээр зүйлд заасан “хууль бусаар баривчлах, саатуулах” гэмт хэрэг нь хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх үндсэн эрхийг хамгаалах эрүүгийн эрх зүйн чухал баталгаа болж байна. Энэхүү зохицуулалт нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 13 дахь хэсэгт баталгаажсан хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрх, мөн хуулийн 19 дүгээр зүйлд төрөөс хүний эрх, эрх чөлөөг хангах, хамгаалах үүргийг хүлээх талаар тодорхойлсон нь хүний эрхийг хамгаалах эрх зүйн баталгааг бүрдүүлж Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал-ын 9 дүгээр зүйл, Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт (ICCPR)-ын 9 дүгээр зүйлд хүн заасан олон улсын хүний эрхийн суурь стандартуудтай нийцэж байна.

Харьцуулсан эрх зүйн шинжилгээнээс үзэхэд Монгол Улсын зохицуулалт нь ОХУ, БНСУ-ын нэгэн адил төрийн эрх мэдэл хэрэгжүүлэгч албан тушаалтны хууль бус баривчилгаа, саатуулах үйлдлийг тусгай субъекттэй гэмт хэрэг болгон хуульчилсан онцлогтой байна. Харин Герман, Япон зэрэг улсад хүний эрх чөлөөг хууль бусаар хязгаарлах үйлдлийг ерөнхий субъекттэйгээр өргөн хүрээнд зохицуулдаг нь эрүүгийн эрх зүйн хамгаалалтын цар хүрээг тэлсэн загвар болохыг харуулж байна. Иймээс Монгол Улсад “хууль бус” гэх ойлголтын агуулга, процессын ямар зөрчил эрүүгийн хариуцлага үүсгэхийг шүүхийн практик болон хууль тайлбарлах түвшинд илүү тодорхой болгох хэрэгцээ байна.

Сүүлийн 5 жилийн статистик үзүүлэлтээр уг гэмт хэрэгт нийт 23 хүн ял шийтгэгдсэн бөгөөд жилд дунджаар 3 орчим хүн ял шийтгэгдсэн бөгөөд Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын 24 дэх илтгэлд дурдсанаар ирсэн гомдол, мэдээллийн 52.9 хувь нь шударгаар шүүлгэх эрх зөрчигдсөнтэй холбоотой байсан нь мөрдөн шалгах болон шүүхийн шатанд хүний эрхийн баталгаа хангалтгүй хэвээр байгааг харуулж байна. Үүний зэрэгцээ прокурорын байгууллагын мэдээллээр эрүү шүүлт тулгах гэмт хэргийн талаарх гомдол, мэдээллийн тоо өндөр байгаа боловч шүүхээр шийдвэрлэгдсэн хэрэг маш бага байгаа нь эрх бүхий албан тушаалтны үйл ажиллагаанд тавих хяналт, нотлох ажиллагааны үр нөлөө, хариуцлагын тогтолцоог улам боловсронгуй болгох шаардлагатайг илэрхийлж байна. Эцэст нь, Эрүүгийн хуулийн 13.9 дүгээр зүйл нь зөвхөн эрүүгийн хариуцлагын асуудал бус, харин эрх зүйн төрийн

төлөвшил, шударгаар шүүлгэх эрхийн хэрэгжилт, төрийн эрх мэдлийн хязгаарлалтын бодит үзүүлэлт юм.

Санал

Судалгааны үр дүн, дүн шинжилгээнд үндэслэн дараах саналыг дэвшүүлж байна.

1. Эрүүгийн хуулийн 13.9 дүгээр зүйлд заасан “хууль бус баривчлах, саатуулах” ойлголтын агуулгыг шүүхийн тайлбар, практикийн түвшинд илүү тодорхой болгох шаардлагатай. Тухайлбал, шүүхийн зөвшөөрөлгүй баривчилгаа, саатуулах хугацаа хэтрүүлэх, баривчлах бодит үндэслэлгүй байх зэрэг нөхцөлийг эрүүгийн хариуцлага үүсгэх шалгуурын хүрээнд илүү нарийвчлан тогтоох нь зүйтэй.

2. мөрдөгч, прокурор, шүүгч, цагдаагийн алба хаагчдад хүний эрх, шударгаар шүүлгэх эрх, эрүүгийн процессын баталгааны талаар тогтмол, практикт чиглэсэн сургалт зохион байгуулах шаардлагатай. Ийм сургалт нь хууль хэрэглээний алдааг бууруулж, эрх мэдлийн хэтрэлээс урьдчилан сэргийлэхэд чухал ач холбогдолтой.

3. Гадаадын эрх зүйн зохицуулалтаас, ялангуяа БНСУ-ын ерөнхий болон тусгай субъекттэй давхар хамгаалалтын загвар, мөн ОХУ-ын процессын албадлагын арга хэмжээг нарийвчлан ялгасан зохицуулалтын туршлагыг судалж, үндэсний хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгоход ашиглах боломжтой.

Ашигласан материалын жагсаалт

Монгол Улсын Үндсэн хууль. (1992). *Монгол Улсын Үндсэн хууль*. Улаанбаатар, Монгол Улс.

Монгол Улсын Эрүүгийн хууль. (2015). *Монгол Улсын Эрүүгийн хууль*. Улаанбаатар, Монгол Улс.

ОХУ-ын Эрүүгийн хууль. (1996). *Оросын Холбооны Улсын Эрүүгийн хууль*. Москва, Оросын Холбооны Улс.

Германы Эрүүгийн хууль. (1998). *Strafgesetzbuch (Германы Эрүүгийн хууль)*. Берлин, Герман.

Японы Эрүүгийн хууль. (1907). *Японы Эрүүгийн хууль*. Токио, Япон.

Монгол Улсын Шүүхийн ерөнхий зөвлөл. (2024). *Шүүхийн статистикийн тайлан (2017–2024)*. Улаанбаатар, Монгол Улс.

Бүгд Найрамдах Солонгос Улсын Эрүүгийн хууль. (1953). *БНСУ-ын Эрүүгийн хууль*. Сөүл, Бүгд Найрамдах Солонгос Улс.

Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс. (2025). *Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын талаарх 24 дэх илтгэл*. Улаанбаатар, Монгол Улс.

Монгол Улсын Ерөнхий прокурорын газар. (2024). *Эрүү шүүлт тулгах гэмт хэргийн талаарх статистикийн мэдээлэл (2017–2024)*. Улаанбаатар, Монгол Улс.

Нэгдсэн Үндэстний Байгууллага. (1948). *Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал*. <https://www.un.org>

Нэгдсэн Үндэстний Байгууллага. (1966). *Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт*. <https://www.ohchr.org>

Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хүний эрхийн хороо. (2014). *Ерөнхий тайлбар №35: 9 дүгээр зүйл (Эрх чөлөө ба халдашгүй байдал)*. Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хүний эрхийн дээд комиссарын газар.

АВЛИГЫН ГЭМТ ХЭРЭГ ДЭХ МАТЕРИАЛЛАГ БУС АШИГ: БЭЛГИЙН ШИНЖТЭЙ ҮЙЛЧИЛГЭЭ ХАХУУЛЬД ТООЦОГДОХ ЭРХ ЗҮЙН АСУУДАЛ

NON-MONETARY BENEFITS IN CORRUPTION CRIMES: LEGAL ISSUES OF SEXUAL SERVICES AS BRIBERY

Б.Баярболд

*Дотоод хэргийн их сургуулийн Цагдаагийн сургуулийн
Эрүүгийн эрх зүй, криминологийн тэнхимийн
багш, цагдаагийн ахмад*

Товч агуулга: Авлигын гэмт хэрэг нь төрийн үйл ажиллагааны ил тод байдал, шударга ёсны зарчмыг алдагдуулж, төрд итгэх иргэдийн итгэлийг сулруулдаг нийгмийн аюултай үзэгдэл юм. Хахуульд тооцогдох ашиг сонирхлын хүрээ, ялангуяа эдийн бус ашиг, үйлчилгээний шинжтэй давуу байдлын асуудал нь хууль тогтоомжид хангалттай тодорхой зохицуулагдаагүй бөгөөд эрүүгийн эрх зүйн онол, шүүхийн практикт маргаантай хэвээр байна. Бэлгийн шинжтэй үйлчилгээ нь хууль бус шинжтэй нийгмийн үзэгдэл боловч эдийн засгийн тодорхой үнэ цэнтэй, хүний хөдөлмөрийн үр дүнд бий болдог, мөнгөн дүнгээр үнэлэгдэх боломжтой тул зарим тохиолдолд авлигын гэмт хэргийн хүрээнд хахуульд тооцогдох халдлагын зүйлийн нэг хэлбэр гэж үзэх онолын үндэслэлтэй. Хахууль нь зөвхөн мөнгөн хэлбэрээр бус, эд хөрөнгө, эдийн бус баялаг, түүнчлэн төлбөргүй эсхүл хөнгөлөлттэй үйлчилгээ хэлбэрээр илэрч болох бөгөөд ийм ашиг сонирхлыг албан тушаалтанд олгох замаар түүний албан үүргийг гажуудуулах, эсхүл давуу байдал бий болгох зорилго агуулсан тохиолдолд гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнийг бүрдүүлэх боломжтой. Иймээс эрүүгийн хуульд заасан “үйлчилгээ” гэсэн ойлголтод хууль бус, хөнгөлөлттэй эсхүл үнэ төлбөргүй үйлчилгээ хамаарах эсэхийг онол, практикийн үүднээс тодруулах судалгаа нь авлигын гэмт хэргийг зөв зүйлчлэх, эрүүгийн эрх зүйн хэрэглээг нэг мөр болгоход чухал ач холбогдолтой юм.

Abstract: Corruption undermines the transparency and principles of fairness in state operations and weakens public trust in government, making it a socially hazardous phenomenon. The scope of interests considered as bribery—particularly non-monetary benefits or services—remains insufficiently regulated in legislation and continues to be a subject of debate in criminal law theory and judicial practice. Sexual services, while socially illicit, possess measurable economic value, are the product of human labor, and can be quantified monetarily, which provides a theoretical basis for considering them, in certain circumstances, as a form of inducement within the scope of bribery offenses. Bribery may take forms other than money, including property, non-monetary benefits, or services provided free of charge or at a discount; if such benefits are conferred to an official with the intent to distort the official’s duties or to secure an undue advantage, the elements of a criminal offense may be satisfied. Therefore, clarifying, from both theoretical and practical perspectives, whether “services” under criminal law include illicit, discounted, or free services is essential for the proper classification of corruption offenses and for ensuring consistency in the application of criminal law.

Түлхүүр үгс: Бэлгийн үйлчилгээ, биеэ үнэлэлт, авлига, халдлагын зүйл, хахууль өгөх, нийтийн албан тушаалтан

Keywords: sexual service, prostitution, corruption, object of the crime, giving a bribe, public official

Авлигын гэмт хэрэг нь нийгмийн тогтвортой байдал, төрийн байгууллагын шударга, ил тод үйл ажиллагаа, төрд итгэх иргэдийн итгэлд ноцтой заналхийлэл учруулдаг гэмт хэргийн нэг юм. Энэхүү гэмт хэргийн хор уршиг нь зөвхөн эдийн засгийн хохирлоор хязгаарлагдахгүй бөгөөд улс төр, нийгмийн харилцааны бүхий л түвшинд сөрөг үр дагаврыг бий болгодог.

Монгол Улсад авлигатай тэмцэх эрх зүйн орчин зохих түвшинд бүрдсэн хэдий ч Авлигын индексийн үзүүлэлт 2016 оноос тогтмол, огцом буурч байгаа нь авлигатай тэмцэх тогтолцооны үр нөлөөг дээшлүүлэх шаардлагатай байна. Түүнчлэн, авлигын гэмт хэргийн шинжтэй гомдол, мэдээлэл 2017 онд 658, 2018 онд 858, 2019 онд 894, 2020 онд 1020, 2021 онд 1144, шалгасан эрүүгийн хэрэг 2017 онд 427, 2018 онд 1138, 2019 онд 1300, 2020 онд 1331, 2021 онд 1307, 2022 онд 1520, шүүхээс шийдвэрлэсэн хэрэг 2017 онд 44, 2018 онд 84, 2019 онд 68, 2020 онд 114, 2021 онд 160, 2022 онд 188 байгаа нь энэ төрлийн гэмт хэргийн шинжтэй гомдол мэдээллийн тоо, шүүхээс шийдвэрлэж байгаа хэрэг тогтмол өссөн байна... (Б.Энхболд, С.Гантулга, 2024, хууд. 334)

Авлигын төсөөллийн индекс (Corruption Perceptions Index, CPI)-ээр Монгол Улс 2024 онд 33 оноо авч, 180 орноос 114 дүгээр байрт жагссан нь авлигын түвшин харьцангуй өндөр хэвээр байгааг харуулж байна. Сүүлийн таван жилийн хугацаанд уг үзүүлэлт 33–35 онооны хооронд хэлбэлзэж, мэдэгдэхүйц ахиц дэвшил ажиглагдаагүй нь авлигын эсрэг бодлого, арга хэмжээний үр нөлөө хангалтгүй байгааг илтгэж байна.

Transparency International болон Азийн бүсийн авлигын талаарх судалгааны тайлангуудад ч Монгол Улсад авлигын эсрэг бодлогын бодит ахиц дэвшил хангалтгүй, холбогдох амлалтууд бүрэн хэрэгжээгүй талаар дурдсан байдаг. Нийгмийн үзэл бодлын судалгааны дүнгээс үзэхэд иргэдийн 69 хувь нь төрийн байгууллагын хүрэн дэх авлигыг томоохон асуудал гэж үздэг бол 22 хувь нь төрийн үйлчилгээ авах явцад хахууль өгч байсан гэж хариулсан нь авлигын түвшин бодит амьдрал дээр оршсоор байгааг харуулж байна. Түүнчлэн авлига нь зөвхөн эдийн засгийн хохирлоор хязгаарлагдахгүй, ардчиллын чанар, хүний эрхийн баталгаа, нийгмийн итгэлд ноцтой сөрөг нөлөө үзүүлдэг болохыг судалгаанууд онцолж байна.

Ийм нөхцөлд авлигын гэмт хэргийг зөв зүйлчлэх асуудал нь зөвхөн эрүүгийн эрх зүйн онолын хүрээнд төдийгүй практик хэрэглээний хувьд онцгой ач холбогдолтой юм. Учир нь гэмт хэргийг буруу зүйлчилсэн тохиолдолд хууль хэрэглээний алдаа гарах, улмаар хариуцлага тооцох үйл явцад шударга ёсны зарчим алдагдах эрсдэл үүсдэг. Харин зөв зүйлчлэл нь гэмт хэргийн шинж, халдлагын зүйл, гэмт этгээдийн үйлдлийн агуулгыг бодитой тодорхойлох үндэс болж, шүүхийн шийдвэрийн хууль ёсны болон үндэслэлтэй байдлыг хангахын зэрэгцээ авлигын эсрэг бодлогын хэрэгжилтийн үр нөлөөг нэмэгдүүлэхэд чухал ач холбогдолтой.

Иймээс авлигын гэмт хэргийн шинж бүрэлдэхүүн байгаа эсэхийг зөв тогтоох, гэмт хэргийн зүйлчлэлийг оновчтой тодорхойлох, түүнчлэн тухайн гэмт хэргийн халдлагын зүйлийг бодитой тогтоох асуудал нь эрүүгийн хуулийг зөв хэрэглэх, төрийн байгууллагад итгэх иргэдийн итгэлийг бэхжүүлэх, авлигын гэмт хэргийг бууруулахад чухал нөлөө үзүүлэх хүчин зүйл болдог.

Энэ хүрээнд авлигын гэмт хэргийн зүйлчлэлд нөлөөлөх чухал хүчин зүйлсийн нэг нь хахуульд тооцогдох ашиг сонирхлын хэлбэр, хүрээг тодорхойлох асуудал юм. Ялангуяа бэлгийн шинжтэй үйлчилгээ зэрэг эдийн бус ашиг сонирхлыг хахуульд хамааруулах эсэх нь эрүүгийн эрх зүйн онол болон практикт маргаан дагуулсан асуудлын нэг хэвээр байна. Мөн энэ төрлийн ашиг сонирхлын эрх зүйн үнэлгээтэй холбоотой тодорхой, нарийвчилсан зохицуулалт хууль тогтоомжид бүрэн төлөвшөөгүй байгаа нь уг асуудлыг илүү нарийвчлан судлах шаардлагатайг харуулж байна.

Монгол Улсын Монгол Улсын Эрүүгийн хууль-ийн тусгай ангийн 22 дугаар бүлэгт авлигын шинжтэй нийт 12 төрлийн гэмт хэргийг хуульчилсан байдаг. Үүнээс нийтийн албан тушаалтан хахууль авах (22.4 дүгээр зүйл), хахууль өгөх (22.5 дугаар зүйл), гадаад улсын төрийн байгууллага болон олон улсын байгууллагын албан тушаалтныг хахуульдах (22.6 дугаар зүйл), хахууль авах (22.13 дугаар зүйл) зэрэг гэмт хэргийн халдлагын зүйлд мөнгө, эд зүйл, эдийн бус баялаг, тэдгээрийг өмчлөх эрх, түүнчлэн төлбөргүй эсхүл хөнгөлөлттэй үйлчилгээ хамаарахаар хуульд тусгасан байдаг.

Эдгээрээс “төлбөргүй, эсхүл хөнгөлөлттэй үйлчилгээ” гэсэн ойлголт нь материаллаг бус шинжийг илэрхийлсэн боловч тодорхой эдийн засгийн үнэ цэнтэй байж болох онцлогтой. Тухайлбал, Монгол хэлний товч тайлбар толь-д “үйлчилгээ” гэдгийг “аливаа хэрэгцээг хангахын тулд ажиллах ажиллагаа” хэмээн тайлбарласан бол Монгол хэлний их тайлбар толь-д “хүний хэрэгцээг хангах ажил, үйл ажиллагаа” гэж тодорхойлсон байна.

Дээрх тайлбараас үзэхэд төлбөргүй эсхүл хөнгөлөлттэй үйлчилгээ нь хэлбэрийн хувьд материаллаг бус шинжтэй боловч зах зээлд үнэлэгдэх боломжтой, тодорхой үнэ, өртөг бүхий мөнгөн дүнгээр илэрхийлэгдэх эдийн засгийн агуулгатай ойлголт гэж үзэх үндэслэлтэй юм.

Өнөөгийн нийгэмд тодорхой хэмжээгээр ажиглагддаг үзэгдлийн нэг болох бэлгийн шинжтэй үйлчилгээ буюу биеэ үнэлэх явдал нь төлбөртэй, эсхүл хөнгөлөлттэй үйлчилгээний ойлголтод хамаарах эсэхийг эрх зүйн үүднээс тодорхойлох шаардлага үүсэж байна. Биеэ үнэлэлт болон түүнтэй холбоотой үйл ажиллагаа нь нийгмийн ёс суртахуун, хууль зүйн зохицуулалтын хүрээнд сөрөг үнэлэгддэг үзэгдэл бөгөөд олон улсын болон үндэсний түвшинд тодорхой хязгаарлалт, хориглолтын дор зохицуулагддаг.

Гэсэн хэдий ч Монгол Улсын Эрүүгийн хууль-д хэрэглэгддэг “үйлчилгээ” гэсэн ойлголтод тухайн үйлчилгээ заавал хууль ёсны байх ёстой гэсэн шинжийг тусгайлан тодорхойлоогүй байдаг. Иймээс үйлчилгээ нь хууль ёсны эсэхээс үл хамааран, тодорхой ашиг сонирхлыг хангах зорилготойгоор үзүүлсэн, эдийн засгийн тодорхой үнэ цэнтэй бол эрүүгийн эрх зүйн үнэлгээний хүрээнд авч үзэх боломжтой гэж үзэх үндэслэл бий.

Эрүүгийн эрх зүйн онолд гэмт хэргийн халдлагын зүйлд тооцогдох эд зүйл нь тодорхой шинж чанаруудыг агуулсан байх шаардлагатай гэж үздэг. Тухайлбал:

- Материаллаг шинжтэй байх. Халдлагын зүйл нь бодит ертөнцөд оршин байх, тодорхой хэлбэр, шинж чанартай, хүний мэдрэхүйгээр хүртэгдэх боломжтой бодит зүйл байх шаардлагатай. Өөрөөр хэлбэл хийсвэр ойлголт бус, материаллаг оршихуйтай байхыг хэлнэ.

- Хүний хөдөлмөр эсхүл байгалийн үйл явцын үр дүнд бий болсон байх. Халдлагын зүйл нь хүний биеийн болон оюуны хөдөлмөрийн үр дүнд бий болсон, эсхүл байгалийн хувьсал, биологийн хөгжлийн явцад үүссэн бодит зүйл байх боломжтой.
- Эдийн засгийн тодорхой үнэ цэнтэй байх. Өөрөөр хэлбэл тухайн зүйл нь тодорхой үнэ өртөгтэй, мөнгөн дүнгээр илэрхийлэгдэх, эсхүл бусад хэлбэрийн үнэлэмжээр хэмжигдэх боломжтой байх шаардлагатай.
- Хүний хэрэгцээг хангах чадвартай байх. Гэмт халдлагад өртсөн эд зүйл нь хүний хэрэглээг хангах шинжтэй, иргэний эрх зүйн эргэлтэд оролцох боломжтой, хүний оюуны, бие махбодын болон материаллаг хэрэгцээг хангах чадвартай байх ёстой.

Ийм шинжүүдийг эрүүгийн эрх зүйн онолд гэмт хэргийн халдлагын зүйлд тавигдах үндсэн шаардлагууд хэмээн үздэг (Г. Гантөмөр, С. Гантулга, Б.Энхболд, Л.Бат-Очир, Ж.Төгс-Очир, 2020, хууд. 180).

Монгол Улсын Зөрчлийн тухай хууль-ийн 6.18 дугаар зүйлийн 4 дэх хэсэгт “Биеэ үнэлэн бусадтай бэлгийн харьцаанд орсон, эсхүл бусдын биеийг үнэлэн бэлгийн харьцаанд орсон бол хууль бусаар олсон хөрөнгө, орлогыг хурааж, хүнийг тавин нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгоно” хэмээн заасан байдаг.

Энэхүү зохицуулалтаас үзэхэд биеэ үнэлэлт буюу бэлгийн шинжтэй үйлчилгээ үзүүлэх, түүнийг авах үйл ажиллагаа нь хууль бус нийгмийн үзэгдэлд хамаарах боловч тодорхой үнэ, өртөг бүхий, зах зээл дээр ханштай байх шинжийг агуулдаг. Өөрөөр хэлбэл уг үйл ажиллагаа нь хүний хөдөлмөрийн үр дүнд бий болдог, мөнгөн дүнгээр илэрхийлэгдэх боломжтой бөгөөд тодорхой хэрэгцээг хангах үйлчилгээний шинжтэй гэж үзэх үндэслэлтэй.

Иймээс эрүүгийн эрх зүйн онолд дурдагддаг халдлагын зүйлд тавигдах үндсэн шинжүүд болох материаллаг шинжтэй байх, эдийн засгийн тодорхой үнэ цэнтэй байх, хүний хөдөлмөрийн үр дүнд бий болсон байх, хүний хэрэгцээг хангах чадвартай байх зэрэг шаардлагуудын хүрээнд авч үзвэл бэлгийн шинжтэй үйлчилгээ нь тодорхой нөхцөлд халдлагын зүйлийн шинжийг агуулж болох тухай онолын үндэслэл гарч ирж байна.

Хэрэв биеэ үнэлэлт буюу бэлгийн шинжтэй үйлчилгээг авлигын гэмт хэргийн халдлагын зүйлд тооцохгүй гэж үзвэл, ийнхүү эдийн бус ашиг сонирхол, мөнгөн дүнгээр илэрхийлэгдэх үйлчилгээний тодорхой хэлбэрүүдийг халдлагын зүйлд оруулах боломжгүй болох нь. Үүнтэй адил хар тамхи, мансууруулах бодис, галт зэвсэг болон бусад хориотой бараа, үйлчилгээ ч мөн халдлагын зүйлд тооцогдохгүй болох эрсдэл үүснэ (Иванов И.К., 2020, стр. 65). Хэдий гэмт хэргийн замаар олдсон хууль бус орлого, эд зүйл эсхүл хууль бус аливаа үйлчилгээ байсан ч, тэдгээрийг тодорхой албан тушаалтан, эрх бүхий этгээдэд өгөх, эсхүл үйлчилгээ үзүүлэх замаар өөртөө болон бусдад давуу байдал олж авах нь хахууль өгөх, авах гэмт хэргийн шинжийг бүрдүүлнэ. Үүнд өгөх эдийн болон эдийн бус баялаг, хөнгөлөлттэй эсхүл төлбөргүй үйлчилгээ нь халдлагын зүйлийн шинжийг агуулдаг бөгөөд гэмт хэргийн шинжийг тодорхойлохдоо тухайн эд зүйл, үйлчилгээ нь хууль ёсны эсэх, ямар хэлбэрээр олж өгч байгаа зэрэг нөхцөлийг хууль нарийвчлан тогтоогоогүй байна. Иймээс хууль бус үйлчилгээ нь өөрөө гэмт хэргийн халдлагын зүйлд тооцогдох боломжтой гэж үзэж болно.

Биеэ үнэлэлт нь байнгын орлого олох зорилгоор тогтмол бэлгийн үйлчилгээ үзүүлдэг, орлогын эх үүсвэрээ болгосон этгээдүүдийн хувьд уг үйлчилгээний зах зээлийн үнэлгээг харьцангуй тодорхойлох боломжтой. Энэ нөхцөлд биеэ үнэлэгч эсхүл ийм үйл ажиллагаа зохион байгуулж байгаа этгээд бусдад, тэр дундаа тодорхой албан тушаалтанд хахуул хэлбэрээр үйлчилгээ үзүүлэх нь эрүүгийн эрх зүйн хувьд хахууль өгөх, авах гэмт хэргийн халдлагын зүйлд тооцогдох боломжтой эсэх нь онол, практикт маргаантай, судлах шаардлагатай асуудал болж байна.

Жишээлбэл, “А” нь хотын төвд байрлах массажны салон ажиллуулдаг бөгөөд үнэн хэрэгтээ массаж гэх нэрээр халхавчилж тогтмол бэлгийн үйлчилгээ үзүүлдэг хууль бус үйл ажиллагаа эрхэлдэг гэж үзье. Тэрээр бизнесээ хамгаалахын тулд тухайн хорооны цагдаагийн хэсгийн байцаагч “Б”-д хяналт шалгалтын үеэр ямар нэгэн асуудал гаргахгүй байхыг хүсэж, өөрийн салонд үнэгүй бэлгийн үйлчилгээ санал болгосон. “Б” уг саналыг хүлээн авч хэд хэдэн удаа үйлчлүүлэн салоны хууль бус үйл ажиллагааг нуун далдалсан нь Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 22.5 дугаар зүйлд заасан “Хахууль өгөх”, мөн 22.4 дүгээр зүйлд заасан “Нийтийн албан тушаалтан хахууль авах” гэмт хэргийн шинжийг тус тус хангаж байна.

Энэхүү тохиолдолд хахууль нь зөвхөн мөнгөөр илэрдэггүй бөгөөд эд хөрөнгө, эдийн бус ашиг сонирхол, үйлчилгээ, давуу байдал хэлбэрээр ч илэрч болохыг харуулж байна. Тухайлбал, бэлгийн үйлчилгээ нь эдийн засгийн үнэлгээтэй үйлчилгээ тул хахуульд тооцогдох боломжтой гэж үзэж болно.

Хахуульд ашигласан зүйл нь хууль бус үйлчилгээ байсан нь гэмт хэргийн шинжийг өөрчлөхгүй бөгөөд авлигын гэмт хэрэгт тооцогдох эрх зүйн үндэслэл бүрэн хангагдаж байна. Мөн түүнчлэн тодорхой үнэ, ханштай, төлбөртэй үйлчилгээг үнэ төлбөргүй авч байгаа этгээдийн хувьд өөрөөс гарах санхүүгийн зардлыг хэмнэж байгаа нь өөртөө эдийн засгийн ашигтай байдлыг бий болгож байна.

Гэвч нэг удаагийн болон байнгын шинжтэй бэлгийн харилцаанд орох замаар бусдад нөлөөлж, өөртөө давуу байдал олгох үйлдлийг шууд халдлагын зүйлд тооцох боломжгүй бөгөөд үүнийг “үйлчилгээ” гэх ангилалд оруулах боломж ч хязгаарлагдмал юм. Учир нь уг этгээд тогтмол биеэ үнэлж, орлого олох зорилготой байдаггүй бөгөөд бусадтай санаатайгаар эсхүл тохиолдлын шинжтэйгээр бэлгийн харилцаанд орж, өөртөө давуу байдал олгох, тухайн этгээдийн эрх мэдэл, нөлөөллийг урвуугаар ашиглуулах зорилготой байдаг.

Хэрэв энэ зорилго амжилттай хэрэгжсэн тохиолдолд, тухайлбал албан тушаалтан хувийн сэдэлтээр бэлгийн харилцаанд орсон этгээдэд давуу байдал олгож, хууль ёсны шаардлагаас ангид байдлаар түүнд нийцүүлсэн шийдвэр гаргасан бол уг үйлдлийг Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 22.1 дүгээр зүйлд заасны дагуу эрх мэдэл, албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах гэмт хэрэгт хамруулах үндэслэл болно.

Мөн тухайн бэлгийн харилцаанд орох эсхүл бусад хэлбэрээр албан тушаалын байдлыг урвуулан ашиглахад нөлөөлсөн нь тогтоогдсон тохиолдолд, бэлгийн харилцаанд орсон этгээдийг хатгагчаар зүйлчилнэ.

Дүгнэлт

Авлигын гэмт хэрэг нь төрийн байгууллагын шударга, ил тод үйл ажиллагаа, иргэдийн төрд итгэх итгэлд заналхийлдэг бөгөөд эдийн засгийн хохирлоос гадна улс төр, нийгмийн харилцаанд сөрөг нөлөө үзүүлдэг. Монгол Улсын Эрүүгийн хуульд

хахуул өгөх, авах гэмт хэргийн халдлагын зүйлд мөнгө, эд зүйл, эдийн бус баялаг, төлбөргүй эсхүл хөнгөлөлттэй үйлчилгээ ордог ч “үйлчилгээ” гэх ойлголтод тухайн үйлчилгээ хууль ёсны эсэхийг нарийвчлан тодорхойлоогүй нь эрх зүйн тодорхойгүй байдлыг бий болгож байна.

Энэ нь практик хэрэглээний хувьд хахууль өгөх, авах гэмт хэргийн хүрээг тодорхойлох асуудлыг маргаантай болгож байна. Жишээлбэл, бэлгийн шинжтэй үйлчилгээ, эсхүл бусад эдийн бус ашиг сонирхол нь хахууль өгөх, авах гэмт хэргийн халдлагын зүйлд хамаарах эсэх нь тодорхойгүй. Гэхдээ уг үйлчилгээ эдийн засгийн үнэлгээтэй, хүний хөдөлмөрийн үр дүнд бий болсон, тодорхой хэрэгцээг хангах шинжтэй бол хахууль өгөх, авах гэмт хэргийн халдлагын зүйлд тооцогдож болно.

Ийм тодорхойгүй байдал нь шүүхийн шийдвэр, эрх зүйн үнэлгээ, авлигын эсрэг бодлогын үр нөлөөнд нөлөөлдөг. Тиймээс Эрүүгийн хуульд “үйлчилгээ” гэх ойлголтыг хууль ёсны болон хууль бус байдлаар ялган, эдийн бус ашиг сонирхлыг хахууль өгөх, авах гэмт хэрэгт хамаарах нөхцөл байдлыг тодорхой болгох нь авлигын гэмт хэрэгтэй тэмцэх эрх зүйн суурийг бэхжүүлэх, төрийн ил тод байдал, шударга ёсыг хамгаалахад чухал алхам болно.

Ашигласан материалын жагсаалт

1. Монгол Улсын Эрүүгийн хууль 2015 он
2. Монгол Улсын Зөрчлийн тухай хууль 2015 он
3. Г. Гантөмөр, С.Гантулга, Б.Энхболд, Л.Бат-Очир, Ж.Төгс-Очир, Эрүүгийн эрх зүйн ерөнхий анги, 2020 он
4. С.Гантулга, Б.Энхболд, Эрүүгийн эрх зүйн тусгай анги, 2024 он
5. Иванов И.К., Дискуссии о разъяснениях Пленума Верховного Суда о квалификации взятничества, 2020 г.
6. Transparency International. (2024). Mongolia: Country data. Transparency International. <https://www.transparency.org/en/countries/mongolia>

ЭРҮҮГИЙН ПРОЦЕССЫН ЭРХ ЗҮЙН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ

ЦАХИМ НОТЛОХ БАРИМТЫН ҮНЭН ЗӨВ БАЙДЛЫГ ҮНЭЛЭХ ЗАРИМ АСУУДАЛ (БҮГД НАЙРАМДАХ КАЗАКСТАН УЛСЫН ШҮҮХИЙН ЖИШЭЭН ДЭЭР)

SOME ISSUES OF ASSESSING THE AUTHENTICITY OF ELECTRONIC EVIDENCE
(ON THE EXAMPLE OF THE COURT OF KAZAKHSTAN)

Б.Батзориг

*Монголын Криминологичдын холбооны
удирдах зөвлөлийн дарга,
доктор (Ph.D), профессор*

Тлепова Гульнара Айтуреевна

*Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын
Актөбе мужийн шүүхийн шүүгч, докторант*

Товч агуулга: Дижитал технологийн хурдацтай хөгжил нь эрүүгийн процесс, ялангуяа нотлох баримтын салбарт үндсэн өөрчлөлтийг авчирсан. Энэхүү өгүүлэл нь Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын хууль тогтоомж, шүүхийн практикт үндэслэн цахим нотлох баримтын үнэн зөв байдлыг (достоверность, reliability) үнэлэхтэй холбоотой онолын болон практик асуудлуудыг судалсан болно.

Цахим нотлох баримт нь уламжлалт нотлох мэдээллийн эх үүсвэрүүдээс ялгарах өвөрмөц шинж чанартай: биет бус шинж чанар, программ хангамжийн орчноос хамаарах байдал, технологийн зуучлал, олон дахин хуулагдах чадвар, оролцооны тодорхой шинж тэмдэггүйгээр өөрчлөгдөх боломж. Эдгээр онцлог нь үнэн зөв байдлыг үнэлэхдээ зөвхөн хуулийн үнэлгээ төдийгүй өгөгдөл бүрдэх, хадгалах, дамжуулах техникийн нөхцөлийн шинжилгээг багтаасан цогц хандлагыг шаарддаг.

Өгүүлэлд Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын Дээд Шүүхийн эрүүгийн хэргийн шүүх бүрэлдэхүүний гурван чухал шийдвэрт (№2уп-51-25, №2уп-367-24, №2уп-151-25) дүн шинжилгээ хийсэн. Эдгээр хэргүүд нь шүүх дижитал мэдээллийн гарал үүслийг тогтоох, түүний бүрэн бүтэн байдлыг шалгах, хадгалах, дамжуулах нөхцөлийг судлах, нотлох мэдээллийн янз бүрийн эх үүсвэрүүдийн хоорондын зөрчилдөөнийг арилгах шаардлагатайг харуулж байна.

Эрүүгийн процессын хууль тогтоомж, Дээд Шүүхийн тайлбар, эрдэмтдийн бүтээлд хийсэн дүн шинжилгээнд үндэслэн зохиогчид цахим нотлох баримтын үнэн зөв байдлыг шалгах гол шалгууруудыг санал болгосон.

Цахим өгөгдөл, мэдээллийн технологийн эмзэг байдал нь нотлох баримтыг үнэлэх, шинжлэн судлах илүү нарийвчилсан журмыг шаардлагатай, шүүгч, мөрдөгч, шинжээч нарын хууль эрх зүйн болон техникийн хосолсон мэдлэг, чадварыг шаарддаг.

Abstract: The rapid evolution of digital technologies has fundamentally transformed criminal proceedings, particularly in the realm of evidence. This article examines the theoretical and practical issues surrounding the assessment of the reliability

(достоверность) of digital evidence, drawing on the legislative framework and case law of the Republic of Kazakhstan.

The study begins by distinguishing between two independent procedural properties of evidence: admissibility and reliability. While admissibility concerns compliance with procedural forms of evidence collection, reliability pertains to the correspondence of the information contained in the evidence to objective reality. The authors emphasize that conflating these categories leads to methodological errors, especially in the context of digital data.

The article analyzes three landmark rulings of the Judicial Collegium for Criminal Cases of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan (Nos. 2уп-51-25, 2уп-367-24, and 2уп-151-25). These cases demonstrate that courts must establish the origin of digital information, verify its integrity, examine the conditions of its storage and transmission, and eliminate contradictions between various sources of evidence. Failure to do so results in the annulment of judicial acts and the return of cases for retrial.

Based on the analysis of criminal procedure legislation, Supreme Court clarifications, and scholarly literature, the authors propose a set of key criteria for verifying the reliability of digital evidence.

Түлхүүр үгс: Цахим нотлох баримт, нотлох баримтын үнэн зөв байдал, нотлох баримтын зөвшөөрөгдөх байдал, Эрүүгийн процесс хууль, Казакстан, Улсын Дээд шүүх

Keywords: Electronic evidence, authenticity of evidence, admissibility of evidence, Criminal Procedure Code, Kazakhstan, Supreme Court

Үндсэн хэсэг

Цахим технологийн хувьсал нь орчин цагийн шүүхийн практикт олон талаар нөлөөлж, шүүх тогтолцоог эрс өөрчилж байна. Эдгээр нь эерэг нөлөө, эрсдэл бүхий сорилтыг бий тасралтгүй болгосоор байгаа нь эрүүгийн процессын бүх шатанд зохих эрх зүйн зохицуулалтыг байнга боловсронгуй болгох, онол, практикийн судалгааг шинэ шатанд хүргэх шаардлагатай байгаагийн илэрхийлэл. Гэмт хэргийн нотолгоо нь уламжлалт биет хэлбэрээс цахим хэлбэрт шилжих үзэгдэл нь мэдээллийн технологи, компьютер, харилцаа холбооны сүлжээ, гар утасны төхөөрөмж, үүлэн серверт хадгалагдаж буй мэдээллийн цуглуулах, бэхжүүлэх, шалгах, үнэлэх ажиллагаанд нөлөөлж байна.

Шүүгч өөрийн дотоод итгэлд тулгуурлах талаар Бүгд Найрамдах Казакстан Улсын (цаашид БНКУ гэх) Эрүүгийн процесс хуульд⁴⁴ тусгаж, тус улсын Дээд шүүхийн 2006 оны 4-р сарын 20-ны өдрийн №4 шийдвэрт⁴⁵ “ямар ч нотлох баримтыг бусдаас илүү гэж урьдчилан тогтоохгүй, бусад нотлох баримтуудтай тогтоогдсон ямар ч нотлох баримт гэж тогтоож болохгүй, бусад нотлох баримтуудаар ыг урдаас нь урьдчилан тогтоосон хүчин чадалгүй, тиймээс бусад баримтуудтай харьцуулж үнэлэх шаардлагатай” гэсэн нь уламжлалт ойлголт нь цахим нотлох баримтад ч мөн адил хамаарна.

Хэдий тийм ч тус нотлох баримт нь өөрийн гэсэн өвөрмөц онцлог шинж чанартай тул нийтлэг процессын шалгуурыг өргөтгөн тайлбарлах шаардлагыг бий

⁴⁴Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V // [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852 (дата обращения: 20.10.2025).

⁴⁵ Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 20 апреля 2006 года № 4 «О некоторых вопросах оценки доказательств по уголовным делам» // [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://10.61.42.188/rus/docs/P06000004S_ (дата обращения: 20.12.2025).

болгож байна. Тухайлбал, цахим нотлох баримтын мэдээллийн эх сурвалж, түүний бүрэн бүтэн байдал, технологийн алдаа, хадгалалт, цаг хугацаа гэх мэт.

БНКУ-ын эрүүгийн процессын хуульд нотлох баримтыг үнэлэх ерөнхий зарчмууд байдаг ч цахим нотлох мэдээллийн үнэн зөв байдлыг хэрхэн үнэлэх тусгай шалгуурыг хуульчлаагүй. Иймд бидний өмнө цахим нотлох баримтын үнэн зөв байдал, тэдгээрийн шалгаж, үнэлэх шалгуурыг тодорхой болгох шаардлага тулгарч байна.

Шүүгч дотоод итгэл үнэмшлээрээ нотлох баримтыг үнэлэхдээ тэдгээрийн хамааралтай, зөвшөөрөгдөхүйц байдал, агуулагдаж буй мэдээллийн үнэн бодит эсэх, мөн тухайн нотлох баримтын цогц байдал нь эцсийн, үндэслэлтэй дүгнэлт хийхэд хангалттай хангалттай эсэхийг харгалзан шууд, хараат бусаар шийдвэрлэдэг.⁴⁶

Нотлох баримтын шалгуурыг дараах байдлаар тодорхойлж болдог.⁴⁷

А. Хамааралтай байдал (Relevance),

Б. Зөвшөөрөгдөх байдал (Admissibility)

В. Үнэн зөв байдал (Reliability)

Г. Хангалттай байдал (Sufficiency)

Бид дээрх шалгууруудаас нотлох баримтын үнэн зөв байдлыг тусгайлан дурдахаас өмнө нотлох баримтын зөвшөөрөгдөх байдалтай товч харьцуулж авч үзье. Шинжлэх ухааны бүтээлүүдэд эдгээр ангиллыг холих нь дижитал мэдээллийг үнэлэхэд арга зүйн алдаа гаргахад хүргэдэг гэдгийг онцолдог. Үүний зэрэгцээ зарим эрдэмтэд энэхүү ялгааг тодорхойлохдоо хэт процессын хэлбэрийг дагаж мөрдөх нь техникийн гажуудал үүсэх эрсдэлийг үгүйсгэдэггүй гэдгийг анхааруулдаг.⁴⁸

Нотлох баримтын үнэн зөв байдал нь нотлох баримтад агуулагдаж буй мэдээллийн обьектив бодит байдалд нийцэх байдал гэж үздэг. Үнэн зөв байдал нь нотлох баримтыг агуулга талаас нь тодорхойлдог. Үнэн зөв байдал нь нотлох баримтын эх үүсвэрийг албан ёсоор шалгах биш, харин түүнийг бусад нотлох баримттай харьцуулан шалгах, хэргийн бүх нөхцөл байдлын уялдаа холбоог харгалзан тогтоогддог.

Нотлох баримтын зөвшөөрөгдөх байдал нь нотлох баримтыг олж авах процессын хэлбэрт нийцэх байдлыг тодорхойлдог бол үнэн зөв байдал нь агуулгын талаас нь тодорхойлно. Процессын хэлбэрийн шаардлага хангаж байгаа нь мэдээллийн үнэн зөв байдлын баталгаа биш. Процессын зөрчилгүй байх нь мэдээллийг найдвартай гэж шууд үнэлж болохгүй юм. Эндээс үзэхэд зөвшөөрөгдөх байдал нь эх үүсвэрийн хууль ёсны тухай, харин үнэн зөв байдал нь агуулгын найдвартай байдлыг илэрхийлнэ.

⁴⁶ Яковлева К.Ю. Соотношение электронной информации с некоторыми видами доказательств в уголовном процессе // Теория и практика общественного развития. – 2023. – №. 2 (180). – С. 153-156.

⁴⁷ Faigman, D. L., Kaye, D. H., Saks, M. J., & Sanders, J. (eds.). (2014). *Modern Scientific Evidence: The Law and Science of Expert Testimony*. 3rd ed. Thomson Reuters. Барыгина, А. А. Доказывание в уголовном процессе: допустимость доказательств. 3-е изд., Юрайт, 2025., Zhang, Nanning. "科学证据可采性标准的认识论反思与重构 (Epistemological Reflections and Reconstruction of Standards for Admissibility of Scientific Evidence)." 法学研究 [Law Research], no. 1, 2010, pp. 18–32. Дэлгэрүүлж үзнэ үү.

⁴⁸ Исмагилов Р.А., Галимов Э.Э. Информационные технологии, используемые для собирания, проверки и оценки доказательств в уголовном судопроизводстве // Актуальные проблемы государства и общества в области обеспечения прав и свобод человека и гражданина. – 2020. – №. 1. – С. 285-290. Рамалданов Х.Х. Понятие и сущность цифровизации доказательств и доказывания в уголовном судопроизводстве // Вестник Волгоградской академии МВД России. – 2022. – №. 1 (60). – С. 121-128. Яковлева К.Ю. Соотношение электронной информации с некоторыми видами доказательств в уголовном процессе // Теория и практика общественного развития. – 2023. – №. 2 (180). – С. 153-156.

Цахим мэдээлэлд дээр дурдсан шалгуурыг ялгамжтай хэрэглэх нь чухал ач холбогдолтой. Учир нь цахим мэдээллийг олж авах процессын хэлбэрийг дагаж мөрдөх нь тэдгээрийн техникийн алдаа, гажуудал, өөрчлөлт эсвэл бүрэн бүтэн байдал алдагдах эрсдэлийг үгүйсгэхгүй. Иймээс цахим нотлох баримтыг үнэлэх нь тэдгээрийг хуулийн шаардлагын дагуу олж авсан эсэх болон тэдгээрийн агуулгын найдвартай байдлыг нэгэн зэрэг шинжлэн судлахыг шаарддаг.

Цахим нотлох баримт нь мэдээллийн уламжлалт эх сурвалжаас эрс ялгаатай. Нэгдүгээрт, биет бус мэдээллийн хэлбэртэй боловч материаллаг тээгч дээр оршдог нотлох баримт. Эдгээр нь хадгалах төхөөрөмж дээр хадгалагдах эсвэл компьютер, харилцаа холбооны сүлжээгээр дамжигддаг. Хоёрдугаарт, цахим өгөгдөл нь амархан хувилагдаж, өөрчлөгдөх боломжтой. Иймд тухайн мэдээллийн эх хувь болон хуулбарыг ялган тодорхойлох үйл явцыг ихээхэн хүндрүүлдэг. Гуравдугаарт, цахим өгөгдөл нь хүний оролцоог илтгэх тодорхой шинж тэмдэг үлдээлгүйгээр өөрчлөгдөх боломжтой. Ийм өөрчлөлт нь зөвхөн хүний санаатай болон санамсаргүй үйлдэл, эс үйлдэхүйгээс үүдэхийн зэрэгцээ, техникийн доголдол, системийн алдаа зэрэг тодорхойгүй шалтгаанаар ч гарч болдог. Дөрөвдүгээрт, цахим өгөгдлийг бүрдүүлэх, боловсруулах үйл явц нь ихэвчлэн автоматаар, тухайлбал мэдээллийн систем, сервер, програм хангамжийн алгоритмын үйл ажиллагааны үр дүн байдаг.

Дээр дурдсан цахим мэдээллийн онцлог шинж чанарууд (биет бус байдал, хадгалалт дамжуулалтын онцлог, өөрчлөгдөх чадвар гэх мэт) нь түүний үнэн зөв байдлыг үнэлэх үйл явцад шууд нөлөөлдөг. Энэхүү нөлөөллийн гол шалтгаан нь тухайн мэдээллийн эх үүсвэр нь ихэнхдээ түүнийг үүсгэсэн техникийн орчноос салангид, тусгаарлагдсан байдлаар шүүхийн үнэлгээний объект болдогт оршино. Өөрөөр хэлбэл, шүүх нь өгөгдөл болон мэдээллийг үүсгэсэн систем, төхөөрөмж, орчинтой шууд харьцах боломжгүй, зөвхөн түүний үр дүнг буюу процессын хэлбэр дамжин бэхжигдэн тэмдэглэгдсэн нотлох баримтыг л судалдаг. Ийм нөхцөл байдал нь цахим мэдээллийн үнэн зөв байдлыг шалгах тусгай шалгуур, арга зүйг тодорхойлох шаардлагыг улам бүр нэмэгдүүлж байна.

Цахим нотлох баримтын үнэн зөв байдлыг үнэлэхэд дараах тусгай шалгууруудыг харгалзан үзэх шаардлагатай:

- Өгөгдлийг хадгалах болон дамжуулах нөхцөл байдлыг шинжлэх - мэдээлэл хаана, хэрхэн, ямар нөхцөлд хадгалагдаж, дамжигдсаныг тогтоох
- Мэдээллийн бүрэн бүтэн байдлыг (integrity) шалгах - анх үүсгэсэн цагаасаа хойш өөрчлөгдөөгүй, гэмтээгүй эсэхийг тогтоох
- Өгөгдлийн гарал үүсэл, үүссэн орчныг тодорхойлох - хэн, хэзээ, ямар төхөөрөмж, системээр үүсгэснийг тогтоох
- Гадны оролцоо, техникийн болон хүний хүчин зүйлээс үүдэлтэй өөрчлөлтийн магадлалыг нягтлах - зөвшөөрөлгүй нэвтрэлт, хакердах, санаатай өөрчилсөн, техникийн алдаа, доголдол зэргийг шалгах
- Тухайн өгөгдлийг бусад төрлийн нотлох баримттай зайлшгүй харьцуулан нягтлах - цахим мэдээллийг гэрчийн мэдүүлэг, биет нотлох баримт, шинжээчийн дүгнэлт зэрэгтэй харьцуулан, нийцэл, зөрчил байгаа эсэхийг тогтоох

Цахим өгөгдөл, мэдээллийн дээрх онцлог шинж чанарууд нь эрүүгийн процесст цахим нотлох баримтын үнэн зөв, найдвартай байдлыг улам нарийвчлан, цогцоор нь шинжлэн судлах онол арга зүйн шаардлагыг бий болгож байна. Уламжлалт нотлох баримтын үнэлгээний арга зүй нь цахим нотлох баримтын хувьд хангалтгүй бөгөөд техникийн мэдлэг, тусгай арга хэрэгсэл, шалгуурыг шаарддаг. Энэ

нь эргээд шүүгч, мөрдөгч, шинжээч нарын мэргэжлийн ур чадварт тавигдах шаардлагыг нэмэгдүүлж, цахим технологийн мэдлэгтэй байх хэрэгцээг бий болгож байна.

Эрүүгийн процесст цахим технологийн хөгжил нь судалгаа, шинжилгээний бүтээлд⁴⁹ тусгалаа олж, нотлох баримтыг цуглуулах, бэхжүүлэх, шалгах, үнэлэх арга замуудын талаар онцолсон байдаг. Тиймээс Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын хууль тогтоомж нь нотлох баримтыг үнэлэх шалгуурыг бүрдүүлж байгаа бөгөөд эдгээр нь цахим өгөгдөл, мэдээлэлд хэрэглэгдэх боломжтой боловч тэдгээрийг шалгах тусгай технологийн үзүүлэлтүүдийг тодорхойлдоггүй. Судлаачид мэдээллийг мэдээллийг олж авах, бэхжүүлэх, хадгалах онцлогийн хувьд тусгай техникийн журам сахих шаардлагатайг тэмдэглэдэг.⁵⁰ Хуулбарлах эсвэл хадгалах горимыг зөрчих нь өгөгдлийн бүрэн бүтэн байдалд нөлөөлж болзошгүй.

Зарим судлаачид цахим өөрчлөлтийн эрин үед нотлох баримтын талаарх ойлголтыг шинэ өнцгөөс харж, дахин тодорхойлох шаардлагатайг онцолж,⁵¹ үнэн зөв байдлын асуудлын хамааралтай байдлыг улам бүр нэмэгдүүлж байна. Цахим өгөгдлийг техникийн хувьд бэхжүүлж авах нь өөрөө түүний үнэн зөв байдлын баталгаа болохгүй. Шүүхийн нотлох баримтыг үнэлэх, шинжлэн судлахдаа шинэ зуунд шинэ технологид тохируулан хуулийг өөрчлөх шинэ ойлголт, шалгууруудыг бий болгох хэрэгтэй байна.

Цахим мэдээллийн эх сурвалжийг тогтоохдоо тухайн өгөгдлийг систем эсвэл төхөөрөмж эсвэл хүн үүсгэсэн эсэхийг нь шалгах хэрэгтэй. Учир нь цахим нотлох баримтын үнэн зөв байдлыг үнэлэхийн хүрээнд өгөгдөл анх үүссэн эсхүл хураан авсан цагаас хойш өөрчлөгдөөгүй эсэхийг шинжлэн судлах нь шийдвэрлэх ач холбогдолтой байдаг.

Мөн дараах зүйлийг харгалзан үзэх ёстой:

- Өгөгдөл ямар нөхцөлд хадгалагдсан вэ, хэн хандаж байсан бэ?
- Өгөгдөл ямар төхөөрөмж, сервер, сүлжээгээр дамжсан бэ?
- Хадгалалтын нөхцөл зөрчигдсөн эсэх (зөвшөөрөлгүй хандах, хакердах, техникийн гэмтэл гэх мэт).

Эрүүгийн хэргийн шүүхийн практикт цахим баримтын үнэн зөв, найдвартай байдалд эргэлзсэн маргаан ихээр гарах болсон. Өмгөөлөгчид ихэвчлэн дараах үндэслэлээр цахим нотлох баримтыг эргэлзээтэй гэж үздэг. Үүнд: хэн нэг нь системд нэвтрэн өгөгдлийг өөрчилсөн, цахим нотлох баримт хураан авах, бэхжүүлэх, хадгалах журам зөрчигдсөний улмаас өгөгдөл болон мэдээлэл өөрчлөгдсөн гэх мэт. Энэ тохиолдолд шүүх тухайн цахим нотлох баримт үйл баримтыг тогтооход ямар үүрэг

⁴⁹ Абдулвалиев А. Ф. Цифровые технологии в уголовном судопроизводстве: настоящее и будущее // Новеллы законодательства криминального цикла и их отражение в уголовно-правовых науках. – 2023. – С. 5-16., Афанасьева С.И., Добровлянина О.В. О внедрении, развитии, усовершенствовании способов собирания доказательственной информации по уголовным делам // Вестник Пермского университета. Юридические науки. – 2023. – №. 2 (60). – С. 349-377.

⁵⁰ Кардашевская М.В. Тактические особенности изъятия криминалистически-значимой информации с электронных носителей // Теория и практика расследования преступлений: материалы X Международной научно - практической конференции 14 апреля 2022 г. – Краснодар: Краснодарский университет МВД России. – 2022. – С. 26-28., Титов А. А. Некоторые вопросы обнаружения и исследования компьютерной информации при раскрытии и расследовании преступлений // Сибирские уголовно-процессуальные и криминалистические чтения. – 2022. – №. 3 (37). – С. 39-48., Дедковский А. А. Проблемы обнаружения, фиксации и изъятия цифровой информации по уголовным делам // Цифровая экономика- образованию и науке Союзного государства Беларуси и России. – 2020. – С. 17-21.

⁵¹ Можаяева И. П., Шульгин Е. П. О Понимании доказательств в правоохранительной деятельности в эпоху цифровых преобразований // Юристы-Правоведь. – 2022. – №. 4 (103). – С. 162-167.

гүйцэтгэж байгаа, бодит байдалтай хэр нийцэж байгааг тогтоох шаардлага гардаг. БНКУ-ын Дээд шүүхийн 2025 оны 2-р сарын 4-ний өдрийн тогтоол №2уп-51-25.⁵² Энэхүү хэрэгт 1С бүртгэлийн системийн өгөгдөл, компьютер-техникийн болон шүүх-эдийн засгийн шинжилгээний дүгнэлтүүд нотлох баримтаар ашиглагдсан.

Улсын Дээд Шүүхийн шийдвэрт: шинжээчдийн дүгнэлт хоорондоо зөрчилдсөн, компьютер-техникийн шинжилгээ дутуу хийгдсэн, хэн ямар бүртгэлээр өгөгдлийг оруулсан, ямар өөрчлөлтүүд хийгдсэн болохыг тогтоогоогүй тул баримтыг хангалттай гэж хүлээн авах боломжгүй гэж дүгнэж, шүүхийн актыг цуцалж, хэргийг дахин шалгуулахын тулд буцаасан.

Тухайн хэрэгт 1С нягтлан бодох бүртгэлийн системийн өгөгдөл, мөн компьютер-техникийн болон шүүх-эдийн засгийн шинжээчийн дүгнэлтийг нотлох баримтаар тооцжээ. Улсын Дээд Шүүх тайлбарлахдаа: шинжээчийн дүгнэлтүүд хоорондоо зөрчилдөж, компьютер-техникийн шинжилгээ бүрэн гүйцэд хийгдээгүй, ялангуяа мэдээллийн санд оруулсан өөрчлөлтийг хэн хийснийг гүйцэт тогтоогоогүй, мөн оруулсан өөрчлөлтийн агуулга тодорхой бус байна гэжээ. Шүүх нотлох баримтыг бүх талаас нь бүрэн бодитой шинжлэн судлаагүй гэж дүгнэж, тухайн нотлох баримтуудад үндэслэн гаргасан шүүхийн шийдвэрийг хүчингүй болгож, хэргийг дахин хэлэлцүүлэхээр буцаасан.

Улсын Дээд Шүүх цахим нотлох баримтын үнэн зөв байдлыг тогтоохын тулд тэдгээрийг хэрэгт авагдсан бусад нотлох баримттай уялдаа холбоотойгоор шинжлэн судлах шаардлагатай бөгөөд тэдгээрийг дангаар авч үзэх боломжгүй гэж үзсэн. БНКУ-ын Дээд шүүхийн 2024 оны 11-р сарын 5-ны өдрийн тогтоол. №2уп-367-24.⁵³ Тухайн хэрэгт шүүгдэгчийн гар утсан дээрх гэрэл зураг, Telegram мессенжерийн яриа зэрэг цахим мэдээллийг судалсан.

Улсын Дээд шүүхийн шийдвэрт: анхан шатны шүүх гар утсан дээр гэрэл зураг, мессенжерүүдийн гарал үүслийг тогтоогоогүй. Тэдгээр нь тухайн төхөөрөмж дээр шууд үүсгэгдсэн үү эсхүл гуравдагч этгээдээс дамжин ирсэн эсэх эсхүл интернэт эх үүсвэрээс хадгалсан эсэхийг тогтоогоогүй. Эдгээрийг тогтоогоогүйгээр тухайн цахим нотлох баримт дахь мэдээллийн ач холбогдлыг үнэлэх боломжгүй, үнэн зөв байдлыг тогтоож чадахгүй гэж үзсэн. Эдгээрт үндэслэн шүүгдэгчийн зүйл анги, ял шийтгэл өөрчлөгдөхөд хүргэжээ.

Цахим мэдээллийг шалгахын тулд мэдээллийн технологийн салбарын мэргэжилтнүүдийн шинжээчээр оролцуулах шаардлагатай. Тэд тусгай мэдлэгийн хүрээнд мэдээллийн эх үүсвэрийг тогтоож, өөрчлөлт орсон эсэх, мөн тэдгээрийн бүтэн байдлыг тогтооно. Гэхдээ шинжээчийн дүгнэлт нь цогц нотлох баримтын нэг хэсэг, цахим нотлох баримтаар тооцохыг шүүх шийдвэрлэнэ.

БНКУ-ын Дээд шүүхийн 2025 оны 6-р сарын 3-ны өдрийн тогтоол №2уп-151-25.⁵⁴ Тухайн хэрэгт нууц мөрдөн шалгах ажиллагааны үр дүн, гар утасны ярианы бичлэгийн хуулбар, Telegram мессенжерээр мансууруулах бодис худалдан авсан тухай мэдээлэл зэргийг яллах нотлох баримтаар ашиглагдсан.

Улсын Дээд Шүүхийн шийдвэрт: утсаар ярилцсан мэдээлэл, шүүгдэгчийн гар утсан дахь мэдээллийг шүүх хангалттай шинжлэн судлаагүй, харилцан ярианы

⁵² Постановление судебной коллегии по уголовным делам Верховного Суда Республики Казахстан от 4 февраля 2025 года №2уп-51-25 //Информационная система «Төрелік».

⁵³ Постановление судебной коллегии по уголовным делам Верховного Суда Республики Казахстан от 5 ноября 2024 года №2уп-367-24 //Информационная система «Төрелік».

⁵⁴ Постановление судебной коллегии по уголовным делам Верховного Суда Республики Казахстан от 3 июня 2025 года №2уп-151-25 //Информационная система «Төрелік».

агуулгад дүн шинжилгээ хийгээгүй, Telegram сувгаар бодис худалдаж аваагүй гэх цагаатгах нөхцөл байдлыг шалгаагүй. Түүнээс гадна нэгжлэгийн тэмдэглэл нь нэгжлэгийн явцад хийгдсэн дүрс бичлэгтэйгээ таарахгүй байсныг шалгаагүй.

Шүүх бүрэлдэхүүн дээрх нөхцөл байдлыг үндэслэн нотлох баримтын бүх талаас нь бүрэн бодитой шинжлэн судлаагүй нь тэдгээрийн үнэн зөв гэж хүлээн зөвшөөрөх үндэслэлгүй тул шүүхийн шийдвэрийг хүчингүй болгосон.

БНКУ-ын Дээд шүүхийн шийдвэрүүд нь цахим мэдээллийг гарал үүслийг тогтоох, тэдгээр нь хэрхэн бүтээгдэж, хадгалагдсан нөхцөлийг шалгах, түүнчлэн нотлох баримтын мэдээллийн эх үүсвэрүүдийн хоорондын зөрчилдөөнийг арилгах нь цахим нотлох баримтыг үнэлэхэд ач холболтой гэдгийг харуулж байна.

БНКУ-ын Эрүүгийн процессын хууль, УДШ-ийн шийдвэр, судлаач нарын бүтээл судалж үзэхэд дотоод итгэл үнэмшлээр, бүх талаас нь бүрэн бодитой, цогц байдлаар нь нотлох баримтыг үнэлэх загварын үндэс суурь болдог гэж дүгнэж болно.

Цахим нотлох баримт нь шинэ төрлийн нотлох баримт боловч, түүнийг үнэлэхэд эрүүгийн процессын үндсэн зарчмууд бүрэн хэрэгжинэ. Цахим нотлох баримт нь "онцгой" биш, харин "энгийн нотлох баримтын нэгэн адил" үнэлэгдэнэ. Гэхдээ түүний онцлогоос үүдэн эдгээр зарчмыг хэрэгжүүлэхэд нэмэлт техникийн мэдлэг, арга хэрэгсэл шаардлагатай. Өөрөөр хэлбэл, бид хуучин зорилгодоо хүрэх шинэ арга замыг олох ёстой. Зорилго нь өөрчлөгдөхгүй, харин арга зам нь өөрчлөгдөнө. Энэ бол цахимжилтын эрин үед эрүүгийн процессын өмнө тулгарч буй хамгийн чухал сорилтуудын нэг юм.

Уламжлалт нотлох баримт (цаасан баримт, гэрчийн мэдүүлэг, биет зүйл) нь хүний ертөнцөд бүрэлдэн бий болдог. Харин цахим өгөгдөл нь технологийн ертөнцөд бүрэлддэг. Өөрөөр хэлбэл, цахим нотлох баримтыг үнэлэх, шинжлэн судлах нь хуульч болон техникийн мэргэжилтэн хосолсон хандлагыг шаарддаг. Зөвхөн хуулийн талаас хандахад техникийн нарийн асуудлуудыг анзаарахгүй өнгөрөөх эрсдэлтэй. Зөвхөн техникийн талаас хандахад хуулийн шаардлагыг үл тоомсорлох эрсдэлтэй. Иймд хоёр талыг тэнцвэртэй харгалзан үзэх нь дижитал нотлох баримтыг зөв үнэлэх үндэс суурь болдог.

Цахим нотлох баримтыг үнэлэхдээ уламжлалт аргаар хандахад эрсдэлийг (программ хангамжийн орчноос хамаарах байдал, технологийн алдаа, олон дахин хуулагдах чадвар, гадны нөлөөтэй гэх тодорхой шинж тэмдэггүйгээр өөрчлөгдөх боломж) анзаарахгүй өнгөрөөж, хуурамч, өөрчлөгдсөн нотлох баримтад итгэх, эсвэл жинхэнэ нотлох баримтыг үгүйсгэх эрсдэлтэй. Иймд эдгээр эрсдэлийг харгалзан үзэж, нэмэлт техникийн шалгуур, арга хэмжээг хэрэглэх шаардлагатай.

Одоогийн судалгаа шинжилгээний ажлуудаас үзэхэд голчлон "хэрхэн хууль ёсны дагуу цуглуулах вэ?" гэдэг асуудалд анхаарч байна. Харин "цуглуулсан өгөгдөл, мэдээлэл үнэхээр үнэн зөв юу?" гэдэг асуудалд хангалттай анхаарал хандуулахгүй байгаа нь энэ чиглэлээр илүү системтэй, цогц судалгаа шаардлагатай байгаагийн илэрхийлэл юм.

Дүгнэлт

Үнэн зөв байдал - цахим нотлох баримтын онцлог шинж чанар

Цахим нотлох баримтын үнэн зөв байдал нь түүний тусдаа, бие даасан шинж чанар бөгөөд цахим орчинд агуулагдаж буй өгөгдлийн бодит байдалд нийцэх шаардлагыг илэрхийлдэг. Энэ нь нотлох баримтын зөвшөөрөгдөх байдлаас (admissibility) ялгаатай, бие даасан ангилал юм. Зөвшөөрөгдөх байдал нь нотлох

баримтыг хуулийн дагуу цуглуулсан эсэхтэй холбоотой бол, үнэн зөв байдал нь тухайн мэдээлэл нь бодит байдалд нийцэж байгаа эсэхтэй холбоотой.

Хууль тогтоомж ба шүүхийн практикийг хэрэглэхдээ анхаарах зүйлс

БНКУ-ын Эрүүгийн процессын хуулийн заалтууд болон Дээд Шүүхийн тайлбаруудыг цахим өгөгдөл, мэдээллийн үнэлэхдээ дараах хоёр чухал хүчин зүйлийг харгалзан үзэх шаардлагатай. Үүнд:

1. Цахим нотлох баримтын техникийн шинж чанар - биет бус байдал, программ хангамжаас хамаарах байдал, технологийн алдаа
2. Өөрчлөгдөх магадлал өндөр - ул мөргүй өөрчлөгдөх чадвар, олон дахин хуулагдах боломж

Эдгээр онцлогууд нь цахим нотлох баримтыг үнэлэхэд уламжлалт аргаас гадна нэмэлт техникийн мэдлэг, шалгуур шаардлагатай болдог.

Үнэн зөв байдлыг үнэлэх үндсэн үе шатууд

Өмнө дурдсанчлан, цахим нотлох баримтын үнэн зөв байдлыг үнэлэхэд дараах үе шатууд чухал ач холбогдолтой. Үүнд:

1. Бүрэн бүтэн байдлын шинжилгээ
2. Хадгалах нөхцөлийн шинжилгээ
3. Гадны нөлөө орсон, өөрчлөгдөх магадлалын шинжилгээ
4. Бусад нотлох баримттай нийцэл
5. Өгөгдлийн гарал үүслийн шинжилгээ
6. Үнэн зөв байдлыг шалгах гол шалгуурууд

Эрүүгийн процессын хууль тогтоомж болон Дээд Шүүхийн шүүхийн практикт хийсэн дүн шинжилгээ нь дижитал нотлох баримтын үнэн зөв байдлыг шалгах дараах гол шалгууруудыг тодорхойлох боломжийг олгож байна. Үүнд:

1. Цахим өгөгдөл болон мэдээллийн эх үүсвэрийг тогтоох
2. Цахим өгөгдлийн өөрчлөгдөөгүй, бүрэн бүтэн байдлыг шалгах
3. Хадгалах, дамжуулах нөхцөлийн шинжилгээ
4. Цахим мэдээллийн гарал үүслийг тогтоох
5. Цахим мэдээллийг хэргийн бусад нотлох баримттай харьцуулах
6. Цахим нотлох баримтыг бэхжүүлэх, шүүх хуралдаанд шинжлэх судлах

Цахим орчны технологийн эмзэг байдал

Цахим орчны онцлогоос шалтгаалан технологийн эмзэг байдал нь цахим өгөгдөл, мэдээллийн найдвартай байдалд шууд нөлөөлдөг. Энэ нь дараах хүчин зүйлсээр илэрдэг. Үүнд:

1. Программ хангамжаас хамаарах
2. Технологийн алдаа
3. Ул мөргүй өөрчлөгдөх
4. Хуулах чадвар

Эдгээр эмзэг байдлаас үүдэн цахим нотлох баримтыг үнэлэхэд илүү нарийн, нягт журам шаардлагатай болдог. Уламжлалт нотлох баримтыг үнэлэх арга нь эдгээр эрсдэлийг бүрэн хамрах чадваргүй тул нэмэлт техникийн шалгуур, арга хэмжээг хэрэглэх шаардлагатай.

Дээр дурдсан нөхцөл байдлууд нь цахим нотлох баримтын үнэн зөв байдлыг үнэлэхэд шаардагдахад анхаарах үндсэн зарчмыг тогтоож байна.

Ашигласан материалын жагсаалт

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля
2. 2014 года № 231-V // [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852 (дата обращения: 20.10.2025).
3. 20.10.2025).
4. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 20 апреля 2006 года № 4 «О некоторых вопросах оценки доказательств по уголовным делам» // [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://10.61.42.188/rus/docs/P06000004S_ (дата обращения: 20.12.2025).
5. Абдулвалиев А. Ф. Цифровые технологии в уголовном судопроизводстве: настоящее и будущее // Новеллы законодательства
6. криминального цикла и их отражение в уголовно-правовых науках. – 2023. – С. 5-16.
7. Афанасьева С.И., Добровлянина О.В. О внедрении, развитии, усовершенствовании способов собирания доказательственной информации по уголовным делам // Вестник Пермского университета. Юридические науки. – 2023. – №. 2 (60). – С. 349-377.
8. Барыгина, А. А. Доказывание в уголовном процессе: допустимость доказательств. 3-е изд., Юрайт, 2025.,
9. Зазулин А.И. Использование цифровой информации в доказывании по уголовным делам. Зазулин А.И. М.: Юрлитинформ, – 2019. –168с.
- 10.Исмагилов Р.А., Галимов Э.Э. Информационные технологии, используемые для собирания, проверки и оценки доказательств в уголовном судопроизводстве // Актуальные проблемы государства и общества в области обеспечения прав и свобод человека и гражданина. – 2020. – №. 1. – С. 285-290.
- 11.Кардашевская М.В. Тактические особенности изъятия криминалистически-значимой информации с электронных носителей // Теория и практика расследования преступлений: материалы X Международной научно - практической конференции 14 апреля 2022 г. – Краснодар: Краснодарский университет МВД России. – 2022. – С. 26-28.
- 12.Карташов И.И., Лесников О.А. Особенности получения и использования цифровой информации в уголовном судопроизводстве некоторых зарубежных стран // Вестник Воронежского института МВД России.– 2020. – №. 4. – С. 184-191.
- 13.Количенко А.А. Электронные носители информации как источник получения электронных доказательств в уголовном процессе // Вестник Казанского юридического института МВД России. – 2022. – Т. 13. – №. 1 (47). – С. 114-121.
- 14.Можаева И. П., Шульгин Е. П. О Понимании доказательств в правоохранительной деятельности в эпоху цифровых преобразований // Юрист-Правовед. – 2022. – №. 4 (103). – С. 162-167.
- 15.Раджабова У. О. Цифровые доказательства в уголовном судопроизводстве Российской Федерации и зарубежных стран // Правовая грамотность как основа развития гражданского общества. – 2022. – С. 68-75.
- Рамалданов Х.Х. Понятие и сущность цифровизации доказательств и доказывания в уголовном судопроизводстве // Вестник Волгоградской академии МВД России. – 2022. – №. 1 (60). – С. 121-128.

16. Яковлева К.Ю. Соотношение электронной информации с некоторыми видами доказательств в уголовном процессе // Теория и практика общественного развития. – 2023. – №. 2 (180). – С. 153-156.
17. Титов А. А. Некоторые вопросы обнаружения и исследования компьютерной информации при раскрытии и расследовании преступлений // Сибирские уголовно-процессуальные и криминалистические чтения. – 2022. – №. 3 (37). – С. 39-48.
18. Дедковский А. А. Проблемы обнаружения, фиксации и изъятия цифровой информации по уголовным делам // Цифровая экономика-образованию и науке Союзного государства Беларуси и России. – 2020. – С. 17-21.
19. Постановление судебной коллегии по уголовным делам Верховного Суда Республики Казахстан от 4 февраля 2025 года №2уп-51-25 // Информационная система «Төрелік».
20. Постановление судебной коллегии по уголовным делам Верховного Суда Республики Казахстан от 5 ноября 2024 года №2уп-367-24 // Информационная система «Төрелік».
21. Постановление судебной коллегии по уголовным делам Верховного Суда Республики Казахстан т 3 июня 2025 года №2уп-151-25 // Информационная система «Төрелік».
22. Faigman, D. L., Kaye, D. H., Saks, M. J., & Sanders, J. (eds.). (2014). *Modern Scientific Evidence: The Law and Science of Expert Testimony*. 3rd ed. Thomson Reuters.
23. Zhang, Nanning. "科学证据可采性标准的认识论反思与重构 (Epistemological Reflections and Reconstruction of Standards for Admissibility of Scientific Evidence)." *法学研究 [Law Research]*, no. 1, 2010, pp. 18–32.

МӨРДӨН ШАЛГАХ НУУЦ АЖИЛЛАГААНЫ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ОНОЛ-ПРАКТИКИЙН АСУУДАЛ

THEORETICAL AND PRACTICAL ISSUES OF LEGAL REGULATION OF SECRET INVESTIGATIVE OPERATIONS

Ш.Буяндэлгэр

*Дотоод хэргийн их сургуулийн
Сургалтын газрын төлөвлөлт хариуцсан
мэргэжилтэн, дэслэгч*

Товч агуулга: Монгол Улсад гэмт хэрэгтэй тэмцэх зорилгоор хууль сахиулах байгууллагууд өөр өөрийн үндсэн чиг үүргийн хүрээнд ажиллагаа явуулдаг эдгээрийн нэг чухал хэлбэр нь мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа юм. Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа нь хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу, нууц байдлаар хэрэгждэг, хүний эрх, эрх чөлөө шууд хөндсөн ажиллагаа бөгөөд түүний хууль ёсны хэрэгжилт, ил тод хяналтыг хангах нь эрх зүйн хувьд нарийн зохицуулалт шаардсан асуудал юм.

Сүүлийн жилүүдэд техник технологи хурдацтай хөгжиж, мөрдөн шалгах ажиллагаанд техник хэрэгсэл, цахим мэдээлэл цуглуулах, харилцаа холбоог хянах зэрэг шинэ арга, хэлбэр өргөн хэрэглэгдэх болсон. Гэвч эдгээр аргуудын хууль зүйн үндэслэл, хүний эрхийн баталгаа, шүүхийн хяналт зэрэг асуудал төдийлөн боловсронгуй бус байгаагаас үүдэн иргэдийн хувийн мэдээлэлд халдах, шүүхийн зөвшөөрөлгүйгээр мөрдөх ажиллагаа явуулах зэрэг зөрчил гарч, практикт тодорхой хүндрэлүүд үүсэж байна.

Иймд мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтыг судлан шинжлэх нь хууль зүйн онол, практикийн хувьд чухал ач холбогдолтой юм.

Abstract: One of the important forms of covert investigation carried out by law enforcement agencies in Mongolia within the scope of their main functions to combat crime is undercover investigation. Undercover investigation is an operation that is carried out in secret, in accordance with the grounds and procedures specified in the law, and directly affects human rights and freedoms. Its legal implementation and transparent control are issues that require strict legal regulation.

In recent years, technology has developed rapidly, and new methods and forms, such as technical equipment, electronic data collection, and communication monitoring, have been widely used in investigation operations. However, due to the lack of development of legal grounds, human rights guarantees, and judicial supervision of these methods, certain difficulties have arisen in practice, such as intrusion into citizens' personal information and conducting surveillance operations without court permission.

Therefore, studying the legal regulation of undercover investigation is of great importance in legal theory and practice.

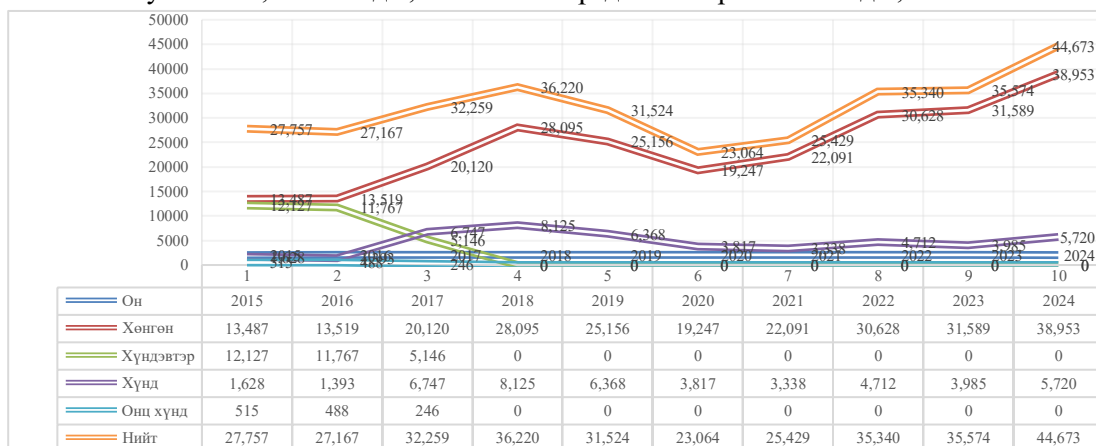
Түлхүүр үгс: Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа, эрх зүйн зохицуулалт, нууц хангах, гүйцэтгэх ажил, прокурорын хяналт, журам

Keywords: Covert investigation, legal regulation, confidentiality, executive work, prosecutorial supervision, procedure

Үндсэн хэсэг

Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа нь эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх хуулийн хүрээнд гэмт хэргийг илрүүлэх, нотлох баримтыг цуглуулах, гэмт этгээдийг тогтоох зорилготой тусгай арга ажиллагаа юм. Энэхүү ажиллагаа нь төрийн болон албаны нууц, хувь хүний эмзэг мэдээлэлтэй холбоотой асуудлууд хөндөгдөх тул нууцлал, аюулгүй байдлыг хангах нь нэн чухал. Гэвч сүүлийн жилүүдэд мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалт, хяналтын тогтолцоо, хэрэгжилтийн түвшинд тодорхойгүй байдал ажиглагдаж байна (Нээлттэй нийгэм форум, 2022).

Үндэсний статистикийн хорооны (2025) мэдээллээр, 2015–2024 оны хооронд Монгол Улсад бүртгэгдсэн эрүүгийн хэргийн тоо тогтвортой өссөн байна. 2015 онд 27,757 хэрэг бүртгэгдэж байсан бол 2024 онд 44,673 болж, ойролцоогоор 61 хувиар өссөн нь гэмт хэргийн цар хүрээ өргөжиж, мөрдөн шалгах байгууллагын ачаалал эрс нэмэгдсэнийг харуулж байна. Хөнгөн гэмт хэргийн тоо нийт хэргүүдийн дийлэнхийг эзэлж байгаа боловч сүүлийн жилүүдэд хүнд гэмт хэргийн тоо өсөх хандлагатай болжээ. Тухайлбал, 2020 онд 3,817 байсан хүнд гэмт хэрэг 2024 онд 5,720 болж өссөн

нь гэмт хэргийн шинж чанар илүү зохион байгуулалттай, нууцлаг хэлбэрт шилжиж буйг илтгэнэ.

Зураг 1. 2015-2024 оны гэмт хэргийн статистик тоо Эх сурвалж: (Үндэсний статистикийн хороо, 2025)

Эдгээр тоон үзүүлэлт нь гэмт хэрэгтэй тэмцэх уламжлалт арга барилыг дахин үнэлж, илрүүлэх ажиллагаанд нууц аргуудыг хууль ёсны хүрээнд, хүний эрхийн баталгаатайгаар оновчтой ашиглах шаардлагыг бий болгож байна.

Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны ойлголт ба мөн чанар: Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа гэж эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд зааснаар прокурорын зөвшөөрлөөр нууцаар явуулах ажиллагааг хэлнэ. Тэгвэл Улсын ерөнхий прокурор, Тагнуулын ерөнхий газрын даргын хамтарсан тушаалаар баталсан “Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны журам”-д мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа гэх нэршлийг прокурорын зөвшөөрлөөр явуулах нууц үзлэг, нууц туршилт, нууц ажиглалт, нууц таньж олуулах ажиллагаа, мөнгөн хөрөнгийн гүйлгээний шилжилт хөдөлгөөнийг нууцаар хянах, харилцаа холбооны сүлжээнд нэвтэрч хяналт тогтоох, түүгээр

дамжсан мэдээллийн агуулгыг гаргуулан авах, тусгай техник хэрэгсэл ашиглан хяналт тогтоох, ажиглалт явуулах, хяналттай хүргэлт, хяналтын худалдан авалт явуулах ажиллагааг хэлнэ гэж заасан байдаг.

Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа нь гэмт хэргийг илрүүлэх, таслан зогсоох, нотлох баримтыг цуглуулах онцгой зорилготой, хууль зүйн тусгай зохицуулалт шаардсан ажиллагаа юм. Энэхүү ажиллагааны мөн чанар нь таван үндсэн шинжээр илэрдэг. Үүнд:

Нууцлаг байдал: Ажиллагааны төлөвлөгөө, арга хэрэгсэл, оролцогчийн мэдээлэл нууцын зэрэглэлд багтдаг бөгөөд зөвхөн эрх бүхий албан тушаалтанд мэдэгдэнэ (Criminal Procedure Code of Mongolia, 2017).

Хуульд нийцсэн байдал: Зөвхөн хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу хэрэгжүүлэх ба хууль зөрчин олсон нотлох баримтыг шүүх хүчин төгөлдөр бус гэж үзнэ. (Batbayar, 2020).

Тусгай арга хэрэгсэл ашиглах: Сонсох төхөөрөмж, нууц камер, мөрдөх төхөөрөмж, мэдээлэгчийн сүлжээ гэх мэт.

Зорилго чиглэлтэй байх: Гэмт хэрэг илрүүлэх, таслан зогсоох, нотлох баримт цуглуулах, гэмт этгээдийг тогтоох

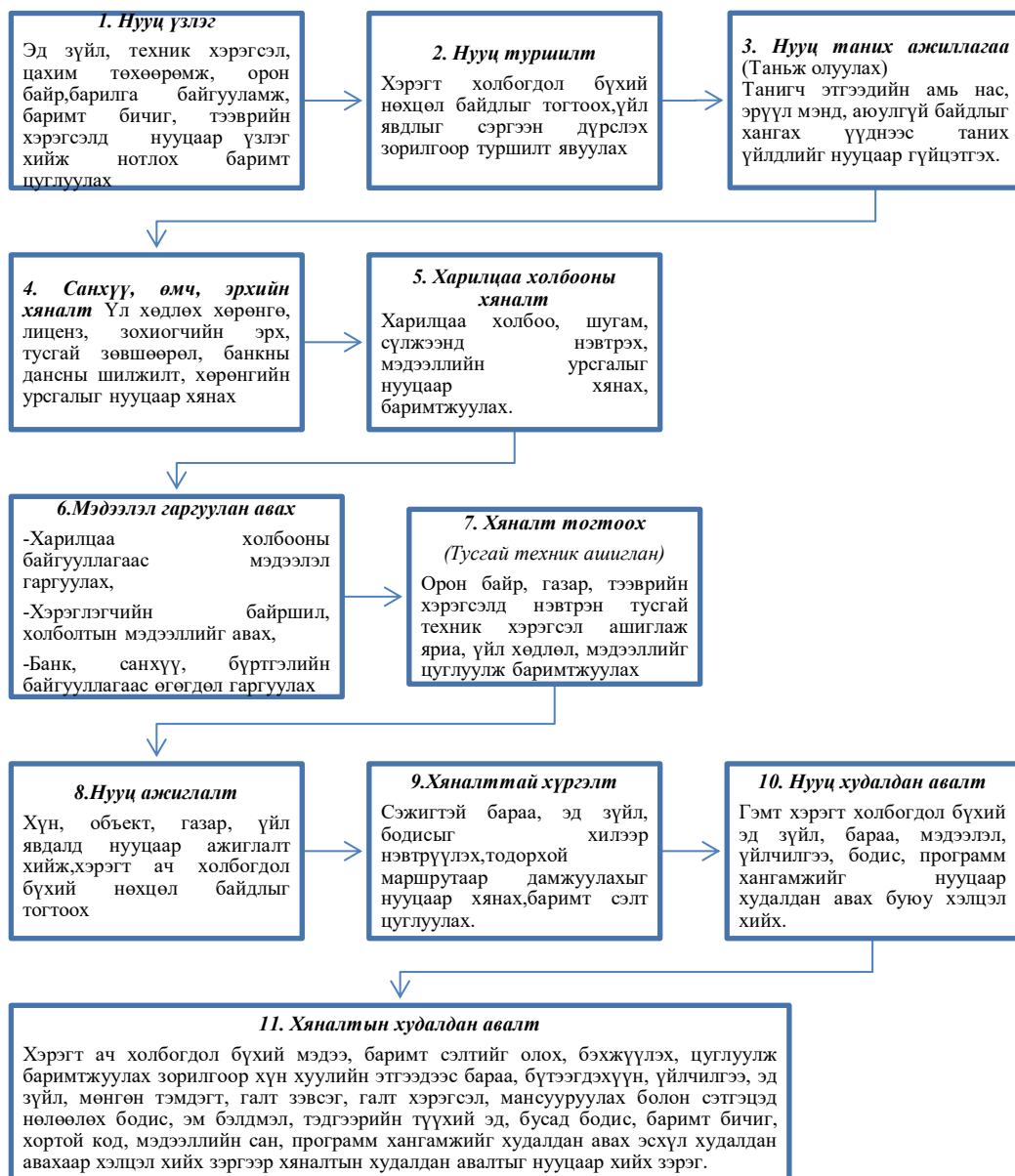
Хугацааны хувьд хязгаартай: Зөвхөн хэрэг мөрдөн байцаалтын тодорхой шатанд, зорилго биелмэгц зогсоно (Bat-Erdene, 2021).

Зураг 2. Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны мөн чанар

Нууц байх нь мөрдөн шалгах ажиллагааны үр нөлөөг хангах гол нөхцөл боловч хүний эрх, эрх чөлөөний баталгааг хангах, зохицуулалт шаарддаг. Хуульд нийцсэн байдал нь нууц ажиллагааны хууль ёсны үндсийг баталгаажуулж, нотлох баримтын хүчин төгөлдөр байдлыг хангах гол шалгуур болдог. Тусгай техник хэрэгслийн хэрэглээ нь технологийн дэвшлийг ашиглах боломж олгох хэдий ч хувийн нууцад халдах тул эрх зүйн зохицуулалт, хяналт тодорхой байх шаардлагатай.

Мөн мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа зорилго чиглэлтэй, тодорхой хэрэг, зорилгод нийцүүлэн хэрэгжих ёстой бөгөөд хугацааны хязгаарлалт нь хүний эрхийг хамгаалах, байгууллагын эрх мэдлийн тэнцвэрийг хангах чухал нөхцөл болдог. Эдгээр шинжийг цогцоор нь хэрэгжүүлснээр мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа нь хууль ёсны, үр нөлөөтэй, хүний эрхийн баталгааг хангахуйц хэлбэрээр хэрэгжих боломжтой юм.

Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа нь прокурорын зөвшөөрлөөр явуулах дараах 11 төрлийн (Улсын Ерөнхий прокурор, Тагнуулын ерөнхий газрын дарга, 2018) ажиллагаанаас бүрддэг байна. Үүнд:

Зураг 3 . Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны төрөл

Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтын түүхэн уламжлал: Монгол Улсын мөрдөн шалгах ажиллагааны эрх зүйн хөгжилд 2017 онд батлагдсан “Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль”-аар “мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа” гэх ойлголтыг хуульчлан тодорхойлогдсон нь орчин үеийн эрх зүйн тогтолцоонд шинэ хандлагын эхлэлийг тавьсан.

№	Он дараалал	Уламжлал шинэчлэл
1	XII, XVII зуун	Эртний Монголын эрх зүйн уламжлал: Монголын эртний нийгмийн эрх зүйн тогтолцоонд шүүх ба гэм бурууг тогтоох ажиллагаа тодорхой хэмжээнд хөгжсөн байв. Их Засаг хууль (13-р зуун): Чингис хааны боловсруулсан анхны цогц хууль бөгөөд гэмт хэргийн шинжтэй үйлдэлд

		шийтгэл оногдуулах, шүүлт явуулах журамтай байсан. Эрүүгийн шинжтэй хэргийн талаар хангалттай заалтуудтай байв. Монгол-Ойрадын Хууль цааз (17-р зуун): Хэргийн мөрдөн байцаалт, шийтгэл оногдуулах зохицуулалт бүхий хууль байв. Хүчирхийлэл, хулгай зэрэг гэмт хэрэгтэй тэмцэх арга хэмжээ багтсан.
2	1911–1921 он	Богд хаант Монгол улс: Эрүүгийн шүүхийн ажиллагаа уламжлалт эрх зүйд суурилсан, шашин-төрийн хос ёсны хэлбэрээр явагддаг байсан. Лам нар, засаг ноёд хэргийн хэлэлцүүлэгт оролцож шийдвэр гаргадаг байв. Шүүх, мөрдөн байцаалт тусгаар бус, эрх мэдэл төвлөрсөн байдалтай байсан
3	1921–1990 он	Ардын хувьсгалын дараах үе: 1924 оны Үндсэн хуулиар шүүх, прокурорын тогтолцоо бий болж, 1926 онд анхны Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль батлагдсан. Энэ нь ЗХУ-ын загвараар боловсруулагдсан. 1963 онд шинэчлэгдсэн хуульд мөрдөн байцаалт, прокурорын хяналт, шүүхийн ажиллагааг зохицуулсан. 1983 оны өөрчлөлтөөр шүүх хуралдааны ил тод байдал, сэжигтний эрхийг хамгаалах заалтууд орсон.
4	1990 оноос хойш	Ардчиллын дараах шинэчлэл: Ардчилал хөгжихийн хэрээр хүний эрх, эрх чөлөө, шүүхийн хараат бус байдал анхаарлын төвд орж, эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг шинэчлэх шаардлага үүссэн. 2002 онд Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль батлагдаж, хүний эрхийг хамгаалах, баривчлах ажиллагаанд шүүхийн хяналт нэвтрүүлэх зэрэг шинэ зарчмууд тусгагдсан.
5	2017 оны шинэчлэл	2017 оны 5-р сарын 11-нд батлагдсан "Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль"-д олон улсын түвшний хүний эрхийн хамгааллыг тусгасан. Шүүхийн зөвшөөрөлгүй мөрдөн шалгах ажиллагааг хязгаарлаж, нууц ажиллагаа, цахим нотлох баримтын зохицуулалтыг боловсронгуй болгосон. Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаанд прокурорын хяналтыг бэхжүүлсэн.

Хүснэгт 1. Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтын түүхэн уламжлал

Монгол Улсад мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалт нь эртний хууль цаазын уламжлалд тулгуурлан үе шаттайгаар хөгжиж, улс төр, нийгмийн өөрчлөлтийн нөлөөгөөр агуулга, зарчмын хувьд тасралтгүй шинэчлэгдсээр ирсэн байна. Эртний уламжлалт хууль тогтоомжууд нь гэм бурууг тогтоох, шийтгэл оногдуулах үндсэн зарчмыг тодорхойлж байсан бол XX зууны эхэн үеэс шүүх, прокурорын тогтолцоо бүрэлдэн бий болж, Оросын холбооны улсын эрх зүйд тулгуурласан хэм хэмжээ давамгайлжээ. Ардчиллын дараах үеэс хүний эрх, эрх чөлөөг дээдлэх, шүүхийн хяналтыг бэхжүүлэх хандлага эрчимтэй хөгжсөн нь орчин үеийн мөрдөн шалгах ажиллагааны эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх үндэс суурь болсон.

Түүнчлэн 2017 онд батлагдсан “Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль”-аар “мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа” гэх нэр томъёог анх удаа хуульчлан хэрэглэсэн нь Монгол Улсын мөрдөн шалгах ажиллагааны эрх зүйн хөгжилд чанарын шинэ шатны өөрчлөлт авчирсан гэж үзэж болно. Энэ нь мөрдөн шалгах нууц ажиллагааг хүний эрхийн олон улсын стандарттай уялдуулан зохицуулах, прокурорын хяналтыг бэхжүүлэх, нууц ажиллагааны хууль ёсны үндсийг тодорхойлох замаар хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагаанд илүү өндөр хариуцлага, мэргэжлийн шалгуур тогтоосон бодит шинэчлэл юм.

Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны эрх зүйн үндэс: Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа нь Монгол Улсын Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тогтолцооны салшгүй

бүрэлдэхүүн хэсэг бөгөөд гэмт хэрэг үйлдэгдсэн нөхцөлд прокурорын зөвшөөрлийн үндсэн дээр хуульд заасан үндэслэл журмын хүрээнд хэрэгждэг хууль ёсны ажиллагаа юм. Энэхүү ажиллагааны гол зорилго нь нотлох баримтыг цуглуулах, гэмт хэрэгт холбогдсон этгээдийн яллах, цагаатгах нөхцөл байдал улмаар хууль зүйн үнэн бодит байдлыг хангах явдал юм.

Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа нь хүний эрх, эрх чөлөөнд халдах магадлал өндөртэй, нарийн дэг журам шаардсан тусгай ажиллагаа тул хууль тогтоомжоор чанд зохицуулагддаг. Иймд тус ажиллагааг зөвхөн хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу, шүүхийн зөвшөөрөлтэйгөөр хэрэгжүүлэх нь зайлшгүй юм.

Гүйцэтгэх ажлын эрх зүйн шинж ба хүрээ: Гүйцэтгэх ажил нь илүү өргөн хүрээтэй ойлголт бөгөөд Монгол Улсын аюулгүй байдалд гэмт хэргээс сэргийлэх зорилготой. Энэ нь тагнуул, цагдаа, авлигын эсрэг байгууллагуудын үндсэн чиг үүрэг бөгөөд гүйцэтгэх ажлын тухай хуулиар зохицуулдаг.

Гүйцэтгэх ажлын үйл ажиллагаа нь эрүүгийн хэрэг үүсээгүй нөхцөлд ч урьдчилан сэргийлэх хэлбэрээр хэрэгжих боломжтой бөгөөд төрийн болон албаны нууцын хамгаалалтад хамаардаг. Тухайн харилцаа нь эрүүгийн процессоос тусдаа, байгууллагын дотоод нууц заавар, журмаар зохицуулагддаг онцлогтой.

Эрх зүйн уялдаа, зөрчил, бэрхшээл: Хэдийгээр Гүйцэтгэх ажлын тухай хууль болон Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль нь хоорондоо уялдаа холбоотойгоор мөрдөн шалгах нууц ажиллагааг хэрэгжүүлэх ёстой ч бодит хэрэгжилтэд дараах зөрчил, бэрхшээлүүд ажиглагддаг. Үүнд:

- Шүүхийн зөвшөөрөлгүйгээр мэдээлэл цуглуулах, тагнах, чагнах зэрэг хүний эрхэд халдах үйл ажиллагаа;
- Хувийн мэдээлэл, нууцад хэт халдах хандлага;
- Гүйцэтгэх ажил болон мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны эрх зүйн зааг тодорхой бус байдал;
- Байгууллагуудын бүрэн эрхийн давхардал, харилцан хяналтын сул байдал;
- Ил тод байдал, хяналт-шүүлтийн механизм сул хөгжсөн зэрэг асуудал.

Эдгээр зөрчил нь эрүүгийн процессын шударга ёсыг алдагдуулах, төрийн байгууллагуудын хоорондын хариуцлага, итгэлцлийг сулруулах, мөн хүний эрхийн баталгааг хангахад сөргөөр нөлөөлөх хандлагатай байна.

Гэмт хэрэг бүрийг нууцаар мөрдөн шалгахгүй, нууц ажиллагааг ердийн ажиллагаагаар илрүүлж, нотлох боломжгүй бүлэг, зохион байгуулалттай, нууц далд аргаар үйлдэгдсэн хүнд гэмт хэргүүд дээр прокурорын зөвшөөрлөөр явуулдаг. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх эрх зүйд мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны тухай ойлголт, ухагдахуун бий болоод удаагүй учир зохицуулалт, хэрэгжилтэд хүндрэлүүд байсаар байна. Тухайлбал, салбарын судлаачид: "...ямар гэмт хэрэгт, хэдий хугацаанд энэ ажиллагааг явуулах, хугацаа нь дуусахаар хэрхэх талаарх асуудлыг журамласан шийдвэрийг олж мэдэх боломжгүй...", хоёрдугаарт, үндэслэл, журмыг хуульдаа хэрхэн бичих тухай асуудал..., гуравдугаарт, мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны явцад шүүхийн хяналт заавал байх ёстой гэх асуудлуудыг хөнджээ. Ингээд мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны нууцлал, аюулгүй байдалтай холбоотой эрх зүйн зохицуулалтын асуудлыг судлан үзье. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд заасны дагуу гаргах журам нь хуулийн зарчим, агуулгад нийцсэн байх бөгөөд эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг хуульд зааснаас өөрөөр хэрэгжүүлэх хэм хэмжээ тогтоохыг

хориглосон байдаг. Хуулийн 26.7 дугаар зүйлийн 6 дахь хэсэгт “...мөрдөн шалгах нууц ажиллагааг явуулах журам, зааврыг Тагнуулын ерөнхий газрын дарга Улсын ерөнхий прокурортой хамтран батална” гэсэн байна. Хэн батлахыг заасан боловч “нууцаар батална”, эсхүл “нууц журам, зааврыг” гэж бичээгүй тул ил юм.

Гэвч мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа явуулах журам нийтэд төдийлөн нээлттэй бус, мөрдөн ажиллах үүрэгтэй АТГ, ТЕГ, ЦЕГ, УЕПГ-ын холбогдох алба, газар, хэлтсийн хэмжээнд байна. “Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа явуулах журам”-ыг Улсын ерөнхий прокурор, Тагнуулын ерөнхий газрын даргын 2017 оны 07 сарын 19-ны өдрийн А/84, А/57 дугаар хамтарсан тушаалаар анх баталж, 2018 онд шинэчлэн найруулсан билээ. Хуульд журмаас гадна “заавар” хэмээн оруулсан нь анхаарал татаж байгаа юм. Одоогоор батлагдсан мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны заавар байхгүй. Иймд Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн “мөрдөн шалгах нууц ажиллагааг явуулах байгууллага, ажилтны үйл ажиллагааны зарчим, эрх, үүргийг тодорхойлохтой холбогдсон энэ хуульд заагаагүй асуудлыг Гүйцэтгэх ажлын тухай хуулиар зохицуулна” гэнээс улбаалан эрх олгогдсон мөрдөгч, гүйцэтгэх ажилтны үйл ажиллагаандаа дагаж мөрддөг гүйцэтгэх ажлын хуульд нийцүүлэн гаргасан гүйцэтгэх ажлын заавар гэж ухаж ойлгоход хүргэнэ. Угаасаа “хавтаст хэрэгт тусгагдаагүй ...гүйцэтгэх ажилтай холбоотой ямар ч баримт мэдээллийг шүүхийн хэлэлцүүлэг, урьдчилсан хэлэлцүүлэг явуулах, хэрэг хянан шийдвэрлэх шүүхэд танилцуулахыг хориглоно” гэх хуулийн хэсэг, “Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа явуулахад Гүйцэтгэх ажлын тухай хууль, түүнд нийцүүлэн гаргасан журам, зааварт заасан арга, ажиллагааг ашиглаж болно” гэсэн журмын заалтаас мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны явцад гүйцэтгэх ажлын зааварт заасан аргаар цуглуулсан, хавтаст хэрэгт тусгагдсан гүйцэтгэх ажлын мэдээ, мэдээллийг нотлох баримтаар тооцож болох нь илэрхий байна.

Үүнээс үүдэн мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа, гүйцэтгэх ажил хоёрын харилцан хамаарал, хоорондын ялгаа, нууцын зэрэглэл, хэрэгжүүлэх субъект, прокурорын хяналтын талаарх ээдрээтэй олон янзын асуудлууд гарч ирнэ. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд зааснаар мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны үр дүнг нотлох баримтаар тооцохдоо мөрдөгчийн нэр, албан тушаал, мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа явуулах прокурорын зөвшөөрлийн дугаар, огноо, мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны төрөл, тухайн мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны явцад илэрсэн баримтат мэдээлэл, хавсаргасан баримтат мэдээллийн жагсаалт, магадалгааг баталсан прокурорын нэр, албан тушаал зэргийг агуулсан нууц ажиллагааны магадалгааг хавтаст хэрэгт тусгана. Нэг үгээр хэлбэл мөрдөн шалгах ажиллагааны үр дүнг “ил” болгож буй хэлбэр. Гэтэл мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа нэрийн дор гүйцэтгэх ажлын аргуудыг хэрэгжүүлдэг бүрэлдэхүүн болон үйл ажиллагааг нь нууцалбал зохих нэгжээр уг ажиллагааг гүйцэтгүүлж үр дүнг мөрдөгчийн магадалгаа нэрээр хэрэгт хавсаргаж байгаа нь Төрийн болон албаны нууцын тухай хууль (13.1.4 дэх хэсэг)-ийг зөрчиж байна гэж салбарын зарим судлаачид шүүмжилсэн нь үндэслэлтэй.

Өмнөх “Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа явуулах журам”-д мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны магадалгаа бичих, үр дүнг ашиглах талаар тусгасан боловч мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны нууцлалыг хангах, хавтаст хэрэгт хавсаргах зохицуулалт огт байгаагүй. Шинэ журмаар төрийн нууцад хамаарах хэргийг мөрдөн шалгах, эсхүл уг ажиллагаанд нууц эх сурвалж буюу гүйцэтгэх ажилтан, гүйцэтгэх ажлын туслах хүч оролцсоноос бусад тохиолдолд нууц ажиллагаа явуулах тогтоол, танилцуулга,

магадалгаанд “Нууц” тэмдэг дарж, хавсаргасан баримт, сэлтийн хамт нэг хавтас болгон үдэхээр болжээ.

Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны журам, заавар бүхэлдээ нээлттэй байснаар: 1.Сэжигтэн, яллагдагч, шүүгдэгчид нотлох баримтыг устгах, нуухаас гадна хуурамч эд мөрийн баримт үлдээх, төөрөгдүүлж цаг хожих, хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд саад учруулах; 2. Зохион байгуулалттай гэмт бүлэг, гэмт этгээдүүдийн заль мэх, гэмт үйлдлийн арга нарийсаж үйл ажиллагаа нь далд нууц байдалд шилжих, мөрдөн шалгах ажиллагааны эсрэг төлөвлөгөө гаргах; 3. Мөрдөн шалгах байгууллага, мөрдөгч хуулийн хийдэл, зохиомол нөхцөл байдал, үндэслэлгүй гомдол, мэдээлэл, хууль бус дарамт, эсэргүүцэлтэй тулгарч арга ажиллагаа нь суларч хүчгүйдэх; 4. Төрийн болон албаны нууц, байгууллага, хувь хүний нууцад хамаарах мэдээлэл, баримт бичиг, үйл ажиллагаа задарч, нууц гүйцэтгэх ажилтан, туслах ажилтан, туслагч болон гэрч, хохирогчийн амь нас, эрүүл мэнд аюул, заналхийлэлд өртөх; 5. Гэмт хэрэгтэй тэмцэх төрийн бодлого, үйл ажиллагаанд хямрал нүүрлэж, иргэд гэмт хэргийн талаар мэдээлэх, гэрчлэх, хууль сахиулагчидтай хамтран ажиллахаас татгалзах зэрэг эрсдэлтэй. Тэгвэл хавтаст хэргийн мөрдөн шалгах нууц ажиллагаатай холбоотой магадалгаа, баримт бичиг хязгаарлалттай буюу албаны нууцад хамаарах мэдээлэл байгаа одоогийн тохиолдолд яллагдагч болон хүсэлт гаргасан хохирогч, иргэний нэхэмжлэгч, иргэний хариуцагч тэдний өмгөөлөгчид төрийн нууцад хамаарахаас бусад нотлох баримтыг өөрийн зардлаар хуулбарлаж, хувилж авах²⁶ эрхийн дагуу авч болно. Хэдийгээр хуулбарлан авсан нотлох баримтыг судлан шинжлэхээс өөр зорилгоор ашиглавал хариуцлага хүлээлгэхээр заасан ч хуулиар төрийн болон албаны нууцыг мэдээлэх, дамжуулах, үзүүлэх, хэвлэн нийтлэх болон бусад арга замаар танилцах эрхгүй этгээдэд хүрэх боломжийг олгож байгаа юм. Авлигатай тэмцэх газар болон цагдаагийн байгууллагын харьяаллын гэмт хэрэгт явуулсан “нууц” тэмдэглэгээтэй мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны мэдээлэлд шууд хамааралтай.

Учир нь Төрийн нууцад хамаарах мэдээллийн жагсаалтын тагнуулын байгууллага, төрийн тусгай хамгаалалтын газрын хэмжээнд төрийн нууцад хамааруулсан мэдээлэлд “Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаанд хамаарах төлөвлөгөө, тайлан, мөрдөгчийн магадалгаа, нууцалбал зохих баримт бичиг, мэдээлэл”²⁷ багтана. Харин Авлигатай тэмцэх газар, Хууль зүй, дотоод хэрэг, хууль сахиулах салбар, Үндсэн хуулийн цэц, шүүх, прокурорын байгууллагын хэмжээнд хамаарах төрийн нууцад мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны магадалгаа, төлөвлөгөө, тайлан, баримт бичиг, мэдээлэл гэж байхгүй.

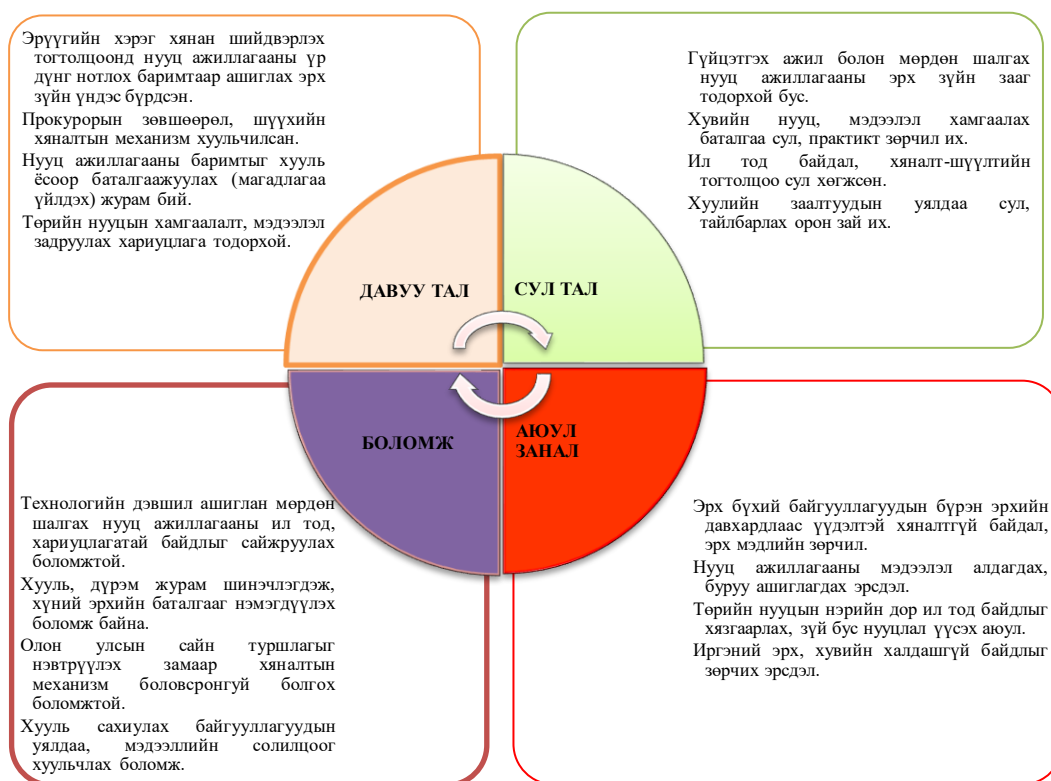
<i>Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль</i>	<i>Төрийн болон албаны нууцын тухай хууль</i>	<i>Дүгнэлт</i>
26.8 дугаар зүйл. Нууц ажиллагааны магадлагаа 1.Энэ хуулийн 16.8 дугаар зүйлийн 4 дэх хэсэгт заасан мөрдөгчийн нууц ажиллагааны магадлагаанд дараах зүйлийг тусгана: 1.1.мөрдөгчийн нэр, албан тушаал;	Монгол Улсын Төрийн албаны нууцын тухай хуулийн 13-р зүйлийн 13.1.4-д тагнуул, сөрөх тагнуул, хууль сахиулах ажлын хүрээнд: 13.1.4б Гүйцэтгэх ажлын нэгдсэн тоо бүртгэлийн болон тусгай сангийн мэдээлэл, 13.1.4в Гүйцэтгэх ажлын мэдээллийн болон тусгай техник хэрэгслийн тоо бүртгэлийн сан, түүнд ашиглагдаж	Монгол Улсын Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 30.9 дүгээр зүйлд заасан /хэрэг бүртгэлтийн хэрэг нээгээд/-аар мөн хуулийн 26-р бүлэгт заасан мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа буюу мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа явуулсан тухай 26.8-д зааснаар мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны

1.2.мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа явуулах прокурорын зөвшөөрлийн дугаар, огноо;	байгаа тусгай зориулалтын техник технологи, программ хангамж, нууцлах код, тзлхүүр, өгөгдөл, нууц тээгчид байгаа мэдээлэл,	магадлагаа бичиж, хэрэг бүртгэлтийн хэрэгт хавсарган прокурорт цаашид мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах эсэхийг шийдвэрлэх санал хүргүүлж, Төрийн болон албаны нууцын тухай хуулийн 13.1.4-т заасан төрийн нууцыг задруулах эрсдэл учруулж болзошгүй байна.
1.3.мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны төрөл;	13.1.4д Гүйцэтгэх ажлын шугамаар шалгасан болон шалгаж байгаа хэргийн материал, баримт сэлт, мэдээлэл,	
1.4.тухайн мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны явцад илэрсэн баримтат мэдээлэл;	13.1.4е Эрх бүхий байгууллагын удирдлагаас гүйцэтгэх ажлыг хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон асуудлаар гаргасан шийдвэр, заавар, журам, бусад баримт бичиг	
1.5.хавсаргасан баримтат мэдээллийн жагсаалт;	13.1.4ё Гүйцэтгэх ажилтны үйл ажиллагааны үндсэн төлөвлөгөө, тайлан, ажлын байрны тодорхойлолтын мэдээлэл,	
1.6.магадлагааг баталсан прокурорын нэр, албан тушаал.	13.1.4и Гүйцэтгэх ажилтан, нууц гүйцэтгэх ажилтны хувийн хэргийн болон тэдний албан ажилтай холбоотой мэдээлэл,	
	13.1.4к Гүйцэтгэх ажил явуулах эрх бүхий байгууллагын тусгай архивын данс, бүртгэл, эд зүйл зэрэг зүйлс нь төрийн нууцад хамаарахаар хуульчилсан.	

Хүснэгт 2. Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтын харьцуулалт

Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль болон Төрийн болон албаны нууцын тухай хуулийн заалтуудын эргэлзээтэй байгаа нь мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны явцад төрийн нууц задрах, мэдээллийн аюулгүй байдал алдагдах эрсдэл үүсгэж байна. Иймд нууц ажиллагааны баримт бичгийн ашиглалт, хадгалалт, хяналтын журмыг нарийвчлан тогтоож, гүйцэтгэх ажил болон мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны эрх зүйн заагийг тодорхой болгох шаардлагатай.

Дээр дурдсан эрх зүйн зохицуулалтын онол ба практикийн зөрчил, хууль хоорондын уялдааг харгалзан үзвэл мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны эрх зүйн орчныг цаашид сайжруулахад дотоод хүч, сул тал, боломж, заналхийллийн тэнцвэрийг тодорхойлох шаардлагатай байна. Иймд энэхүү судалгаанд SWOT шинжилгээний аргыг ашиглан тухайн асуудлын давуу болон сул тал, боломж, эрсдэлийг дараах байдлаар тодорхойлов.

Зураг 4. Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны эрх зүйн орчны дотоод ба гадаад хүчин зүйлийн шинжилгээ (SWOT)

SWOT шинжилгээний үр дүнгээс харахад, мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалт нь хууль ёсны үндэс, хяналтын тогтолцоо, төрийн нууцын хамгаалалт зэрэг тодорхой давуу талуудтай боловч эрх хэмжээний тодорхой бус байдал, ил тод байдлын дутагдал, мэдээллийн аюулгүй байдлын сул тал зэрэг дотоод эрсдэл давамгайл байна.

Нөгөө талаар, олон улсын сайн туршлага нэвтрүүлэх, хууль шинэчлэх, технологийн шийдэл ашиглах боломж байгаа хэдий ч төрийн нууцын хэт төвлөрөл, хяналтгүй байдал, хүний эрх зөрчигдөх эрсдэл зэрэг гадаад хүчин зүйлс анхаарал татаж байна. Иймд цаашид эрх зүйн зохицуулалтыг илүү уялдаатай, хяналттай, ил тод байдлыг дэмжсэн чиглэлээр шинэчлэх шаардлагатай гэж үзэв.

Дүгнэлт, санал

Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа нь гэмт хэрэгтэй тэмцэх, нотлох баримт цуглуулах, эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны үр нөлөөг хангах чухал хэрэгсэл хэдий ч хүний эрх, хувийн нууцтай салшгүй холбоотой онцгой ажиллагаа

юм. Монгол Улсад энэхүү ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалт 2017 оны “Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль”-аар орчин үеийн түвшинд хуульчлагдаж, прокурорын зөвшөөрөл, шүүхийн хяналт зэрэг хариуцлагын тогтолцоог бүрдүүлсэн нь чухал дэвшил болсон.

Гэвч практик хэрэгжилтийн түвшинд хууль хоорондын уялдаа сул, гүйцэтгэх ажил болон мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны зааг тодорхойгүй, мэдээллийн аюулгүй байдал сул, хяналт-шүүлтийн тогтолцоо бүрэн хөгжөөгүй зэрэг хийдэл байсаар байна. Энэ нь төрийн байгууллагуудын бүрэн эрх давхцах, хүний эрх зөрчигдөх, төрийн нууц задрах эрсдэл бий болгож байна.

SWOT шинжилгээний үр дүнгээс үзвэл, Монгол Улсад мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны эрх зүйн орчин нь тодорхой давуу тал (хууль ёсны үндэс, прокурорын хяналт, төрийн нууцын хамгаалалт) болон боломж (технологийн дэвшил, олон улсын сайн туршлага, хууль шинэчлэл) бүхий чухал суурьтай байна. Гэвч сул талууд (эрх хэмжээний тодорхой бус байдал, ил тод байдлын дутагдал) болон эрсдэлүүд (мэдээлэл алдагдах, хүний эрх зөрчигдөх, хэт нууцлал) давамгайлж буй нь эрх зүйн зохицуулалтыг улам боловсронгуй болгох шаардлагыг харуулж байна.

Иймд цаашид:

- Шүүхийн зөвшөөрөл, прокурорын хяналтын механизмыг бэхжүүлэх;
- Мэдээллийн аюулгүй байдлын стандартыг боловсронгуй болгох;
- Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд Гүйцэтгэх ажил болон эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулиудаас салган нэг мөр ойлголтод хүрэхийн тул Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны бие даасан хуультай болох.

Эцэст нь, мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны эрх зүйн орчны шинэчлэл нь зөвхөн хууль зүйн асуудал бус, төрийн хариуцлага, хүний эрхийн хамгаалалт, нийгмийн итгэлийг бэхжүүлэх стратегийн ач холбогдолтой асуудал юм.

Холбогдох хууль тогтоомжид оруулах зарим саналыг тодруулбал, Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 27.6 дугаар зүйлийн 6 дахь хэсэгт: ...мөрдөн шалгах нууц ажиллагааг явуулах журмыг Тагнуулын ерөнхий газрын дарга Улсын ерөнхий прокурортой хамтран нууцаар батална. Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа явуулах журамд: Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа явуулах тогтоол, танилцуулга, тайлбар, үр дүн, нууц ажиллагааны магадалгаанд “Нууц” тэмдэг дарна. Төрийн нууцад хамаарах мэдээллийн жагсаалтын ё/, п/, ю/ хэсгүүдэд: Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаанд хамаарах төлөвлөгөө, тайлан, мөрдөгчийн магадалгаа, нууцалбал зохих баримт бичиг, мэдээлэл /Нууцын зэрэглэл: нууц, нууцлах хугацаа (жилээр): 10/ гэж нэмэх, өөрчлөн найруулах зэрэг болно.

Ашигласан материалын жагсаалт

1. Улсын Ерөнхий прокурор, Тагнуулын ерөнхий газрын дарга. (2018). Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа явуулах журам (А/116, А/177 дугаар хамтарсан тушаалын 1 дүгээр хавсралт). Улаанбаатар.
2. Үндэсний статистикийн хороо. (2025). Эрүүгийн хэргийн тоо, ангиллаар (2015–2024). Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан 1212.mn. <https://www.1212.mn>
3. Нийтийн мэдээллийн ил тод байдлын тухай хууль (Шинэчилсэн найруулга). 2022 он
4. Нээлттэй нийгэм форм. “Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа” хэлэлцүүлгийн тэмдэглэл. УБ, 2022 оны 12 дугаар сар. 6 дахь тал
5. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль (Шинэчилсэн найруулга)-ийн 26.8 дугаар зүйл (Нууц ажиллагааны магадлагаа). Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл: 2017 он №23
6. Монгол Улсын Төрийн нууцад хамаарах мэдээллийн жагсаалтын /44 дэх заалт. Загийн газрын 2017 оны 247 дугаар тогтоолын хавсралт
7. Ч.Доржсүрэн. Мэдээллийн ил тод байдал ба мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа. УБ хот, 2025 он

ЦАГДААГИЙН ЭРХ ЗҮЙН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ

ЦАГДААГИЙН АЛБА ХААГЧДЫН БЭРХШЭЭЛТ НӨХЦӨЛ БАЙДЛЫН СИСТЕМ-ИНСТИТУЦИЙН ШИНЖИЛГЭЭ

SYSTEM-INSTITUTIONAL ANALYSIS OF THE CHALLENGING CONDITIONS FACED BY POLICE OFFICERS

Х.Хатанбаатар

*Цагдаагийн ерөнхий газрын
Сургалтын бодлого, зохицуулалтын хэлтсийн
ахлах мэргэжилтэн, цагдаагийн дэд хурандаа*

Товч агуулга: Сүүлийн жилүүдэд нийслэл Улаанбаатар хотод хурдацтай явагдаж буй хотжилт, хүн амын төвлөрөл, дотоод шилжилт хөдөлгөөний өсөлт, нийгэм-эдийн засгийн бүтэц, давхаргын өөрчлөлт, мэдээллийн экосистемийн эрчимтэй хувьсал зэрэг макро түвшний хүчин зүйлс нь нийгмийн харилцаа, аюулгүй байдлын орчныг илүү төвөгтэй, олон хүчин зүйлийн огтлолцол бүхий шинжтэй болгож байна. Энэхүү өөрчлөлтийн нөлөө нь хууль сахиулах байгууллагын, тэр дундаа цагдаагийн байгууллагын өдөр тутмын үйл ажиллагаанд шинэ төрлийн, нийлмэл бүтэцтэй сорилтуудыг үүсгэж, уламжлалт удирдлага, зохион байгуулалт, нөөцийн төлөвлөлтийн загваруудын үр нөлөөг дахин авч үзэх шаардлагыг бий болгож байна.

Улаанбаатар хотын нөхцөлд цагдаагийн алба хаагчдын ажлын ачаалал, илүү цагийн давтамж, сэтгэлзүйн дарамт, ажил мэргэжилтэй холбоотой эрсдэлт нөхцөл байдал, байгууллагын дотоод зохион байгуулалтын оновчгүй байдал, хүний нөөцийн тэгш бус хуваарилалт, гүйцэтгэлийн үнэлгээний бодит бус шалгуур, олон нийтийн итгэлцлийн түвшин зэрэг хувьсагчид харилцан хамааралтайгаар огтлолцож байна. Эдгээр хүчин зүйлс нь дангаар бус, системийн түвшинд харилцан нөлөөлөх замаар “бэрхшээлт нөхцөл байдал”-ын бүтэц, динамикийг бүрдүүлж байгаа нь онол-арга зүйн цогц судалгаа шаардсан асуудал болж байна.

Энэхүү өгүүллийн зорилго нь Улаанбаатар хотын нутаг дэвсгэрт алба хааж буй цагдаагийн алба хаагчдад тулгамдсан бэрхшээлийг институцийн, зохион байгуулалтын, сэтгэлзүйн болон нийгмийн түвшний хүчин зүйлсийн огтлолцлын хүрээнд системийн хандлагаар тодорхойлох, тэдгээрийн шалтгаан-үр дагаврын хамаарлыг шинжлэн судлахад оршино. Судалгаанд нийгмийн тогтолцооны онол, байгууллагын зан үйлийн онол, мэргэжлийн стрессийн онол, нийтийн удирдлагын шинэчлэлийн хандлагуудыг арга зүйн суурь болгон ашиглах боломжийг авч үзнэ.

Судалгааны ач холбогдол нь хоёр талтай. Академик түвшинд, хотжилт ба хууль сахиулах үйл ажиллагааны харилцан хамаарлыг Монгол Улсын нийслэлийн жишээн дээр онолын хүрээнд задлан шинжилж, “бэрхшээлт нөхцөл байдал”-ын ойлголтыг институцийн болон хувь хүний түвшний огтлолцол бүхий цогц ойлголт болгон тодорхойлоход хувь нэмэр оруулах юм. Практик түвшинд, судалгааны үр дүн

нь цагдаагийн байгууллагын хүний нөөцийн бодлого, ажлын ачааллын менежмент, сэтгэлзүйн дэмжлэгийн тогтолцоо, удирдлагын зохион байгуулалтын шинэчлэл, олон нийтийн итгэлцлийг нэмэгдүүлэх бодлогын шийдвэрт шинжлэх ухааны үндэслэл бүхий санал, зөвлөмж боловсруулахад чиглэнэ.

Иймээс Улаанбаатар хотын цагдаагийн алба хаагчдын тулгамдсан бэрхшээлийг онол-арга зүйн түвшинд цогцоор нь тодорхойлох нь нийслэл хотын аюулгүй байдлын удирдлагыг боловсронгуй болгох стратегийн ач холбогдолтой судалгааны чиглэл юм.

Abstract: In recent years, macro-level factors such as the rapid urbanization of Ulaanbaatar, population concentration, increasing internal migration, changes in the socio-economic structure and stratification, and the accelerated transformation of the information ecosystem have made the social environment and public safety landscape increasingly complex and characterized by the intersection of multiple variables. These transformations have generated new, structurally complex challenges for law enforcement institutions—particularly the police—in their daily operations, thereby necessitating a reassessment of the effectiveness of traditional models of management, organizational structure, and resource planning.

In the context of Ulaanbaatar, variables such as police officers' workload, frequency of overtime, psychological pressure, occupational risk exposure, inefficiencies in internal organizational arrangements, unequal distribution of human resources, unrealistic performance evaluation criteria, and fluctuating levels of public trust intersect in mutually reinforcing ways. These factors do not operate in isolation; rather, through systemic interaction they shape the structure and dynamics of what may be defined as “challenging operational conditions,” thereby constituting a research problem that requires a comprehensive theoretical and methodological approach.

The objective of this study is to identify the challenges faced by police officers serving within the territory of Ulaanbaatar through a systemic analytical framework that considers the intersection of institutional, organizational, psychological, and social factors, and to examine the causal relationships among these variables. The research draws methodologically on systems theory, organizational behavior theory, occupational stress theory, and contemporary approaches in public administration reform.

The significance of the study is twofold. At the academic level, it contributes to the theoretical understanding of the relationship between urbanization and law enforcement by analyzing the case of Mongolia's capital city and by conceptualizing “challenging operational conditions” as a multidimensional construct situated at the intersection of institutional and individual-level determinants. At the practical level, the findings are intended to provide an evidence-based foundation for policy recommendations concerning police human resource management, workload regulation, psychological support systems, organizational and managerial reform, and strategies aimed at strengthening public trust.

Accordingly, a comprehensive theoretical and methodological analysis of the challenges faced by police officers in Ulaanbaatar constitutes a strategically significant research direction for improving the governance of urban public safety in the capital city.

Түлхүүр үгс: Цагдаагийн алба хаагч, аюулгүй байдал, нийгмийн сэтгэл зүй, хүний нөөц, ажлын ачаалал, ёс зүй, сахилга, бэрхшээл.

Keywords: Police officer /law enforcement personnel/, safety /security/, social psychology, human resources, workload, ethics, discipline, challenge.

Үндсэн хэсэг

Монгол Улсын Үндсэн хуульд ардчилсан ёс, шударга ёс, хүний эрх, эрх чөлөө, тэгш байдал, үндэсний эв нэгдлийг хангах, хууль дээдлэх зарчмыг төрийн үйл ажиллагааны үндсэн суурь болгон тунхагласан байдаг. Үндсэн хуулийн 1 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Монгол Улс бол тусгаар тогтносон, бүрэн эрхт, Бүгд Найрамдах улс мөн” хэмээн тодорхойлсон нь төрийн байгууллагуудын үйл ажиллагаа ардчилсан эрх зүйт төрийн зарчимд нийцсэн, иргэн төвтэй, хуульд захирагдсан байх ёстойг илэрхийлдэг суурь зохицуулалт юм. Иймд төрийн гүйцэтгэх эрх мэдлийн тогтолцоонд хамаарах хууль сахиулах байгууллагуудын бодлого, зохион байгуулалт, удирдлагын үйл ажиллагаа нь хүний эрхийг хамгаалах, нийгмийн дэг журам, аюулгүй байдлыг хангах, хууль дээдлэх зарчмыг бодитоор хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн байх шаардлагатай.

Орчин үеийн нийгмийн тогтвортой байдал, нийтийн хэв журам, иргэдийн эрх, эрх чөлөөний бодит баталгаа нь хууль сахиулах байгууллагын институцийн чадавх, мэргэжлийн ёс зүй, хариуцлагын тогтолцоо, ил тод байдал, олон нийтийн итгэлцлийн түвшинтэй шууд хамааралтай. Ялангуяа цагдаагийн байгууллага нь нийгмийн аюулгүй байдлыг хангах үндсэн чиг үүргийг хэрэгжүүлэгчийн хувьд төр-иргэн хоорондын харилцааны хамгийн ойрын институцийн нэг бөгөөд түүний үйл ажиллагааны чанар, мэргэжлийн байдал нь төрийн эрх зүйт шинжийн бодит илэрхийлэл болдог.

Монгол Улсад цагдаагийн байгууллагын эрх зүйн шинэчлэл нь 2017 онд батлагдсан “Цагдаагийн албаны тухай хууль”-ийн шинэчилсэн найруулгаар шинэ шатанд гарсан гэж үзэж болно. Тус хуульд цагдаагийн байгууллагын бүтэц, чиг үүрэг, алба хаагчийн эрх, үүрэг, сахилга хариуцлага, нийгмийн болон эрх зүйн хамгаалалтын баталгааг илүү тодорхой системчлэн зохицуулсан нь салбарын эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох чухал алхам болсон. Гэсэн хэдий ч эрх зүйн зохицуулалтын шинэчлэл нь дангаараа бодит амьдрал дахь байгууллагын үйл ажиллагааны хүндрэл, алба хаагчдын мэргэжлийн эрсдэл, нийгмийн хамгааллын асуудлыг бүрэн шийдвэрлэх хангалттай нөхцөл болдоггүй.

Хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн үр нөлөө нь байгууллагын дотоод соёл, хүний нөөцийн бодлого, санхүүгийн тогтвортой байдал, мэргэжлийн сургалт-бэлтгэлийн чанар, алба хаагчдын нийгмийн баталгаа, ажлын ачааллын зохистой зохицуулалт, олон нийтийн итгэлцлийг бий болгох бодлогын уялдаа холбооноос ихээхэн шалтгаалдаг. Өөрөөр хэлбэл, эрх зүйн баталгаа нь зөвхөн норматив зохицуулалтын түвшинд бус, байгууллагын өдөр тутмын практик, удирдлагын шийдвэр гаргалт, нөөцийн хуваарилалт, байгууллагын соёл, мэргэжлийн стандартын хэрэгжилтээр бодитоор хэмжигддэг цогц үзэгдэл юм.

Ийм нөхцөлд цагдаагийн алба хаагчийн баталгаа болон алба хаагчдад тулгарч буй бодит бэрхшээлт нөхцөл байдлыг цогцоор нь судлах шаардлага онол-практикийн огтлолцолд байрлах судалгааны чухал чиглэл болж байна. Нэг талаас, алба хаагчийн эрх зүйн болон нийгмийн баталгаа хангалтгүй байх нь мэргэжлийн эрсдэл нэмэгдэх, ажлын бүтээмж буурах, мэргэжлийн ёс зүйд сөргөөр нөлөөлөх, улмаар байгууллагын нэр хүнд, олон нийтийн итгэлцэлд нөлөөлөх боломжтой. Нөгөө талаас, баталгааны тогтолцоо зохистой, бодитой хэрэгжих нь алба хаагчийн мэргэжлийн тогтвортой байдал, хариуцлагын соёл, иргэдэд үзүүлэх үйлчилгээний чанар, хууль сахиулах ажиллагааны үр нөлөөг дээшлүүлэх үндсэн нөхцөл болдог.

Судалгаанд “баталгаа” гэх ойлголтыг зөвхөн хууль, журамд заасан эрхийн хүрээнд бус, байгууллагын үйл ажиллагаанд шингэсэн мэргэжлийн стандарт, институцийн соёл, хариуцлагын тогтолцоо, эдийн засаг-нийгмийн дэмжлэгийн бодит хүртээмж, албаны хараат бус байдлыг хангах институцийн дархлаа, олон нийтийн

дэмжлэг, итгэлцлийн динамикийг хамарсан цогц институцийн тогтолцоо хэмээн өргөн хүрээнд авч үзнэ.

Иймд цагдаагийн алба хаагчийн баталгааг судлах нь зөвхөн салбарын дотоод асуудал төдийгүй эрх зүйт төрийн тогтолцооны тогтвортой байдал, хүний эрхийн бодит хамгаалалт, нийтийн аюулгүй байдлын үр ашигтай менежменттэй шууд холбогдох стратегийн ач холбогдолтой судалгааны чиглэл юм.

Монгол Улсад цагдаагийн байгууллагын эрх зүйн зохицуулалтыг системчлэн боловсронгуй болгох чиглэлд “Цагдаагийн албаны тухай хууль” (шинэчилсэн найруулга)-ийг 2017 оны 02 дугаар сарын 09-ний өдөр Монгол Улсын Их Хурал баталж, хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж эхэлснээр орчин үеийн цагдаагийн байгууллагын бүтэц, институцийн тогтолцоо, удирдлага, үйл ажиллагааны чиглэл, зарчим, зорилго, чиг үүрэг, алба хаагчийн эрх зүйн байдал, эрх-үүргийн хүрээг нэгдмэл байдлаар тодорхойлсон салбарын суурь шинжтэй төрөлжсөн хууль бүрдсэн гэж үзэж болно. Тус хууль батлагдсанаас хойших хугацаанд олон удаагийн нэмэлт, өөрчлөлт орсон нь цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааг эрх зүйн шинэ орчин, бусад салбарын хууль тогтоомжийн хөгжил, нийгмийн харилцааны өөрчлөлттэй уялдуулан тасралтгүй боловсронгуй болгож буй институцийн динамикийг илэрхийлдэг.

Тус хуулийн системчилсэн зохицуулалтад алба хаагчийн эрх зүйн байдлыг хамгаалах баталгааг тусгайлан бүлэглэн тодорхойлсон нь онол-практикийн хувьд чухал ач холбогдолтой. Тухайлбал, хуулийн 83–87 дугаар зүйлд алба хаагчийн баталгааг улс төрийн, хууль зүйн, нийгмийн, эдийн засгийн зэрэг төрөлжсөн ангиллаар зохицуулсан нь цагдаагийн алба хаагчийн эрх зүйн хамгаалалтыг олон талт институцийн баталгааны тогтолцоо хэлбэрээр ойлгох хууль зүйн суурийг бүрдүүлж байна. Ийм ангилал нь баталгааг зөвхөн нийгмийн халамжийн асуудал бус, харин төрийн тусгай албаны үйл ажиллагааны тогтвортой байдал, мэргэжлийн хараат бус байдлыг хангах эрх зүйн механизм хэмээн авч үзэх боломжийг бүрдүүлдэг.

Цагдаагийн алба хаагч нь төрийн нэрийн өмнөөс нийтийн хэв журам, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах, гэмт хэрэгтэй тэмцэх, хууль сахиулах чиг үүргийг хэрэгжүүлэгч төрийн онцгой эрх бүхий албан хаагчийн хувьд үйл ажиллагаагаа өндөр эрсдэл, сэтгэл зүйн ачаалал, эрх зүйн маргаантай нөхцөл, олон нийтийн хяналт, хариуцлагын өндөр шаардлагын орчинд гүйцэтгэдэг онцлогтой. Иймээс тэдний албан үүргээ хэрэгжүүлэх эрх зүйн болон нийгмийн нөхцөлийг хуулиар баталгаажуулах нь зөвхөн алба хаагчийн хувийн эрх ашгийг хамгаалах асуудал төдийгүй төрийн эрх мэдлийн хэрэгжилтийн үр нөлөө, хууль дээдлэх зарчмын бодит хэрэгжилттэй шууд холбоотой институцийн зорилт юм.

Онолын хувьд “алба хаагчийн баталгаа” гэх ойлголтыг төрийн албаны эрх зүйд албан үүргээ хэрэгжүүлэх явцад алба хаагчийг хууль бус нөлөөлөл, шахалт, аюул, эрх зүйн эрсдэлээс хамгаалах, мөн түүний нийгмийн болон эдийн засгийн тогтвортой байдлыг хангах зорилготой төрөөс тогтоосон эрх зүйн болон институцийн нөхцөл, механизмын нийлбэр цогц хэмээн тодорхойлдог. Энэ утгаараа баталгаа нь норматив зохицуулалт, институцийн хамгаалалт, нийгмийн дэмжлэг, мэргэжлийн стандарт гэсэн харилцан уялдаатай бүрэлдэхүүнтэй олон хэмжээст ойлголт юм.

Хууль зүйн баталгааны хүрээнд цагдаагийн алба хаагч албан үүргээ хуульд нийцүүлэн хэрэгжүүлж байх үед учирсан хохирлыг төрөөс хариуцах зарчим нь албан үүрэг гүйцэтгэх явцад шийдвэр гаргахдаа үндэслэлгүй эрсдэлээс зайлсхийх, хууль хэрэгжүүлэхээс татгалзах, болгоомжлох сэтгэл зүйн дарамтыг бууруулах институцийн ач холбогдолтой. Үүнтэй зэрэгцэн иргэн, хуулийн этгээд цагдаагийн хууль ёсны шаардлагыг биелүүлэх үүргийг хуульчилсан нь төрийн албадлагын эрх

мэдлийн легитим байдлыг хангах, хууль сахиулах үйл ажиллагааны үр нөлөөг дээшлүүлэх эрх зүйн орчныг бүрдүүлдэг.

Улс төрийн баталгааны агуулгад цагдаагийн алба хаагчийг улс төрийн үйл ажиллагаанаас ангид байлгах зохицуулалт онцгой байр суурь эзэлдэг. Энэ нь төрийн тусгай албаны институцийн хараат бус байдлыг хангах, хууль хэрэгжүүлэх ажиллагаанд нам, бүлэг, хувь хүний ашиг сонирхлын нөлөөлөл орохоос сэргийлэх, шийдвэр гаргалтыг зөвхөн хууль, нотлох баримтад тулгуурлах нөхцөлийг бүрдүүлэх эрх зүйн механизм юм. Ийм зохицуулалт нь зөвхөн сахилгын шаардлага бус, харин төрийн институцийн дархлаа, олон нийтийн итгэлцлийн суурь нөхцөл гэж үзэх онолын үндэслэлтэй.

Нийгмийн баталгааны хувьд алба хаагчийн эрүүл мэндийн хамгаалалт, нөхөн сэргээх үйлчилгээ, тэтгэмж, гэр бүлийн хамгаалал зэрэг зохицуулалт нь албаны онцгой нөхцөл, эрсдэлийг төрөөс хүлээн зөвшөөрч буй нийгмийн бодлогын илэрхийлэл юм. Эрүүл мэндийн үзлэг, эмчилгээ, сувилал, сэтгэл зүйн нөхөн сэргээх үйлчилгээ зэрэг нь зөвхөн халамжийн шинжтэй бус, харин алба хаагчийн хөдөлмөрийн чадвар, мэргэжлийн тогтвортой байдлыг хадгалах урьдчилан сэргийлэх институцийн механизм гэж үзэх шаардлагатай.

Эдийн засгийн баталгааны хүрээнд цалин, нэмэгдэл, урамшуулал, орон сууцны дэмжлэг, шилжилт хөдөлгөөний зардлын нөхөн олговор, сургалтын дэмжлэг зэрэг нь цагдаагийн албаны хүний нөөцийн тогтвортой байдал, мэргэжлийн тасралтгүй хөгжлийг хангах стратегийн хэрэгсэл болдог. Төрийн тусгай албаны цалин хөлсний тогтолцоо нь албан тушаал, хариуцлага, эрсдэл, ажлын ачаалалтай уялдсан шударга үнэлгээний зарчимд тулгуурлах ёстой бөгөөд энэ нь авлигын эрсдэлийг бууруулах, мэргэжлийн ёс зүйг хамгаалах институцийн ач холбогдолтой.

Гэсэн хэдий ч баталгааны эрх зүйн зохицуулалт тодорхой байлаа ч түүний бодит хэрэгжилт нь төрийн санхүүгийн чадавх, байгууллагын удирдлагын менежмент, хүний нөөцийн бодлого, үйлчилгээний хүртээмж, захиргааны шийдвэр гаргалтын чанар зэрэг олон хүчин зүйлээс хамааран ялгаатай хэрэгжих боломжтой. Нөхөн олговор олголтын удаашрал, эрүүл мэндийн үйлчилгээний хүртээмжийн ялгаа, шилжилт хөдөлгөөний зохион байгуулалтын хүндрэл зэрэг нь зарим тохиолдолд баталгааны институцийн үр нөлөөг сулруулах нөхцөл болж болохыг практик харуулж байна.

Иймд цагдаагийн алба хаагчийн баталгааг зөвхөн хуульчилсан эрхийн нийлбэр төдий бус, төрийн үүрэг хариуцлага, институцийн чадавх, нийгмийн итгэлцэл, байгууллагын дотоод соёл, хүний нөөцийн тогтолцооны уялдаа бүхий цогц эрх зүйн-институцийн тогтолцоо гэж авч үзэх шаардлагатай. Цагдаагийн алба хаагчийн баталгаа хангагдсан байх нь хууль сахиулах тогтолцооны үр ашиг, төрийн аюулгүй байдал, иргэдийн эрхийн хамгаалалт, шударга ёсны бодит хэрэгжилтийн суурь нөхцөл болдог тул энэ асуудлыг эрх зүйн онол, байгууллагын менежмент, нийгмийн бодлогын огтлолцолд судлах нь шинжлэх ухааны болон практик ач холбогдолтой юм.

“Бэрхшээл” гэдэг үг нь монгол хэлэнд гүн гүнзгий, олон талт утга агуулгатайгаар хэрэглэгддэг бөгөөд өдөр тутмын амьдрал, сэтгэлгээ, соёлын бүх түвшинд чухал байр суурь эзэлдэг ойлголт юм. Этимологийн хувьд “бэрх” нь хүч сорих, амаргүй гэсэн утга, “шээл” нь сорил, саад гэсэн санааг илэрхийлдэг бөгөөд нийлээд зорилгод хүрэх замд тулгарч буй хүндрэлтэй нөхцөл байдал хэмээн тайлбарлагддаг (Монгол хэлний тайлбар толь, 2023).

Хэлний хэрэглээний түвшинд “бэрхшээл” нь зөвхөн гадаад орчны саадыг бус, сэтгэлзүйн дарамт, дотоод үнэт зөрчлийг хамрах хандлагатай. Ийм утгаар философи, сэтгэл судлалын хүрээнд бэрхшээлийг хувь хүний чадамж, ухаарал, өөрчлөлтийн хөшүүрэг гэж үздэг. Аристотель (Aristotle, trans. 2009) “Никомахын ёс зүй”-дээ бэрхшээлийг ёс зүйн дадал төлөвшлийн зайлшгүй хэсэг, сайн үйлд хүрэх зам дахь шалгуур хэмээн үзсэн байдаг. Түүний үзлээр хүн аливаа зовлон, сорилтыг сэтгэлийн хатуужлаар туулж байж дээд сайн сайханд хүрнэ.

Фридрих Ницше (Nietzsche, 2006) ч мөн “амьдралын сорилт нь хүний сэтгэлийн дархлааг бүрдүүлдэг” гэж онцолсон. Тэрээр “Өөрийг нь алаагүй зүйл л хүнийг хүчтэй болгодог” хэмээн бичсэн нь бэрхшээлийг сэтгэлзүйн боловсрол, дотоод эр зоригийг хөгжүүлэх шалгуур гэж үзсэн философийн байр суурийг илтгэнэ.

Сэтгэл судлалын үүднээс авч үзвэл Виктор Франкл (Frankl, 2006) бэрхшээлийг хүний оршихуйн утгыг илрүүлэх, ухамсарлах, хариуцлага үүрэх сэтгэлзүйн түлхүүр гэж тайлбарладаг. Түүний logotherapy онолд “хүн утгагүй нөхцөлд ч утга олох оролдлого хийдэг, тийм оролдлого нь түүнийг сэтгэл зүйн хувьд амьд үлдэгч болгодог” хэмээн өгүүлсэн байдаг. Үүнтэй адилаар Albert Bandura (1997) өөрийн “Self-efficacy” онолд бэрхшээлийг даван туулсан туршлага нь хүний өөртөө итгэх итгэл, сэтгэлзүйн тэсвэрийн үндэс болдог гэж тодорхойлжээ.

Монголын уламжлалт сэтгэлгээний үүднээс авч үзвэл, бэрхшээлийг “хүн болохын шалгуур” гэж үздэг гүн ухааны өнгө аяс бүхий ойлголт олон зууны турш хадгалагдан ирсэн. “Хүнийг зовлон л хүмүүжүүлдэг”, “саад бэрхшээлийг даваагүй хүн амьдрал ойлгодоггүй” гэх мэт аман хэллэгүүд нь энэ үзлийг тод томруунаар илэрхийлдэг (Бадамдорж, 2012).

Иймээс “бэрхшээл” гэдэг нь ганц саад тотгор биш, харин хувь хүний төлөвшил, үнэт зүйлийн эргэцүүлэл, ёс зүйн шийдвэр, амьдралын философийг тодорхойлдог цогц ойлголт юм. Түүнийг зөв ойлгож, ухамсарлан даван туулах нь зөвхөн амжилтын үндэс төдийгүй хүний оршихуйн утга учиртай ч гүн гүнзгий уялдаа холбоотой.

Цагдаагийн алба хаагчдын амьдрал, хөдөлмөрийн нөхцөл, ажлын ачаалал, мэргэжлийн орчны онцлогтой холбоотой асуудлууд нь зөвхөн хувь хүний түвшний хүндрэл бус, харин байгууллагын бүтэц, зохион байгуулалт, хүний нөөцийн бодлого, эрх зүйн зохицуулалтын хэрэгжилт, нийгмийн хандлагын нийлмэл нөлөөллийг илэрхийлсэн институцийн шинжтэй сорилт гэж үзэх үндэслэлтэй. Судалгаа, тайлан, бодлогын үнэлгээнүүдээс харахад орон тооны дутагдал, ажлын хэт ачаалал, эрсдэлтэй орчин, ёс зүйн эмзэг байдал, эрх зүйн хэрэгжилтийн сул тал, олон нийтийн шүүмжлэл зэрэг хүчин зүйлс нь алба хаагчдын хөдөлмөрийн бүтээмж, сэтгэл зүйн тогтвортой байдал, байгууллагын нийт гүйцэтгэлд шууд нөлөөлөх системийн шинжтэй асуудал болж байна.

Нэн тэргүүнд, хүний нөөцийн хүрэлцээ, ажлын ачааллын зохистой хуваарилалт нь цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааны үр нөлөөг тодорхойлох суурь нөхцөл юм. Судалгааны мэдээллээр 2024 оны байдлаар цагдаагийн байгууллагад орон тооны дутагдал ойролцоогоор 20–30 хувьтай байгаа нь алба хаагчдад ногдох ажлын хэмжээ өсөх, нэг ажилтан олон чиг үүргийг давхар гүйцэтгэх шаардлага бий болох, улмаар хөдөлмөрийн ядаргаа, мэргэжлийн туйлдагт үүсэх нөхцөлийг бүрдүүлж байна. Хэт ачаалалтай нөхцөл нь зөвхөн ажлын бүтээмжийг бууруулаад зогсохгүй алдаа, сахилгын зөрчил, мэргэжлийн буруу шийдвэр гаргах эрсдэлийг нэмэгдүүлэх институцийн эрсдэлт хүчин зүйл болдог. Ялангуяа анхан шатны болон ахлагч бүрэлдэхүүний түвшинд үүргийн хэт төвлөрөл үүсэх нь бүтэц

зохион байгуулалтын уялдаа холбоог сулруулж, удирдлагын хяналтын үр нөлөөг бууруулах сөрөг үр дагавартай.

Мөн цагдаагийн алба хаагчдын үүрэг гүйцэтгэх орчин нь эрүүл мэнд, аюулгүй байдлын өндөр эрсдэл дагуулдаг онцлогтой. Гэмт хэрэгтэнтэй шууд харьцах, хүч хэрэглэсэн эсэргүүцэлтэй тулгарах, осол, халдлага, нийтийн эмх замбараагүй байдал, халдварт өвчний тархалт зэрэг нөхцөл нь алба хаагчийг байнгын эрсдэлд байлгадаг. Хэдийгээр сүүлийн жилүүдэд эрүүл мэндийн хамгаалал, чадавхжуулах чиглэлээр тодорхой хөтөлбөрүүд хэрэгжиж байгаа боловч практикт хамгаалах хэрэгслийн хүрэлцээ, эмнэлгийн үйлчилгээний хүртээмж, эрсдэлийн менежментийн тогтолцоо хангалтгүй хэвээр байгаа талаар ажиглагддаг. Жишээлбэл, COVID-19 цар тахлын үед цагдаагийн алба хаагчид халдварын өндөр эрсдэлтэй нөхцөлд ажиллах шаардлагатай болсон нь төрийн тусгай албаны хөдөлмөрийн аюулгүй байдлын тогтолцооны эмзэг байдлыг тодорхой хэмжээнд ил болгосон туршлага болсон.

Ёс зүй, сахилгын асуудал нь мөн байгууллагын институцийн тогтвортой байдалтай холбоотой чухал хүчин зүйл юм. Сүүлийн жилүүдэд алба хаагчдын дунд бүртгэгдсэн гэмт хэрэг, зөрчлийн тоо буурах хандлагатай боловч иргэдтэй харилцах харилцааны зөрчил, хүч хэрэглэсэн гэх гомдол, албан тушаалын зөрчлийн мэдээлэл бүрэн арилж чадаагүй хэвээр байна. Олон улсын хүний эрхийн үнэлгээний баримт бичгүүдэд Монгол Улсад цагдаагийн байгууллагад холбогдох иргэдийн гомдол, хэрэг маргааны талаар дурдсан нь байгууллагын харилцааны болон ёс зүйн эрсдэл байсаар байгааг илтгэдэг (U.S. Department of State, 2023). Ийм нөхцөл нь алба хаагчдыг зөвхөн сахилгын эрсдэлд оруулах бус, ажлын стресс, олон нийтийн үнэлэмжийн дарамт, мэргэжлийн нэр хүндийн эргэлзээ зэрэг сэтгэл зүйн дарамтыг нэмэгдүүлэх нөлөөтэй.

Үүнтэй уялдан олон нийтийн шүүмжлэл, хэвлэл мэдээллийн сөрөг мэдээллийн нөлөө, иргэдийн итгэлцлийн хэлбэлзэл нь цагдаагийн байгууллагын институцийн легитим байдлыг тодорхойлох чухал хүчин зүйл болж байна. Хууль сахиулах байгууллагад итгэх итгэл сулрах нь зөвхөн байгууллагын нэр хүндэд нөлөөлөхөөс гадна алба хаагчдын мэргэжлийн урам зориг, албандаа үнэнч байх хандлагад шууд сөргөөр нөлөөлөх боломжтой.

Иймд дээрх асуудлуудыг салангид бус, цогц бодлогын хүрээнд шийдвэрлэх шаардлагатай. Нэгдүгээрт, хүний нөөцийн бодлогыг институцийн түвшинд шинэчлэх, орон тооны бодит хэрэгцээг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй тодорхойлох, ажлын ачааллын нормчлол, гүйцэтгэлийн үнэлгээний орчин үеийн аргачлалыг нэвтрүүлэх нь байгууллагын үр ашигтай ажиллагааны үндэс болно. Энэ нь зөвхөн ажилтны тоог нэмэгдүүлэх асуудал бус, харин чиг үүргийн оновчтой хуваарилалт, процессын оновчлол, удирдлагын менежментийн шинэчлэлтэй уялдах ёстой.

Хоёрдугаарт, алба хаагчдын эрүүл мэнд, хөдөлмөрийн аюулгүй байдлын тогтолцоог институцийн түвшинд бэхжүүлэх шаардлагатай. Үүнд хамгаалах хэрэгслийн стандарт, эмнэлгийн үйлчилгээний шуурхай хүртээмж, сэтгэл зүйн дэмжлэг, эрсдэлийн урьдчилан сэргийлэх систем, мэргэжлийн нөхөн сэргээх үйлчилгээ зэрэг иж бүрэн механизм багтана. Энэ салбарт чиглэсэн төсөв, хөрөнгө оруулалт нь зардал бус, харин байгууллагын тогтвортой байдлын урт хугацааны стратегийн хөрөнгө оруулалт гэж үзэх онолын үндэслэлтэй.

Гуравдугаарт, ёс зүйн боловсрол, сахилгын хяналт, ил тод байдлын тогтолцоог бэхжүүлэх нь институцийн хариуцлагын үндсэн нөхцөл юм. Ёс зүйн сургалтыг зөвхөн онолын хэлбэрээр бус кейс-суурьтай, практик нөхцөлд суурилсан сургалтын хэлбэрт шилжүүлэх, иргэдийн гомдлыг хараат бус, шударга шийдвэрлэх механизм бүрдүүлэх, дотоод хяналтын тогтолцоог институцийн түвшинд бэхжүүлэх шаардлагатай.

Дөрөвдүгээрт, олон нийтийн итгэлцлийг нэмэгдүүлэх бодлого нь цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааны салшгүй хэсэг байх ёстой. Иргэдийн оролцоонд суурилсан харилцааны бодлого, ил тод мэдээллийн систем, шийдвэр гаргалтын нээлттэй байдал, олон улсын сайн туршлагыг нутагшуулах хамтын ажиллагаа нь байгууллагын легитим байдлыг бэхжүүлэх чухал хүчин зүйл болно.

Ийнхүү цагдаагийн алба хаагчдын ажлын нөхцөлтэй холбоотой тулгамдсан асуудлууд нь дан ганц хөдөлмөрийн орчны асуудал бус, харин эрх зүйн зохицуулалт, институцийн менежмент, нийгмийн бодлого, олон нийтийн итгэлцлийн огтлолцолд орших цогц шинжтэй тул түүнийг системийн түвшинд судалж, шийдвэрлэх шаардлагатай байна.

Судалгааны зорилго, хамрах хүрээ Судалгааг 12 асуумж бүхий анкет хэлбэрээр авч, Цагдаа, Дотоодын цэргийн байгууллагын 41 анги, байгууллагын 3028 алба хаагч хамруулсан. Түүвэр нь төв байгууллагын албад, нийслэл/дүүргийн цагдаагийн газар, орон нутгийн цагдаагийн газар, мөн Дотоодын цэргийн штаб зэрэг нэгжүүдийг өргөн хамарсан тул байгууллагын ахлагч бүрэлдэхүүний нийтлэг хандлага, тулгамдсан асуудлыг тодруулахад төлөөлөх чанар харьцангуй хангалттай гэж үзэв. (ЦЕГ, 2025)

Ажилласан жилийн бүтэц нь 1-3 жил (45.7%), 4-7 жил (24.7%)-ээр давамгайлж, нийтдээ 1-7 жил ажилласан алба хаагч 70.4%-ийг эзэлж байгаа нь хүний нөөцийн цөм хэсэг залуу болон дунд үе дээр төвлөрч, ажлын ачаалал, баталгаа, удирдлагын соёлын асуудал тэдэнд илүү хурцаар мэдрэгдэх боломж өндөр байгааг илтгэнэ.

Судалгааны үр дүнгээс харахад алба хаагчдын албандаа бахархах үнэлгээ өндөр байгаа нь ажиглагдав. Тодруулбал, “Цагдаа, дотоодын цэргийн албанд ажиллаж байгаадаа хэр бахархдаг вэ?” (1-5 оноо) асуултад 4-5 оноо өгсөн хариулт 82.1% байна. Энэ нь байгууллагын чиг үүрэг, нийгмийн аюулгүй байдалд гүйцэтгэж буй үүргийг алба хаагчид өндрөөр үнэлж, мэргэжлийн үнэт зүйлтэйгээ дотоод нийцэлтэй байгааг харуулна.

Гэвч “өөрийн ажил мэргэжлийн үнэ цэнэ нийгэмд хэрхэн үнэлэгддэг вэ?” асуултад “бага” (15.1%), “үнэлдэггүй” (7.1%) гэсэн хариулт нийлээд 22.2% хүрсэн нь олон нийтийн итгэлцэл, нэр хүнд, мэдээллийн орчны нөлөөлөл алба хаагчийн сэтгэлзүй, урам зоригт бодит дарамт үүсгэж болохыг нотлон харуулж байна.

“Алба хаагчдын урам зориг, сэтгэл ханамжид хамгийн их сөргөөр нөлөөлж буй хүчин зүйл” асуултад цалин хангамж 71.6%-иар тэргүүлсэн бөгөөд дараагийн байр эзэлсэн хүчин зүйлс нь ажлын ачаалал (29.5%), албаны нэр хүнд (22.0%), удирдлагын харилцаа (19.3%), хууль, эрх зүйн орчин (14.7%) байна. Эндээс алба хаагчийн “бэрхшээлт нөхцөл байдал” нь зөвхөн нэг шалтгаант бус, эдийн засгийн баталгаа, ажлын зохион байгуулалт, байгууллагын соёл, олон нийтийн үнэлэмж гэсэн олон хүчин зүйлийн огтлолцол байдлаар илэрч байгааг тодорхойлж болно.

Түүнчлэн “ажил үүргээ гүйцэтгэх явцад дараах асуудлууд хэр түгээмэл тохиолддог вэ?” гэсэн асуултын тайлбар дүнгээс үзэхэд материаллаг хангамж дутмаг болон ажлын хэт ачаалал нь албан үүрэг гүйцэтгэхэд бодит саад болдог гэж хариулсан хувь өндөр гарсан нь байгууллагын баталгааны эрх зүйн зохицуулалт бодит хэрэгжилтийн түвшинд “хүртгээмж-чанарын зөрүү” үүссэнийг илтгэх эмпирик шинж тэмдэг гэж үзэх үндэслэлтэй.

Удирдлагын хүчин зүйлсийн хувьд “шууд удирдах даргын харилцаа, хандлага”-ыг сайн (4-5 оноо) гэж үнэлсэн хариулт 67.9% байгаа нь нийт дунджаар эерэг дүр зурагтай боловч, муу (1-2 оноо) үнэлгээ өгсөн хэсэг зэрэгцэн орших нь

нэгжүүдийн хооронд удирдлагын харилцааны стандарт жигд бус байх эрсдэлийг харуулж байна.

Нээлттэй асуултад ирүүлсэн саналуудыг утга агуулгаар нь нэгтгэн ангилахад дараах 6 гол бүлэг тогтвортой давтагдсан. Үүнд:

1. Цалин, нийгмийн баталгаа (цалин, урамшуулал, орон байр, илүү цагийн хөлс, амралт);
2. Ажлын ачаалал ба цаг ашиглалт (орон тоо, ээлжийн зохицуулалт, 40 цагийн хэрэгжилт, бичиг цаасны урсгал);
3. Удирдлагын соёл ба харилцаа (дээрэнгүй харилцаа, ялгаварлан гадуурхалт, доромж үг хэллэг, хүн төвтэй менежмент);
4. Материаллаг хангамж, техник хэрэгсэл (хувцас, тусгай хэрэгсэл, тээврийн хэрэгсэл, ажлын байрны стандарт);
5. Нийгмийн үнэлэмж, нэр хүнд (олон нийтийн шүүмжлэл, цахим орчны дарамт, байгууллагын талаарх буруу ойлголт);
6. Хөгжил, сургалт, карьерын ил тод байдал (мерит зарчим, шударга үнэлгээ, шат дараалсан сургалт, албан тушаал ахих ил тод журам) (ЦЕГ, 2025).

Эдгээр бүлэг нь өгүүлэлд өмнө дэвшүүлсэн “бэрхшээл” ойлголтын олон талт шинж (гадаад орчны саад, сэтгэлзүйн дарамт, үнэт зөрчил) болон байгууллагын түвшний нөхцөл (удирдлага, хүний нөөц, баталгаа)-тэй бодит өгөгдлөөр огтлолцож буйг харуулна (Bandura, 1997; Frankl, 2006).

Хэлэлцүүлэг: “Бахархал өндөр” ба “сэтгэл ханамжийн эрсдэл” зэрэгцэн орших зүй тогтол, Судалгааны онцлох дүр зураг нь алба хаагчдын бахархлын түвшин өндөр (82.1%) байгаа атлаа урам зоригт нөлөөлөх цалин-хангамж (71.6%), ажлын ачаалал (29.5%), удирдлагын харилцаа (19.3%), нэр хүнд (22.0%) зэрэг сөрөг хүчин зүйлс хүчтэй илэрч байгаа явдал юм. Энэ нь “үнэт зүйн бахархал” (албаны утга учир, нийтийн аюулгүй байдлын эрхэм зорилго) ба “өдөр тутмын хэрэгжилтийн нөхцөл” (эдийн засаг, зохион байгуулалт, соёл, олон нийтийн үнэлэмж) хоёрын хооронд зөрүү үүссэнийг илтгэнэ.

Өөрөөр хэлбэл, алба хаагч өөрийн ажлын утга, үүргийг хүлээн зөвшөөрч, албаараа бахархдаг боловч бодит орчин дахь баталгааны хүртээмж, ажлын ачааллын зохицуулалт, удирдлагын харилцааны стандарт, нийгмийн үнэлэмжийн дарамт зэрэг нь сэтгэл ханамж, тогтвортой байдалд эрсдэлийн хуримтлал үүсгэж болзошгүй. Энэ эрсдэл нь урт хугацаанд хүний нөөцийн тогтвортой байдал, сахилга-ёс зүй, гүйцэтгэлийн чанарт сөргөөр нөлөөлөх тул “баталгааны бодлого”-ыг зөвхөн эрх зүйн түвшинд бус, байгууллагын дотоод менежмент, соёл, үйлчилгээний хүртээмжтэй уялдуулан сайжруулах шаардлагатай.

Сэтгэлзүйн тэсвэр ба өөртөө итгэх итгэл (self-efficacy)-ийн онолоор авч үзвэл бодит бэрхшээлийг даван туулсан туршлага нь чадамжийг нэмэгдүүлдэг ч, бэрхшээл системийн хэмжээнд удаан үргэлжилж, нөөц дэмжлэг хангалтгүй үед сөрөг үр дагавар давамгайлах боломжтой байна. Үүнтэй адил Франклын тайлбарласан “утга”-ын хүчин зүйл (ажлын утга учир) нь хүнд нөхцөлд хамгаалах нөөц болдог ч, утга ба бодит нөхцөл хоёрын зөрүү огцом нэмэгдэх үед сэтгэлзүйн ядаргаа үүсэх эрсдэлтэй (Frankl, 2006). Иймээс бахархлын өндөр үзүүлэлт нь байгууллагын үнэт зүйлийн капитал боловч, түүнийг хамгаалж хадгалах бодит дэмжлэг (цалин, ачаалал, хангамж, удирдлагын соёл) шаардлагатай байна.

Судалгаанд тулгуурласан бодлогын дүгнэлт (шинжилгээний дүгнэлт) Дээрх тоон ба чанарын үр дүнг нэгтгэн дүгнэхэд цагдаа, дотоодын цэргийн ахлагч

бүрэлдэхүүний “бэрхшээлт нөхцөл байдал” нь дараах 5 чиглэлийн бодлогын зангилаа асуудлаар тодорхойлогдож байна. Үүнд:

1. Эдийн засгийн ба нийгмийн баталгаа: цалин, урамшуулал, орон байр, илүү цаг, амралтын зохицуулалтыг бодит хэрэгцээнд нийцүүлэх.

2. Ачаалал-цагийн менежмент: орон тооны тэнцвэржилт, ээлжийн зохицуулалт, бичиг цаасны урсгалыг оновчлох.

3. Удирдлагын соёл: хүн төвтэй манлайлал, харилцааны стандарт, ялгаварлан гадуурхалтыг бууруулах, ахлагч-офицерын тэгш хүндэтгэлийг төлөвшүүлэх.

4. Хангамж ба хөдөлмөрийн нөхцөл: материаллаг ба техник хэрэгслийн суурь стандартыг нэгжийн хэрэгцээнд суурилан сайжруулах.

5. Нэр хүнд ба итгэлцэл: олон нийтийн ойлголт, мэдээллийн орчны нөлөөлөлтэй уялдуулан байгууллагын нэр хүнд, алба хаагчийн хамгаалалтын бодлогыг уялдуулах.

Дүгнэлт

Энэхүү судалгаанд цагдаагийн алба хаагчийн баталгааны онолын тайлбар, холбогдох эрх зүйн зохицуулалт, мөн 3028 алба хаагчийг хамарсан эмпирик судалгааны үр дүнг уялдуулан шинжилсний үндсэн дээр дараах гол дүгнэлтүүдийг тодорхойлов. Үүнд:

Албандаа бахархах үнэт зүйл өндөр боловч бодит хэрэгжилтийн нөхцөлтэй дүйцэхгүй байна. Судалгааны үр дүнгээр алба хаагчдын 82.1 хувь нь албандаа бахархах хандлагатай байгаа нь байгууллагын эрхэм зорилго, нийгмийн аюулгүй байдалд гүйцэтгэх үүрэг нь тэдний дотоод үнэт зүйл, мэргэжлийн ухамсартай нийцэж буйг илтгэнэ. Гэсэн хэдий ч энэхүү үнэ цэнийн капитал нь бодит ажлын нөхцөл, баталгааны хүртээмж, нийгмийн үнэлэмжтэй бүрэн тэнцвэржихгүй байгаа нь тогтоогдлоо. Иймд “үнэт зүйн бахархал” ба “өдөр тутмын хэрэгжилтийн бодит нөхцөл” хооронд институцийн зөрүү оршиж байна.

Сэтгэл ханамж, урам зоригт хамгийн хүчтэй сөрөг нөлөө үзүүлж буй хүчин зүйл нь эдийн засгийн баталгаа байна. Алба хаагчдын 71.6 хувь нь цалин хангамжийг урам зориг, сэтгэл ханамжид хамгийн их сөргөөр нөлөөлөх хүчин зүйл гэж үнэлсэн бөгөөд үүний дараагаар ажлын хэт ачаалал, албаны нэр хүнд, удирдлагын харилцаа, хууль эрх зүйн орчны хүчин зүйлс нөлөөлж байна. Энэ нь “бэрхшээлт нөхцөл байдал” нь ганц шалтгаант бус, харин эдийн засгийн баталгаа – ажлын зохион байгуулалт – байгууллагын соёл – олон нийтийн итгэлцэл зэрэг олон хүчин зүйлийн огтлолцлоор тодорхойлогдох олон түвшинт системийн асуудал болохыг нотолж байна.

Баталгааны эрх зүйн зохицуулалт ба бодит хүртээмжийн хооронд чанар-хүртээмжийн зөрүү ажиглагдаж байна. Материаллаг хангамжийн дутмаг байдал, ажлын хэт ачаалал нь албан үүргээ үр ашигтай гүйцэтгэхэд бодит саад учруулж байна гэсэн үнэлгээ давамгайлж илэрсэн нь хуульд заасан баталгааны зохицуулалт практикт хүртээмж, чанарын хувьд жигд бус хэрэгжиж байгааг илтгэнэ. Иймд алба хаагчийн баталгаа нь норматив заалт төдий бус, байгууллагын санхүүжилт, менежмент, хүний нөөцийн бодлоготой нягт уялдсан хэрэгжилтийн институцийн тогтолцоо байх шаардлагатай.

Удирдлагын харилцаа, байгууллагын дотоод соёл нь тогтвортой байдал, сэтгэлзүйн эрүүл мэндэд шийдвэрлэх нөлөөтэй байна. Судалгаанд хамрагдсан алба хаагчдын олонх удирдлагын харилцааг эергээр үнэлсэн боловч зарим нэгжид дээрэнгүй хандлага, ялгаварлан гадуурхалт, доромж үг хэллэгтэй холбоотой санал давтамжтай илэрсэн нь удирдлагын соёл, манлайллын стандарт жигд бус байгааг харууллаа. Энэ нөхцөл нь ажлаас гарах хандлага, сэтгэлзүйн ядаргаа, байгууллагын

дотоод итгэлцэл суларч болзошгүй эрсдэлийг нэмэгдүүлэх хүчин зүйл гэж үзэх үндэслэлтэй.

Чанарын мэдээллээр хүний нөөцийн тогтвортой байдлын асуудлууд давтамжтай илэрч байна. Нээлттэй асуултын чанарын мэдээллээс цалин, нийгмийн баталгаа, ажлын ачаалал, орон тоо, материаллаг хангамж, удирдлагын харилцаа, сургалт-хөгжил, карьерын ил тод байдал зэрэг асуудал тогтмол давтагдсан нь хүний нөөцийн тогтвортой байдлыг хангах бодлого салангид арга хэмжээгээр бус, цогц байдлаар хэрэгжих шаардлагатайг илтгэнэ. Түүнчлэн ахлагч бүрэлдэхүүний манлайлал болон “Ахлагчийн зөвлөл”-ийн үйл ажиллагааны үр нөлөөг нэмэгдүүлэх нь байгууллагын дотоод итгэлцэл, урам зоригийг хадгалах чухал нөхцөл юм.

Баталгаа ба бэрхшээлт нөхцөл байдал нь салангид биш, харилцан хамааралтай динамик систем юм. Дээрх үр дүнг нэгтгэн үзвэл цагдаагийн алба хаагчийн баталгаа болон тэдэнд тулгамдаж буй бэрхшээлт нөхцөл байдлыг тусад нь тайлбарлах боломжгүй бөгөөд эдгээр нь харилцан хамааралтай, цаг хугацаанд хувьсан өөрчлөгдөх динамик шинжтэй институцийн систем байна. Алба хаагчдын бахархал, мэргэжлийн ёс зүйг сахих дотоод сэдэл өндөр байгаа нь байгууллагын үнэт капитал боловч уг капиталыг хадгалж, бэхжүүлэхийн тулд бодит дэмжлэг, шударга зохион байгуулалт, хүний эрхэд суурилсан менежмент зайлшгүй шаардлагатай.

Иймд судалгааны үр дүнд тулгуурлан цагдаагийн алба хаагчийн баталгааг эдийн засаг, нийгэм, сэтгэлзүй, удирдлага, олон нийтийн итгэлцэл зэрэг олон түвшинд зэрэг бэхжүүлснээр алба хаагчдын тогтвортой байдал, ажлын чанар, сахилга-ёс зүйн гүйцэтгэл сайжирч, улмаар хууль дээдлэх ёс, нийгмийн аюулгүй байдлын бодит хэрэгжилтэд бодит хувь нэмэр оруулах боломжтой гэж дүгнэв.

Санал

Судалгааны дүгнэлт, эмпирик нотолгоонд тулгуурлан дараах бодлогын санал, хэрэгжилтийн чиглэлийг дэвшүүлж байна.

1. Баталгааг “хуулийн зохицуулалт”-аас “бодит хэрэгжилтийн тогтолцоо” руу шилжүүлэх. Цалин хангамж, нийгмийн баталгаа, материаллаг хангалтыг албаны онцлог, ажлын ачаалал, эрсдэлийн түвшинтэй уялдуулан шатлалтайгаар сайжруулж, хуульд заасан баталгааг байгууллагын санхүүжилт, менежмент, хүний нөөцийн бодлоготой нягт уялдсан, хэмжигдэхүйц үзүүлэлт бүхий хэрэгжилтийн нэгдсэн механизм болгон төлөвшүүлэх шаардлагатай. Ингэхдээ баталгааны хэрэгжилтийг нэгжийн түвшинд жигдрүүлэх санхүүжилтийн болон гүйцэтгэлийн хяналт-шалгалтын аргачлалыг давхар бэхжүүлнэ.

2. Ажлын ачаалал, нөөцийн хуваарилалтыг оновчлох замаар хөдөлмөрийн орчныг сайжруулах. Ажлын хэт ачааллыг бууруулахын тулд орон тооны бодит хэрэгцээ, ажлын цагийн зохицуулалт, чиг үүргийн давхардал, процессын оновчлолыг дахин үнэлж, нэг алба хаагчид ногдох ажлын хэмжээг бодитой нормчлох шаардлагатай. Үүнтэй зэрэгцэн материаллаг хангалт, техник хэрэгслийн хүртээмжийг нэмэгдүүлэх замаар алба хаагч албан үүргээ үр ашигтай, аюулгүй гүйцэтгэх нөхцөлийг бүрдүүлэх нь зүйтэй.

3. Хүний эрхэд суурилсан удирдлага, байгууллагын соёлын нэгдсэн стандартыг төлөвшүүлэх. Удирдах албан тушаалтны харилцаа, ёс зүй, манлайлалд тавигдах нэгдсэн шаардлага, гүйцэтгэлийн үнэлгээ, хяналт-шалгалтын тогтолцоог боловсронгуй болгож, дээрэнгүй хандлага, ялгаварлан гадуурхалт, сэтгэлзүйн дарамтаас урьдчилан сэргийлэх дотоод механизм (гомдол шийдвэрлэлтийн хамгаалалттай суваг, дотоод зуучлал, сэтгэлзүйн үйлчилгээний хүртээмж гэх мэт)-ыг бодитоор хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

4. Ахлагч бүрэлдэхүүний манлайлал, дотоод оролцооны механизмыг бодит нөлөөтэй болгох. Ахлагч бүрэлдэхүүний манлайллын чиг үүргийг тодорхой болгож, “Ахлагчийн зөвлөл”-ийн үйл ажиллагааг зөвлөмжийн шинжээс ахиулан бодит шийдвэр гаргалтад нөлөөлөх, хэрэгжилтэд хяналт тавих боломжтой түвшинд идэвхжүүлэх нь зүйтэй. Үүний хүрээнд алба хаагчдын санал, дуу хоолойг удирдлагын түвшинд хүргэх тогтвортой, хамгаалалттай сувгийг бүрдүүлэх нь байгууллагын дотоод итгэлцэл, урам зоригт эерэг нөлөө үзүүлнэ.

5. Хүний нөөцийн хөгжлийн урт хугацааны ил тод бодлогыг тогтолцоожуулах. Сургалт-хөгжил, карьерын өсөлт, гүйцэтгэлийн үнэлгээний ил тод, шударга тогтолцоог бий болгон, алба хаагчдын мэргэжлийн ур чадвар, ёс зүй, албандаа бахархах дотоод сэдлийг байгууллагын бодит дэмжлэгтэй уялдуулан хадгалж, бэхжүүлэх хүний нөөцийн урт хугацааны тогтвортой бодлогыг хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Үүнд нэгж хоорондын шилжилт, дэвшил, сургалтын боломжийг тэгш хүртээмжтэй болгох зохицуулалт багтана.

Ашигласан материалын жагсаалт

1. Aristotle. (2009). *Nicomachean ethics* (W. D. Ross, Trans.). Oxford University Press. (Original work published ca. 350 B.C.E.)
2. Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. W.H. Freeman.
3. Бадамдорж, Г. (2012). *Монголчуудын аман сургаалын ёс зүй ба гүн ухаан*. УБ
4. Frankl, V. E. (2006). *Man's search for meaning*. Beacon Press.
5. Монгол хэлний тайлбар толь. (2023). УБ: Монголын хэл шинжлэлийн академи.
6. Nietzsche, F. (2006). *Twilight of the idols and the anti-Christ*. Penguin Classics. (Original work published 1888)
7. U.S. Department of State. (2023). *Country Reports on Human Rights Practices: Mongolia*.
8. U.S. Embassy Mongolia. (2025). *2025 Trafficking in Persons Report*.
9. Mongolia. *Police Law of Mongolia*. (2021). Монгол Улсын Цагдаагийн хууль.
10. Amnesty International. (2024). *Mongolia: Human Rights Agenda for the 2024*.

ЦАГДААГИЙН БАЙГУУЛЛАГЫН ХҮҮХДИЙН АСУУДАЛ ХАРИУЦСАН МЭРГЭЖИЛТНИЙ ЧИГ ҮҮРГИЙН ХЭРЭГЖИЛТИЙН СУДАЛГАА

A STUDY ON THE FUNCTIONS AND DUTIES OF POLICE OFFICERS RESPONSIBLE FOR CHILD AFFAIRS

Е.Анжила

*Хан-Уул дүүргийн цагдаагийн газрын нэгдүгээр
хэлтсийн хүүхдийн асуудал хариуцсан мэргэжилтэн,
цагдаагийн ахлах дэслэгч*

Товч агуулга: Энэхүү өгүүлэлд ардчилсан нийгэмд шилжихээс өмнөх үеийн цагдаагийн байгууллагын хүүхдийн асуудал хариуцсан албан тушаалтнуудын хийж гүйцэтгэж байсан ажил, чиг үүрэг, онцлог талыг тодотгон дүгнэж, гадаадын зарим орны хүүхдийн албаны үйл ажиллагааг судлан, туршлагыг дэлгэрүүлэх саналыг дэвшүүлсэн болно.

Abstract: This article examines the roles and functions performed by officials responsible for child-related issues within the police organization before the transition to a democratic society in Mongolia. The study analyzes the historical development, responsibilities, and specific features of the activities carried out by these officials. In addition, it reviews the experience and practices of child protection units in several foreign countries. Based on the analysis of historical documents and reports, the study highlights the importance of preventive work, cooperation with families and schools, and community participation in protecting children's rights and preventing juvenile delinquency. The findings emphasize the need to strengthen the institutional capacity and professional practices of police officers responsible for child protection and juvenile affairs.

Түлхүүр үг: цагдаа, хүүхэд, албан тушаал, чиг үүрэг, мэргэжилтэн, багачуудын хэрэг, төлөөлөгч, байцаагч, гүйцэтгэх ажил, урьдчилан сэргийлэх ажил.

Keywords: police, child protection, juvenile affairs, police officer, functions and duties, juvenile delinquency, prevention activities

Үндсэн хэсэг

Өнөөдөр дэлхийн улс орнууд хүүхдийн эрхийг энэ тэргүүнд ханган хамгаалах, гэмт хэрэг, зөрчил үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх, хохирогч болох эрсдэлээс сэргийлэх, хууль зөрчсөн тохиолдолд шийтгэх гэхээс илүүтэйгээр нийгэмшүүлэх, гэр бүл хамт олных нь дунд хүмүүжүүлэхийг чухалчлан, хүүхдэд ээлтэй дэлхий ертөнцийг бий болгохыг зорьж байна.

Монгол Улс Үндсэн хуулиараа “Эх орондоо хүмүүнлэг, иргэний ардчилсан нийгэм байгуулахад хүний эрх, эрх чөлөөг хүндэтгэж, иргэдийнхээ амар тайван аж төрөх нөхцөл бололцоог хангах явдал нь төрийн үүрэг мөн”, “Тэр бүл, эх нялхас, хүүхдийн ашиг сонирхлыг төр хамгаална” гэж тунхагласан.

Манай цагдаагийн байгууллагад хүүхдийн асуудал хариуцсан нэгж, түүнийг хэрэгжүүлэгч албан тушаалтан дайны дараах үеэс бий болж, хүүхэд, багачуудыг гэмт хэрэг, зөрчил үйлдэх, өртөж хохирох, бусдад уруу татагдах, хараа хяналтгүй болох

зэргээр эрх ашиг нь зөрчигдөхөөс хамгаалах чиглэлээр олон талт ажил, арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлж, арвин их туршлага хуримтлуулсаар ирсэн.

Гадаадын зарим орны цагдаагийн байгууллагын хүний нөөцийн карьерийн тогтолцоонд алба хаагч заавал “хүүхдийн асуудал хариуцсан нэгжид ажилласан байх” шаардлага тавигддаг, улс орны ирээдүй болсон хүүхэд өсвөр үеийн өв тэгш хүмүүжил, эрх ашиг сонирхлыг ханган хамгаалахад хүүхдийн алба, мэргэжилтнүүд чухал үүрэгтэй юм.

Ардын хувьсгал 1921 онд ялснаас хойшхи он жилүүдэд манай орны улс төр, нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн явцад цагдаагийн байгууллага, түүний төрөл мэргэжлийн албад шинээр байгуулагдан, бүтэц зохион байгуулалтын хувьд бэхжиж ирсний нэг жишээ нь хүүхдийн асуудал хариуцсан тасаг байгуулагдсан явдал юм.

Тухайн үеийн цагдаагийн байгууллага нь “цагдан сэргийлэх байгууллага” нэртэйгээр Дотоод явдлын яамны харьяанд ажил үүргээ гүйцэтгэж, хүүхдийн асуудлыг эрүүгийн алба (Гүйцэтгэх хэлтэс) хариуцдаг байсан. Харин ЗХУ-д эх орны дайн дуусаж, дайны нөлөө ч манай орныг тойроогүй (бүх нийтээрээ дайнд бүхнээ зориулан тусалж ялалтад хүргэсэн), нийгэм, эдийн засгийн нөхцөл байдал хүндэрч, ард иргэдийн амьдрал ахуй доройтож, хүүхэд өнчрөх, хараа хяналтгүй болох, гэмт хэрэгт уруу татагдах, золиос болох зэрэг хүүхдийн эрх ашиг хохироосон гэмт үйлдлүүд ихээр гарах болсонтой холбоотойгоор төр засгаас хүүхдийн асуудалд ихээхэн анхаарал хандуулжээ. Ийнхүү 1946 оны 12 дугаар сарын 13-ны өдрийн Дотоод яам (ДЯЯ)-ны сайдын “Шилжүүлэн томилох тухай” 692 тоот тушаалаар УЦСЕГ-ын Гүйцэтгэх нэгдүгээр хэлтэст 3 хүний бүрэлдэхүүнтэй “Хүүхдийн тасаг”-г байгуулж, гэмт хэрэгт холбогдсон тэнэмэл хүүхдүүд, тэдний хүмүүжлийн асуудлыг хариуцуулснаар анхны хүүхдийн асуудал хариуцсан тусгайлсан нэгж, алба хаагчтай болсон байна.

Архивын, түүхийн материалд үүнээс өмнө хүүхдийн асуудал хариуцсан тусгайлсан нэгж байгуулагдан ажиллаж байсан тухай ямар нэгэн баримт олдоогүй байна. Дээрх шинээр байгуулагдсан Хүүхдийн тасгийн ажил үүргийн талаар дэлгэрэнгүй мэдээлэл хомс, харин 1949 онд тус тасгийн дутуу орон тоон дээр “багачуудын хэрэг эрхлэх байцаагч” гэх албан тушаалд бага дэслэгч Минжүүрийг томилжээ.

Хүүхэд хүмүүжүүлэх ажилд олон нийтийг хамарсан үйл ажиллагаанд гол анхаарлаа чиглүүлэн ажиллаж эхэлсэн 1960-аад оны сүүлчээр Сурагчдын зөвлөл, Охидын зөвлөл, Насанд хүрээгүй хүүхдийн хэрэг эрхлэх комисс, Пионерын эргүүл, МХЗЭ-ийг залгамжлагчдын уриа зэрэг сайн дурын байгууллагууд бий болж, оршин суугчдын хүчийг нэгтгэн зохион байгуулахаар орон сууцны дэргэд Хүүхдийн секц”, дараа нь “Хүүхдийн кабинет”байгуулагдан, уг бүтцэд хүүхдийн албаны байцаагч нарыг “Хүүхдийн хүмүүжлийн тасалгааны эрхлэгч” албан тушаалд томилон ажиллуулж, 1980-д оны дунд хүртэл хүүхдийн хүмүүжил, тэднийг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд иргэд олон нийтийг хамруулах идэвхтэй үйл ажиллагааг явуулж байсан нь “өсвөрийн залуу үеийг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд УЦСГ-ын хүүхдийн кабинетын ажиллагаа маш чухал ач холбогдолтой” гэж тэмдэглэгдсэн байна. Түүнчлэн, УЦСГ-ын Насанд хүрээгүй хүмүүсийн хэрэг эрхлэх хэлтсийн харьяанд 1982 оны СнЗ-ийн тогтоол, яамны сайдын тушаалаар “хэцүү хүүхэд”-тэй ажиллах “Цагдан сэргийлэх групп” 5 хүний орон тоотой байгуулагдан, хэдийгээр

Ардын боловсролын яамны харьяаных байсан ч тус төвийн ажиллагсад нь 1989 оныг хүртэл Цагдан сэргийлэх байгууллагын ажилтнууд хэвээр байсан байна.

Хүүхдийн албаны 70 жилийн ойд зориулан гаргасан номд оруулсан 1946-1990 оны үеийн цагдан сэргийлэх байгууллагын хүүхдийн асуудал хариуцсан тасаг, хэлтсийн ажлын тайлангуудыг судлан, түүний албан тушаалтнуудын гүйцэтгэж байсан чиг үүргийг тоймлон үзвэл:

Цагдаагийн байгууллагад хүүхдийн асуудал хариуцсан чиг үүрэг хэрхэн хөгжиж ирснийг тухайн үеийн ажлын тайлан, баримт материалд тулгуурлан авч үзэхэд нэлээд сонирхолтой түүхэн замнал ажиглагддаг. Дотоод явдлын яамны Цагдан сэргийлэх газрын 1 дүгээр хэлтсийн 1954 оны ажлын тайланд дурдсанаар тухайн үед цагдан сэргийлэх байгууллагад хүүхдийн төлөөлөгчийг тусгай орон тоогоор ажиллуулж байсан байна. Хүүхдийн төлөөлөгч нь гол төлөв хулгай хийх, зодоон гаргах зэрэг зөрчил гаргасан хүүхдүүдийг бүртгэлд авах, хүүхдийн холбогдсон хэргийг шалгах, эцэг эх болон тухайн хүүхдэд сануулга өгөх, торгох зэрэг арга хэмжээ авах, зарим ноцтой гэмт хэрэг үйлдсэн хүүхдүүдэд холбогдох шалгалтыг явуулах зэрэг үүрэг гүйцэтгэж байжээ. Мөн сургуулийн насны боловч сургуульд хамрагдаагүй хүүхдүүдийг сургуульд оруулах, хүүхдүүдээс гэмт хэрэг гарах шалтгаан нөхцөлийг бууруулах чиглэлээр холбогдох байгууллагуудтай хамтран ажиллах, багш, эцэг эхчүүдэд хүүхдийн хүмүүжлийн талаар зөвлөгөө өгөх зэрэг ажлыг хийж байсан байна.

Улсын цагдан сэргийлэх ерөнхий газрын Паспорт, гэр бүлийн хэлтсийн 1960 оны тайланд хүүхдийн асуудлыг тус хэлтэс хариуцаж байсан тухай тэмдэглэгдсэн байдаг. Энэ үед сургуулийн захирал болон анги удирдсан багш нарын зөвлөгөөн дээр хүүхдийн гэмт хэргийн байдлыг хэлэлцүүлэх, хүүхэд, эцэг эх, багш нартай уулзаж зөвлөгөө өгөх, зөрчил гаргасан хүүхдийг эцэг эхэд нь хариуцуулан хүмүүжүүлэх зэрэг арга хэмжээг хэрэгжүүлж байжээ.

1967 онд Улсын цагдан сэргийлэх ерөнхий газрын дэргэд Насанд хүрээгүй хүмүүсийн хэрэг эрхлэх хэлтэс байгуулагдаж, хүүхдийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх ажил илүү зохион байгуулалттай болж эхэлсэн байна. Тус хэлтсийн 1967 оны ажлын тайланд насанд хүрээгүй хүмүүсээс үйлдэгдсэн гэмт хэргийн судалгаа гаргах, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ зохион байгуулах, хүүхдийн хүмүүжлийн тасалгаанд ажиллаж хүүхдүүдийг хүлээн авч ярилцлага, зөвлөгөө өгөх, самбар тайлбарлуулах, ном уншуулах, тоглуулах зэрэг хүмүүжлийн ажил зохион байгуулах талаар дурдсан байдаг. Мөн эцэг эхчүүдийг уг тасалгаанд урьж зөвлөгөө өгөх, намын болон бусад байгууллагын ажилтнуудад мэдээлэл, таниулга хийх, зөрчил гаргасан хүүхдийн сургууль болон эцэг эхийн ажил, харьяалах байгууллагад мэдэгдэл хүргүүлэх, лекц, яриа зохион байгуулах, эцэг эхийн зөвлөлийг байгуулан ажиллуулах, сонин хэвлэлээр мэдээлэл түгээх, ажил, сургуульгүй хүүхдүүдийг ажил, сургуульд хамруулах, өсвөрийн сэргийлэгчдийн бүлэг байгуулан ажиллуулах зэрэг олон талт арга хэмжээг хэрэгжүүлж байжээ.

1968 оны ажлын тайланд хүүхдийн хэлтсийн ажил төрлийн зөвлөгөөнийг улирал тутам зохион байгуулах, сургууль, цагдаа, насанд хүрээгүй хүмүүсийн хэрэг эрхлэх комисс, эцэг эх, багш нарын хамтарсан зөвлөгөөн хийх, олон нийтийг хамарсан уриалга гаргах, хөдөлмөрчдийн гэгээрлийн хурал зохион байгуулах зэрэг ажлыг хэрэгжүүлсэн талаар тэмдэглэсэн байна. Түүнчлэн даалтад хүмүүжиж байгаа колони болон хөдөлмөр хүмүүжлийн сургуулиас суллагдсан хүүхдүүдийн хүмүүжил, засралд хяналт тавих, “урьдчилан сэргийлэх хэрэг” нээж ажиллах, зөрчил гаргах магадлалтай

хүүхдүүдийг судлан бүртгэлжүүлэх зэрэг ажлуудыг хийж байжээ. Хүүхдүүдийн чөлөөт цагийг зөв зохистой өнгөрүүлэх зорилгоор шуудан хороо, залуу лекторын групп, урлагийн чуулга, сурвалжлах хэсэг, хэвлэлийн тасаг, радио станц, кино театр зэрэг олон нийтийн байгууллагатай хамтран ажиллаж, өсвөрийн сэргийлэгчдийн бүлгүүдийг зохион байгуулан ажиллуулж байсан байна.

1969 оны тайланд ажилтнуудын дунд семинар, сургалт зохион байгуулах, хот, хөдөөгийн хүүхдийн төлөөлөгчдийн зөвлөгөөн хийх, өсвөрийн сэргийлэгчдийн бүлгүүдийн “Сүлд модны наадам” зохион байгуулах зэрэг арга хэмжээг тусгасан байна. 1970 оны тайланд тэнэмэл, төөрсөн, оргодол болон ноцтой гэмт хэрэг үйлдсэн хүүхдийг түр саатуулан шалгах байранд авчирч шалгах, “Хүүхдийг хүмүүжүүлэхэд хамтын ажиллагаа чухал” сэдэвт дугуй ширээний хэлэлцүүлгийг холбогдох байгууллагуудын оролцоотойгоор зохион байгуулах, “Хүн болох багаасаа” нэртэй радио, телевизийн нэвтрүүлэг явуулах зэрэг ажлыг хэрэгжүүлсэн талаар дурдсан байна.

1972 оны тайланд цагдан сэргийлэх байгууллагын ажилтнуудад сургуулийн анги бүлгийг хариуцуулан шөвлүүлж, гэмт хэрэг, зөрчил үйлдэж болзошгүй хүүхдүүдийг хяналтад авч хүмүүжүүлэх арга хэмжээ авч байсан талаар тэмдэглэсэн байдаг. 1973 оны тайланд гэмт бүлэг, бөөгнөрлийг илрүүлэх, гэмт зан үйлд автсан хүүхдүүдийн хүмүүжилд хяналт тавих, зарим хүүхдийг цэргийн алба, ажил, сургуульд нь хариуцуулан хүмүүжүүлэхээр шилжүүлэх, зарим тохиолдолд Насанд хүрээгүй хүмүүсийн хэрэг эрхлэх комисст шилжүүлэн шийдвэр гаргуулах зэрэг ажлыг хэрэгжүүлж байжээ.

1974–1975 оны тайланд урьдчилан сэргийлэх ажлыг өргөн хүрээнд зохион байгуулж, сургуулийн эвлэлийн байгууллагын удирдлагуудад семинар зохион байгуулах, идэвхтэн залуучуудтай уулзалт хийх, лекц унших, яриа таниулга зохион байгуулах, радио нэвтрүүлэг явуулах, хэвлэлд нийтлэл хэвлүүлэх, техник мэргэжлийн сургуулиудад “Хуулийн булан” ажиллуулах, сурагчдад хууль, эрх зүйн мэдлэг олгох сургалт явуулах зэрэг олон талт арга хэмжээг хэрэгжүүлж байжээ. Мөн насанд хүрээгүй хүмүүсийн дунд гарч буй гэмт хэргийн нөхцөл байдал, шалтгаан, нөхцөлийг судалж дүгнэлт хийх, холбогдох байгууллагад танилцуулга мэдээ хүргүүлэх, зарлиг, тогтоолын төсөл боловсруулах зэрэг ажил хийгдэж байсан байна.

1976 оны тайланд хүүхдийн хүмүүжилд зориулсан үдэшлэг, уулзалт зохион байгуулах, төв болон орон нутгийн эрүүгийн төлөөлөгчдөд насанд хүрээгүй хүмүүсийн дунд явуулах урьдчилан сэргийлэх болон гүйцэтгэх ажлын онцлогийн талаар сургалт явуулах ажлууд тусгагдсан байдаг. 1978 оны тайланд төв, хөдөөгийн хүүхдийн төлөөлөгчдийн нэгдсэн семинар, зөвлөгөөнийг зохион байгуулах, сонин хэвлэлд хүүхдийн хүмүүжлийн талаар мэдээлэл нийтлэх, олон улсын хүүхдийн жилийг тохиолдуулан олон төрлийн арга хэмжээ зохион байгуулах, хүүхдийн төлөөлөгчдийн ажлын хуваарийг шинэчлэх, цаашид хүүхдийн албыг байгуулан ажиллуулах, орон нутагт хүүхдийн хүмүүжлийн тасалгаатай болох ажлыг хэрэгжүүлэх талаар дурдсан байна.

1979 оны тайланд аймаг, орон нутагт хүүхдийн хүмүүжлийн кабинет байгуулан ажиллуулах туршлагыг дэлгэрүүлэх, өсвөрийн сэргийлэгчдийн бүлгийг сургууль бүрт шинэчлэн зохион байгуулах, гэмт хэрэг, хэв журмын зөрчлийг илрүүлэх,

семинар, зөвлөгөөн, дугуй ширээний хэлэлцүүлэг зохион байгуулах зэрэг ажлууд тусгагдсан байна.

1980 оноос хойш хүүхэд, өсвөр үеийнхнийг гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр “Халамж”, “Тан зам” зэрэг нэгдсэн арга хэмжээг зохион байгуулж, хэрэг зөрчилд өртөж болзошгүй хүүхдүүдийг хяналтад авах, тэднийг сургуульд болон ажилд хамруулах, урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр тараах материал хэвлэн нийтлэх, радио нэвтрүүлэг явуулах зэрэг ажлуудыг хэрэгжүүлж эхэлжээ. Мөн зарим тохиолдолд “урьдчилан сэргийлэх хэрэг” нээж ажиллах, Улаанбаатар хотод хүүхэд, залуучуудын үлгэр жишээ иж бүрэн хүмүүжлийн төв байгуулан ажиллуулах, “хэцүү хүүхэд”-тэй ажиллах цагдан сэргийлэх тусгай бүлгийг байгуулан ажиллуулах зэрэг арга хэмжээ авч байсан байна.

Үүнээс гадна насанд хүрээгүй хүмүүсийн дунд үйлдэгдэж буй зарим төрлийн гэмт хэргийг илрүүлэх, тухайлбал халаасны хулгайчдын бүлгийг илрүүлэх, гэмт хэргийн илрүүлэлтэд анхаарах, хүүхдүүдийн дунд илэрч байсан бензин, цавуу үнэртэж мансуурах зэрэг сөрөг үзэгдэлтэй эрүүл мэндийн байгууллагатай хамтран тэмцэх зэрэг арга хэмжээг авч хэрэгжүүлж байжээ. Мөн насанд хүрээгүй хүмүүсийн хэргийг шалгахдаа эцэг эх, багш нарыг оролцуулах, сурган хүмүүжүүлэгчийг байцаалтад оролцуулах, тэнэмэл болон хараа хяналтгүй хүүхдүүдийг илрүүлэн хамгаалалтад авах зэрэг ажлыг зохион байгуулж байсан байна. Тухайн үед нийслэл хотод бүлэглэсэн хэлбэрээр үйлдэгдэх гэмт хэрэг, ялангуяа хулгай болон танхайн гэмт хэрэг нэмэгдэх хандлагатай болж, янз бүрийн нэр, зохион байгуулалт бүхий бүлгүүд бий болсон бөгөөд тэдгээрт урьд ял шийтгүүлсэн, ажил, сургуульгүй насанд хүрээгүй хүмүүс оролцсон тохиолдол цөөнгүй байсныг илрүүлэн, тэдний дунд засрал хүмүүжлийн ажил явуулж байжээ.

Судлан буй цаг хугацаанд гадаадын зарим орны цагдаагийн байгууллагын хүүхдийн болон тэдний эсрэг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр явуулах ажлын талаарх туршлагыг судлахад:

ОХУ-ын ДЯЯ-ны Нийгмийн аюулгүй байдлыг хангах газрын бүтцэд “Насанд хүрээгүй хүмүүсийн хэрэг эрхлэх газар” харьяалагдаж бүх муж, хотуудад салбар нэгжтэйгээр үйл ажиллагаа явуулдаг. Зарим бүс нутагт тус газрын харьяанд гэр бүлийн байцаагч ажиллаж, хүүхдийн байцаагч нартай хамтран урьдчилан сэргийлэх ажлыг зохион байгуулдаг, мөн сургууль дотор, түүний орчинд, суралцагчдын гэр оронд нь хүүхдийн эрх ашиг хохирох явдлаас урьдчилан сэргийлэх асуудлыг дагнан хариуцах “сургууль хариуцсан байцаагч”, гэрч, хохирогчтой ажиллах ажиллагаанд цагдаагийн сэтгэл зүйч оролцож, насанд хүрээгүй хүмүүсийн эсрэг үйлдэгдсэн нуугдмал гэмт хэргийг илрүүлэхэд туслалцаа үзүүлдэг. Мөн Засгийн газрын дэргэдэх НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн тухай конвенцын үзэл санааг хэрэгжүүлэх, гэмт хэрэгт холбогдсон насанд хүрээгүй хүмүүсийн асуудлаар шүүхийн байгууллагуудтай хамтран ажиллах, шүүхийн бус аргаар хэргийг нь шийдвэрлэх зорилготой “Насанд хүрээгүй хүмүүсийн асуудал болон тэдний эрхийг хамгаалах комисс”-той хамтран ажиллаж ирсэн.

АНУ-ын Цагдаагийн байгууллагад “Насанд хүрээгүй хүмүүсийн гэмт явдалтай тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх хэлтэс” ажилладаг, шинжлэх ухаан-судалгааны төвтэй.

ХБНГУ -ын төвлөрсөн цагдаагийн удирдах газруудад (хойд Рейн-Вестфалии) гэмт хэрэг мөрдөх тусгай комиссарын газрууд нь насанд хүрээгүй хүмүүсийн үйлдсэн эрх зүйн зөрчил болон гэмт хэргийн улмаас хүүхэд өсвөр үе хохирогч, гэрч болсон хэргүүдийг мөрдөн шалгадаг, мөрдөн байцаалт явуулахаас гадна хүүхэд өсвөр үеийн дунд урьдчилан сэргийлэх ажлыг явуулдаг, дээрх үйл ажиллагааны явцад нийгмийн бусад албадуудтай нягт хамтран ажилладаг. Цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагаа болон энэхүү нийгмийн албадуудын үүргүүдийг тодорхой зааглан ялгахын тулд тойргийн Эрүүгийн цагдаагийн удирдах газарт насанд хүрээгүй хүмүүсийн эрх зүйн зөрчилтэй холбоотой асуудлыг хариуцан шийдвэрлэх төлөөлөгчийг ажиллуулдаг.

Японы Үндэсний цагдаагийн Эрүүгийн гэмт хэргийг мөрдөх газар нь залуучуудын гэмт хэргийн асуудал хариуцсан тусгай хэлтэс, гэмт явдлаас урьдчилан сэргийлэх асуудал хариуцсан хэлтэстэй. Харин хамгаалалтын хэлтэс нь хүүхдийн болон залуучуудын байгууллагууд дээр очиж ажиллах тусгай тасагтай ба эргүүлийн алба хариуцсан тасаг нь хүүхдүүд олноор цугларсан газарт нийгмийн дэг журам хамгаалах ажлыг төлөвлөн явуулдаг.

Дүгнэлт

1990 оноос өмнөх үеийн цагдан сэргийлэх байгууллагын хүүхдийн асуудал хариуцсан нэгж /албаны албан тушаалтнуудын ажлын онцлог, чиг үүргийг нэгтгэн дүгнэвэл:

1. Цагдан сэргийлэх байгууллагын насанд хүрээгүй хүмүүсийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх нэгж нь анх байгуулагдахдаа УЦСГ-ын ЭХЭСХ-ийн Гүйцэтгэх 1 дүгээр хэлтэст харьяалагдаж, гүйцэтгэх эрхтэй төлөөлөгч нар томилогдон хүүхдийн гэмт хэргийн асуудлыг хариуцан ажиллажээ.

2. Хүүхдийн асуудал хариуцсан нэгжийн ажилтнуудын ажлын чиг үүрэг нь ямар хэлтэс, тасаг, албаны харьяалалд ажиллаж байснаас шалтгаалан цар хүрээний хувьд өөрчлөгдөж гүйцэтгэх ажил эрхэлж хэрэг илрүүлэлтэд түлхүү анхааран ажиллах, эсхүл урьдчилан сэргийлэх, паспортжуулах, гэр бүлд чиглэсэн үйл ажиллагаанд түлхүү анхаарах зэргээр байнга өөрчлөгдөж байсан ба 1988 оноос зөвхөн урьдчилан сэргийлэх ажил хариуцан ажиллах болсон.

3. Хүүхдийн асуудал хариуцсан ажилтнуудын хийж гүйцэтгэж байсан ажлуудаас ажил сургууль завсардсан, гэмт хэрэг өдүүлсэн, хараа хяналтгүй болсон, эцэг эхийн анхаарал хайхрамж сулаас тэнүүчлэн амьдрах болсон зэрэг хүүхдийн хэрэг асуудлыг засаг захиргаадын дэргэдэх “Насанд хүрээгүй хүмүүсийн хэрэг эрхлэх комисс”-т шилжүүлэн шийдвэрлүүлдэг байсан; гүйцэтгэх ажил явуулж “хэцүү хүүхэд”-д “Урьдчилан сэргийлэх хэрэг нээж” ажилладаг; Өсвөрийн сэргийлэгчдийн бүлгэмийг олноор ажиллуулах; орон сууцны хороодод ойр ажиллаж, “Хүүхдийн тасалгаа” (кабинет)-г ажиллуулах; Ардын боловсролын яаманд харьяалалд байсан “Хүүхдийн соёл, спортын төв”-д ажиллан үлгэр жишээ соёл амралтын төв болгох; хүүхдийг эцэг эх, хамт олонд нь төдийгүй цагдан сэргийлэх байгууллагын ажилтнуудад даалгаж өгөх; гэмт зан үйлтэй зарим хүүхдийг Хөдөлмөр хүмүүжлийн сургуульд шилжүүлэх, ажил сургуульд оруулах, хүүхдийн хүмүүжилд зориулан үдэшлэг уулзалт зохиох, гэмт хэрэг, зөрчлийн байдал, шалтгаан нөхцөл, гаралтыг судлах, дүгнэлт бичих, зөрчил гаргасан хүүхдийн сургууль, эцэг эхийн харьяалах газарт мэдэгдэл бичиж, тэдний туслалцааг авч ажиллах зэрэг ажлууд онцлог бүхий юм.

4. Хүүхдийн дунд зохион байгуулах урьдчилан сэргийлэх ажил нь төрөл хэлбэрийн хувьд байнга баяжигдаж, 1950-д оноос албаны ажилтнуудын мэдлэг

чадварыг дээшлүүлэх сургалт, нэгдсэн зөвлөгөөн, семинар тогтмол зохион байгуулагдах болсон.

5. Хүүхдээс үйлдсэн болон тэдний эсрэг үйлдэгдсэн гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх ажлыг өөрийн оронд өмнө хэрэгжиж байсан болон гадаад улс орнуудын туршлага дээр тулгуурлан судлах нь хүүхдийн чиглэлээрх эрүүгийн болон урьдчилан сэргийлэх төрийн бодлого, үйл ажиллагааг эрх зүй, удирдлага, зохион байгуулалт, хүний нөөц, мэдээллийн хангамжийн хувьд шинэ түвшинд гаргаж сайжруулахад чухал ач холбогдолтой гэж үзэж байна.

Санал

1. Цагдаагийн байгууллагын үе үеийн хүүхдийн асуудал хариуцсан нэгжийн үйл ажиллагаа, чиг үүргийг судлан, туршлагыг өвлүүлэх, дэлгэрүүлэх. Тухайлбал: насанд хүрээгүй хүмүүст зориулсан нийгмийн албад, сайн дэд бүтцийг бий болгох,

2. Насанд хүрээгүй хүүхдийг гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэхийн тулд нийгмийн харилцаанд оролцох идэвхийг дэмжиж урлаг, спорт, боловсролын сургалт, олон нийтийн арга хэмжээг дэмжсэн хүүхдийн хөгжлийн орчныг өргөтгөх бодлогыг хэрэгжүүлэх,

3. Урьдчилан сэргийлэх ажилд байгууллага, ерөнхий боловсролын сургууль, гэр бүлтэй хамтран ажиллах системийг хөгжүүлэх, Үүний тулд хүүхдийн асуудлаар хууль, эрх зүй гэр бүл, нийгмийн ажил, эрүүл мэнд, сэтгэл зүйн цогц үйлчилгээг хөгжүүлэх, цагдаагийн байгууллага ба энэхүү нийгмийн албадын үүргүүдийг тодорхой зааглан ялгах, журамлах шаардлагатай байна.

4. Мөн насанд хүрээгүй хүүхдийн хохирч, холбогдож буй гэмт хэрэг, зөрчлийн гомдол мэдээлэлд дүн шинжилгээ хийж статистик мэдээлэл, судалгааны дүн, эрсдэлийн хүчин зүйл, иргэдийн санал мэдээлэл зэргийг нэгтгэсэн Судалгааны болон мэдээллийн санг бий болгох нь урьдчилан сэргийлэх ажлын үр дүнг нэмэгдүүлэхэд чухал ач холбогдолтой.

Ашигласан материалын жагсаалт

1. Ю.Бадамханд. Насанд хүрээгүй хүний эсрэг гэмт явдалтай тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх асуудал. //ХСИС. УБ. 2014. Хууль сахиулах салбарын тулгамдсан асуудал, шийдвэрлэх арга зам. эмхэтгэл.
2. Ю.Бадамханд. Цагдаагийн байгууллагын насанд хүрээгүй хүмүүсийг гэмт халдлагаас хамгаалах үйл ажиллагаа, чиг хандлага, анхаарах зарим асуудал.
3. Монгол Улсын цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагаанд холбогдох хууль, дүрмийн эмхэтгэл. ЦЕГ-ын Төв архив.УБ. 2016.
4. Цагдаагийн байгууллагын хүүхдийн албаны түүхэн хөгжил. ЦЕГ. УБ. 2019.

ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙН БОЛОВСРОЛ СУДЛАЛЫН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ

ИРГЭДИЙН ГАМШГААС ХАМГААЛАХ СУРГАЛТЫН АРГА ЗҮЙН АСУУДАЛ METHODOLOGICAL ISSUES ON DISASTER PROTECTION TRAINING FOR CITIZENS

О.Шинэтунгалаг

*Дотоод хэргийн их сургуулийн Онцгой байдлын
сургуулийн магистрант, дэслэгч*

Н.Отгонцэцэг

*Дотоод хэргийн их сургуулийн Онцгой байдлын
сургуулийн магистрант, дэслэгч*

Товч агуулга: Дэлхийн дахинд байгалийн болон хүний үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй гамшиг, ослын тоо, цар хүрээ нэмэгдэж, уур амьсгалын өөрчлөлт, хотжилт, байгаль орчны доройтол, технологийн эрсдэл зэргээс шалтгаалан олон улсын хэмжээнд хүний амь нас, эдийн засаг, нийгмийн тогтвортой хөгжилд ноцтой нөлөөлж буй төлөв байдал ажиглагдаж байна. Гамшгаас хамгаалах иргэний сургалт нь иргэдийг байгалийн болон хүний үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй аюул, ослын үед зөв шийдвэр гаргах, өөрийгөө болон бусдыг хамгаалах мэдлэг, чадвар, хандлагаар бэлтгэх чухал хэрэгцээтэй сургалт юм.

Дэлхийн дахинд гамшиг, ослын давтамж, хор хохирол нэмэгдэж буй нөхцөл байдалд нийцүүлэн иргэдэд гамшгийн эрсдэлийг танин мэдүүлэх, хариу арга хэмжээ авах чадвар, аврах ба хамгаалах дадал, ур чадварыг төлөвшүүлж, нийгмийн нийтлэг аюулгүй байдлыг хангах чадвартай, хариуцлагатай иргэн бэлтгэх хэрэгцээ шаардлагаар энэхүү өгүүлэл бичих үндэслэл тодорхойлогдож байна.

Энэхүү илтгэлд гамшгаас хамгаалах иргэний сургалтын арга, хэлбэр, эрх зүйн зохицуулалт, иргэдийн гамшгаас хамгаалах сургалтад хамрагдаж байгаа өнөөгийн төлөв байдлын талаар практик байгууллагын статистик тоо мэдээ, түүнчлэн уг сургалтын үр нөлөөг тодорхойлох зорилгоор иргэдээс авсан судалгааны үр дүн болон цаашид сургалтын үр нөлөөг дээшлүүлэх зарим арга замын талаар товч тусгасан болно.

Abstract. Globally, the frequency and magnitude of both natural and human caused disasters and accidents are increasing, and a state of affairs is being observed internationally that poses serious consequences for human life, the economy, and sustainable social development, driven by factors such as climate change, urbanization, environmental degradation, and technological risks.

Civil defense training for disaster protection is a vitally necessary training that prepares citizens with the knowledge, skills, and attitudes needed to make correct decisions and protect themselves and others during natural and human caused hazards and accidents.

The necessity for writing this article is determined by the need to adapt to the globally increasing frequency and damages caused by disasters and accidents, and to prepare responsible citizens capable of ensuring overall public safety by instilling in them disaster risk awareness, response capabilities, and rescue and protection habits and skills.

This article provides an overview of the methods and forms of civil defense training for disaster protection, its legal framework, and the current level of citizen participation in such training, supported by statistical data from relevant organizations. It also presents the results of a survey conducted among citizens to assess the effectiveness of the training and outlines several recommendations for improving its impact in the future.

Түлхүүр үгс: Гамшгаас хамгаалах иргэний сургалт, иргэн, сургалтын арга зүй, гамшгаас хамгаалах сургалт, бэлэн байдал, үр нөлөө

Keywords. Civil defense training for disaster protection, citizen, training methodology, disaster protection training, preparedness, effectiveness

Үндсэн хэсэг

Гамшиг, аюулт үзэгдэл, ослын давтамж, цар хүрээ нэмэгдэж буй өнөө үед иргэдийн гамшгаас хамгаалах мэдлэг, ур чадварыг бэхжүүлэх асуудал нэн тэргүүний ач холбогдолтой хэвээр байна. Монгол Улсад газар хөдлөлт, уул-уурхайн осол, гал түймэр, түр зуурын цаг агаарын аюулт үзэгдэл зэрэг эрсдэлт хүчин зүйлс тогтмол тохиолддог бөгөөд эдгээрийн хор уршгийг бууруулах гол хүчин зүйл нь иргэн бүрийн бэлтгэл байдлыг сайжруулах явдал юм. Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал, Гамшгаас хамгаалах тухай хуульд гамшгийн эрсдэлийг бууруулахад иргэдийн оролцоог анхаарсан хэдий ч сургалтын арга зүйн цогц төлөвлөлт, хэрэгжилтийн чанар хангалтгүй байдал харагдсаар байна.

Иргэдэд чиглэсэн сургалт нь зөвхөн мэдээлэл түгээх бус, аврах, нүүлгэн шилжүүлэх, анхны тусламж үзүүлэх зэрэг практик чадвар эзэмшүүлэхийг шаарддаг бөгөөд энэ нь шинжлэх ухааны үндэслэлтэй, насны онцлог, орчны нөхцөлд нийцсэн арга зүй боловсруулахыг шаардана. Гэвч сургалтын агуулга, хэрэгжүүлэх арга барил, сургалтын хэлбэрүүдийн уялдаа, сургагч багшийн чадавх, үнэлгээ, дүгнэлт хийх тогтолцоо зэрэгт сул тал олон байна. Түүнчлэн олон нийтийн оролцоо, идэвх санаачилга харилцан адилгүй, мэдээлэл авах боломж хүртээмжтэй бус байгаа нь сургалтын үр нөлөөг бууруулах хүчин зүйл болсоор байна.

Иймд иргэдийн гамшгаас хамгаалах сургалтын арга зүйн асуудлыг судлан, өнөөгийн нөхцөл байдлыг шинжилж, сургалтын үр нөлөөг дээшлүүлэх оновчтой арга барил, шийдлийг тодорхойлох нь гамшгийн эрсдэлийг бууруулах бодлогын чухал хэсэг юм. Энэхүү илтгэлд гамшгаас хамгаалах сургалтын арга зүйн онол, үндэслэл, тулгамдсан асуудлыг тодорхойлох зорилгоор судалгааны арга болох анкет асуулгын аргыг, хууль, төрөөс баримталж байгаа бодлого, практик байгууллагын статистик тоо мэдээнд баримт бичгийн шинжилгээ хийх арга, гадаадын зарим оронд нэвтрүүлж буй дэвшилтэд арга зүйн туршлагад харьцуулалтын аргуудыг тус тус ашигласан бөгөөд цаашид Монгол Улсад хэрэгжүүлэх боломжит арга замыг хамруулан авч үзэх болно.

Сүүлийн жилүүдэд дэлхий нийтэд уур амьсгалын өөрчлөлт, техник технологи, хүний үйл ажиллагаатай холбоотойгоор гамшгийн тохиолдох давтамж ойртож, хамрах хүрээ, эрч хүч нь улам бүр нэмэгдэж, гамшиг нь улс орны тогтвортой хөгжлийн ололтод сөргөөр нөлөөлөх хүчин зүйлд тооцогдож байна. Иймээс хүн төрөлхтөн уур

амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох, гамшгийг аль болох хохирол багатайгаар даван туулах чадварыг эзэмших хэрэгцээ, шаардлага улам бүр чухлаар тавигдаж байна. Энэ нь гамшгийн эрсдэлийг бууруулахад ихээхэн нөлөөтэй гэдгийг дэлхий нийт хүлээн зөвшөөрч үйл ажиллагаагаа чиглүүлэх болсон. Тухайлбал, гамшгийн эрсдэлийг бууруулах чиглэлээр 2015-2030 онд хэрэгжүүлэх Сендайн үйл ажиллагааны хүрээ баримт бичигт гамшгаас хамгаалах сургалтын хэрэгцээг "Бүх түвшний байгууллагын албан хаагчид, иргэний нийгэм, олон нийт, сайн дурынхан, хувийн хэвшлийнхний гамшгийн эрсдэлийг бууруулах мэдлэгийг боловсрол, сургалтын механизмыг ашиглан сайжруулах"(Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030 - The All India Disaster Mitigation Institute, n.d.) гэж тодорхойлсон.

Гамшгаас хамгаалах иргэний сургалт явуулах эрх зүйн зохицуулалт нь төрөөс иргэдийн аюулгүй байдлыг хангах, гамшгийн үед зөв үйлдэл хийх мэдлэг, ур чадварыг стандартчлан түгээх боломжийг бүрдүүлж, сургалтын байгууллага, хөтөлбөр, агуулгыг нэг мөр зохицуулснаар үр нөлөөг баталгаажуулах боломжтой. Мөн эрх зүйн зохицуулалт нь байгууллага, иргэдийн үүрэг, хариуцлагыг тодорхой болгож, гамшгийн эрсдэлийг бууруулах, урьдчилан сэргийлэх бодлогыг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх эрх зүйн үндсийг бүрдүүлдэг байна.

Монгол Улсын хууль.

Гамшгаас хамгаалах тухай хуулийн

- 6 дугаар зүйл /Гамшгийн өмнөх үйл ажиллагаа/-ийн 6.1.6.гамшгаас хамгаалах сургалт, сурталчилгаа зохион байгуулах, мэдээллээр хангах;

- 13 дугаар зүйл /Гамшгаас хамгаалах сургалт зохион байгуулах/- ийн 13.1 “Гамшгаас хамгаалах сургалт нь төрийн болон нутгийн захиргааны байгууллага, хуулийн этгээдийн албан тушаалтан, ажилтан болон иргэнийг сургаж дадлагажуулахад чиглэнэ”, 13.2-т “Гамшгаас хамгаалах сургалтыг удирдах албан тушаалтны, онцгой байдлын байгууллагын, оюутан сурагч, сургуульд элсэхийн өмнөх насны хүүхдийн, төрийн болон нутгийн захиргааны байгууллага, хуулийн этгээдийн албан тушаалтан, ажилтны, гамшгаас хамгаалах алба, мэргэжлийн ангийн, иргэний гэсэн ангиллаар явуулна”, 13.3.4. “иргэний сургалтыг тухайн баг, хорооны Засаг дарга”

- 36 дугаар зүйл /Гамшгаас хамгаалах сайн дурын хэсгийн эрх, үүрэг/-ийн 36.1.1.гамшгаас хамгаалах сургалтад хамрагдах;

- 37 дугаар зүйл /Иргэний эрх, үүрэг/-ийн 37.2.2.гамшгаас хамгаалах сургалтад оролцох;⁵⁵ гэсэн эрх зүйн зохицуулалтуудыг дурдаж болохоор байна.

Засгийн газрын тогтоол.

- Монгол Улсын Засгийн газрын 2015 оны 303 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Гамшгийн эрсдэлийг олон нийтийн оролцоотой бууруулах үндэсний хөтөлбөр”

Энэхүү хөтөлбөрийн зорилго нь гамшгийн аюулаас урьдчилан сэргийлэх, тэмцэх, сургалт, сурталчилгаа, үйл ажиллагаанд иргэдийг оролцуулан, тэдний мэдлэг, чадварыг дээшлүүлэх, аюулгүй амьдрах ухамсарт соёл болон болзошгүй эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх, уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох чадавхийг бэхжүүлэх замаар гамшгийн эрсдэлийг бууруулахад оршино.

⁵⁵ Төрийн мэдээлэл. 2017. №7. Гамшгаас хамгаалах тухай хууль

- 2.2.2. гамшгийн эрсдэлийг бууруулах олон нийтийн сургалт, сурталчилгааг бүх түвшинд шат дараалан зохион байгуулах;

- 2.4.5. сургалт, сурталчилгааны агуулга, хэлбэр нь олон нийт болон нийгмийн зорилтот бүлгүүдэд чиглэсэн, шат дараалсан, үр дүнтэй байх;

- 3.2.1. гамшгийн эрсдэлийг бууруулах сургалт, сурталчилгаанд иргэдийг хамруулах нөхцөлийг бүрдүүлж, сургалт, сурталчилгааны төлөвлөгөөг боловсруулж хэрэгжүүлэх; 3.2.2. аж ахуй нэгж, байгууллага, иргэд сайн дурын үндсэн дээр эвлэлдэн нэгдэж бүлэг, нөхөрлөл байгуулан, гамшгийн эрсдэлийг бууруулах сургалт, сурталчилгааг шат дараатай явуулахад мэргэжил, арга зүйн дэмжлэг үзүүлэх; 3.2.3. гамшгийн эрсдэлийг бууруулах мэдлэгийг олон нийтэд олгох, эрсдэлгүй зан үйлийг хэвшүүлэх сургалт, сурталчилгааг иргэд, ялангуяа хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, хүүхэд, өндөр настан, амьжиргааны түвшин доогуур орлоготой иргэдийн хэрэгцээ, шаардлагад нийцүүлэн тохирсон арга барилаар зохион байгуулах (Эрх зүйн акт дэлгэрэнгүй, n.d.)

- **Агентлагын даргын тушаал.**

- ОБЕГ-ын даргын 2023 оны 12 дугаар сарын 25-ны өдрийн А/412 дугаар тушаалаар батлагдсан “Гамшгаас хамгаалах иж бүрэн болон команд штабын сургууль, дадлага зохион байгуулах заавар” зэргийг дурдаж болохоор байна.

Монгол Улсын хэмжээнд 2024 онд нийт 4905 удаагийн аюулт үзэгдэл, ослын тохиолдол бүртгэгдэж, Онцгой байдлын байгууллагын алба хаагчид 7890 хүний амь нас, аж ахуйн нэгж байгууллага, иргэдийн 360 орчим тэрбум төгрөгийн эд хөрөнгийг авран хамгаалжээ Гал түймрийн аюулаас урьдчилан сэргийлэх нэгдсэн арга хэмжээний хүрээнд улсын хэмжээний нийт өрхийн 42.4 хувьд урьдчилан сэргийлэх, сэрэмжлүүлэх арга хэмжээг хүргэж ажилласнаар объектын гал түймрийн улмаас учирсан хохирлын хэмжээ өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад 5.1 тэрбум төгрөг буюу 14.3 хувиар, тэр дундаа шатсан гэр, орон сууцны тоо 51 хувиар, нас барсан хүний тоо 18.6 хувиар буурсан үзүүлэлттэй байна. (*Онцгой байдлын байгууллагын 2024 оны онцлох үйл явдлууд, n.d.*) Дээрхи статистик тоо мэдээ нь гамшгаас хамгаалах иргэний сургалтын хэрэгцээ шаардлага өндөр болохыг харуулж байна.

Иргэдийн гамшгаас хамгаалах сургалт нь энгийн мэдээлэл түгээх үйл ажиллагаанаас хальж, оновчтой арга зүйн шийдэлд тулгуурлах шаардлага улам нэмэгдэж байна. Үүнийг нарийвчлан авч үзвэл:

- **Сургалтын арга зүйн хэрэгцээ:**

1. *Эрсдэлийн бүтцийн өөрчлөлттэй уялдах хэрэгцээ* – Гамшгийн төрөл олон болж, эрчим, давтамж нэмэгдэж байгаа тул сургалтын арга зүй нь зөвхөн нэг төрлийн аюулд бус, олон талт эрсдэлийг таньж, үнэлж, хариу арга хэмжээ авах чадвар эзэмшүүлэхэд чиглэх шаардлагатай.

2. *Иргэдийн мэдлэг, чадварын түвшин харилцан адилгүй* – Насны онцлог, боловсролын түвшин, амьдарч буй орчин, мэргэжил, амьдралын хэвшилээс хамааран суралцагчийн хэрэгцээ өөр тул тэдэнд тохирсон сургалтын арга хэлбэр, тактик шаардлагатай.

3. *Практик дадлага дутмаг байдал* – Олон жил онолын мэдээлэл давамгайлж ирсэн тул дадлага, симуляци, бодит нөхцөлд тулгуурласан сургалтын аргачлал нэн шаардлагатай болсон.

4. Олон нийтийн оролцоог сайжруулах шаардлага – Иргэдийн идэвх оролцоо сул байгаа нь арга зүйн нэгдсэн стандарт, хүртээмжтэй, сонирхол татахуйц сургалтын арга барил хөгжөөгүйтэй холбоотой.

• **Арга зүйн шаардлага.** Иргэдэд чиглэсэн гамшгаас хамгаалах сургалтын арга зүй нь дараах шаардлагуудыг хангасан байх ёстой. Тухайлбал:

1. *Шинжлэх ухааны үндэслэлтэй байх* – Газар хөдлөлт, гал түймэр, үер, хүйтэн хуурайшилт, биологийн аюул зэрэг эрсдэлт хүчин зүйл бүрийн онцлогт тулгуурлан найдвартай мэдлэг, туршигдсан аргачлал ашиглах.

2. *Оролцоонд суурилсан байх* – Чиглүүлэг, багийн ажил, бодит кейс, дадлага сургуулилт зэрэг аргууд иргэдийн хариу арга хэмжээ авах чадварыг илүү үр дүнтэй хөгжүүлдэг.

3. *Хүртээмжтэй, ойлгомжтой байх* – Өндөр мэргэжлийн үг хэллэгээс зайлсхийж, энгийн хэрэглэгчдэд ойлгомжтой, хүн бүрийн амьдралын орчин, амьдралын хэвшилд нийцсэн агуулгатай байх.

4. *Нас, бүлгийн онцлогт нийцсэн байх* – Хүүхэд, өндөр настан, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэн, алслагдсан орон нутгийн малчин зэрэг бүлэг бүрт өөр хандлага, арга барил шаардлагатай.

5. *Үр нөлөөг үнэлэх тогтолцоотой байх* – Сургалтын өмнө ба дараах үнэлгээ, дадлагын гүйцэтгэлийн шалгуур, олон нийтийн оролцооны түвшин зэргийг уялдуулан үнэлэх аргачлал шаардлагатай.

Арга зүйн ач холбогдол. Иргэдийн гамшгаас хамгаалах сургалтын арга зүйн зөв төлөвлөлт, хэрэгжилтийн ач холбогдлыг дараах байдлаар тодорхойлж болно. Үүнд:

- Амь нас, эрүүл мэндийг хамгаалах хамгийн шууд арга юм. Иргэд зөв арга барилтай болсон тохиолдолд гамшгийн үед авах хариу арга хэмжээний хугацаа богиносж, эрсдэл даамжрахаас сэргийлэх боломжийг бүрдүүлнэ.

- Эдийн засгийн хохирлыг бууруулна. Урьдчилан бэлтгэлтэй иргэд нь хөрөнгө өмчөө хамгаалах, гэр бүл, байгууллагын аюулгүй байдлыг хангах чадвартай болж, улс орны нийт эдийн засгийн ачааллыг багасгахад хувь нэмэр оруулна.

- Олон нийтийн оролцоог нэмэгдүүлж, хамтын аюулгүй байдлын соёл төлөвшүүлнэ. Иргэдийн хандлагад эерэг соёл төлөвшсөнөөр гамшгийн эрсдэлийн талаарх мэдлэг бий болцгоож, нийгмийн хариуцлага, харилцан туслалцах хандлага нэмэгддэг.

- Оршин суугчдын шийдвэр гаргах чадварыг дээшлүүлнэ. Аюулыг таних, мэдээлэлд үндэслэн шийдвэр гаргах, нэгдсэн командлалтай уялдуулах зэрэг чадамжууд нь зөвхөн сайн боловсруулсан сургалтын арга зүйгээр бий болдог.

- Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах бодлогын хэрэгжилтийг сайжруулна. Хэрэв иргэдийн мэдлэг чадвар хангалттай байвал төрийн байгууллагын ачаалал багасч, хариу арга хэмжээний бүх шат илүү уялдаа холбоотой ажиллах боломж нэмэгдэх юм.

Монгол Улсад 2020–2024 онд нийт 7,280 удаагийн гамшиг, аюулт үзэгдэл бүртгэгдэж, өмнөх таван жилээс 2.3 дахин өссөн бөгөөд 48.2% нь гал түймэр, 27.5% нь байгалийн, 12.6% нь технологийн гаралтай байжээ

Нийслэлийн хэмжээнд сүүлийн 3 жил /2023-2025 он/-д нийтдээ 5664 удаагийн гал түймрийн дуудлага бүртгэгдсэн нь хүн амын нягтаршил өндөр, хуучирсан цахилгаан шугам сүлжээ, стандартад нийцэхгүй хэрэглээ болон иргэдийн болгоомжгүй үйлдлээс үүдэлтэй эрсдэл нэмэгдэж байгаа явдалтай холбоотой. Мөн гэр хорооллын хатуу болон шингэн түлшний хэрэглээ, халаалтын төхөөрөмжийн буруу ашиглалт, олон айл өрхийн ойр байрлал зэрэг орчны хүчин зүйлс галын тархалтыг түргэсгэж, түймрийн тоо, хохирлыг нэмэгдүүлсээр байна.

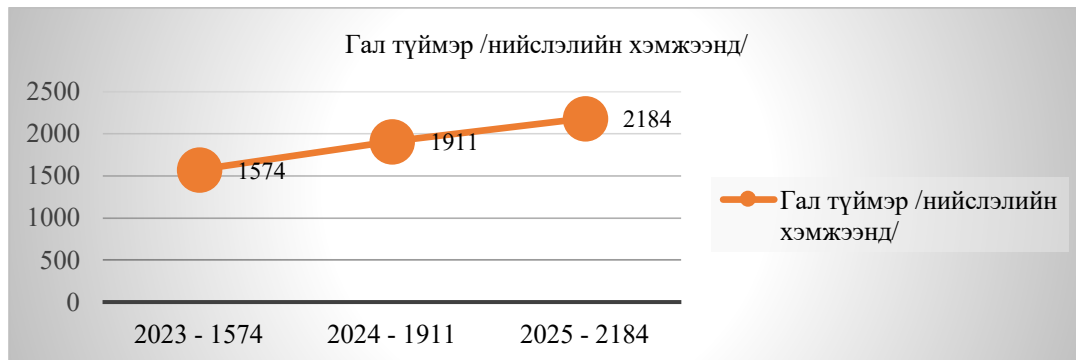

График №1. Нийслэлийн гал түймрийн тоо мэдээ

Зөвхөн 2025 оны эхний 10 сарын байдлаар нийслэлийн хэмжээнд 2184 удаагийн гал түймрийн дуудлага ирж байгаа нь өдөрт дунджаар 6 удаагийн гал түймэр гарч байгаа гэсэн тооцоолол гарч байна. Онцгой байдлын албаны статистик тоо мэдээнээс үзвэл Монгол Улсад 2024 онд нийт насанд хүрэгчдийн 38.5% нь гамшгийн сургалтад хамрагдсан нь 2019 онд 27.2% байсан үзүүлэлттэй харьцуулахад 11.3 хувиар өссөн байгаа ч байгалийн гамшиг, хүний хүчин зүйлээс улбаатай гамшгийн тоо жил ирэх тусам нэмэгдэж байгаа нь гамшгаас хамгаалах иргэний сургалт хангалттай бус байгааг харуулж байна. Гэвч сургалтын агуулга, арга зүй нь онолын хэлбэр давамгайлж, дадлага сургуулилтын эзлэх хувь 31.4%–д хүрч, сургалтын үр нөлөө сул байгаа нь тодорхойлогдов.нөөгийн дэлхийд уур амьсгалын өөрчлөлт, технологийн эрсдэл, нийгмийн эмзэг байдал зэрэг хүчин зүйлсээс шалтгаалан гамшгийн давтамж, цар хүрээ, хор уршиг нэмэгдэж байна.

Гамшгаас хамгаалах иргэний сургалтын өнөөгийн төлөв байдал.

Онцгой байдлын албанаас зохион байгуулсан гамшгаас хамгаалах иргэний сургалтад 2019 онд насанд хүрсэн нийт иргэдийн 27.2% нь хамрагдаж байсан бол 2024 онд 38.5% нь хамрагдаж, гамшгаас хамгаалах сургалтад иргэний оролцоо нэмэгдэх хандлагатай болсон байна. Өөрөөр хэлбэр иргэдийн сургалтад хамрагдалтын хувь (2019–2024) сүүлийн таван жилд 27.2%-иас 38.5% болж 11.3 хувиар өссөн нь сайшаалтай байна. Харин сургалтын хэлбэрийн хувьд 58.7% нь “лекц”, 31.4% нь “дадлага”, 9.9% нь “цахим сургалт” хэлбэрээр зохион байгуулагдсан байна. Иргэдийн үзэж буй сургалтын хэрэгцээ — 77.4% нь сургалтыг зайлшгүй шаардлагатай гэж үзсэн. Гамшгийн сургалтын чанарын үнэлгээ (2024)-г авч үзвэл “Сургалтын

хэрэгцээ”-г 78.2% сайн гэж үнэлсэн бол “Дадлагын чанар”-ыг 28.4% нь сайн, 45.9% нь дунд⁵⁶ гэж үнэлсэн анхаарал татаж байна.

Гэвч иргэдийн бэлэн байдлын түвшин хангалтгүй, сургалт орон нутагт хүрэхгүй, сургалтын хэлбэр нэг хэвийн, үр дүнг хэмжих үнэлгээ дутмаг байна. Тиймээс энэхүү судалгаа нь сургалтын арга зүйг орчин үеийн шинжлэх ухаанд тулгуурлан боловсронгуй болгох шаардлага тулгарч байна.

Иргэдээс авсан судалгаа. Гамшгаас хамгаалах иргэний сургалтын төлөв байдлыг танин мэдэх зорилгоор 100 иргэнээс авсан бидний судалгаа нь иргэдийн гамшгийн талаарх мэдлэг, ур чадвар, бэлэн байдлын түвшинг үнэлж, сургалтын чанар болон хүртээмжийг сайжруулахад шаардлагатай бодит өгөгдөл цуглуулахад хэрэгтэй юм. Энэхүү судалгааны ач холбогдол нь гамшгийн эрсдэлийг бууруулахад иргэдийн оролцоо, мэдлэгийн нөлөөллийг тодорхойлж, сургалтын арга зүй, бодлогын шийдвэрийг илүү үр нөлөөтэй болгоход чиглэгдэнэ.

Судалгаанд оролцогчдын товч анкет. Судалгаанд оролцогчдын насны байдлыг авч үзвэл 37 буюу 37.4% нь “18-30”, 54 буюу 54.5% нь “30-50”, 8 буюу 8.1% нь 50 ба түүнээс дээш настай иргэд хамрагдсан бөгөөд хүйсийн байдлыг авч үзвэл 43 буюу 43.4% нь “эмэгтэй”, 56 буюу 56.6% нь “эрэгтэй” иргэд оролцжээ.

Судалгаанд оролцогчид “Гамшгийн үед авах арга хэмжээний талаар та хэр мэдлэгтэй гэж боддог вэ?” гэсэн асуултад 39 буюу 40% нь “маш сайн”, 48 буюу 49% нь “дунд зэрэг”, 9 буюу 9% нь “бага”, 2 буюу 2% нь “мэдэхгүй” гэсэн бол “Та гамшгаас хамгаалах сургалтад өмнө нь хамрагдаж байсан уу?” гэсэн асуултад 84 буюу 86% нь “тийм”, 14 буюу 14% нь “үгүй” гэсэн хариултыг тус тус өгчээ.

График №1. Арга хэмжээний мэдлэг График №2. Сургалтад хамрагдсан эсэх

Судалгаанд оролцогчдын дийлэнх буюу 86% нь гамшгаас хамгаалах сургалтад өмнө нь хамрагдсан ч, гамшгийн үед авах арга хэмжээний мэдлэгийн түвшин нь “маш сайн” гэж үнэлсэн нь 40% төдий, харин 49% нь “дунд зэрэг”, 9% нь “бага”, 2% нь “мэдэхгүй” гэж үзсэн нь сургалтын хүртээмж, үр нөлөө нь зарим хэсэгт хангалтгүй байгааг харуулж, иргэдийн мэдлэг, дадлагын хооронд тодорхой зөрүү байгааг илтгэж байна.

Дүн шинжилгээ: Иргэд “Гамшгийн үед авах арга хэмжээний талаар та хэр мэдлэгтэй гэж боддог вэ?” гэсэн асуултад 57 буюу 63% нь “Маш үр дүнтэй”, 29 буюу

⁵⁶ Онцгой байдлын ерөнхий газар. (2025). Гамшгийн сургалтын тайлан 2020–2024.

32% нь “дундаж, 4 буюу 5% нь “үр дүн багатай” гэж хариулсан бол “Сургалтын мэдээллийг ямар сувгаар авах нь тохиромжтой гэж үзэж байна вэ?” гэсэн асуултад 17 буюу 17% нь “радио, телевиз”, 39 буюу 40% нь “нийгмийн сүлжээ буюу Facebook, X, TikTok, 6 буюу 6% нь “нутгийн захиргааны байгууллага”, 37 буюу 37% нь сургалт, семинар, сургалтын төвийн үйл ажиллагаагаар дамжуулан мэдээллээ авах нь тохиромжтой гэсэн хариултыг тус тус өгчээ.

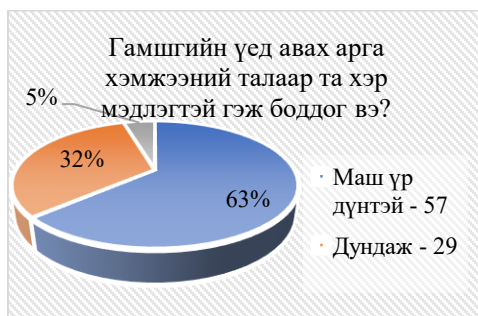

График №3. Хариу арга хэмжээ эсэх

График №4. Сургалтад хамрагдсан

Дүн шинжилгээ: Судалгаанд оролцогчдын ихэнх нь буюу 63% нь гамшгийн үед авах арга хэмжээний талаарх сургалтыг “маш үр дүнтэй” гэж үнэлсэн бол 32% нь “дундаж”, 5% нь “үр дүн багатай” гэж үзсэн нь сургалтын ач холбогдол өндөр болохыг харуулж, мэдээллийг авах хамгийн тохиромжтой сувгаар 40% нь нийгмийн сүлжээ (Facebook, X, TikTok), 37% нь сургалт, семинар, сургалтын төв, 17% нь радио, телевиз, 6% нь нутгийн захиргааны байгууллагыг сонгосон нь иргэдийн мэдээлэл авах хүсэл, суралцах хэв маяг нь олон сувгаар давхцан байгааг илтгэж байна.

Иргэд “Иргэдийн гамшгаас хамгаалах мэдлэгийг нэмэгдүүлэхэд ямар агуулгыг түлхүү оруулах нь зүйтэй вэ?” гэсэн асуултад 71 буюу 72% нь “Гамшгийн үед авах анхан шатны арга хэмжээ”, 15 буюу 15% нь “Байгалийн гамшгийн талаарх мэдлэг”, 13 буюу 13% нь “Гамшгийн давтамж, төрөл” гэж хариулсан бол “Сургалт хэр хугацаанд явагдах нь хамгийн тохиромжтой гэж үзэж байна вэ?” гэсэн асуултад 38 буюу 38% нь “1 өдөр”, 18 буюу 18% нь “2-3 өдөр”, 43 буюу 44% нь “Тасралтгүй үе шаттай сургалт” гэсэн хариултуудыг тус тус өгсөн байна.

График №5. Сургалтын агуулга

График №6. Тохиромжтой хугацаа

Дүн шинжилгээ: Судалгаанд оролцогчдын 72% нь иргэдийн мэдлэгийг нэмэгдүүлэхэд гамшгийн үед авах анхан шатны арга хэмжээг түлхүү заах шаардлагатай гэж үзсэн бол сургалтын хэлбэрийн хувьд 44% нь тасралтгүй үе шаттай сургалтыг, 38% нь нэг өдрийн сургалтыг тохиромжтой гэж сонгосон нь иргэд онолын суурь мэдээллээс илүү бодит нөхцөлд хэрэглэх чадвар, дадлыг сайжруулах агуулгад төвлөрсөн, үе шаттай, үргэлжилсэн сургалтын хэрэгцээ өндөр байгааг харуулж байна.

“Гамшгаас хамгаалах сургалтад иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэхийн тулд юу хамгийн чухал вэ?” гэсэн асуултад судалгаанд оролцогчдын 70 буюу 70.7% нь “Сургалтыг илүү сонирхолтой, дадлагатай болгох”, 29 буюу 29.3% нь “сургалтын мэдээллийг хүртээмжтэй хүргэх” гэсэн хариултыг өгчээ. Харин “Иргэдийн сургалтыг ямар хэлбэрээр явуулах нь илүү үр дүнтэй гэж үзэж байна вэ?” гэсэн асуултад 42 буюу 43.3% нь “практик дадлага олгох”, 6 буюу 6.2% нь “онол, танхимийн сургалт”, 5 буюу 5.2% нь “онлайн сургалт”, 44 буюу 45.4% нь “онол, дадлага хосолсон сургалт”-ын хэлбэрүүдийг үр дүнтэй гэсэн байна.

График №7. Шаардлагатай арга

График №8. Үр дүнтэй хэлбэр

Дүн шинжилгээ: Судалгаанд оролцогчдын дийлэнх нь буюу 70.7% нь иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэхийн тулд сургалтыг илүү сонирхолтой, дадлага давамгайл хэлбэртэй болгох шаардлагатай гэж үзсэнтэй уялдан сургалтын хэлбэрийн хувьд 45.4% нь онол-дадлага хосолсон, 43.3% нь шууд практик дадлагын сургалтыг илүү үр дүнтэй гэж сонгосон нь иргэд бодит нөхцөлд хэрэгжүүлэх чадварыг хөгжүүлэх, оролцоог идэвхжүүлэх дадлага төвтэй сургалт хамгийн их үр нөлөөтэй болохыг нотолж байна.

Судалгааны дүнгээс харахад иргэдийн ихэнх нь гамшгийн үед авах арга хэмжээний талаар дундаас дээш түвшний мэдлэгтэй гэж үнэлдэг боловч сургалтад хамрагдсан байдал ба бодит мэдлэгийн түвшний хооронд тодорхой зөрүү байгаа нь сургалтын үр нөлөөг сайжруулах шаардлагатайг харуулж байна.

Иргэд сурталчилгаа, мэдээллийг голчлон нийгмийн сүлжээ болон дадлага, семинарын хэлбэрээр авахыг илүүд үздэг бөгөөд сургалтын агуулгад хамгийн түрүүнд анхан шатны арга хэмжээний мэдлэг, бодит дадлага олгох хэсгийг түлхүү оруулах хэрэгтэй гэж үзжээ. Мөн гамшгаас хамгаалах сургалтын үр нөлөөг нэмэгдүүлэх хамгийн чухал нөхцөл нь сургалтыг дадлага голлосон, сонирхол татахуйц, үе шаттай хэлбэрээр зохион байгуулах бөгөөд онол-дадлага хосолсон сургалт иргэдийн хэрэгцээ, хүлээлтэд хамгийн үр дүнтэй нийцэж байгааг хариултууд харуулж байна.

Гадаадын зарим орны гамшгаас хамгаалах иргэний сургалтын туршлага.

Гадаадын улс орнуудад гамшгаас хамгаалах иргэний сургалтыг дүрчилсэн дадлага, том хэмжээний симуляци, сургуулийн хөтөлбөрт суурилсан боловсрол, орон нутгийн иргэдийн оролцоонд тулгуурласан (CBDRM) сургалт, олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэл болон дижитал платформ ашигласан өргөн хүрээний сургалтаар зохион байгуулж, бодит нөхцөлд шуурхай үйлдэх чадварыг хөгжүүлэхэд анхаардаг юм байна.

Мөн хөгжингүй орнуудад VR/AR симуляци, онлайн модуль, практик дадлага хосолсон сургалтыг өргөн хэрэглэж, иргэдийн нас, хэрэгцээнд тохирсон олон түвшний хөтөлбөрөөр тасралтгүй суралцах боломжийг бүрдүүлэхэд анхаардаг юм байна. Тухайлбал:

- Симуляци болон томоохон дадлага сургууль (evacuation/response drills) —

Япон, Чили зэрэг улсууд бүх нийтийн, олон байгууллагын оролцоотой томоохон сургууль, гамшгийн симуляци тогтмол явуулж, дүрэм, харилцан үйл ажиллагаа, мэдээллийн урсгалыг шалган сайжруулдаг; энэ нь бодит нөхцөлд үйл ажиллагааг хялбаршуулж, түргэн шийдвэр гаргах чадварыг сайжруулдаг. (*Open Knowledge Repository*, n.d.)

- Орон нутгийн идэвхитэй оролцоон дээр тулгуурласан “Community-based DRR / CBDRM”

Орон нутгийн иргэд, ахмад волонтер, НҮБ/ОУ-ын болон АНУ-ийн туршлагаар чадавхжуулах сургалт, эрсдэл үнэлгээ, жижиг багуудын дадлага зэргийг нэгтгэж, иргэд өөрсдөө эрсдэлийг тодорхойлон шийдэл гаргахад сургадаг. Эдгээр нь орон нутгийн нөхцөлд нийцсэн, тогтвортой үр нөлөөтэй гэж судалгаагаар тогтоогдсон. (Que et al., 2022)

- Сургууль, хүүхэд төвтэй аян ба сургалтын хөтөлбөр

Азийн орнуудад (Япон, Филиппин, Бангладеш г.м.) сургуулийн сургалтын хөтөлбөрт гамшгийн бэлэн байдлын сургалтыг оруулж, насанд тохирсон дадлага, тоглоом, тэмцээн, дадлагын багцуудыг хэрэглэн хүүхдүүдийг бэлтгэдэг нь гэр бүлийн түвшинд мэдлэг тархахад тусладаг юм байна.⁵⁷

- Мэдээлэл, харилцаа (risk communication)

Олон нийтийн кампанит ажил (радио/телевиз, нийгмийн сүлжээ, гар утасны сэрэмжлүүлэг), богино видео/инфографик, “KnowRisk” хэвлэл, нутгийн удирдлагатай хамтарсан мэдээлэл дамжуулах аргууд олон оронд амжилттай хэрэгжиж ирсэн. Энэ нь ялангуяа залуус болон хязгаарлагдмал орон зайтай бүлгийн хүртээмжийг нэмэгдүүлдэг.⁵⁸

- Дижитал сургалт, симулятор, тоглоом (serious games) ба виртуал сургалт

Сүүлийн жилүүдэд симулятор, VR/AR, вэб-семинар, богино онлайн модулуудыг ашиглан ахлах дадлагыг бага зардлаар олон хүнд хүргэх хандлага

⁵⁷ <https://www.wvi.org>

⁵⁸ <https://ufmsecretariat.org>

нэмэгдэж байна; эдгээр нь сургалтын давтамжийг өсгөж, дадлагын үр нөлөөг нэмэгдүүлдэг⁵⁹ гэж туршлагуудыг нэвтрүүлэн ашиглаж байна.

Дүгнэлт

Гамшгаас хамгаалах иргэний сургалтын өнөөгийн төлөв байдлаас харахад дэлхий дахинд гамшгийн давтамж өсөж, иргэдийн мэдлэг, ур чадварын хэрэгцээ эрс нэмэгдэж байгаа ч улс орнуудын сургалтын чанар, хүртээмж харилцан адилгүй байна.

Монгол Улсад гамшгийн сургалтын тогтолцоо хууль эрх зүйн хувьд бүрдсэн боловч хэрэгжилт сул, сургалтын арга хэлбэр хуучин хэвээр байгаа нь бидний хийсэн судалгаанаас харагдаж байна. Сургалтын шинэчлэл, орчин үеийн технологийн нэвтрэлт нь иргэдийн бэлэн нэмэгдүүлэх боломжтой бөгөөд энэ нь гамшгийн эрсдэлийг бууруулах, хүний амь нас, эд хөрөнгийн хамгаалалтыг сайжруулах үндсэн нөхцөл болох юм.

Хөгжингүй орнууд танхимын сургалтыг бодит ажиллагааны дадлага, VR/AR симуляц, олон нийтийн оролцоонд суурилсан хөтөлбөртэй хослуулж, сургалтын үр нөлөө, авралтын дадлагажуулалтыг өндөр түвшинд хүргэж байна. Бидний хийсэн судалгаанаас үзэхэд иргэдийн оролцоо сургалтын хэлбэрийн сонирхол, хүртээмж, практик дадлагын чанараас хамаарч байгаа бөгөөд уламжлалт лекцэн хэлбэр үр нөлөө багатай, харин тоглоомчилсон, бодит орчны туршилт бүхий сургалт илүү үр дүнтэй байна.

Гадаадын зарим орны туршлагуудыг судалж үзээд шинэ арга зүй болох хиймэл оюунтай хувийн сургалтын платформ, хотын түвшний өгөгдөлд суурилсан эрсдэлийн симуляц, олон нийтийн оролцоот төлөвлөлтийн интерактив систем зэрэг нь иргэдийн оролцоог шинэ шатанд гаргах боломжтой юм байна гэж үзлээ.

Дээрхи бүгдийг нэгтгэн авч үзвэл Монгол Улсад гамшгаас хамгаалах сургалтыг шинэ технологи, олон нийтийн идэвхтэй оролцоог хослуулсан, дата-суурьтай, бодит орчны дадлагатай хэлбэрээр шинэчлэх нь гамшгийн эрсдэлийг бууруулах үндсэн шийдэл болох нь тодорхой харагдаж байна.

Санал

Дээрх дүгнэлтүүдийг үндэслэн Монгол Улсад гамшгаас хамгаалах иргэний сургалтын чиглэлээр урьд өмнө нэвтрүүлж байгаагүй дараах саналуудыг дэвшүүлж байна. Доорх таван арга зүй нь олон улсын сургалтын уламжлалт хандлагаас илүү иргэдийн оролцоо, дижитал технологи, бодит туршлагад суурилсан, хэрэгжүүлэхэд боломжтой, шинэлэг загварууд бөгөөд Монголын нөхцөлд дасан зохицуулан хэрэгжүүлбэл сургалтын үр нөлөөг мэдэгдэхүйц нэмэгдүүлэх давуу талтай юм. Үүнд:

1. Хосолсон (Hybrid) “Гэр бүлийн төвтэй симуляци сургалт”

Арга зүйн тайлбар. Гэр бүлийг нэг баг болгон төсөөлж, гэрийн орчинд гарах эрсдэлүүдийг (гал, газар хөдлөлт, утаа, үер, химийн асгаралт) VR/AR технологиор дүрслэн, гэртээ сууж байхдаа бодит нөхцөлд хэрхэн зугтах, холбоо тогтоох, анхны алхам хийхийг сургадаг шинэ загвар юм.

Нэвтрүүлэх арга зам:

- Монгол айл өрхийн онцлогт тохирсон энгийн VR апп хөгжүүлэх;

⁵⁹ <https://bmcpublichealth.biomedcentral.com>

- “Тэр бүл бүрийн дадлага хийх өдөр” гэх аяныг зарлан нийтийн оролцоог бий болгох;
- Сургалтын төвүүд VR цэг ажиллуулж, хүүхэд–эцэг эх хамтын сургалт хийх; (Daly et al., 2024)

2. Хэсэгчилсэн богино туршлага (Micro-experience learning)

Арга зүйн тайлбар. Иргэдэд 1–3 минутын бодит нөхцөлд суурилсан мини-сценарийг өдөр тутмын амьдралд нь “тоглож давтдаг” хэлбэрээр хүргэдэг арга юм. Жишээ нь: “Газар хөдлөлт 5 секундйн дараа эхэлнэ, та юу хийх вэ?” гэсэн гар утасны интерактив дасгал байж болно.

Нэвтрүүлэх арга зам:

- Нийтийн мессенжер платформд (Facebook Messenger, Telegram) өдөр бүр 1 жижиг дасгал илгээдэг бот ажиллуулах;
- Аймаг/дүүрэг бүрт өөрийн орчны онцлогт тохирсон микро-дасгалын багц гаргах; (*How Does Micro Experiences Work?* | Arc XP, n.d.)

3. “Гудамжны хамгаалагч” (Street-based DRR education) загвар

Арга зүйн тайлбар. Ердийн сургалтын орчноос гарч, иргэдийн хамгийн их үйлчлүүлдэг гудамж, байр орчмоор дамжуулан богино дадлага, бичил симуляци, QR код бүхий мэдээллийн цэгүүд байршуулан сургалт явуулах хэлбэр юм. Энэ нь сургалтыг иргэд рүү нь хүргэдэг, хотын орчинд суурилсан шинэ арга юм байна.

Нэвтрүүлэх арга зам:

- Хотын захиргаа, НОБГ хамтран “гамшгийн гудамж” — сургалтын маршрут гаргах;
- QR тайлбар бүхий 10–15 богино дадлагын цэг ажиллуулах;
- Залуучууд, оюутан волонтерууд сургалтын хөтөчөөр ажиллах. (*Are You Ready Campaign* | UNDRR, n.d.)

4. Хөршийн хамтын шийдвэр гаргалт (Neighborhood decision-simulation)

Арга зүйн тайлбар. Нэг байрны 20–30 айл эсвэл нэг гудамжны бүлэг хүмүүсийг симуляци өрөөнд оруулж, бодит цагийн команд, мэдээллийн тасалдал, худал мэдээлэл, нөөцийн хомсдол зэрэг нөхцөлд багийн шийдвэр гаргах чадварыг сорьдог шинэ сургалтын хэлбэр юм.

Нэвтрүүлэх арга зам:

- Нийслэл болон аймгуудад жижиг “Simulation Lab” байгуулах;
- Нэг байр, нэг баг, нэг хорооны баг сургалтад хамрагдах систем нэвтрүүлэх;
- Иргэдийн шийдвэр гаргалтын үр дүнг онооны системээр харуулж хөгжүүлэх. (*How We’re Using Simulation to Make Neighbourhood Working Real* - PPL, n.d.)

5. Дадлагдажсан иргэдийн түвшин тогтоох (Citizen competency ladder)

Арга зүйн тайлбар. Иргэдийг чадамжийн түвшнээр ангилан “Шаталсан сургалтын систем” нэвтрүүлж (Level 1–5), хүн бүр гэр бүлийн хамгаалагч → хөршийн зохицуулагч → олон нийтийн аврагч гэсэн шатлалаар ахиж хөгждөг инновацтай сургалтын бүтэц.

Нэвтрүүлэх арга зам

- Түвшин бүрийн сургалтын багц, шалгалт, дадлагын шаардлага боловсруулах;
- Дүүрэг бүрт “Community Resilience Leader” хөтөлбөр хэрэгжүүлж, сайн дурын хамгаалагчдыг бэлтгэх;
- Сургалтын дүнг цахим үнэмлэх (digital badge) хэлбэрээр гэрчилж, олон нийтийн үйлчилгээнд урамшуулал олгох. (*A Ladder of Citizen Participation — People Powered*, n.d.)

Ашигласан материал

1. Монгол Улсын Их Хурал. (2020). *Гамигаас хамгаалах тухай хууль* (шинэчилсэн найруулга).
2. Засгийн газар. (2015). *Гамигийн эрсдэлийг олон нийтийн оролцоотой бууруулах үндэсний хөтөлбөр*.
3. Онцгой байдлын ерөнхий газар. (2025). *Гамигийн сургалтын тайлан 2020–2024*.
4. *A Ladder of Citizen Participation — People Powered*. (n.d.). Retrieved November 16, 2025, from <https://www.peoplepowered.org/resources-content/a-ladder-of-citizen-participation>
5. *Are You Ready campaign | UNDRR*. (n.d.). Retrieved November 16, 2025, from <https://www.undrr.org/are-you-ready>
6. Daly, M., Mulhall, C., O'Neill, J., Eppich, W., Shpigelman, J., Cahir, C., Fraughen, D., McElduff, E., Uhomobhi, C., & Condron, C. (2024). Effectiveness of hybrid simulation training on medical student performance in whole-task consultation of cardiac patients: The ASSIMILATE EXCELLENCE randomized waitlist-controlled trial. *Advances in Simulation*, 9(1), 40. <https://doi.org/10.1186/S41077-024-00314-2>
7. *How Does Micro Experiences Work? | Arc XP*. (n.d.). Retrieved November 16, 2025, from <https://dev.arcxp.com/micro-experiences/how-does-micro-experiences-work/>
8. *How we're using simulation to make neighbourhood working real - PPL*. (n.d.). Retrieved November 16, 2025, from <https://ppl.org.uk/how-were-using-simulation-to-make-neighbourhood-working-real/>
9. *Open Knowledge Repository*. (n.d.). Retrieved November 16, 2025, from <https://openknowledge.worldbank.org/>
10. Que, T., Wu, Y., Hu, S., Cai, J., Jiang, N., & Xing, H. (2022). Factors Influencing Public Participation in Community Disaster Mitigation Activities: A Comparison of Model and Nonmodel Disaster Mitigation Communities. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(19), 12278. <https://doi.org/10.3390/IJERPH191912278>
11. *Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030 - The All India Disaster Mitigation Institute*. (n.d.). Retrieved November 16, 2025, from https://aidmi.org/sendai-framework-for-disaster-risk-reduction-2015-2030/?gad_source=1&gad_campaignid=20719207678&gbraid=0AAAAAp90Ml6TeGS78jb3PDPq_igXJXNRW&gclid=Cj0KCQiA5uDIBhDAARIsAOxj0CGwpzW-vNWY6S_VHfjeOAhf1lAXFpolcF0nzcNngFuf4myEZ0txOBwaAsXREALw_wcB
12. *Онцгой байдлын байгууллагын 2024 оны онцлох үйл явдлууд*. (n.d.). Retrieved November 16, 2025, from <https://nema.gov.mn/post/163199>
13. *Эрх зүйн акт дэлгэрэнгүй*. (n.d.). Retrieved November 16, 2025, from <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=206872&showType=1>
14. <https://www.wvi.org>
15. <https://ufmsecretariat.org>
16. <https://bmcpublichealth.biomedcentral.com>

